

ZGODOVINSKI ČASOPIS

HISTORICAL REVIEW

leto 1995 1 letnik 49

ISSN 0350-5774

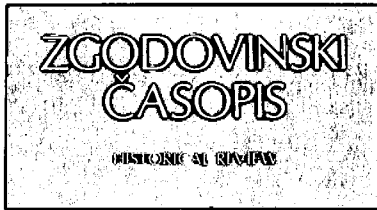
UDK 949.712(05)
UDC

ZGODOVINSKI ČASOPIS

HISTORICAL REVIEW

LETNIK 49
LETO 1995

IZDAJA
ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE
LJUBLJANA

UDC 949.712(05)
UDK

ISSN 0350-5774

GLASILO ZVEZE ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

Uredniški odbor: dr. Bogo Grafenauer
dr. Vasilij Melik (glavni in odgovorni urednik)
Janez Stergar (namestnik glavnega urednika)
Nataša Stergar (tehnični urednik)
dr. Miro Stiplovšek
dr. Peter Štih

Za znanstveno vsebino prispevkov so odgovorni avtorji. Ponatis člankov in slik je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira.

Redakcija tega zvezka je bila zaključena 10. 2. 1995.

Izdajateljski svet: dr. Milica Kacin-Wohinz, Zdravko Klanjšček, dr. Jože Koropec, Samo Kristen, dr. Vasilij Melik, dr. Darja Mihelič, dr. Janko Pleterski, Janez Stergar, Prvenka Turk

Prevodi: Niko Ćudelja in Marija Javor Briški (nemščina), Lidija Berden (angleščina)

Zunanja oprema: Neta Zwitter

Sedež uredništva in uprave: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2/I, tel.: (061) 17-69-210

Letna naročnina: za nečlane in ustanove 3900 SIT, za društvene člane 2700 SIT, za društvene člane-upokojence 2000 SIT, za društvene člane-štolente 1350 SIT (vse za leto 1995)
Cena tega zvezka v prosti prodaji je **960 SIT**

Tekoči račun: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 50101-678-49040

Sofinancirajo: Ministrstvo za znanost in tehnologijo Republike Slovenije
Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije
Ministrstvo za šolstvo in šport Republike Slovenije
Znanstveni inštitut Filozofske fakultete v Ljubljani
Znanstveno-raziskovalni center SAZU

Tisk: Tiskarna Slovenija, Ljubljana, marec 1995

Naklada: 2000 izvodov

Po mnenju Ministrstva za kulturo Republike Slovenije št. 415- 348/92 mb. z dne 24. 4. 1992 šteje Zgodovinski časopis za proizvod, od katerega se plačuje 5-odstotni prometni davek.

KAZALO – CONTENTS

RAZPRAVE – STUDIES

Gerhard Waldherr, Sledovi krščanstva v antiki v provinci Drugi Reciji (s podrobnim obravnavanjem regensburškega napisa)	5–17
Traces of Christianity in the Antiquity in the Province Raetia Secunda (with detailed dealing with Regensburg Inscription)	
Andrej Pleterski - Mateja Belak, ZBIVA. Cerkve v Vzhodnih Alpah od 8. do 10. stoletja	19–43
ZBIVA. Churches in Eastern Alps in 8th–10th Century	
Reinhard Härtel, Uporaba računalnika v medievistiki	45–65
Computer Application in the Medievalistics	
Ignacij Voje, Odnos fevdalnih rodbin na Kranjskem do reformacije	67–74
Relation of Feudal Families in Carniola to the Reformation	
Boris Golec, Trgovski promet na širšem območju Višnje gore do konca 18. stoletja v luči deželskosodnih in mestnih mitnic	75–98
Trade Traffic in the Larger Area of Višnja gora till the End of the 18th Century in the Light of Provincial-Judicial and Town Tollhouses	
Janez Kramar, Epidemije v Slovenski Istri	99–111
Epidemics in Slovenian Istria	
William Hamish Fraser, Nacionalnost in identiteta na Škotskem	113–120
Nationality and Identity in Scotland	

INSTITUCIJE – INSTITUTIONS

Inštitut za avstrijsko zgodovinsko raziskovanje – s posebnim ozirom na izobraževanje arhivistov (Matevž Košir)	121–125
Institute for Austrian Historical Researches (Institut für österreichische Geschichtsforschung) – with Special View in the Archivists Education	

JUBILEJI – ANNIVERSARIES

Jadran Ferluga – petinsedemdesetletnik (Ignacij Voje)	127–128
Jadran Ferluga – Seventy-five Years of his Life	
Zdravko Klanjšček – sedemdesetletnik (Damjan Guštin)	129–130
Zdravko Klanjšček – Septuagenarian	

KONGRESI, SIMPOZIJ, DRUŠTVENO ŽIVLJENJE –
CONGRESSES, SYMPOSIA, SOCIETY EVENTS

Umiranje v srednjem veku – razpon med idealom in stvarnostjo (Sašo Jerše)	131–138
Dying in the Middle Ages – Span between an Ideal and Reality	

OCENE IN POROČILA – REVIEWS AND REPORTS

Šolska kronika – Zbornik za zgodovino šolstva in vzgoje (Aleš Gabrič)	139–140
Janko Glazer, Razprave, članki, ocene (Vincenc Rajšp)	140–141
Ignacij Voje, Nemirni Balkan. Zgodovinski pregled od 6. do 18. stoletja (Boris Golec)	141–142
Eva Holz, Razvoj cestnega omrežja na Slovenskem ob koncu 18. in v začetku 19. stoletja (Olga Janša-Zorn)	142–143
Josef Ressel, Načrt ponovne pogoditve občinskih zemljišč v Istri (Stane Granda)	144
Karol Rustja, Dolenjske proge (Stane Granda)	144–145
Sto let Dolenjske proge (Stane Granda)	145–146
Vladimir Sunčič, Komisije za agrarne operacije 1885–1945, 1. del, 2. del, 3. del (Peter Ribnikar)	146–147

Andrej Vovko, Mal položi dar ... domu na altar. Portret slovenske narodnoobrambne šolske organizacije Družbe sv. Cirila in Metoda 1885–1919 (Marjan Drnovšek)	147–149
Vladimir Čorović, Odnosi između Srbije i Austro-Ugarske u XX veku (Boris Radosavljevič)	149–150
Marco Coslovich, I percorsi della sopravvivenza. Storia e memoria della deportazione dall'Adriatisches Küstenland (Marta Verginella)	150–152
Jože Prinčič, Nacionalizacija na ozemlju LR Slovenije 1945–1963 (Aleš Gabrič)	152–153

OBVESTILA – INFORMATIONS

Obvestila o izhajanju Zgodovinskega časopisa (Janez Stergar)	155
Information on the Issuing of Zgodovinski časopis – Historical Review	

IZVLEČKI – ABSTRACTS

Izvillečki razprav v Zgodovinskem časopisu 49, 1995, 1	I–IV
Abstracts from Papers in Historical Review 49, 1995, 1	

Gerhard Waldherr

SLEDOVI KRŠČANSTVA V ANTIKI V PROVINCI DRUGI RECIJI (s podrobnim obravnavanjem regensburškega napisa CIL III 5972)*

Krščanstvo je bolj kot katerakoli druga duhovna pridobitev antike prežemalo kasnejša obdobja in je vse do današnjega časa pomemben dejavnik pri oblikovanju duhovno-ideološke ter kulturne podobe Evrope. Zato je bilo raziskovanje korenin krščanske vere v različnih delih Evrope vselej ena osrednjih tem tako v okviru predmodernega zgodovinopisja kot tudi sodobne zgodovinske vede.

Prav za obrobna področja antične civilizacije, za obmejne province, h katerim je skozi vse svoje rimsko obdobje spadala tudi Recija, raziskovanje na tem področju še ni zaključeno. Predvsem arheologija je tu v zadnjih desetletjih postregla z obilico novega gradiva na tem področju. Iz tega izhaja novo stanje virov, kar pa nikakor ni razlog za evforijo. Celotni obseg gradiva se je sicer povečal, vendar pa so dvomi o celi vrsti pričevanj vsekakor umestni, če hočemo biti pri svojem delu objektivni. Pred vsakim naslednjim obravnavanjem te teme je zato najprej treba kritično preveriti dosedanje raziskave.

Pričujoči prispevek naj bi v prvi vrsti predstavil razpoložljivo gradivo, to pomeni literarna, arheološka, kot tudi epigrafska pričevanja o začetkih krščanstva na področju poznoantične province Druge Recije. V drugem delu pa bom nato podrobneje predstavil zgodnjekrščanski napis iz Regensburga.

Provincia Recija, ki je obstajala že od srede 1. stoletja po Kr., je bila v 4. stoletju zaradi upravnih reform razdeljena na dva dela. Natančen datum tega ukrepa ni znan. Vendar naj bi omenjena ureditev stopila v veljavo po letu 297, saj "Laterculus Veronensis" omenja le eno Recijo. Najkasneje l. 354 pa je bila delitev že izvedena. Ločnica med Prvo Recijo (Raetia Prima) z glavnim mestom Chur ter Drugo Recijo (Raetia Secunda) s središčem v Augsburgu je potekala v smeri sever-jug vzdolž črte: Isny, Arlberg, Münstertal, Stilsferjoch. Vzhodno mejo je predstavljala reka Inn, ki ji je meja sledila približno do Kufsteina. Potem je potekala naravnost proti jugu, vzdolž razvodij med dolinama Pustertal in Zillertal. Po prečkanju reke Rienz se je

* Predavanje sem imel 26. novembra 1992 na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani. Posebej bi se rad zahvalil prof. dr. R. Bratožu z Univerze v Ljubljani, tako za povabilo kot tudi za to, da se je zavzel za prevod in objavo rokopisa.

Besedilo je objavljeno v obliki, kakršno je imelo predavanje, dodane so bile le najpomembnejše opombe in podatki o virih.

Okrajšave

BGBR	Beiträge zur Geschichte des Bistums Regensburg
BRGK	Berichte der Römisch-Germanischen Kommission
BVbl	Bayerische Vorgeschichtsblätter
CCSL	Corpus christianorum series Latina
CIL	Corpus Inscriptionum Latinarum
CLE	Carmina Latina Epigraphica, ed. F. Bücheler
DACL	D. Cabrol, H. Leclercq, H. B. Marrou, Dictionnaire d'Archéologie chrétienne et de Liturgie
IBR	F. Vollmer, Inscriptiones Bavariae Romanae
ICVR	G. B. de Rossi, Inscriptiones christianae urbis Romae, nov. ser., Rom 1992
ILCV	E. Diehl, Inscriptiones Latinae christianae veteres, Berlin 1925-31
ILS	H. Dessau, Inscriptiones Latinae selectae
JbAC	Jahrbuch für Antike und Christentum
MGHAA	Monumenta Germaniae historica, auctorum antiquissimorum
MIÖG	Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung
RAC	Rivista di Archeologia Cristiana
REA	Revue des Etudes Anciennes
RICG	Recueil des Inscriptions Chrétiennes de la Gualle
RQA	Römische Quartalschrift
VHVO	Verhandlungen des Historischen Vereins für Oberpfalz und Regensburg
ZBLG	Zeitschrift für Bayerische Landesgeschichte

meja obrnila proti zahodu. Upravno območje se je raztezalo od Donave na severu vse do dolin Eisacktal (Klausen) in Etschtal. Druga Recija je tako kot Prva Recija spadala pod italijansko prefekturo, v diecezo "Italia annonaria".¹

Če se zgodovinska veda dandanes vprašuje po začetkih krščanstva na področju Druge Recije, potem mora najprej pomesti z mnogoštevilnimi lokalnimi izročili in preveriti, koliko resnice vsebujejo. Močno krščansko usmerjeno zgodovinopisje je namreč v toku časa začetke lokalnih cerkva s precej domišljije postavljalo vedno dlje v preteklost. To se zdi razumljivo, saj je misijonsko delovanje apostolov samih ali pa vsaj njihovih učencev nudilo trden temelj za prestiž nekega škofijskega sedeža.

Presegli bi okvir tega prispevka, če bi govorili o vseh lokalnih izročilih, legendah itd., vendar bi vseeno rad opozoril na izročilo, po katerem naj bi širila krščanstvo ob Donavi sv. Marko in sv. Luka, o čemer poročajo ponaredbe iz Lorcha.²

Tudi v mojem domačem kraju Regensburgu zasledimo zanimive poizkuse, ko so hoteli častljivost škofijskega sedeža povečati tako, da so začetke krščanstva prestavili nazaj vse do časa cesarja Klavdija. Tako je ob koncu 17. stoletja pomožni škof, grof Albert Ernst iz Wartenberga, prevzet od branja o rimskih katakombah, mislil, da se je tudi pod rimskodobnim Regensburgom razprostiral razvejan sistem podzemnih hodnikov. Tam naj bi se shajali rimski kristjani, da bi skupaj z apostoli Petrom in Andrejem kot tudi Pavlom obhajali mašo.³

Poleg tega so se tudi z dokazovanjem obstoja mučencev v dobi pred cesarjem Konstantinom trudili, da bi povečali ugled posameznega krščanskega središča in izdelali čim bolj neprekinjeno krščansko izročilo.⁴

Čeprav te pogosto zelo slikovite in domišljijsko bogate konstrukcije sicer večinoma izhajajo iz preteklih stoletij, pa na mnoge še danes naletimo vsaj v lokalnem zgodovinopisju.

Znanstveno-kritično obravnavanje virov pa nudi popolnoma drugačno podobo. Še danes velja trditev Kurta Reindla iz leta 1964: "Kdaj so se v tem prostoru med Donavo in Alpami pojavili prvi sledovi krščanstva, ostaja povsem negotovo".⁵

Poročila krščanskih avtorjev (Tertulijana, Evzebija, Gregorija iz Nysse, Orozija) o tako imenovanem "deževnem čudežu" med bojem rimske vojske pod vodstvom Marka Avrelija proti Kvadom, sicer kažejo, da so bili krščanski vojaki na noriško-panonskem območju v sedemdesetih letih 2. stoletja zelo verjetno navzoči. Vendar pa mora za območje Recije kakršnokoli sklepanje o razširjenosti krščanstva med tamkaj stacionirano vojsko ostati le domneva, pa četudi je to zelo verjetno.⁶

To nas ne sme presenetiti. Arheoloških pričevanj in napisov za prva tri stoletja skoraj ni. Literarno izročilo bi bilo veliko naključje, saj so pisci iz osrednjih območij cesarstva, ki so nam ohranjeni, v svojih delih periferijo skoraj povsem zanemarjali. Po drugi strani pa je lokalno literarno ustvarjanje - če je sploh bilo - obstajalo le v zelo skromnem obsegu in je za nas popolnoma izgubljeno.

Šele z mučeništvom sv. Afre v Augsburgu, do katerega naj bi po izročilu prišlo l. 304, imamo otipljivo sled o antičnem krščanstvu v naši provinci. Vendar moramo biti tudi tu pozorni na način, kako se je izročilo ohranilo. Venancij Fortunat prvi omenja povezavo med Afro in Augsburgom, ko pravi: "pergis ad Augustam quam Virdo et Licca fluentant. Illic ossa sacrae venerabere martyris Afræ."⁷ Venancijevo potovanje in s tem tudi nastanek besedila sicer lahko

¹ K. H. Dietz, Die Provinz Raetien im 4. Jahrhundert nach Chr., v: Die Römer in Schwaben, izd. Bayerisches Landesamt für Denkmalpflege, München 1985, 258.

² Prim. W. Lehr, Pilgrim, Bischof von Passau und die Lorcher Fälschungen, 1909; nadaljnja literatura pri A. Lhotsky, Quellenkunde zur mittelalterlichen Geschichte Österreichs, MIOG Erg.-zv. 19, 1963, 168 ss.

³ Sintetični prikaz pri G. Waldherr, VHVO 132, 1992, 1 ss.

⁴ To je bil nenazadnje eden od povodov za živahno trgovanje z relikvijami, ki se je pojavilo že v srednjem veku. Kmalu so se okrog večkrat na zelo posveten način pridobljenih delov svetnikov spletle lokalne legende. Ob tem naj spomnimo le na primere iz Regensburga, predstavljene pri Waldherr, zgoraj, 1 ss. k temu za Passau prim. tudi E. Boshof (Ostbairische Grenzmarken 31, 1989, 12). Glede poskusov, da bi tudi za Regensburg vzpostavili vrsto škofov, ki bi segala vse do pozne antike gl. Maurer, VHVO, 1, 1831/32, 43 ss.; J. R. Schuegraf, VHVO 11, 1947, 18 s.; kot tudi K. Gamber, Regensburg in nachkonstantinischer Zeit. Hatte die Stadt damals bereits einen Bischof, v: isti, Sarmannina. Studien zum Christentum in Bayern und Österreich während der Römerzeit, Regensburg 1982, 7 ss.

⁵ K. Reindel, MIOG 72, 1964, 282.

⁶ K temu z zadržki tudi H. Wolff, Ostbairische Grenzmarken 31, 1989, 28-30.

⁷ MGH AA IV 368.

datiramo v leto 565, vendar besedilo ničesar ne pove niti o času niti o kraju Afrinega mučeništva. Šele "Martyrologium Hieronymianum", ki ga datiramo v začetek 7. stoletja, kot tudi spis "Passio s. Aefrae", ki je verjetno nastal v 7. stoletju, povezujejo Afrino smrt z Dioklecijanovim preganjanjem kristjanov ter z mestom Augsburgom. Vendar se doslej tudi s pomočjo arheologije še ni posrečilo, da bi kontinuiteto čiščenja lahko podaljšali prek 6. stoletja, morda celo vse do 4. stoletja.⁸

Četudi bi želel, da bi Afrino mučeništvo z začetka 4. stoletja še naprej veljalo kot dokaz krščanstva v Drugi Reciji, ostajajo tudi tu nekatera odprta vprašanja. Z izjemo tega pričevanja nas pisni viri pri iskanju nadaljnjih krščanskih sledov iz 4. stoletja pustijo na cedilu. Nesporen in merodajen vir imamo šele za 5. stoletje. To je "Commemoratorium", spis, ki ga je l. 511 napisal menih Evgipij in ki prikazuje delovanje sv. Severina v Noriku in vzhodni Reciji.⁹ Tudi če so opisane predvsem razmere v Noriku, torej vzhodno od prostora, ki naj bi ga tu upoštevali, pa je v njem vendarle očitno potrjena razširjenost krščanstva vsaj v nekaterih obdonavskih kastelih v vzhodni Reciji. Prikaz cerkvenega življenja v krajih Quintanis (Künzing) in Batavis (Passau) s podrobnim opisom lesene cerkve v Künzingu in z omembo cerkvenega vratarja ("ostiarus" oziroma "ianitor") Materna, poddiakona Marka, duhovnika Silvina ter tudi neke posvečene device, pa daje vpogled tudi v zgradbo cerkvene organizacije.¹⁰ V kolikšni meri je te razmere mogoče posplošiti, lahko le ugibamo.

Velike probleme pri raziskovanju povzroča tudi v Življenju sv. Severina imenovani "sanctus Valentinus, Raetiarum quondam episcopus",¹¹ čigar delovanje lahko datiramo v prvo polovico 5. stoletja. Pozornost zbujajoča je označitev Valentina z "Raetiarum episcopus", saj bi ob tem pravzaprav pričakovali navedbo nekega mesta kot škofijskega sedeža. Zato so raziskovalci vedno znova poizkušali Valentina povezati z nekim določenim mestom ali pa z mestu podobno naselbino. Tu se ne morem podrobneje ukvarjati z vsemi temi poizkusi. V tej zvezi so se in se še omenjajo predvsem Passau, Regensburg ali Augsburg. Čeprav največ dejstev govori v prid Augsburgu, doslej ni bilo mogoče dokazati, ali je Valentin sploh bil škof neke "civitas", povsem nemogoče pa ga je pripisati nekemu določenemu mestu.¹²

Če je v Drugi Reciji neko mesto res imelo funkcijo škofijskega sedeža, še največ dejstev govori v prid Augsburgu, ki je bil v pravnem smislu verjetno edino mesto v provinci (morebiti poleg Kemptena).¹³ Namige na škofijski sedež v Augsburgu naj bi po mnenju nekaterih raziskovalcev lahko zasledili tudi v oznaki "ecclesia Augustana", ki jo zasledimo v pismu vzhodnorimskemu cesarju Mavriciju iz leta 591. Vsekakor je tu identificiranje z Aguntom verjetnejše.¹⁴ Pismo je poleg ostalih podpisal tudi "Ingenuinus episcopus sanctae ecclesiae secundae Raetiae", verjetno ista oseba kot "Ingenuinus episcopus Sabionensis" oziroma "de Sabione", ki ga omenja Pavel Diakon v svoji Zgodovini Langobardov.¹⁵

⁸ F. Prinz, BVbl 46, 1981, 211 ss.; zgodnejša datacija vira »Martyrologium Hieronymianum« pri P. J. Hofmann, Ostbairische Grenzmarken 33, 1991, 22 z omembo B. Altaner/A. Stuiber, Patrologie, Freiburg 1980, 235 s. Glede arheologije gl. W. Sage, Frühes Christentum und Kirchen aus der Zeit des Übergangs, v: G. Gottlieb et al., Geschichte der Stadt Augsburg, Stuttgart 1984, 102 s.; H. Wolff, die Kontinuität des städtischen Lebens in den nördlichen Grenzprovinzen des römischen Reiches, v: W. Eck/H. Galsterer (Hrsgg.), Die Stadt in Oberitalien und in den nordwestlichen Provinzen des römischen Reiches, Mainz 1991, 301.

⁹ O tolmačenju Severinovega položaja kot tudi o interpretaciji njegovega življenjepisa obstaja bogata in kontroverzna literatura, prim. k temu med drugim R. Bratož, Severinus von Norikum und seine Zeit, Denkschriften der Österr. Akademie der Wissenschaften, Phil. Hist. Kl., 165, 1983; v zadnjem času H. Wolff, Über die Rolle der christlichen Kirche in den administrationsfernen Gebieten von Moricum im 5. Jhd. n. Chr., v: W. Eck (Hrsg.), Religion und Gesellschaft in der römischen Kaiserzeit, Köln 1989, 266 Anm. 23- und 270 ss.

¹⁰ Bratož, zgoraj 26; H. Wolff, Ostbairische Grenzmarken 31, 1989, 37.

¹¹ Eugippius v. Sev. 41, 1.

¹² O tem Reindel, zgoraj (op. 5) 294; O. Hageneder, Die Kirchliche Organisation im Zentralalpenraum vom 6. bis 10. Jhd., v: H. Beumann/W. Schütz, Frühmittelalterliche Ethnogenese im Alpenraum, Sigmaringen 1985, 203 s.; H. Berg, Bischöfe und Bischofssitze im Ostalpen- und Donauraum vom 4. bis zum 8. Jhd., v: H. Wolfram/A. Schwarcz, Die Bayern und ihre Nachbarn, Teil I, Denkschriften der Österr. Akademie der Wissenschaften, Phil. Hist. Kl. 179, 1985, 70 ss.

¹³ O tem G. Gottlieb, Die regionale Gliederung der Provinz Rätien, v: isti (izd.), Raumordnung im römischen Reich, München 1989, 79 ss.; gl. H. Wolff, zgoraj (op. 8).

¹⁴ O tem J. Speigl, Beiträge zur altbayerischen Kirchengeschichte 27, 1973, 37 ss.; Berg, zgoraj 83; Hageneder, zgoraj 217 s.

¹⁵ Berg, zgoraj 93 s.; V. Bierbrauer, H. Nothdurfter, Der Schlern 62, 1988, 244.

Škofija Säben se v virih prvič pojavi v drugi polovici 6. stoletja in je edini zgodovinsko potrjen škofijski sedež v Drugi Reciji.¹⁶ Škofijski sedež v Säbnu leži v skrajnem južnem kraku province oziroma svojega cerkvenega okoliša, na strmih pečinah nad dolino reke Eissack. V bližini ni bilo nobene antične "civitas", s katero bi ga lahko neposredno povezovali. Lega torej nikakor ne ustreza kanoničnim predpisom iz Serdike (342). To je privedlo do domneve, da Sabiona ni bila prvotni škofijski sedež v provinci in da jo moramo razumeti bolj kot sedež ubežnega škofa, najverjetneje kot naslednika poznoantičnega škofijskega sedeža iz Augsburga.

Vendar, kot rečeno, nimamo nobenega poročila o škofijskem sedežu v Augsburgu, in tudi glede izročila (celo glede samega češčenja Afre!) ni mogoče dokazati povezave med Säbnom in Augsburgom. Tako moramo skupaj s V. Bierbrauerjem verjetno kljub vsemu izhajati iz domneve, da gre za izvirno ustanovitev škofije na utrjenem säbenškem hribu.¹⁷

Toliko torej o pisnih virih¹⁸ in njihovih skromnih in krajevno težko opredeljivih podatkih o antičnem krščanstvu v Drugi Reciji.

Zdaj pa usmerimo pozornost na arheološka pričevanja. Kamnito zgradbo, izkopano na hribu Lorenzberg pri kraju Epfacha, sklicevaje se na J. Wernerja v splošnem interpretiramo kot cerkveno stavbo iz druge polovice 4. stoletja. Sledove drugih poznoantičnih cerkvenih gradenj, ki jih postavljamo v 5. stoletje, so odkrili na griču Martinsbühel pri Zirlu, v kraju Pfaffenhofen pri Telfsu, kot tudi v Imstu in na grajskem hribu v Säbnu. W. Sydow je l. 1985 v Ampassu izkopal ostanke neke verjetno cerkvene zgradbe iz 5. stoletja; 1986 je isti raziskovalec pod župnijsko cerkvijo pri Thauru naletel na še eno zgodnjekrščansko cerkev. Vse te najdbe - z izjemo Epfacha - izhajajo iz Tirolske in ležijo pod današnjimi cerkvenimi zgradbami, tako da lahko predpostavljamo kontinuiteto obstoja krščanstva.¹⁹

Kar zadeva glavno mesto province Augusto Vindelicum, arheološka pričevanja ne dajejo skoraj nobenega zanesljivega rezultata. Zgradbe iz 4. ali verjetno šele 5. stoletja, odkrite pod augsburško stolnico, ne moremo nedvoumno označiti kot zgodnjekrščansko cerkev; lahko bi bila tudi posvetna stavba. Podobno problematičen in doslej še ne popolnoma zanesljivo potrjen je krščanski značaj več poznoantičnih grobov pod cerkvijo sv. Ulriha in Afre v Augsburgu.²⁰

Domnevalo se je, da je bila v Regensburgu predhodnica obstoječe cerkve sv. Emerana poznoantična pokopališčna cerkev, vendar smo po zadnjih arheoloških raziskavah to možnost morali izključiti. Najdba prej potrjuje, da se je civilno naselitveno področje ("canabae" ob legijskem taboru) raztezalo vse do tu. Po daljšem premoru je verjetno šele v zgodnjem srednjem veku tu nastalo pokopališče s cerkvijo.²¹

Kar se tiče antičnih cerkvenih gradenj doslej dejansko nimamo arheoloških najdb na področju med Alpami in Donavo. Vendar pa to ne pomeni, da tu krščanskih cerkva sploh ni bilo; pomislimo le na leseno cerkev iz Kvintane, ki je omenjena v Življenju sv. Severina.²²

Malo bolje je glede majhnih najdb. V Epfachu so pri omenjenih izkopavanjih našli tudi del lončene oljenke s kristogramom. Svetilka sodi v pozno 4., morda tudi 5. stoletje.²³ V isti čas -

¹⁶ V. Bierbrauer, zgoraj.

¹⁷ V. Bierbrauer, zgoraj; Berg, zgoraj (op. 12) 89; Hageneder, zgoraj (op. 12) 205 ss.; H. Lieb, Montfort 38, 1986, 122.

¹⁸ Tu se ne bi želel podrobneje ukvarjati s problemom »Breonske škofije«, o tem Reindel, zgoraj (op. 5) 291; Bratož, zgoraj (op. 9) 24; Hageneder, zgoraj (op. 12) 218 ss.; Berg, zgoraj (op. 12) 83.

¹⁹ H. Ubl. Frühchristliches Österreich, v: Severin zwischen Römerzeit und Völkerwanderung (katalog razstave), Linz 1982, 312; P. Pleyel, Das römische Österreich. Wien 1987, 364; R. Pillinger, Neue Ausgrabungen und Befunde frühchristlicher Denkmäler in Österreich (1974–1986), v: Actes du XIe Congrès international d'Archéologie Chrétienne III. Roma 1989, 2114 ss.

²⁰ O tem W. Sage, zgoraj (op. 8) 102 ss.; isti, Der Augsburger Dom – eine frühchristliche Kirchenanlage?, v: Die Römer in Schwaben, zgoraj (op. 1) 290; L. Bakker, Ein frühchristlicher Friedhof bei St. Ulrich und Afra in Augsburg, ibid. 291 ss.; tudi H. Wolff, zgoraj (op. 8).

²¹ Izkopavanja 1984/85 in 1990/91, k obema: U. Osterhaus, Die Ausgrabungen bei St. Emmeram, v: S. Codreanu-Windauer, U. Osterhaus (Hrsgg.), Auf Spurensuche, München 1992, 49 ss., predvsem 51; prav tako v: St. Emmeram in Regensburg – Geschichte – Kunst – Denkmalpflege. Thurn & Taxis-Studien 18, Regensburg 1992, 41–48. K izkopavanju 1984/85 prim. tudi BVbl 1987, Beih. 1, 168.

²² Eugippius v. Sev. 15.

²³ J. Garbsch, v: isti, B. Overbeck, Spätantike zwischen Heidentum und Christentum, München 1989 (Ausstellungskataloge der Prähistorischen Staatssammlung, hrsg. v. H. Dannheimer, zv. 17), 115 Nr. 47; L. Bakker, Frühchristliche Lampen aus Epfach und Augsburg, v: Die Römer in Schwaben, zgoraj (op. 1) 295; K. Reindel, v: M. Spindler (Hrsg.), Handbuch der bayerischen Geschichte I, München 1981, 181.

morebiti pa tudi v 6. stoletje - datiramo tudi krščansko bronasto svetilko, ki so jo odkrili domnevno l. 1867 v Augsburgu. Vendar je tu vsekakor verjetno, da gre za prenos po koncu antike. Svetilka ima poševni nastavek ročaja v obliki latinskega križa. Takšne svetilke, najverjetneje prinesene iz vzhodnega Sredozemlja, so morda uporabljali tudi v zgodnje-krščanskem obredju.²⁴ Iz Wesslinga (deželno okrožje Starnberg na Bavarskem) izhaja prstan s kristogamom, ki ga datirajo v 4. stoletje;²⁵ podobne, verjetno v istem času izdelane prstane, so našli v Passavu (Niedernburg),²⁶ pred kratkim pa tudi v kraju Schöngesing (deželno okrožje Fürstenfeldbruck na Bavarskem).²⁷ Še en prstan z napisom "Vivas in deo" so odkrili v kraju Eining v bližini Regensburga.²⁸

Gotovo bi pretiravali, če bi te prstane razlagali kot dokaze popolnega pokristjanjenja prebivalstva v omenjenih krajih, oziroma v njihovi bližini. Prstane bi lahko prav tako izgubili popotniki ali pa bi bili lahko prineseni kot roparski plen.

Na tem mestu se ne bi rad podrobneje ukvarjal z amuletom, najdenim v Regensburgu okrog l. 1870, ki ga sestavlja več ploščic iz plemenitih kovin, popisanih z grškimi črkami. Amulet, ki ga datiramo v 3. stoletje, je sprva veljal za krščanskega. Medtem pa je skoraj zanesljivo dokazan gnostični značaj te oblike amuletov in ga tako ne moremo z gotovostjo pripisati krščanstvu.²⁹

Le na kratko naj omenim tudi dva kosa antičnega barvanega stekla (Peter in Pavel; Kristus z jagnjetom), ki naj bi izhajala iz Regensburga, njun resnični izvor pa bi najverjetneje morali iskati južno od Alp. Verjetno sta v Regensburg zašla šele s srednjeveškim ali kasnejšim trgovanjem z relikvijami.³⁰

Za konec sem prihranil dve pomembni epigrafski pričevanji.

Leta 1929 so v Augsburgu na območju nekdanje cerkve sv. Janeza odkrili dva kosa iste kamnite plošče z napisi v sekundarni uporabi. Čeprav močno okrnjeno besedilo povzroča številne probleme, pa verjetno smiselni predlog R. Eggerja deloma olajša delo. Če namreč črki HO[...] iz četrte vrstice dopolnimo v "Ho[noriani]",³¹ je upravičen sklep, da gre za omembo nekega vojaškega oddelka, imenovanega po Honoriju. Take vojaške enote so na Zahodu cesarstva izpričane šele po 395, s čimer je pri datiranju napisa postavljen terminus post quem.

Napis so že ob njegovi prvi objavi l. 1963 tolmačili kot krščanski nagrobnik. Po F. Wagnerju kažeta na krščanski značaj tretja in četrta vrstica kamna, kjer beremo "] gaudia semper" oziroma "]s concordia iucf". Kolikor vem, krščanski interpretaciji doslej tudi še nihče ni oporekal, čeprav, kot je L. Bakker 1985 pravilno pripomnil, "fragmentarni napis s svojim panegirično zasnovanim besedilom... doslej še ni bil jasno in dokončno ovrednoten".³² Po mojem mnenju ga moremo pripisati krščanstvu le z veliko skepso.

²⁴ Garbsch, zgoraj (op. 23) 115 Nr. 48; L. Bakker, zgoraj (op. 20). K problematiki poznoantičnih drobnih najdb zgodnjekrščanskega značaja iz Augsburga gl. tudi D. Korol, *Juden und Christen in Augsburg und Umgebung in Spätantike und frühem Mittelalter – Das Zeugnis der Kleinkunst*, v: *Festschrift J. Engemann, Jahrbuch für Antike und Christentum Ergänzungsband 18*, 1991, 51 ss., posebej 61 s.

²⁵ Garbsch, zgoraj (op. 23) 114 Nr. 43.

²⁶ Garbsch, zgoraj, 114 Nr. 44.

²⁷ B. Overbeck, *Das archäologische Jahr in Bayern 1990* (1991), 132.

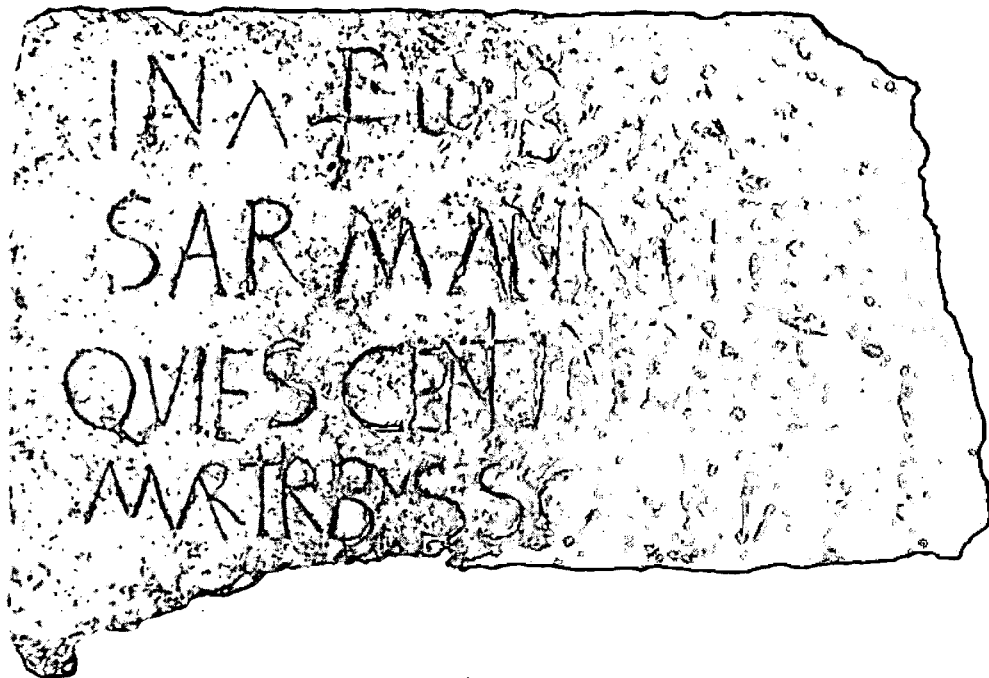
²⁸ J. Jacobs, *Korrespondenzblatt der Westdeutschen Zeitschrift für Geschichte und Kunst* 24, 1905, 129 ss.; Garbsch, zgoraj (op. 23) 115 Nr. 45; P. Morsbach, v: ders (Hrsg.), *Ratisbona Sacra. Das Bistum Regensburg im Mittelalter*, Regensburg 1989, 13.

²⁹ A. Ebner, *VHVO* 45, 1893, 165 s.; o podobnih najdbah ter o gnostičnem značaju gl. M. Siebourg, *BJ* 101, 1897, 123 ss., posebej 135 Nr. 5 in 152; H. Leclercq, *DACL*, 1, 2, 1924, 1835 ss., posebej 1837 s.; K. H. Dietz, v: isti et al., *Regensburg zur Römerzeit*, Regensburg 1979, 439.

³⁰ O tem prim. J. Garbsch, zgoraj (op. 23) 113 Nr. 40; prim. tudi Glas der Cäsaren. *Katalog razstave*, Milano 1988, 282 ss.; Dietz, zgoraj (op. 29) 441 s.

³¹ Not. Dig. occ. 7,74.79; tu bi lahko šlo za »honoriaci«, v vojsko sprejete barbarske enote, ki jih omenja Orosius adv. paganos VII, 40, 7 ss. O tem: A. Lippold, *Paulus Orosius. Die antike Weltgeschichte in christlicher Sicht Bd. II*, München 1986, 302 (Kommentar).

³² F. Wagner, *BRGK* 37–38, 1956–57, 228 Nr. 46 tab 25; L. Bakker, *Ein Grabstein von St. Johann am Dom in Augsburg*, v: *Die Römer in Schwaben*, zg. (op. 1) 296 (z literaturo). Če gre pri tem res za »najstarejši rimski napis na kamnu v Reciji« kot trdi Bakker, zgoraj, je dokaj vprašljivo; prim. Waldherr, *Martiribus Sociata. Überlegungen zur »ältesten« christlichen Inschrift Rätien*, v: K. H. Dietz, D. Hennig, H. Kaletsch (Hrsgg.), *FS A. Lippold*, 1993, 553, 577.

Nasprotno pa lahko kot nesporno krščansko velja epigrafsko pričevanje iz Regensburga, ki ga želim podrobneje obravnavati v nadaljevanju. Gre za tako imenovani "Sarmannin nagrobnik", najden leta 1839.³³

Na približno 30 cm visoki, 56 cm široki in okrog 10 cm debeli plošči iz rahlo rdečkastega koralnega apnenca iz Kelheima je štirivrstični napis v velikih črkah³⁴ s sledečim besedilom (gl. sliko):

In Chr[isto] (v obliki kristograma, op.avt.) b[ene] m[erenti] / Sarmann[i]ne / quescenti in pace / martiribus sociatae³⁵ (v Kristusu zaslužni Sarmannini, ki počiva v miru, pridruženi mučencem).

Večji del raziskovalcev dandanes napis datira v konec 4. oziroma v zgodnje 5. stoletje. Samo besedilo seveda ne navaja nobenega podatka za datiranje.³⁶

Če zasledujemo strokovne objave v preteklosti, ugotovimo, da že prva objava l. 1839 kot časovno opredelitev predpostavlja konec 4. stoletja. Razlog za to nudi kovanec iz časa Teodozija I. (379-395), ki je bil baje najden v bližini napisu. Vendar moramo upoštevati tudi to, da zaradi pomanjkljive dokumentacije ni natančno znan niti kraj, kjer so nagrobnik odkrili, niti okoliščine, v katerih je do najdbe prišlo. Tudi povezave z nekim določenim grobom že ob prvi objavi očitno ni bilo več mogoče vzpostaviti.³⁷

V tem viru opisano območje najdbe leži v severozahodnem delu tako imenovanega velikega rimskega grobišča v Regensburgu - enega izmed največjih rimskih pokopališč severno od Alp. V celoti so ga odkrili šele nekaj desetletij kasneje (1872-1874) ob izgradnji železnice.³⁸

Natančna topografska opredelitev najdbe napisu ni možna, prav tako tudi ne moremo razjasniti vprašanja, v kolikšni meri je omenjeni novec iz Teodozijevega časa povezan z

³³ CIL III 5972 = 11961 add. S.201 = IBR 419 = ILCV 2179; hrani Regensburg Museum Inv. Nr. Lap. 24; glede tega kamna (branje in interpretacija) upoštevaj G. Waldherr, zgoraj (op. 32); razlage, ki sledijo, so povzete iz tega prispevka, zato se tu omejujem le na najpomembnejše opombe.

³⁴ Opis kamna in napisu pri Waldherr, zgoraj, 555 s.

³⁵ K branju gl. ibid. 559 ss.

³⁶ O tem gl. ibid. 556-559.

³⁷ O tem ibid. 556.

³⁸ H. Lamprecht, Aufdeckung eines römischen Friedhofes zu Regensburg in den Jahren 1872-1874, Programm zum Jahresberichte des Kgl. Neuen Gymnasiums in Regensburg, für das Schuljahr 1903/04; isti., VHVO 58, 1906, 1 ss.; G. Steinmetz, VHVO 73, 1921, 1 ss.; S. v. Schnurbein, Das römische Gräberfeld von Regensburg, Kallmünz 1977; k dataciji grobov gl. Waldherr, zgoraj, 557 s. z op. 23-27.

napisom. Že natančnega nahajališča ne moremo več rekonstruirati, pa tudi rimski ostanki, ki so jih odkrili skupaj z napisom, skoraj ne nudijo uporabnih napotkov za datacijo našega nagrobnega napisu.

V več malo prej najdenih grobovih naj bi našli novce iz časa cesarjev od Aleksandra Severa (222-235) do Konstantina (306-337). Ostanki zgradb, ki so jih prav tako odkrili v bližini, glede na drobne najdbe najverjetneje pripadajo neki villi rustici iz časa od konca 1. do srede 2. stoletja, torej iz časa, ko je v Regensburgu obstajal kohortni kastel, ki je bil predhodnica tabora Tretje italške legije, in je bil verjetno uničen v tako imenovanih markomanskih vojnah.

Tudi če so našo najdbo našli v sklopu velikega grobišča, to nikakor ne more zanesljivo potrditi datacije na konec 4. ali začetek 5. stoletja. Če smo prej izhajali iz tega, da najpoznejši časovno opredeljivi pokopi na tem področju sodijo vsaj v čas cesarja Honorija (395-423), pa je raziskava S. von Schnurbeina (1977) pokazala, da proti vzhodu obrnjeni skeletni grobovi poznorimskega izvora na področju, na katerem je bil verjetno odkrit Sarmannin napis, segajo le do srede 4. stoletja. V 5. stoletje Schnurbein datira edino najdeno pasno spono; v prvo polovico 6. do srede 7. stoletja pa nato lahko uvrstimo grobove s predmeti iz merovinške dobe.

Kontinuiteta pokopov s tem ni zagotovljena; vendar pa bi veliko število grobov brez dodatkov, ki jih zato ni mogoče datirati, vseeno lahko zapolnilo časovno vrzel.

V kakšnih okoliščinah je bil najden naš napis, ni več mogoče rekonstruirati. V nekem zapisu o najdbi beremo, da je kamen, (citat) "ko je bil izkopen, na hrbtni strani imel grobo izboklino, kar kaže na to, da ni ležal ali stal, temveč da je bil vzdian. Da bi ga lahko ustrezno shranili, je bilo treba ta grobi izrastek seveda odtolči z dletom" (zato dandanes njegove lege ne moremo več zanesljivo ugotoviti).

To zelo nenančno izjavo so povezali z nekimi v bližini odkritimi ostanki zgradbe, ki jih je Ferdinand Janner v svoji "Zgodovini regensburških škofov" ("Geschichte der Bischöfe von Regensburg") l. 1883 pripisal cerkveni zgradbi, v katere steno naj bi bila vzdiana ta plošča. Odtlej v literaturi za ta kamen vedno znova najdemo navedbe, kot da je bil vzdian v neko pokopališčno kapelo, kapelo mučencev ali grobno kapelo. Čeprav tega ni mogoče z gotovostjo ovreči, se moramo vseeno zavedati, da nimamo nikakršnih podatkov o velikosti "grobega izrastka" na hrbtni strani plošče. Plošča je danes debela okrog 10 cm, a hrbtna izboklina nikakor ne pomeni, da je bila plošča res vzdiana v steno. Primerjava z zgodnjekrščanskimi nagrobniki, na primer s področja ob Renu in Moseli kaže, da so bile še debelejšje plošče z napisi pogosto vstavljene v večje plošče iz drugih kamnin ali pa tudi v pokrove sarkofagov. Podobna uporaba bi bila vsekakor možna tudi pri regensburškem kamnu.

Če povzamemo, drži ugotovitev, da nam razpoložljivi podatki o najdbi potrjujejo le to, da je bil napis s precejšnjo verjetnostjo odkrit l. 1839 v severozahodnem predelu velikega grobišča.

Pri plošči iz apnenca gre nesporno za krščanski napis, kar dokazujeta tako "crux monogrammatica" v povezavi z apokaliptičnima črkama alfo in omego (W-oblika), kot tudi nadaljnje besedilo. Ne bi želel izraziti dvoma o tem, da je bil kamen nameščen kot nagrobnik, vendar naj poudarim, da besedilo tega zanesljivo ne potrjuje, saj manjkajo nedvoumne fraze kot na primer: "hic pausat", "hic iacet", "hic requiescit" ali pa aluzija na mesto pokopa: "in hoc tumulo" itd. Sklepanje, da gre za krščansko pokopališče s pokopališčno kapelo v bližini - ne natančno znanega - najdišča, ni z ničemer potrjeno, saj v okolici ni bilo mogoče odkriti nikakršnih nadaljnjih sledov nedvomno krščanskih grobov.

Zdaj pa se posvetimo besedilu napisu. Vse do najnovejše literature so l. vrstico: "in b.m." - brali kot "in b[eatam] m[emori]am",⁴⁰ v blažen spomin. Vendar pa proti takšni razlagi obstajajo različni ugovori:

1. Kristusov znak v obliki stauograma z alfo in omego se ne upošteva kot del besedila, temveč ostaja izoliran, le kot znak krščanske veroizpovedi pokojnice. Pri takšnem načinu uporabe tega znaka pa je grafično vključevanje v besedilo, kakršno imamo pred seboj, dokaj redko.
2. Ne vem za noben drug primer, kjer bi fraza "in beatam memori]am" nastopala na zgodnjekrščanskem latinskem nagrobniku.

³⁹ K nadaljnjemu prim. Waldherr, zgoraj, 557-559.

⁴⁰ Morsbach, zgoraj (op. 28) 13, pri čemer prevod pušča nekatere nejasnosti; Garbsch, zgoraj (op. 23)

3. Ime umrle, ki sledi uvodni formuli, bi po tej razlagi pričakovali v genitivu in ne, kot je napisano, v dativu, ki ga jasno razberemo iz besede "quiescenti" (gen.: -is).⁴¹

Tem težavam se zdaj lahko izognemo z razlago, ki jo je predlagal že Gamber⁴², utemeljil pa Kloos. Po tej razlagi predlog "in" beremo skupaj s kristogramom kot "in Christo", za kar obstajajo tudi številni primeri na drugih napisih.⁴³ Črki "b m" dopolnimo v "bene merenti" (zaslužni), tako da prvo vrstico lahko beremo kot "in Christo bene merenti" - zaslužni v Kristusu.⁴⁴ Razloge, zakaj se mi zdi ta razlaga verjetnejša, bom v nadaljevanju podrobneje obrazložil.

Kristusovo znamenje ima na regensburškem napisu obliko staurograma (simbola križa) z eno prečko. Čeprav kristogram in staurogram sama na sebi nista nesporno krščanska simbola, pa vendar v kombinaciji z obema apokaliptičnima črkama alfo in omego, tako glede na Janezovo Razodetje 1,8 oziroma 21,6 kot tudi z ozirom na samo besedilo napisa jasno izpričujejo krščanski značaj. Zastavlja se nam le vprašanje, ali tukaj navzoča oblika simbola, torej staurogram, lahko pomaga pri časovni opredelitvi nagrobnika.

Le zelo težko bi natančno določili čas uporabe staurograma ali kristograma na napisih. Čeprav obstaja veliko pomislekov proti poskusom zgodnje datacije, pa se v nasprotju s prejšnjimi domnevami zdi, da se "crux monogrammatica" lahko v povezavi z alfo in omego na rimskih napisih pojavi že v Konstantinovi dobi. Kot zgolj krščanski simbol se okrajšana oblika križa pojavlja od začetka 4. stoletja dalje.

Če pogledamo vrsto napisov s področja ob Renu in Moseli, ki vsebujejo isto znakovno kombinacijo kot jo najdemo v Regensburgu - torej staurogram z alfo in omego - lahko ugotovimo, da ti vsekakor izhajajo iz (verjetneje. poznega) 5. ali 6. stoletja. Celo v relativno zgodaj pokristjanjenih afriških provincah kažeta staurogram oziroma kristogram v povezavi z alfo in omego na 5. in 6. stoletje. V tej pozni dobi sta staurogram in kristogram v veliki meri prevzela konotacije drug drugega, tako da ni več mogoče zaznati nobene vsebinske razlike med simboloma.⁴⁵

Zdaj pa se posvetimo drugi vrstici. V njej lahko preberemo osebno ime (v dativu!): "SARMANNNE". Največji del raziskovalcev predpostavlja, da se je ime umrle glasilo Sarmannina, in da leva prečka tretjega n-ja prek podaljška tvori ligaturo s črko i (primerjaj v tretji vrstici "quiescenti") ali pa je i izpadel. Morda pa gre za napako pri zapisu imena Sarmanna; tej interpretaciji v prid govori tudi nagrobni napis iz kraja Gondorf v bližini Mayena, na katerem je imenovana neka "medica Sarmanna".⁴⁶

Čeprav se pogosto govori, da naj bi obstajala tudi neka germanska različica imena, pa vendar večina jezikoslovcev meni, da zaenkrat napisa še ne moremo etnično opredeliti.⁴⁷

V tretji vrstici beremo: "quiescenti in pace". Tu ne gre za prošnjo, kot je to sicer pogosto, temveč za ugotovitev ali trditev. Izraza "(re-)quiescere in pace" v skladu z zgodnjekrščanskimi predstavami nikakor ne smemo razumeti izrecno kot namig na počitek v grobu, temveč je mnogo verjetneje, da v eshatološkem smislu pomeni stanje v onostranstvu.⁴⁸

⁴¹ O tem Waldherr, zg. (op. 32) 560.

⁴² Der »Grabstein« der Sarmannina, v: K. Gamber, Sarmannina. Studien zum Christentum in Bayern und Österreich während der Römerzeit (Studia Patristica 11) Regensburg 1982, 18–30; tukaj 22 (= predelava članka: Der »Grabstein« der Sarmannina, v: Beiträge zur Geschichte des Bistums Regensburg 13, 1979, 19–33), 14 s.

⁴³ R. M. Kloos, Inschriften beredete Zeugnisse der Geschichte, v: isti, Fachtagung für lat. Epigraphik des Mittelalters und der Neuzeit, Landshut 1980, Kallmünz 1982, 7 s.

⁴⁴ Gl. Waldherr, zg. (op. 32) 560 s.

⁴⁵ O tem z literaturo Waldherr, zg. 561 s.

⁴⁶ Napis je bil odkrit konec 19. stoletja na grobišču Gondorf, k temu gl. M. Schulze-Dörlamm, Die spät-römischen und frühmittelalterlichen Gräberfelder von Gondorf, Gem. Kobern–Gondorf, Kr. Mayen–Koblenz, Stuttgart 1990, zv. 1 str. 101, zv. 2 str. 53, tabela 116,8; Schulze-Dörlamm napis datira okrog leta 400.

⁴⁷ K temu gl. Diezt (op. 29); Schulze-Dörlamm, zgoraj, meni, da v imenu Sarmanna lahko razpoznamo germansko ime. V mislih moramo imeti tudi, zaradi pripone podobno zvenečo obliko Delmanna, ki jo poznamo z nekega grobnega napisa iz Kolovrata (A. Cermanović-Kuzmanović, Archaeologia lugoslavica 19, 1978, 46–48), vendar tudi to ne nudi zanesljive opore pri ugotavljanju etnične pripadnosti nosilke imena.

⁴⁸ Tako npr. H. Finé, Die Terminologie der Jenseitsvorstellungen bei Tertullian. Theophaneia 12, Bonn 1958, 135 ss.; 199 ss.; v tem smislu tudi Gamber (op. 42) 28, ki navaja odlomek v smislu perikope: »duše pravičnih so v božjih rokah in tegobe zla jih ne dosežejo (več). V očeh nespametnih se zdi, da umirajo . . . vendar oni so v miru.«; nasprotno A. Stüber, Refrigerium Interim, Bonn 1957, 117 s.; V. Saxer, Morts, martyrs, reliques, Paris 1980, 66 s.; k temu tudi Y. Duval, BJ 183, 1983, 834 s.

Fraza "martiribus sociatae" ("pridruženi mučencem"), ki jo navaja četrta vrstica, je povzročila mnoga ugibanja in poizkuse razlag. Ob tem se porajajo tri osnovne interpretacije, ki pa se med seboj nikakor ne izključujejo:

1. Besedilo napisa kaže, da je Sarmannina sama pretrpela mučeništvo.
2. Čeprav na nagrobnikih nimamo ohranjene nobene dobesedno enake formulacije, pa jo vendarle lahko povežemo s pokopom ob grobovih mučencev.
3. Zveza "mučencem pridružena" bi lahko pomenila tudi udeležbo pri duhovnem občestvu mučencev in svetnikov.

Mnenje, da je Sarmannina sama pretrpela mučeniško smrt, je bilo večkrat zastopano predvsem v starejših raziskavah, vendar pa je vedno nasprotovalo domnevi, da gre za pokop pri mučencih.⁴⁹ Če bi Sarmannino šteli k mučencem in domnevali, da je bila na kraju svoje mučeniške smrti tudi pokopana, bi poznali - poleg Afre - ime še ene zgodnjekrščanske mučenke na Bavarskem. Pomen krščanske tradicije v Regensburgu bi se s tem izjemno povečal. Najbolj prominenten in verjetno tudi najmlajši zagovornik te teze je bil pred nekaj leti umrlí regensburški raziskovalec liturgije K. Gamber.⁵⁰

Drugi raziskovalci temu nasprotujejo in upravičeno trdijo, da imajo (citat) "spominski napisi za osebe, ki so zagotovo pretrpele mučeništvo, popolnoma drugačno formulacijo", saj so umrli vseskozi neposredno označeni kot mučenci.⁵¹ Gamberjeva teza, po kateri naj bi "martiribus sociatae" pomenilo, da je bila Sarmannina sama mučenka, nas torej ne more prepričati.⁵² Poleg tega bi ta predpostavka datacijo napisa prestavila daleč nazaj (v predkonstantinsko dobo ali pa vsaj v 1. polovico 4. stoletja). To pa zopet nasprotuje ugotovitvi, da grobovi mučencev sprva niso bili posebej označeni in da so verniki mučenke pokopavali kot sebi enake in je bil naslov "martyr" v rimskih katakombah dodan šele kasneje (na primer v času papeža Damasa, 366-384).⁵³

Gamber se je temu problemu skušal izogniti tako, da napisa ni interpretiral kot istodobni nagrobni napis, temveč kot spominski napis, ki je bil postavljen kasneje, v nagrobni kapeli. Načeloma bi bilo možno tudi, da je pričujoči titulus nadomestil starejšega. Vendar te predpostavke prav tako trčijo na zgoraj navedene ugovore.⁵⁴

Pretežni del raziskovalcev v nagrobnem napisu vidi napotek na neko "depositio ad martyres", to je pokop v bližini nekega groba mučencev. Iz tega pa ne sledi nujno, da so v Regensburgu obstajali "resnični" grobovi mučencev. Tako tega ne smemo razumeti kot dokaz za preganjanje kristjanov v Regensburgu ali okolici, kot je to trdil del starejših raziskovalcev.⁵⁵

Zavedati se moramo namreč, da so s pojmom matryres označevali tudi dele svetih teles, torej relikvije, ki bi bile vsekakor lahko prinešene v Regensburg iz drugih krajev. Yvette Duval v svoji monografiji iz leta 1988⁵⁶ opozarja, da se je navada pokopa "ad sanctos" (v bližini svetnikov), ki se prvič omenja konec 3. stoletja po Kristusu, hitro razširila. Po koncu preganjanj so bili, po besedah Duvalove, grobovi "monumentalizirani". V provincah z malo mučenci so to vlogo kmalu prevzeli sveti možje (škofje itd.). To pomeni, da moramo biti previdni tudi pri predpostavki, da naj bi beseda "martyr" vedno pomenila le krščanske mučenke, saj se je pojem

⁴⁹ Že Ebner VHVO 45, 1893, 171.

⁵⁰ Poleg že omenjenih: R. Bauerreiß, Kirchengeschichte Bayerns I., St. Ottilien 1951, 21 v 2. izdaji St. Ottilien 1957, 21 op. 83 se oddalji od te interpretacije; J. Oswald, v: J. H. Biller (Hrsg.), Die Donau von Passau bis Wien, Passau 1963, 33 (ponovno natisnjeno v: isti, Beiträge zur altbayerischen Kultur- und Kirchengeschichte, Passau 1976, 28); H. Schnell, Bayerische Frömmigkeit, München 1965, 25; Barton, Die Frühzeit des Christentums in Österreich und Südmittleuropa bis 788, Wien 1975, 42: »Ni razloga za to, da bi bilo v takratnem času pri nevernih občestvo z mučenci tako poudarjeno.«

⁵¹ Kloos, zg. (op. 43) z napotkom na ILCV 1980 ss.

⁵² Zgoraj (op. 42) 25: »Če je bila pridružena zboru mučencev, potem je ena izmed njih«; Gamber k temu navaja odlomek molitve (»oratio«) iz »Missale Romanum« za praznik s. Matije: »apostolorum tuorum collegio sociasti« kot tudi Sidon. epist. 7,17,1 (MGH AA VIII 123); »Abraham sanctis merito sociande patronis, quos tibi collegas dicere non trepidem« pri čemer menim, da zlasti interpretacija zadnjega odlomka govori proti Gamberju.

⁵³ Prim. W. Bader, Der Niederrhein 30, 1963, 179.

⁵⁴ Kloos, zg. (op. 43) 8.

⁵⁵ O tem z literaturo Waldherr, zg. (op. 32) 564.

⁵⁶ Duval, Auprès des saints corps et âme, Paris 1988, 51 ss.

svetosti od 4. stoletja dalje prenesel tudi na ljudi (škofe, samotarje itd.), ki niso bili mučenci; oznaka "martyr" pa je ostala.⁵⁷

V teku 4. stoletja sta se razmahnila češčenje in trgovanje z relikvijami. Delovanje sv. Ambroža v Milanu kot tudi papeža Damasa v Rimu sta to še okrepila. V začetku 5. stoletja se je razširila navada pokopa tudi v bližino relikvij. Viri ne delajo več razlike med pokopi ob mučencih ter pokopi ob relikvijah. Res, "ad sanctos" so pokopavali celo na krajih, ki so bili posvečeni z navzočnostjo svetnikov za časa njihovega življenja, za kar ni bil potreben niti grob, niti relikvije. Po 4. stoletju se zdi, da je bilo prilaščanje in prenašanje relikvij ter s tem povezano razkosavanje teles mučencev popolnoma običajno, čeprav to po rimskem pravu, ki zapoveduje nedotakljivost grobov, ni bilo dovoljeno. Še leta 386 je bilo prenašanje in razdeljevanje posmrtnih ostankov ponovno prepovedano z zakonom.⁵⁸

Od konca 4. stoletja se je na Zahodu uveljavila navada, da so v ali pod oltar shranjevali relikvije mučencev zato, da bi lahko obhajali mašo "nad krvjo mučencev"; v zgodnjem srednjem veku je bilo to - po mnenju raziskovalcev (Grabar) - že kar pogoj za posvetitev nove cerkve. S prenašanjem svetnikov oziroma njihovih delov na nove posvečene kraje se je prenašalo tudi ime "martyrium".⁵⁹ Torej moramo pri interpretaciji našega napisu upoštevati tudi to možnost.

Vendar moramo biti zelo previdni tudi pri domnevi, da gre za "depositio ad martyres", ob mučencih oziroma svetnikih, ki ne izhajajo iz Regensburga. Predhodnega obstoja grobov mučencev nam v povezavi s Sarmanninim nagrobnikom ne morejo potrditi niti morebitna kulturna tradicija, niti zanesljiv pisani vir, niti arheologija.

Pri dokazovanju nam pomaga le primerjava besedila na napisu s čim bolj analognimi ali podobnimi formulacijami⁶⁰. Žal tu ne moremo poseči po primerih s področja Recije, temveč moramo vključiti znaten del napisov z območja Galije; tako na primer nagrobnik Foedule iz Vienne,⁶¹ nagrobnik trierskega poddiakona Ursinijana,⁶² napis iz Neversa,⁶³ nagrobni napis Franka Harija iz Trierja⁶⁴ ali napis Rudufule iz Kölna.⁶⁵ Če upoštevamo predlagane datacije teh napisov, lahko ugotovimo, da vsi kažejo na pozno 5. oziroma 6. stoletje;⁶⁶ v isti časovni okvir sodi tudi večina literarnih vzprednic.

⁵⁷ O tem Sulpicius Severus, epist. 2,9; Paulinus v. Nola, carm. 14,4.

⁵⁸ Za posamezne določitve gl. N. Herrmann-Mascard, *Les reliques des saints*, Paris 1975, 27 s., 30 ss.; B. Kötting, *Der frühchristliche Reliquienkult und die Bestattung im Kirchengebäude*, Arbeitsgemeinschaft für Forschung des Landes Nordrhein-Westfalen, Geisteswissenschaften 123, Köln 1965, 16 ss.

⁵⁹ Prim. Waldherr, zg. (op. 32) 566.

⁶⁰ CIL XIII 8486 = ILCV 2178 = F. X. Kraus, *Die frühchristlichen Inschriften der Rheinlande I. Altchristliche Inschriften*, Freiburg 1890, 139 = E. Le Blant, *Inscriptions chrétiennes de la Gaule*, Paris 1861, Nr. 354 = A. Fremersdorf, *Urkunden zur Kölner Stadtgeschichte aus römischer Zeit*, Köln 1963, 72 in tabela 58 = W. Binsfeld, *Frühchristliche Steininschriften*, v: *Frühchristliches Köln*, hrsg. v. RGZM Köln, Köln 1965, Nr. 20 = B. u. H. Galsterer, *Die römischen Steininschriften aus Köln*, Wiss. Kataloge des RGZM Köln 2., Köln 1975, Nr. 499: *sociata m(artyribus)* - Köln; ICVR 861: *[sociatus s(an)c(t)is m(artyribus)]*; CIL III 9506 = CLE 666 = ILCV 78a: *martiribus adscita cluet* - Salona; CIL XIII 7689 = ILCV 2177: *meruit s(an)c(t)orum esse consortes* - Andernach; CIL XIII 3787 = CLE 773 = ILCV 3453 = RICG 1170 = L. Schwiden, v: Trier. Kaiserresidenz und Bischofssitz (katalog razstave). Trier² 1984, 231f. Nr. 117: *qui meruit sanctorum sociari sepulcra* - Trier; CIL X 1191 = ILCV 3352: *qui Dei voluntate cum sanctis sociatus es[ti]* - Abellini; CIL XII 2115 = CLE 1445 = ILCV 2172 = RICG XV 39: *confessa est sanctis quae sociata iacet* - Vienne; CIL XII 944 = CLE 712 = ILCV 1644: *sanctorum socius* - Arles; CLE 724 = ILCV 3483 = J. Vives, *Inscriptiones cristianes de la Espana*, Barcelona 1969, 293: *ce[t]ibus s(an)c(t)orum merito sociatus resurgam* - Guarrazar; CIL X 1370 = CLE 684 = ILCV 3482: *[Felici merito] hic sociabitur ante tribunal* - Nola; CLE 1395 = ILCV 201 B: *meruit marturis esse comes* - Rim; ICVR 1426 = CLE 662 ILCV 3359 A: *[fest sociatus] sanctis pro meritis et opera tanta. [quaeque deum] metuisti, semper quiescis secunda* - Rim; CIL XIII 2826 = ILCV 3352 A: *sociat(us) erit[m] martyribus?* - Nevers; K. Kempf, *Frühchristliche Zeugnisse im Einzugsgebiet von Rhein und Mosel*, Trier 1965, 200 Nr. 17 = E. Gose, *Katalog der frühchristlichen Inschriften in Trier*, Berlin 1958, 481 A = RICG I 194: *[sanctis? requies] sociat[ur] honore* - Trier; H. I. Marrou, REA 54, 1952, 326 = A. Ferrua, RAC 32, 1956, 34: *vitae merito sanctis sociandus obisset* - Rim. literarni viri: Sidon., epist. 7,17,1 (MGH AA VIII 123): *Abraham sanctis merito sociande patronis, quos tibi collegas dicere non trepidem*; molitev v Rimskem misalu za praznik sv. Matije: *apostolorum tuorum collegio sociasti*; Max. Taur., serm 12 (CCSL 23, 41-42): *ut sanctorum ossibus nostra corpora sociemus*. Gradivo je večinoma zbrano pri J. Becker, BJ 26, 1858, 166 ss., razširjeno pri Duval, *Auprès des saints* (op. 56) 145.

⁶¹ ILCV 2172.

⁶² ILCV 3453.

⁶³ ILCV 3352.

⁶⁴ RICG I 194.

⁶⁵ ILCV 2178.

⁶⁶ Problematiko datiranja vsekakor prikazuje tudi poskus N. Gauthiersa, da bi RICG I 170 datiral v osmo

Vsa ta besedila na napisih (s podobno formulacijo kot regensburški) so bila doslej interpretirana kot zanesljiv dokaz za pokop v bližini groba nekega svetnika. Če si ta besedila pobliže ogledamo, lahko razlikujemo vsaj dve podskupini. To razlikovanje je v zadnjem času zelo dobro utemeljil J. Deckers ob raziskavi o zgodnjekrščanskih mučencih v Kölnu.⁶⁷ Piše namreč: "Prva skupina že, v samem besedilu očitno pove, da gre za pokop v bližini groba svetnika, in sicer s formulacijo, ki jasno izraža, da se posmrtni ostanke pokopanega (pokopane) pridružujejo grobu svetnika: "sanctorum ossibus nostra corpore sociemus" ali "...positus ad sanctos..." ali "sanctis quae sociata iacet".⁶⁸ Pri drugi skupini, v katero sodi tudi regensburški napis, pa nimamo zanesljive oznake o prostorski povezavi. Tako regensburškega napisa na podlagi besedila ni mogoče zanesljivo povezati z določenim grobom svetnika.

In s tem smo že pri tretji možnosti interpretacije fraze "martyribus sociata", namreč pri transcendentnem, duhovnem oziroma nadnaravnem občestvu z blaženimi. Zaradi že omenjene raziskave Duvalove moramo to interpretacijsko možnost vsekakor natančneje preučiti. Formulacije kot "sociatus martyribus" lahko zajemajo več pomenskih različic, zato njihovega sporočila ne moremo dokončno razvozlati brez ostalega besedila ali arheološkega konteksta. Po mnenju Duvalove lahko brez zadržkov sklepamo na pokop "ad sanctos" le pri tistih nagrobnih napisih, ki takšno topografsko povezanost jasno izražajo. Vsi drugi namigi na občestvo s svetniki brez neposredne navedbe določenega groba svetnika lahko po eni strani prevzemajo topos religiozne literature, ali pa izražajo zgolj želje.⁶⁹

Deckerjeve arheološke raziskave v Kölnu še podkrepijo nezaupljivost do prehitrega sklepanja o bližini groba mučenca ali svetnika. Celo v primerih, ko imamo neposredno navedbo pokopa "ad sanctos", lahko "sociare" poleg lokalne povezave izraža tudi duhovno povezavo med svetniki in verniki, kot to pojasnjuje nagrobni napis poddiakona Ursiniana iz Trierja. Če se glasi "meruit sanctorum sociari sepulcra",⁷⁰ ne moremo podvomiti v to, da "sociari" kaže na pokop "ad sanctos"; naslednja vrstica "quem nec Tartarus furens nec poena saeva nocebit" vendarle nakazuje drugačno vrsto občestva.⁷¹

Ta dvojni pomen je viden tudi pri besedilu epitafa Cynegija iz Nole.⁷² Tu je po eni strani izražena lokalna povezava z grobom svetnika, po drugi strani pa je svetnik z besedami "...feliciter merito hic sociabitur ante tribunal" predstavljen tudi kot spremljevalec oziroma priprošnjik umrlega ob poslednji sodbi. V 3. stoletju se je razvila predstava o neposredni pomoči mučencev ob poslednji sodbi.

Vendar obstajajo tudi literarna pričevanja, ki očitno kažejo, da **pravični** lahko že pred poslednjo sodbo uživajo bližino svetnikov v večni blaženosti.

Presegli bi okvir tega predavanja, če bi izčrpnjeje prikazali problematiko razvoja krščanskih predstav o onostranstvu. Rad pa bi pripomnil, da pri cerkvenih očetih, na primer pri Ciprijanu, Origenu, Avguštinu, Ambrožu, vse do Gregorja Velikega večkrat lahko zasledimo mnenje, da mučenci in vsi pravični takoj po smrti pridejo v nebesa oziroma raj. Po 4. stoletju je v literaturi (predvsem na področju gnostike), na napisih in slikovnih upodobitvah vedno znova izraženo prepričanje, da so tudi tisti, ki niso mučenci, že pred vstajenjem sprejeti v nebeško blaženost.⁷³

Za dosego tega občestva takoj ob smrti je odločilnega pomena osebno zasluženje; to hkrati utemeljuje prepričanje, da je za vsakega posameznega umrlega pripravljeno posebno mesto in le zasluge - dosežene s svetniškim življenjem - omogočajo "societas" s svetniki. Iz tega razloga nagrobniki zelo pogosto v običajnih frazah navajajo zasluge umrlega. Formulacije kot "meruit", "promeruit" (zaslužil si je), "merito", "meritis" (v skladu z zaslugami), "bene merens" (zaslužen) pogosto zasledimo v povezavi s "cum sanctis", "inter sanctos uno" (skupaj s svetniki).⁷⁴

stoletje: temu pa nasprotuje Duval, *Auprès des saints* (op. 56) 146 op. 33, ki daje prednost tradicionalni dataciji v 5. stoletje.

⁶⁷ J. Deckers, RQA 83, 1988, 31 ss.

⁶⁸ Deckers zg., 32; o tem tudi Waldherr zg. (op. 32) 569.

⁶⁹ Duval, *Auprès des saints* (op. 56) 148.

⁷⁰ Za dopolnilo gl. Duval, *Auprès des saints* (op. 56) 146.

⁷¹ Ob tem glede napisov iz Trierja, ki vsebujejo formulacijo »sociatur honore« (RICG I 477), upoštevaj tudi Duval, *Auprès des saints* (op. 56) 146-147.

⁷² ILCV 3482 = CLE 684.

⁷³ O tem gl. Waldherr, zg. (op. 32) 571.

⁷⁴ O tem gl. Waldherr, zg. 572 s.

Tu pa se sedaj pojavi povezava z regensburškim napisom. Zasedimo lahko namreč poročilo o Sarmanninini kreposti, saj kot sem že razložil, lahko prvo vrstico razrešimo v "b[ene] m[erenti]" - zelo zaslužni. S pomočjo omenjene povezave lahko to razlago še podkrepimo. Tako moramo vsekakor upoštevati možnost, ki frazo "martyribus sociata" interpretira na duševno-duhovni ravni. V primeru regensburškega nagrobnika torej samo na podlagi besedila ni mogoče potrditi, pa tudi ne ovreči pokopa "ad sanctos". Sklepanje na krajevno ali pa samo duhovno občestvo po vsej verjetnosti sploh ni namen omenjene fraze, ki nakazuje le povezanost umrlega z nebeščani. Kot smo že omenili, bi "quiescenti in pace" iz tretje vrstice prej lahko dokazoval, da je bilo mišljeno duhovno občestvo; prav tako pa to domnevo potrjuje tudi uporaba množine "martiribus" - mučencem.

Kritične študije virov in predvsem arheološke raziskave zadnjega časa, na primer dela J. Deckerja v Kölnu,⁷⁵ J. Wernerja, L. Bakkerja in W. Sagesa v Augsburgu⁷⁶ ali W. Baderja v Xantnu⁷⁷ so pokazale pogojenost češčenja mučencev ter tudi, kako previdno moramo obravnavati izročilo o tem češčenju. Podoba krajevnega češčenja mučencev se spreminja. Vse jasneje postaja, da je razvoj tega kulturnozgodovinskega pojava v pozni antiki in zgodnjem srednjem veku v rimskih naselbinskih središčih potekal bistveno drugače glede na to, ali so se nahajala severno ali južno od Alp. Tako kronološkega poteka in razvoja na območjih kot sta Severna Afrika ter Italija, kjer to češčenje zasledimo že sorazmerno zgodaj, ne smemo nekritično pripisati tudi območju severno od Alp.

Zastavlja se vprašanje, ali v pozni antiki severno od Alp in še posebej v Reciji sploh lahko predpostavljamo češčenje mučencev. Če je temu tako, v kakšni obliki se je pojavljalo? In če se je pojavljalo, kakšen je bil časovni razvoj češčenja svetnikov ter pokopa "ad sanctos"?⁷⁸ V Xantnu, kot tudi v Kölnu, kjer se zdi, da je bila zaradi živega izročila ter prek gradbenih in napisnih pričevanj navzoča kontinuiteta kulta, se je izkazalo, da je potreba po posedovanju mučencev oziroma njihovih relikvij nastopila šele v drugi polovici 6. stoletja. Celo sam Afrin kult v Augsburgu je nedvoumno izpričan šele v letih okrog 565, ko ga omenja Venancij Fortunat.⁷⁹ To kaže, kako previdni moramo biti, če Sarmannin kamen interpretiramo kot dokaz lokalnega češčenja mučenca v Regensburgu.

Naj povzamemo! Regensburška kamnita plošča je bila verjetno sestavni del nekega večjega nagrobnika, glede na opis najdbe pa nikakor ni nujen sklep, da je bila plošča vzdana v neko zgradbo. Slaba dokumentacija o okoliščinah najdbe onemogoča kakršnokoli dajanje dokončnih izjav. Zaradi velikega števila grobov brez dodatkov našega kamna tudi ne moremo pripisati pokopališču, ki bi bilo nedvoumno krščansko.

Čeprav konec koncev ne moremo povsem izključiti možnosti, da je bila Sarmannina sama krščanska mučenka, pa se to vendarle zdi dokaj neverjetno, kar potrjuje tudi dejstvo, da ni nikakršnega zanesljivejšega kulturnega izročila. Znanstveniki formulacijo "martyribus sociatae" največkrat interpretirajo kot poročilo o pokopu "ad sanctos". Tega sicer ne moremo z gotovostjo ovreči, vendar pa moramo biti previdni, saj nimamo izrecnega podatka o kakšnem bližnjem grobu mučenca oziroma relikvijah. V večji meri kot doslej moramo pri razlagi napisa upoštevati tudi možnost, po kateri lahko pridruženost umrle k mučencem razumemo v duhovnem smislu, kot spomin na izjemno Sarmanninino vernost ter kot izraz prepričanja o njeni odrešitvi, ki velja kot nagrada za njeno krepostno življenje.

Tu moramo pripomniti še, da lahko - kot je že bilo omenjeno - med seboj uskladimo tudi več interpretacijskih možnosti (na primer pokop "ad sanctos" ter domnevo o duhovni povezanosti).

⁷⁵ Gl. JbAC 25, 1982, 102–131; RQA (op. 67).

⁷⁶ Gl. W. Sage, zg. (op.8) 100 ss.; prim tudi: isti in L. Bakker, v: die Römer in Schwaben, zg. (op. 1) 290 ss.

⁷⁷ Gl. W. Bader, Grabfeld, Märtyrergrab und Bauten vom 4. Jahrhundert bis um oder nach 752–68, v: Die Stiftskirche des hl. Viktor zu Xanten, I, Xanten 1960; isti, Der Niederrhein 30, 1963, 168–180.

⁷⁸ Ker o pokristjanjevanju Recije v rimski dobi vemo le tako zelo malo, je pri reševanju teh vprašanj vedno potrebno biti previden in malo skeptičen, prim. H. Bender, Die Christianisierung Flachlandrätens nach den archäologischen Zeugnissen bis zur Mitte des 5. Jahrhunderts (predavanje v okviru simpozija »Das Christentum im bairischen Raum während des 1. Jahrtausends«, Passau 25.–28. 10. 1989); medtem objavljeno v: E. Boshof – H. Wolff (Hrsg.), Das Christentum im bairischen Raum, Passauer Historische Forschungen 8, Köln–Weimar–Wien 1994, 63–77.

⁷⁹ MGH AA IV 368; ob tem upoštevaj tudi izrecni napotek na »ossa sacrae Afrae«.

Dokler nimamo nadaljnjih, na primer arheoloških dokazov za kakršenkoli vrste pokop "ad sanctos", se mi zdi popolnoma umestno, če te razlage nimamo za edino pravilno, ampak ohranimo določene zadržke in pridržke.

Kot kaže zgodovina raziskovanja napisa, je bila doslej splošno sprejeta datacija v čas okrog leta 400 z ozirom na sodobno stanje raziskav samovoljna, saj zanjo ne nudijo trdne opore niti okoliščine najdbe (ki so komaj znane), niti besedilo napisa.

Ne vidim razloga, zakaj bi morali vztrajati pri dosedanji dataciji - okrog leta 400 -, čeprav tudi sam ne morem postreči z novo časovno opredelitvijo. Vsekakor pa se mi zdi, da veliko dejstev govori v prid kasnejši časovni opredelitvi - približno v 5. stoletje.⁸⁰ Vprašanje datacije kot tudi interpretacije napisa mora ostati odprto dokler ne bodo nova spoznanja s področja arheologije zgodovinarju omogočila, da bi ta pomembni dokaz zgodnjega krščanstva v Drugi Reciji lahko videl v njegovem pravem zgodovinskem kontekstu in s tem osvetlil še en del preteklosti.

⁸⁰ Prim. Waldherr, zgoraj (op. 32) 575 s.

Prevedla Amalija Maček

Zusammenfassung

SPUREN DES ANTIKEN CHRISTENTUMS IN DER PROVINZ RAETIA II (unter besonderer Berücksichtigung der Regensburger Inschrift CIL III 5972)

Gerhard Waldherr

Bei der Suche nach den Spuren des antiken Christentums in der Provinz Raetia II gilt es zunächst die zahlreich vorhandenen, lokalen christlichen Traditionen zu entrümpeln und die Forschung wieder auf die Basis des überprüfbaren Quellenmaterials zu stellen.

Erst mit dem Martyrium der hl. Afra in Augsburg, sehr wahrscheinlich im Zuge der diokletianischen Christenverfolgung, haben wir eine tragfähige Spur des Christentums in der Provinz. Die Lebensbeschreibung des hl. Severin, die Anfang des 6. Jahrhunderts entstand, läßt zwar für Noricum und Teile von Osträtien eine Kirchenorganisation aufscheinen, es muß jedoch unklar bleiben, inwieweit dies für das gesamte Gebiet verallgemeinert werden kann. Was die Frage nach einem antiken Bischofssitz in Raetien betrifft, so kann hier trotz zahlreicher Spekulationen erst für die zweite Hälfte des 6. Jahrhunderts mit Säben fester Boden erreicht werden.

Durch die Archäologie konnte die Quellenmenge in den letzten Jahrzehnten beträchtlich vergrößert werden. Allerdings sind wir trotzdem noch weit von einem zufriedenstellenden Zustand entfernt. So gelang es bisher nicht, im Bereich nördlich der Alpen bis zur Donau einen spätantik-frühchristlichen Kirchenbau mit Sicherheit nachzuweisen. Wir besitzen jedoch eine ganze Anzahl von Kleinfunden (Fingerringe, Öllampen), mit eindeutig christlichem Charakter.

Die Wichtigsten Hinweise auf die Verbreitung des christlichen Glaubens in der Spätantike in Raetien stellen jedoch zwei epigraphische Zeugnisse aus Augsburg und Regensburg dar, wengleich die Augsburger Inschrift viele Fragen offen läßt.

Bei dem Regensburger Titulus handelt es sich um eine 1839 entdeckte Grabinschrift. Der christliche Charakter wird durch das Christogramm mit den Buchstaben Alpha und Omega sowie den weiteren Text abgesichert. Die auf der Inschrift genannte Verstorbene (Sarmannina) wird als *martiribus sociata* bezeichnet. Für diese Formulierung bieten sich drei Interpretationsmöglichkeiten:

- 1) Sarmannina war selbst eine christliche Blutzugin;
- 2) sie wurde *ad sanctos* bestattet;
- 3) es wird hier eine geistig-spiritueller Gemeinschaft mit den Märtyrern angedeutet.

Eine kritische Überprüfung ähnlicher Wendungen auf christlichen Inschriften aus anderen Teilen des römischen Reiches (v.a. gallisch-germanischer Raum) läßt die 3. Interpretationsmöglichkeit in den Vordergrund treten. Allerdings ist eine Kombination der Varianten 2 und 3 ebenfalls nicht auszuschließen.

Ein weiteres Problem stellt die Datierung des Titulus dar. Die bisher in der Forschung angenommene zeitliche Einordnung – um 400 –, die bereits auf die Erstpublikation zurückgeht, scheint mehr oder weniger willkürlich. Wengleich kein neuer Datierungsfestpunkt erreicht werden kann, spricht dennoch einiges für die Zuordnung in eine spätere Zeit.

ZBIRKA ZGODOVINSKEGA ČASOPISA

Na upravi Zgodovinskega časopisa (SI-61000 Ljubljana, Aškerčeva 2, telefon 061/17-69-210) lahko naročite naslednje zvezke knjižne zbirke ZČ:

1. **Edvard Kardelj-Sperans in slovensko zgodovinopisje.** Ljubljana 1980, 44 strani. – **180 SIT**
Zbornik ob štiridesetletnici izida knjige »Razvoj slovenskega narodnega vprašanja«.
2. **Franc Šebjanič: Šolnik in domoljub Adam Farkaš (1730–1786).** Ljubljana 1982, 24 strani. – **120 SIT**
O zaslužnem prekmurskem protestantskem učenjaku in rektorju šopronskega liceja.
3. **Zgodovina denarstva in bančništva na Slovenskem.** Posvetovanje ob štiridesetletnici Denar-
nega zavoda Slovenije, Ljubljana, 11. in 12. decembra 1984. Ljubljana 1987, 134 strani. – **400 SIT**
Denarstvo, bančništvo, zaslužki, cene in življenjski stroški na Slovenskem od antike dalje.
4. **Dušan Kos: Bela krajina v poznem srednjem veku.** Ljubljana 1987, 76 strani. – **280 SIT**
Politične, upravne, cerkvene razmere, plemstvo, gospodstva, mesta, agrarna kolonizacija.
5. **Janez Cvirn: Boj za Celje. Politična orientacija celjskega nemštva 1861–1907.** Ljubljana 1988,
88 strani. – **300 SIT**
Postopni prehod od liberalne, v nacionalnem oziru manj napadalne politike, do narodnostnega
radikalizma, vsenemštva, antisemitizma in poudarjanja superiornosti arijske rase.
6. **Predrag Belič: Prva tri desetletja jezuitov in Slovenci (1546–1569).** Ljubljana 1989,
40 strani. – **180 SIT**
Korespondenca škofa Textorja z Ignacijem Lojolskim o cerkvenih razmerah v Sloveniji, prikaz
filoprotestantskega razpoloženja slovenskih študentov teologije v Rimu.
7. **Marta Verginella: Družina v Dolini pri Trstu v 19. stoletju.** Ljubljana – Trst 1990, 36 strani.
– **160 SIT**
Večplasten vpogled v družinsko življenje vaške skupnosti, tipologija družin in poročnih zvez ter
spremembe zaradi bližine mesta Trsta.
8. **Rajko Bratož: Vpliv oglejske cerkve na vzhodnoalpski in predalpski prostor od 4. do 8. sto-
letja.** Ljubljana 1990, 72 strani + pril. – **280 SIT**
Zgodovinska sinteza razvoja krščanstva v nekdanjem slovenskem prostoru od nastopa verske
svobode do pokristjanjenja Slovencev.
9. **Petra Svoljšak: Slovenski begunci v Italiji med prvo svetovno vojno.** Ljubljana 1991, 56 strani.
– **240 SIT**
Leta 1915 so italijanske oblasti po zasedbi področij na desnem bregu Soče izselile civilno
prebivalstvo; iz različnih krajev Italije so se vrnili na domove spomladi 1919.
10. **Bogo Grafenauer: Oblikovanje severne slovenske narodnostne meje.** Ljubljana 1994,
44 strani. – **320 SIT**
Narodnostna meja se je do srede 19. stoletja pomikala na jug zlasti z agrarno kolonizacijo,
v naslednjem obdobju pa z nasilno asimilacijo slovenskega prebivalstva.
11. **Peter Štih: Goriški grofje ter njihovi ministeriali in militi v Istri in na Kranjskem.** Ljubljana
1994, 266 strani. – **1400 SIT**
Na arhivskih virih utemeljen podroben pregled dela posesti ene najpomembnejših plemiških
rodbin na Slovenskem med začetkom 12. in koncem 15. stoletja.
12. **Rajko Bratož: Bitka pri Frigidu v izročilu antičnih in srednjeveških avtorjev.** Ljubljana 1994,
48 strani. – **400 SIT**
5. in 6. septembra 394 je v Vipavski dolini v največji antični bitki na naših tleh krščanski cesar
Teodozij premagal zadnjega poganskega cesarja Evgenija.
13. **Miha Kosi: Templarji na Slovenskem. Prispevek k reševanju nekaterih vprašanj srednjeveške
zgodovine Prekmurja, Bele krajine in Ljubljane.** Ljubljana 1995, 48 strani. – **480 SIT**

Cena celotne zbirke je **3600 SIT**. Za člane ZZDS priznavamo 25%, za študente 50% popusta.

Andrej Pleterski in Mateja Belak

ZBIVA. CERKVE V VZHODNIH ALPAH OD 8. DO 10. STOLETJA

I. ZBIVA - arheološka ZBI-rka podatkov za V-zhodne A-lpe in obrobje v zgodnjem srednjem veku.

Časovno obsega gradivo in najdišča od naselitve Slovanov do prenehanja dajanja predmetov v grobove, najbolj grobo torej od 7. do 11. stoletja. Prostorsko pokriva Slovenijo, Hrvaško Istro in Kvarner z otoki, Furlanijo in Julijsko krajino v Italiji ter Avstrijo razen dežele Predarlške (**karta**). Primerjalno vsebuje tudi posamična najdišča sosesčine in predhodnega obdobja.

Osnovo tvori *zbirka najdišč*. Vsako najdišče je obdelano na svojem obrazcu, ki smo ga razčlenili tako, da smo dobili kar največ podatkov o: natančnem kraju najdišča, vrsti najdbe in kje jo danes hranijo, če je premična, groba časovna opredelitev ter seznam literature, kjer posebej označujemo pomembnost posameznih objav. Drugi sklop podatkov dodamo šele ob nadaljnji obdelavi. Gre za seznam dokumentacije o najdišču (najdišča v Sloveniji se tu navezujejo na *ARKAS - AR*-heološki *KA*-taster Slovenije in tam zbrane podatke - glej: Tecco-Hvala 1992, Modrijan 1993) in za opis najdišča, ki nastane po ogledu. Zaradi boljše preglednosti obdelovanja smo polju z datumom vnosa dodali še polje z datumom dopolnjevanj, obrazec pa zaključujeta koordinati najdišča na karti, ki smo si jo izdelali za področje, s katerim se ukvarjamo. Vsako najdišče ima svojo številko, ki je povezovalni člen z ostalimi zbirkami, ki rastejo ob osnovni.

* Raziskava je del projekta "Vzhodne Alpe in zahodni Balkan v arheoloških dobah", katerega naročnik je Ministrstvo za znanost in tehnologijo R Slovenije, izvajalec pa Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Inštitut za arheologijo.

Trenutno obstaja osnova *zbirke grobov*, ki smo si jo zamislili kot opis bistvene sestavine posebne vrste najdišč - grobišč. V njej opisujemo zvrsti grobov, obrise in velikosti grobnih jam, globino vkopov, smer grobnih jam in pokojnikov v njih, lego in ohranjenost okostij, odnos okostja do drugega okostja, ali gre za dvojni ali skupinski grob, odnos groba do sosednjih grobov na grobišču... Pridatki nas tu zanimajo le v grobem, ali so pokojniku priloženi ali ne, saj se bomo s samimi predmeti ukvarjali v tretji, to je *predmetni zbirki*, kjer bodo predmeti opisani številčno in besedno ter prikazani s sliko.

Zaradi lažjega obdelovanja zbranega gradiva pripravljamo vzporedno z računalniško zbirko še mape, ki poleg omenjenih podatkov vsebujejo fotokopije vse dosegljive literature, načrtov in risb ter beležke, ki nastajajo ob pregledovanju gradiva po muzejih ali ob ogledih najdišč. V viseče mape jih zlagamo po prostorski pripadnosti, tako da je iskanje tudi brez pomoči računalnika preprosto. Osnovno literaturo za nastajanje zbirke črpamo iz revij in monografij, ki pokrivajo prostor, na katerega smo se osredotočili.

Literatura za SLOVENIJO

- Arheološka najdišča Slovenije. Ljubljana 1975
- Arheološki vestnik. Ljubljana
- Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria. Parenzo - Pola - Trieste
- Argo. Ljubljana
- Arheološki pregled. Beograd - Ljubljana
- Archeografo Triestino. Trieste
- Bericht der Römisch-Germanischen Kommission. Mainz am Rhein
- Carinthia I. Geschichtliche und Völkskundliche Beiträge zur Heimatkunde Kärntens. Klagenfurt.
- Časopis za zgodovino in narodopisje. Maribor
- Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo. Ljubljana
- Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko. Ljubljana
- Jahrbuch der k.k. Zentral-Kommission für Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmale. Wien
- Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien. Wien
- Mittheilungen des Historischen Vereins für Krain. Laibach
- Mitteilungen der k.k. Zentral-Kommission für Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmale. Wien
- Razprave Filozofske fakultete. Ljubljana
- Situla. Glasnik Narodnega muzeja v Ljubljani. Ljubljana
- Varstvo spomenikov. Ljubljana
- Zgodovinski časopis. Ljubljana

Razni zborniki (Celjski zbornik, Ptujski zbornik, Naše morje in zaledje, Loški razgledi, Tolminski zbornik, Kamniški zbornik, Zbornik Primorske založbe Lipa, Jeseniški zbornik...)

Literatura za HRVAŠKO

- Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria. Parenzo - Pola - Trieste
- Arheološki vestnik. Ljubljana
- Archeografo Triestino. Trieste
- Histria Archaeologica. Pula
- Izdanja Hrvatskog arheološkog društva. Zagreb
- Jadranski zbornik. Pula - Rijeka
- Jahrbuch der k.k. Zentral-Kommission für Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmale. Wien
- Materijali. Arheološko društvo Jugoslavije. Beograd
- Obavijesti/Hrvatsko arheološko društvo. Zagreb
- Starohrvatska prosvjeta. Split
- Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. Zagreb
- Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske. Zagreb

Zborniki (Senjski zbornik, Zbornik Poreštine...)

Literatura za ITALIJO

- Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria. Parenzo - Pola - Trieste
- Archeografo Triestino. Trieste

- Arheološki vestnik. Ljubljana
- Aquileia Nostra. Aquileia
- Forum Iulii. Udine
- Memorie Storiche Forogiuliesi. Udine

Literatura za AVSTRILJO

Za večino pokrajin smo zajemali podatke iz naslednjih revij in zbirk:

- Archaeologia Austriaca. Wien
- Archäologie der Awaren (Veröffentlichungen der Kommission für Frühmittelalterforschung). Wien
- Fundberichte aus Österreich. Wien
- Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Institutes in Wien. Wien
- Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien. Wien
- Mitteilungen der k.k. Zentral-Kommission für Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmale. Wien
- Pro Austria Romana. Nachrichtenblatt für die Forschungsarbeit über die Römerzeit Österreichs. Wien
- Wiener Prähistorische Zeitschrift. Wien

Poleg omenjenih pa smo za posamezne pokrajine pregledovali še:

1. Gradišćanska - Burgenland

- Archaeologiai értesítő. Budapest
- Burgenländische Heimatblätter. Budapest
- Der Römische Limes in Österreich. Wien
- Wissenschaftliche Arbeiten von Burgenland. Eisenstadt

2. Koroška - Kärnten

- Arheološki vestnik. Ljubljana
- Carinthia I. Geschichtliche und Völk kundliche Beiträge zur Heimatkunde Kärntens. Klagenfurt
- Jahrbuch des Stadtmuseums Villach. Villach
- Neues aus Alt Villach. Villach
- Schild von Steier. Graz

3. Salzburška - Salzburg

- Jahresschrift des Salzburger Landesmuseums. Salzburg
- Mitteilungen der Gesellschaft für Salzburger Landeskunde. Salzburg

4. Spodnja Avstrija - Niederösterreich

- Jahrbuch für Altertumskunde. Wien
- Mitteilungen der Prähistorischen Kommission der Österreichischen Akademie der Wissenschaften. Wien
- Niederdonau Natur und Kultur. Wien - Leipzig
- Unsere Heimat. Monatsblatt des Vereins für Landeskunde von Niederösterreich und Wien. Wien
- Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters. Köln

5. Štajerska - Steiermark

- Archaeologiai értesítő. Budapest
- Beiträge zur Mittelalter-Archäologie in Österreich. Wien
- Da schau her. Beiträge aus dem Kulturleben des Bezirkes Liezen. Liezen
- Jahresbericht des Steiermärkischen Landesmuseums Joanneum in Graz. Graz
- Jahrbuch der k.k. Zentral-Kommission für Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmale. Wien
- Mitteilungen der Prähistorischen Kommission der Österreichischen Akademie der Wissenschaften. Wien
- Schild von Steier. Graz
- Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark. Graz

6. Tirolska - Tirol

- Tiroler Heimatblätter. Innsbruck
- Veröffentlichungen des Museums Ferdinandeum. Innsbruck

7. Zgornja Avstrija - Oberösterreich

- Forschungen in Lauriacum. Linz
- Jahrbuch des Oberösterreichischen Musealvereines. Linz
- Jahrbuch Wels. Wels
- Oberösterreichische Heimatblätter. Linz
- Der Römische Limes in Österreich. Wien
- Veröffentlichungen der Kommission für Frühmittelalterforschungen. Wien

8. Dunaj - Wien

- Amtsblatt der Stadt Wien. Wien
- Jahrbuch für Altertumskunde. Wien
- Niederdonau Natur und Kultur. Wien - Leipzig
- Unsere Heimat. Monatsblatt des Vereins für Landeskunde von Niederösterreich und Wien. Wien
- Veröffentlichungen des Historischen Museums der Stadt Wien. Ur- und frühgeschichtliche Abteilung. Wien
- Wiener Geschichtsblätter. Verein für Geschichte der Stadt Wien. Wien

Poleg revij in zbirk nas je v začetku usmerjalo nekaj temeljnih del, ki so prinašala pregleda po različnih načelih.

Za Slovenijo

- *Arheološka najdišča Slovenije*. - Ljubljana 1975.
- Korošec J., *Staroslovanska grobišča v severovzhodni Sloveniji*. - Ljubljana 1947.
- Korošec P., *Zgodnjesrednjeveška arheološka slika karantanskih Slovanov*. - Dela 1. razr. SAZU 22/2. 1979.
- Šribar V., V. Stare, *Karantansko-ketlaški kulturni krog*. - Ljubljana 1974.

Za Hrvaško

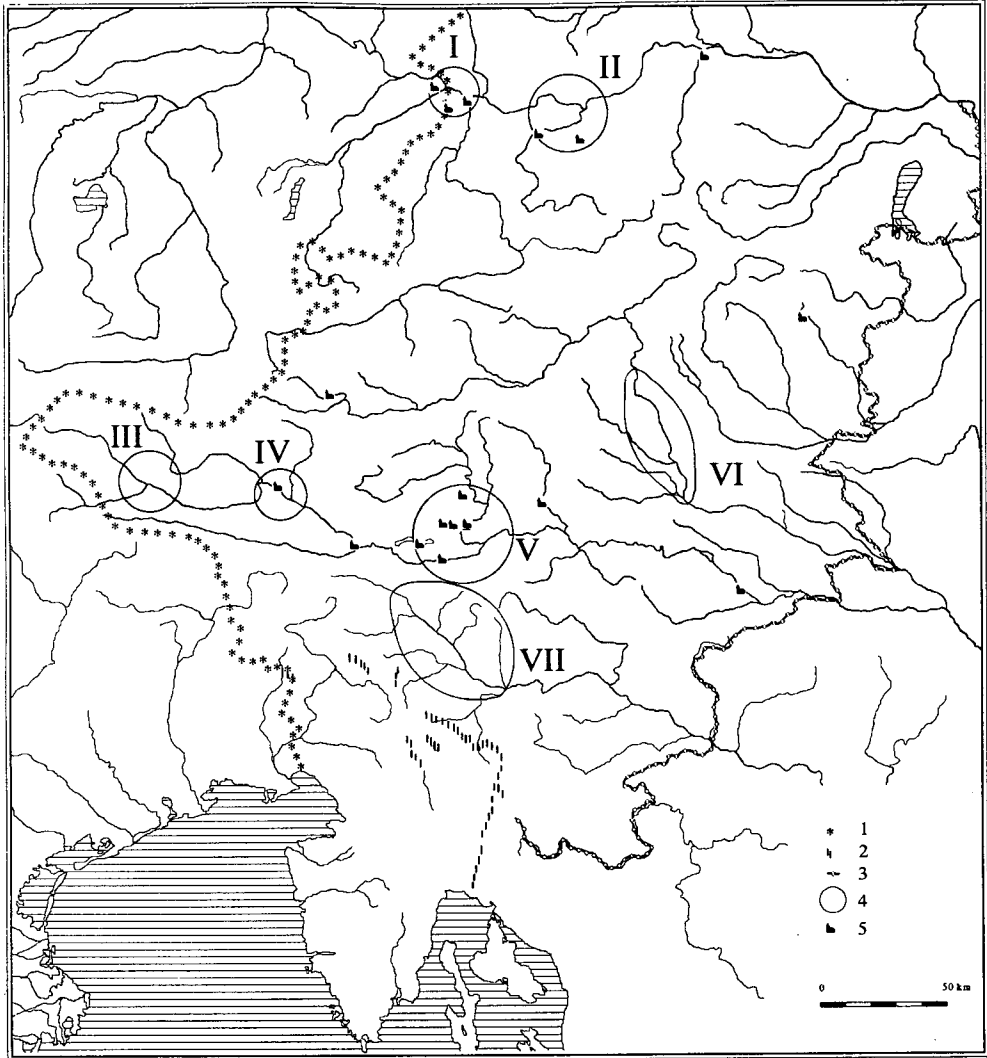
- Marušić B., Istarska grupa spomenika sakralne arhitekture s upisanom apsidom. - *Histria Archaeologica* V/1-2. 1974.

Za Italijo

- Torcellan M., La tre necropoli altomedievali di Pinguente. - *Ricerche di archeologia altomedievale e medievale* 11. 1986.

Za Avstrijo

- *Lexikon ur- und frühgeschichtlicher Fundstätten Österreichs*. - Wien 1965.
- *Archäologischer Atlas von Kärnten*. - Klagenfurt 1989.
- Beninger E., *Die Paura an der Traun*. - Schriftenreihe der Oberösterreichische Landesbanddirektion 17. 1961.
- Beninger E., Ä. Kloiber, Oberösterreichische Bodenfunde aus baierischer und frühdeutscher Zeit. - *Jb. Öo. Musealver.* 107, 1962, 125-250.
- Csallany D., *Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa*. - Budapest 1956.
- Dolenz H., H. Mitscha-Märheim, Frühmittelalterliche Bodenfunde aus Kärnten. - *Carinthia* I/150, 1960.
- Friesinger H., Beiträge zur Besiedlungsgeschichte des nördlichen Niederösterreich im 9.-11. Jahrhundert. - *Arch. Austr.* 37, 1965, 79-114.
- Friesinger H., Studien zur Archäologie der Slawen in Niederösterreich. - *Mitt. Prähist. Komm.* 15-16, 1971-1974.
- Friesinger H., Studien zur Archäologie der Slawen in Niederösterreich II. - *Mitt. Prähist. Komm.* 17-18, 1975-1977.
- Hampf F., Neue awarenzeitliche Funde aus Niederösterreich. - *Arch. Austr.* 35, 1964, 66-86.
- Kloiber A., Das Skelettmaterial aus karantanischen Gräbern der Steiermark und Oberösterreichs, v: *Das Östliche Mitteleuropa in Geschichte und Gegenwart*. - *Annales Instituti Slavici* I/2, Wiesbaden 1966.
- Mitscha-Märheim H., Archäologisches und Historisches zur Slavensiedlung in Österreich, v: *Das Östliche Mitteleuropa in Geschichte und Gegenwart*. - *Annales Instituti Slavici* I/2, Wiesbaden 1966.
- Modrijan W., Die Frühmittelalterfunde (8.-11. Jh.) der Steiermark. - *Schild St.* 11, 1963, 45-84.
- Ohrenberger A. J., Awarenfunde in Burgenland. - *Burgenländische Heimatblätter* 20, 1958, 1-16.
- Szameit E., Karolingerzeitliche Waffenfunde aus Österreich. Teil I: Die Schwerter. - *Arch. Austr.* 70, 1986, 385-412.

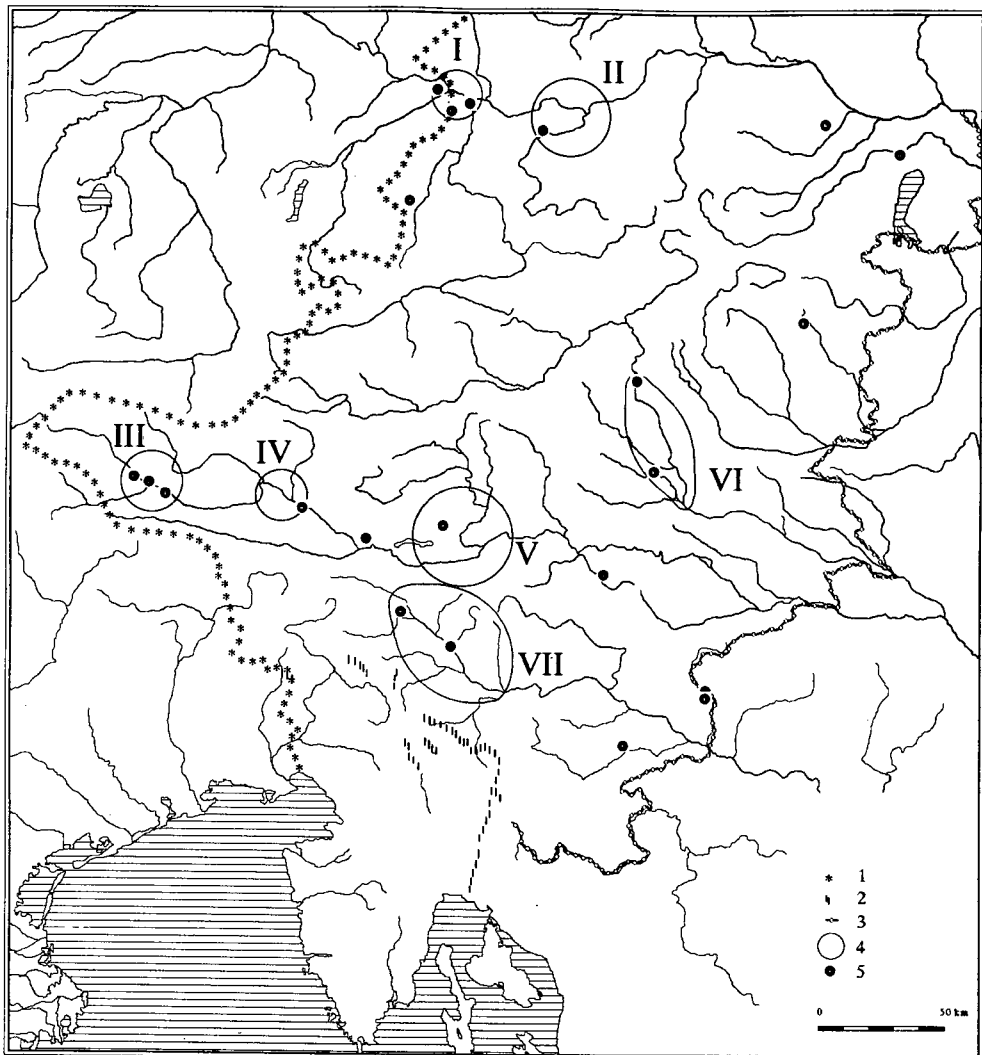
Sl. 1. 1 - zahodna meja strnjenege področja slovanskih toponimov, 2 - poznoantične zapore, 3 - vzhodna meja Slovenije in Avstrije, 4 - področje večje gostote cerkva, 5 - cerkve, ki jih v obravnavanem obdobju omenjajo pisani viri.

Abb. 1. 1 - Westgrenze des geschlossenen Gebietes slawischer Toponyme, 2 - Spätantike Claustra, 3 - Ostgrenze Sloweniens und Österreichs, 4 - Bereich größerer Anhäufung von Kirchen, 5 - Kirchen aus dem 8. - 10. Jahrhundert in Schriftquellen erwähnt.

Gradivo, ki ga imamo v zbirki, je seveda neurejeno. Iskanje skupin v njem zahteva poznavanje tipoloških metod, ki jih preverjamo in razvijamo vzporedno z zbiranjem podatkov (Pleterski, Zwitter 1993). Ta del dela z zbirko bo predmet posebne razprave.

II. Cerkve v Vzhodnih Alpah od 8. do prve polovice 10. stoletja

To je skromen primer možnosti, ki jih ZBIVA nudi. Iz nje smo zajeli samo podatke o cerkvah in iz surovih podatkov zgradili kratko posebno zbirko. Prostorsko smo se omejili na ozemlje vzhodno od zahodne meje strnjenege področja slovanskih toponimov v Vzhodnih Alpah, severno od poznoantičnih zapor (Claustra), zahodno od današnje vzhodne meje

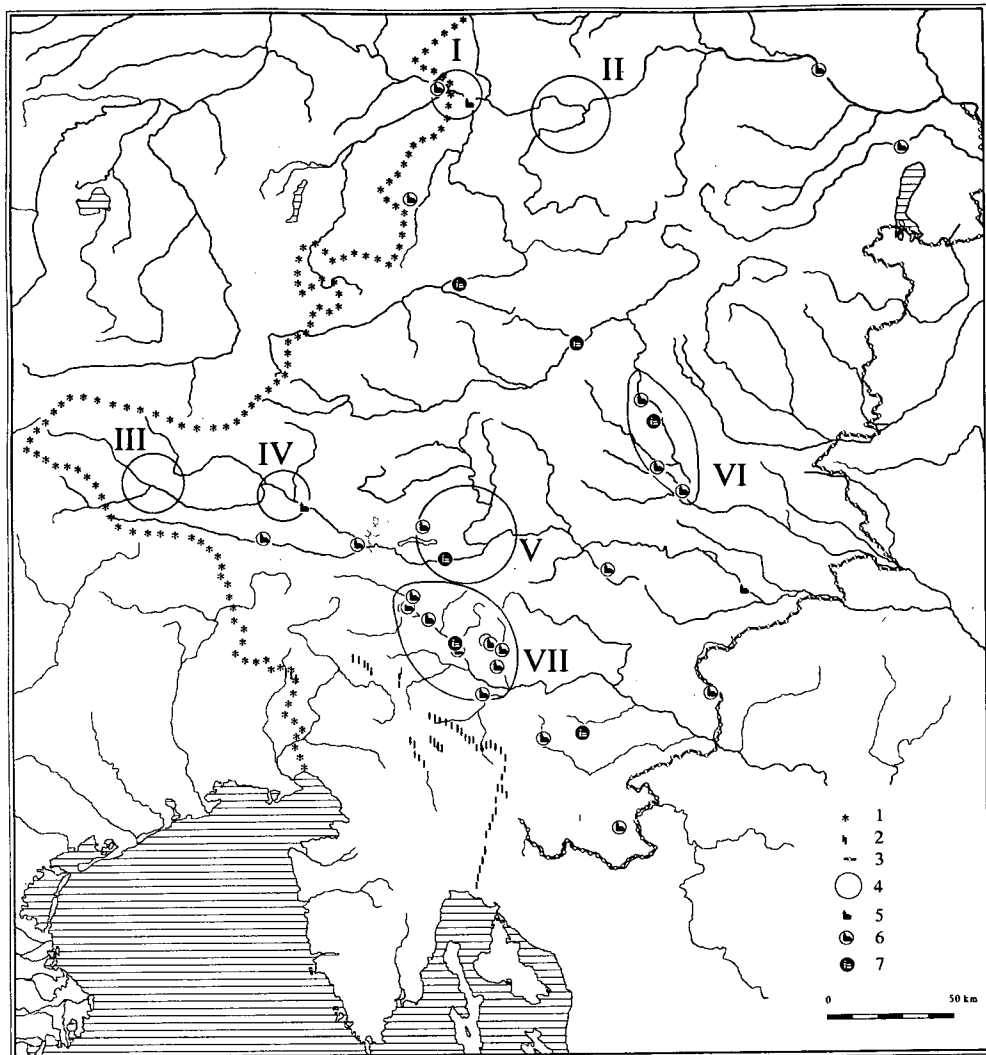
Sl. 2. 1 - zahodna meja strnjenege področja slovanskih toponimov, 2 - poznoantične zapore, 3 - vzhodna meja Slovenije in Avstrije, 4 - področje večje gostote cerkva, 5 - ostanki starih cerkvenih stavb.

Abb. 2. 1 - Westgrenze des geschlossenen Gebietes slawischer Toponyme, 2 - Spätantike Claustra, 3 - Ostgrenze Sloweniens und Österreichs, 4 - Bereich größerer Anhäufung von Kirchen, 5 - Kirchenbautenresten.

Slovenije in Avstrije ter južno od Donave. Tu predvidevamo jedrno območje alpskih Slovanov. Skozi podobo cerkva smo želeli spoznati njihovo pokristjanjevanje od 8. do sredine 10. stoletja. Področja zahodno in jugozahodno od poznoantičnih zapor nismo upoštevali, ker so ga Slovani strnjeno poselili šele od okoli 800 dalje, njihova kolonizacija pa je potekala v kontekstu karolinške države. Poleg tega gre v dobršni meri za ozemlje, na katerem se je cerkvena organizacija obdržala neprekinjeno iz pozne antike, in bi prepoznavanje cerkvenega vzorca dalo povsem drugačne rezultate.

Viri

Podatke za zbirko smo zajeli iz več vrst virov: tvarnih in pisanih. Pri pisanih (sl. 1) smo upoštevali le cerkve, ki so prostorsko določljive. Očitno je, kako okrnjeno podobo dajejo pisani

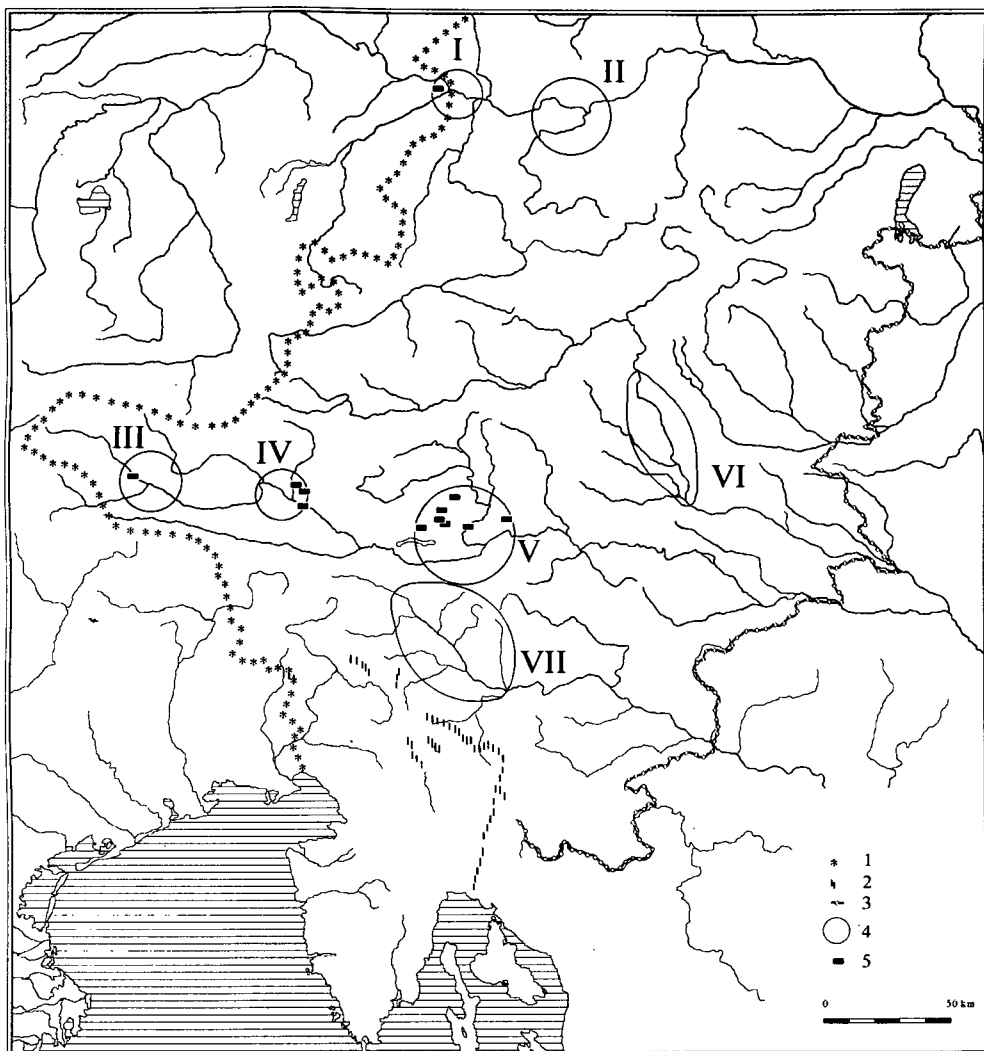

Sl. 3. 1 - zahodna meja strnjenegega področja slovanskih toponimov, 2 - poznoantične zapore, 3 - vzhodna meja Slovenije in Avstrije, 4 - področje večje gostote cerkva, 5 - grobovi ob starejši cerkvi, 6 - grobovi ob sočasni cerkvi, 7 - grobovi starejši od cerkve.

Abb. 3. 1 - Westgrenze des geschlossenen Gebietes slawischer Toponyme, 2 - Spätantike Claustra, 3 - Ostgrenze Sloweniens und Österreichs, 4 - Bereich größerer Anhäufung von Kirchen, 5 - Gräber neben älterer Kirche, 6 - Gräber der Kirche gleichzeitig, 7 - Gräber älter als Kirche.

virji, saj puščajo tako velike praznine, da je vsako posploševanje zgolj na njihovi podlagi lahko močno zavajajoče. Tvarne je mogoče deliti na več skupin; najbolj zanesljiva so odkopani ostanki starih cerkvenih stavb, nadalje stavbe, ki stojijo še danes, pa jih je umetnostno-zgodovinsko mogoče postaviti v obravnavano dobo (sl. 2). Ta skupina podatkov je razporejena razmeroma enakomerno. Opazni sta zgostitvi ob Donavi (I) in na Vzhodnem Tirolskem (III), ki pa sta predvsem posledica večje raziskanosti. Povedna pa je primerjava z naslednjo sliko, ki pove, da ob vzhodnotirolskih cerkvah v obravnavanem času niso pokopavali, kar imamo lahko za krajevno kulturno posebnost.

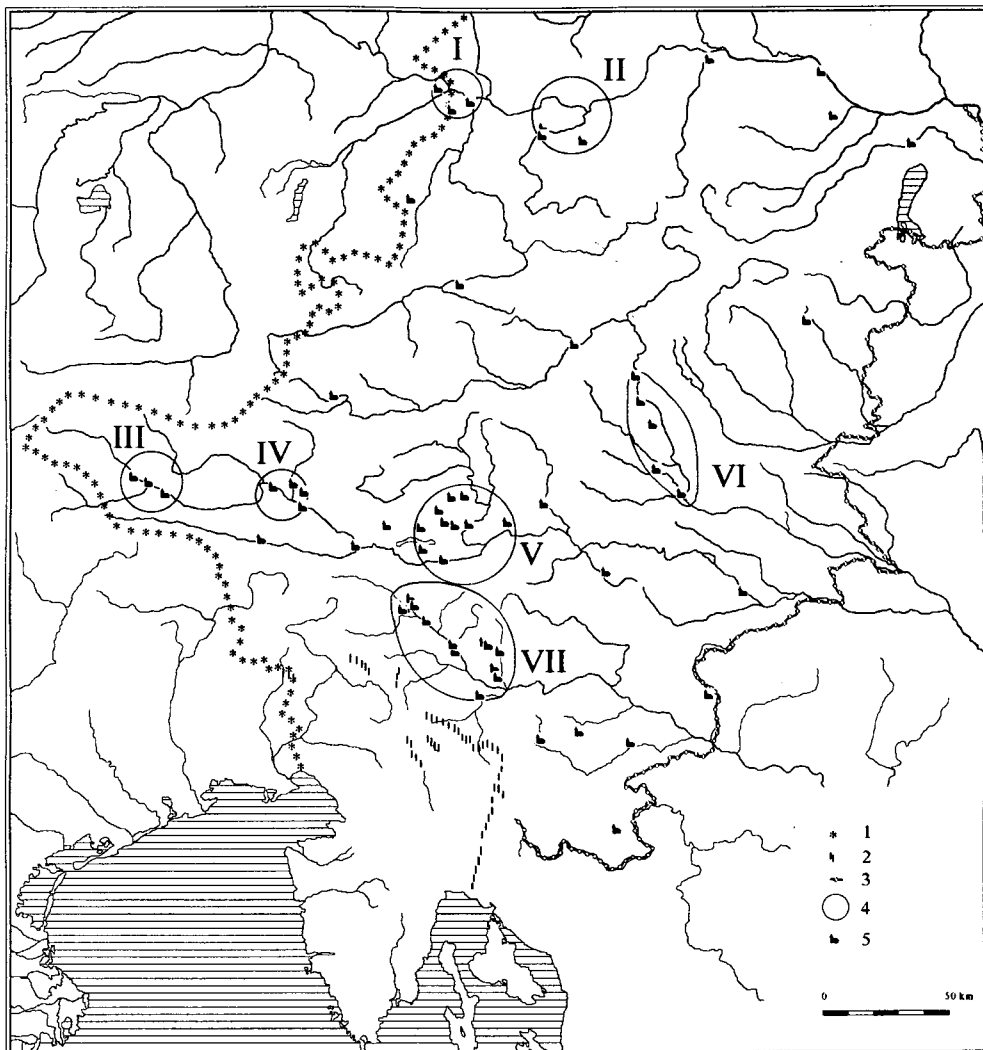
Nekoliko manj zanesljivo je določanje nekdanjih cerkva s pomočjo grobov ob sedanjih cerkvah (sl. 3) ter z ostanki kamnov okrašenih s pletenino karolinške dobe (sl. 4), ki so bili

Sl. 4. 1 - zahodna meja strnjenega področja slovanskih toponimov, 2 - poznoantične zapore, 3 - vzhodna meja Slovenije in Avstrije, 4 - področje večje gostote cerkva, 5 - kamni okrašeni s pletenino.
Abb. 4. 1 - Westgrenze des geschlossenen Gebietes slawischer Toponyme, 2 - Spätantike Claustra, 3 - Ostgrenze Sloweniens und Österreichs, 4 - Bereich größerer Anhäufung von Kirchen, 5 - Flechtwerksteine.

najdeni v ali pri sedanjih cerkvah. Pri obojih smo predpostavili, da z dovolj visoko verjetnostjo dokazujejo obstoj vsaj sočasne cerkve. Pri tem se zavedamo možnosti, da so cerkve lahko tudi mlajše ali starejše od sosednjih pokopališč in starejše od okrasja. Da je grobišče cerkveno, je mogoče sklepati po njegovi ureditvi in usmeritvi grobov. Veliko število cerkvenih pokopališč na področju Karniole (VII) je posledica raziskanosti, ne gre pa povsem zanemariti delovne domneve, da je to tudi nasledek nekega kulturnega vzroka. Nadalje je zanimiva primerjava sl. 1 in 4, ki kaže, da kamni s pletenino večinoma ležijo na področjih, ki jih omenjajo pisani viri (I, IV, V). To bi lahko bila posledica značilne kulturno-civilizacijske stopnje teh krajev.

Načelno nismo upoštevali cerkva, ki bi bile za iskani čas izpričane le z značilnim gradbenim modulom (Stopar 1987), ker se tega ne da ožje časovno določiti (Höfler 1989). Čeprav je precej verjetno, da bi katera lahko sodila v našo zbirko.

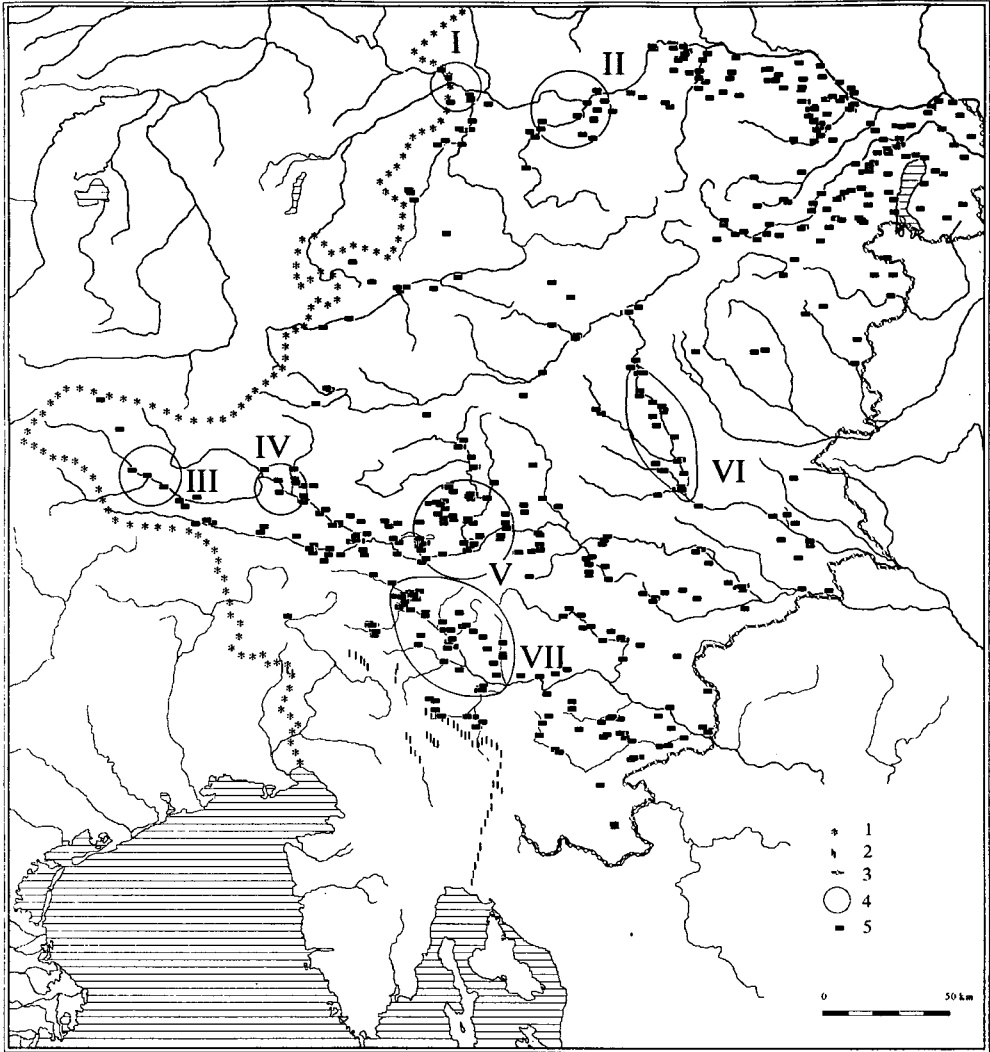

Sl. 5. 1 - zahodna meja strnjenege področja slovanskih toponimov, 2 - poznoantične zapore, 3 - vzhodna meja Slovenije in Avstrije, 4 - področje večje gostote cerkva, 5 - cerkve 8.-10. stoletja.

Abb. 5. 1 - Westgrenze des geschlossenen Gebietes slawischer Toponyme, 2 - Spätantike Claustra, 3 - Ostgrenze Sloweniens und Österreichs, 4 - Bereich größerer Anhäufung von Kirchen, 5 - Kirchen aus dem 8.-10. Jahrhundert.

Iskane lastnosti

Iskali smo v osnovi samo tri vrste podatkov: prostor, čas in patrocinij. Prvi je najbolj nesporen, čeprav so že tu možne napake. Pri času smo skušali določiti nastanek prve cerkvene zgradbe, ali pa ugotoviti, da je cerkev stala že v prvi polovici 8. stoletja. Samo okvirno datirane cerkve smo iz podrobne časovne obravnave izpustili. Preostale cerkve smo datirali večinoma posredno z analizo okolnih grobov. Pri tem smo se naslonili na členitev gradiva v časovne stopnje kot jih kaže Sedlo na Blejskem gradu (Pleterški 1983) in jo potrjuje Kranj - križišče Iskra (Sagadin 1988, 44 ss), absolutno postavitev v času pa dokazujejo tudi zadnja proučevanja avstrijskih najdišč (Szameit 1986, 1987, 1992, 1993). Zanesljivost časovne opredelitve je odvisna od arheološke raziskanosti najdišča. Podatki o patrocinijih so prav tako samo delno zanesljivi. Izjemne so sočasne omembe v pisanih virih, torej smo morali predpostaviti

Sl. 6. 1 - zahodna meja strnjenege področja slovanskih toponimov, 2 - poznoantične zapore, 3 - vzhodna meja Slovenije in Avstrije, 4 - področje večje gostote cerkva, 5 - najdišča 7.-10. stoletja.

Abb. 6. 1 - Westgrenze des geschlossenen Gebietes slawischer Toponyme, 2 - Spätantike Claustra, 3 - Ostgrenze Sloweniens und Österreichs, 4 - Bereich größerer Anhäufung von Kirchen, 5 - Fundstätten aus dem 7. - 10. Jahrhundert.

kontinuiteto do prve omembe. Če smo sumili, da je bila cerkev preimenovana, tega podatka nismo upoštevali. Kljub temu obstaja verjetnost, da vsa imena, ki smo jih zajeli v zbirko, niso prava.

Skupno zanesljivost vseh treh vrst podatkov ocenjujemo na 90%, kar bi morale zadostovati za razmeroma verodostojno grobo podobo. Vseh cerkva se je namreč nabralo 69, kar vsekakor ni končna številka, a že dovolj velika, da premošča manjše vrzeli in napake. V tem je bistvena prednost široko zastavljene zbirke. Ni nam treba zajeti vsega do zadnje podrobnosti in vendar lahko prepoznamo glavne obrise vzorca.

Prepoznavanje skupin

Uporabili smo metodo kartiranja lastnosti, pri čemer se je izkazalo, da je postavitve meja

med njimi bistvenega pomena. Brez intuitivnih ugibanj in določenega števila neuspešnih poizkusov ne gre. Računalniško kartiranje nam je pri tem v dobrodošlo pomoč, saj izdelava karte, ko imamo vložene vse potrebne podatke, vzame zanemarljivo malo časa.

Prostor

Primerno izhodišče smo dobili šele, ko smo kartirali vse obravnavane cerkve naenkrat. Na posameznih mestih se je prikazalo izrazitejše kopičenje cerkva (sl. 5). Ta področja smo označili: lorško (I), amstettensko (II), vzhodnotirolsko (III), zgornjekoroško-lurnsko (IV), ožjekarantansko (V), graško (VI), karniolsko (VII). Izven njih so cerkve raztresene posamično. Ker nas je zanimalo, ali so te skupine samo odraz splošne poselitvene slike, smo njihove meje vnesli v karto vseh najdišč iz časa od 7. do 10. stoletja (sl. 6). Pričakovano ujemanje pa je le delno. Še najbolj se na obeh ujema razmeroma redko poseljeno ozemlje porečja zgornje Mure. Aniže ter južne Gradišćanske in Prekmurja. Precejšnja gosteje poseljena področja imajo razmeroma malo cerkva, kar kaže na različno hitrost in stopnjo pokristjanjevanja. Razmeroma strmjeno poseljeno področje Koroške razpada na vsaj 2 cerkveni skupini: zgornjekoroško - lurnsko (IV), ožjekarantansko (V). Ti dve se ujemata tudi z izrazitima skupinama cerkvenega povišstva okrašenega s pletenino. Vseh 7 skupin obsega še dandanašnji pomembna gospodarska in upravna središča (I - Linz, II - Amstetten, III - Lienz, IV - Spittal, V - Celovec, VI - Gradec, VII - Kranj-Ljubljano), hkrati stojijo na prostoru antičnih in poznoantičnih središč (I - Lentia, Lauriacum, II - Ad Iuvense, III - Aguntum, IV - Teurnia, V - Virunum, VI - Flavia Solva, VII - Carnium, Emona).

Vse to nakazuje, da so cerkvene skupine odraz različnih upravnih področij. Tako določene meje smo upoštevali pri nadaljnjih kartiranjih in medsebojno primerjali dogajanja po posameznih področjih.

Čas

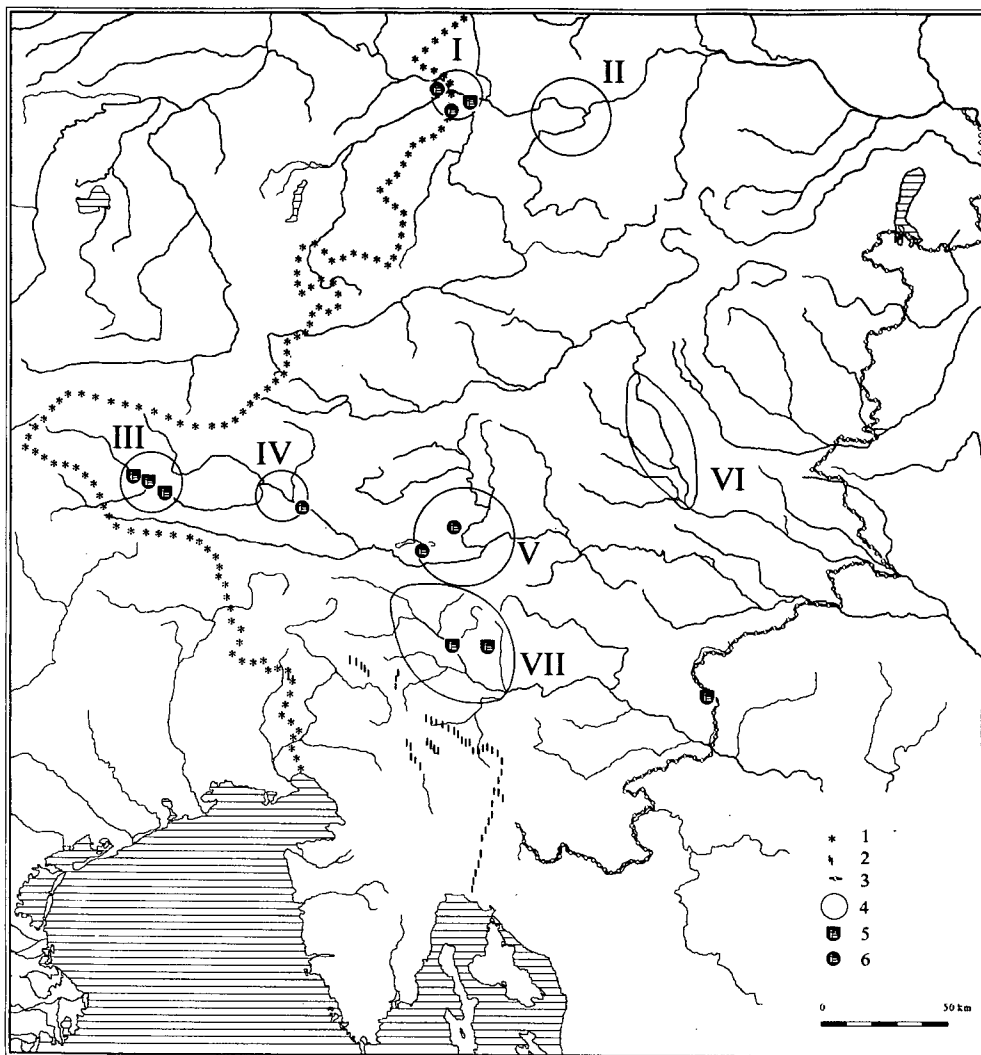
Naslednja lastnost, ki smo jo zajeli v zbirki, je bil čas postavitve (prve) cerkve oziroma podatke, da je stala že v prvi polovici 8. stoletja. Cerква, pri katerih tega podatka nismo mogli podrobneje določiti, nismo upoštevali pri kartiranjih. Čas postavitve smo določili po pisanih virih, posredno po pripadajočih grobišč kadar bi šlo za sočasen nastanek, v nekaterih primerih pa je bilo mogoče črpati iz izkopavanj samih cerkvenih stavb. Tako se je dalo nekatere cerkve postaviti razmeroma natančno v čas. Kartiranja podrobnejših časovnih delitev niso dala razvidnega rezultata. Šele, ko smo se odločili za širše časovne razmake, se je prikazala smiselna slika.

Prva polovica 8. stoletja in vprašanje starokrščanskih prežitkov

Cerkve 8. st. (sl. 7) smo razdelili na tiste, ki so stale že v njegovi prvi polovici, in tiste, ki so nastale v njegovi drugi polovici. V starejši polovici je bila že celotna vzhodnotirolska skupina (III). Še več, pri vseh njenih cerkvah je očiten nastanek v pozni antiki. Pri tem nam pozna antika pomeni čas do naselitve Slovanov. Gradbenih stopenj posamezne cerkve ne razčlenjujemo. Kontinuiteta iz pozne antike je tudi v Lorchu v lorški skupini (I), ter v karniolski skupini (VII). Izven skupin je verjetna kontinuiteta na Svetih gorah na jugovzhodni meji zajetega ozemlja. Nepretrgana uporaba posameznih stavb seveda ne pomeni nujno tudi nepretrganosti kulta, je pa to vendarle močno verjetno. Imamo namreč celo obraten primer, nepretrganost kulta ob stavbni diskontinuiteti. Gre za krajevne, najverjetneje teurnijskega duhovnika Nonnosa, ki so ga začeli častiti že v 6. stoletju. Ko so v drugi polovici 8. st. postavili cerkev v Molzbichlu (IV), so vanjo prenesli njegove relikvije in napisno ploščo (Amon 1990).

Svojevrsten odraz védenja o nekdanji zgodnjekršćanski preteklosti pa je tudi ljudsko izročilo o hribu Vipoti pri Celju. To v jedru pravi, da so se v votlini na njej nekoč skrivali kristjani pred srdom poganov (Seidl 1881, 76). Historično resničnost povedke dokazuje nedavna najdba zgodnjekršćanske cerkvene opreme, ki so jo na Vipoto morda prinesli iz bližnje Celeje in je prišla v zemljo najzgodneje konec 6. st. ali celo pozneje (Ciglenceki 1993).

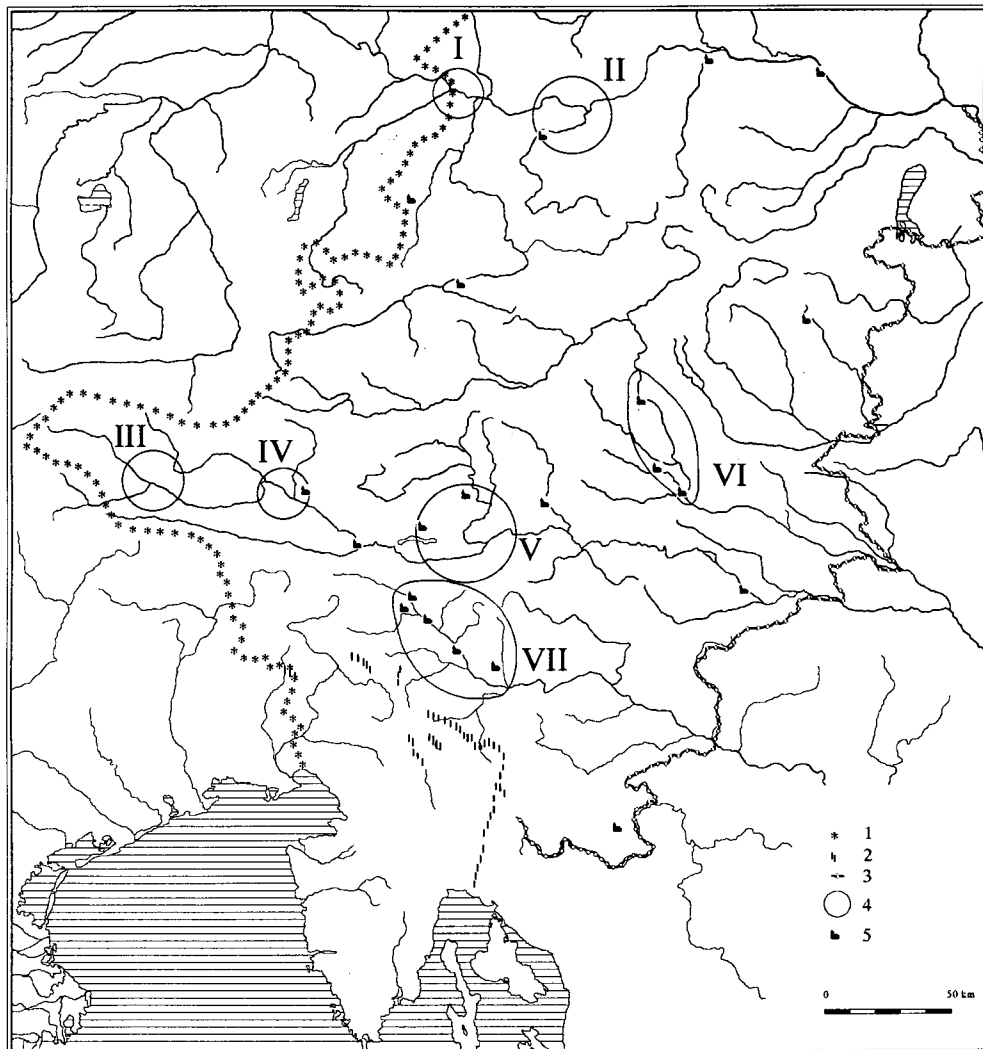
Vse te primere si lahko pojasnimo kot odraz ostankov staroselskega krščanskega vlaškega prebivalstva. Tej razlagi pritrjuje tudi soseščina predslovanskih imen ali imen, ki označujejo

Sl. 7. 1 - zahodna meja strnjenege področja slovanskih toponimov, 2 - poznoantične zapore, 3 - vzhodna meja Slovenije in Avstrije, 4 - področje večje gostote cerkva, 5 - cerkve v 1. polovici 8. st., 6 - cerkve nastale v 2. polovici 8. stoletja.

Abb. 7. 1 - Westgrenze des geschlossenen Gebietes slawischer Toponyme, 2 - Spätantike Claustra, 3 - Ostgrenze Sloweniens und Österreichs, 4 - Bereich größerer Anhäufung von Kirchen, 5 - Kirchen in der 1. Hälfte des 8. Jhs., 6 - Kirchen entstanden in der 2. Hälfte des 8. Jahrhunderts.

Vlahe (prim.: Kronsteiner 1984, 81; Grafenauer B. 1969, Karte III). Taki prežitki ob zahodni slovanski jezikovni meji niso nenavadni, zanimivo pa je, da segajo tudi v notranjost ozemlja, naseljenega s Slovani. V tej luči dobi tako povsem svojstveno vrednost historični podatek, na katerega je nedavno opozoril R. Bratož. Gre za pismo s spomladanske sinode v Rimu l. 680 bizantinskemu cesarju. V njem med drugim papež pojasnjuje zamude pri pripravi tudi s tem, da številni soslужabniki (božji) prebivajo "in medio gentium, tam Langobardorum, quamquam Sclavorum, nec non Francorum, Gallorum et Gothorum atque Britannorum" (Bratož 1993, 162 s). Če navedena imena razumemo v etničnem smislu, potem bi morali sklepati, da je tedaj vsaj med nekaterimi Slovani potekala živahna dušnopastirska dejavnost. Vse ostalo, kar o tem vemo, pa seveda to zanika. Problem je mogoče pojasniti, če našeta imena razumemo kot

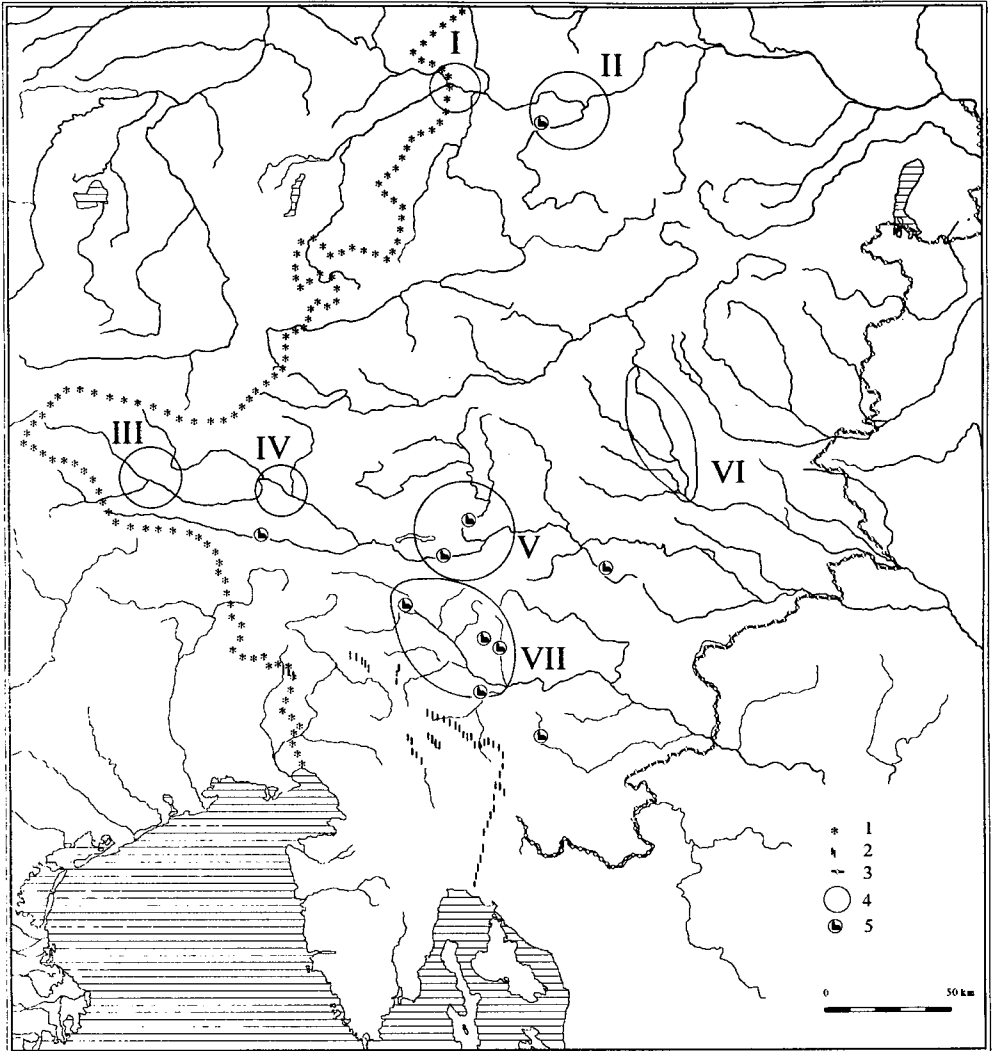
Sl. 8. 1 - zahodna meja strnjenege področja slovanskih toponimov, 2 - poznoantične zapore, 3 - vzhodna meja Slovenije in Avstrije, 4 - področje večje gostote cerkva, 5 - cerkve nastale v 9. stoletju.
Abb. 8. 1 - Westgrenze des geschlossenen Gebietes slawischer Toponyme, 2 - Spätantike Claustra, 3 - Ostgrenze Sloweniens und Österreichs, 4 - Bereich größerer Anhäufung von Kirchen, 5 - Kirchen entstanden im 9. Jahrhundert.

politične enote. Potem postane jasno, zakaj vir ne našteva Bajuvarov, Alamanov, Türinžanov, Burgundov in drugih, ki so živeli na prostoru krščanske srednje in zahodne Evrope, a politično niso bili samostojni. Hkrati se nam odpre možnost, da pozornost usmerimo h kristjanom med **Slovani**, pod njihovo oblastjo. Na tovrstne otoke pa smo zgoraj že pokazali.

Duhovniki, ki so skrbeli zanje, so morali biti tako visoki dostojanstveniki, da so potovali v Rim, sicer ne bi mogli biti vzrok zamudi. Ali je potem oznako sinodalnega udeleženca škofa Andreja, da je iz Celeje (Bratož 1993, 163), še vedno treba razumeti kot prazen naslov, ali pa se lahko poigramo z mislijo, da je prišel s celjskega prostora?

Druga polovica 8. stoletja

V tem času začenja prvi val novoustanovljenih cerkva. Cerkvi v lorškem področju (I) sta pač le odraz dogajanj v bavarski soseščini, ki tedaj temeljito razpreda cerkveno mrežo, a si dlje

Sl. 9. 1 - zahodna meja strnjenega področja slovanskih toponimov, 2 - poznoantične zapore, 3 - vzhodna meja Slovenije in Avstrije, 4 - področje večje gostote cerkva, 5 - cerkve nastale v prvi polovici 10. stoletja.

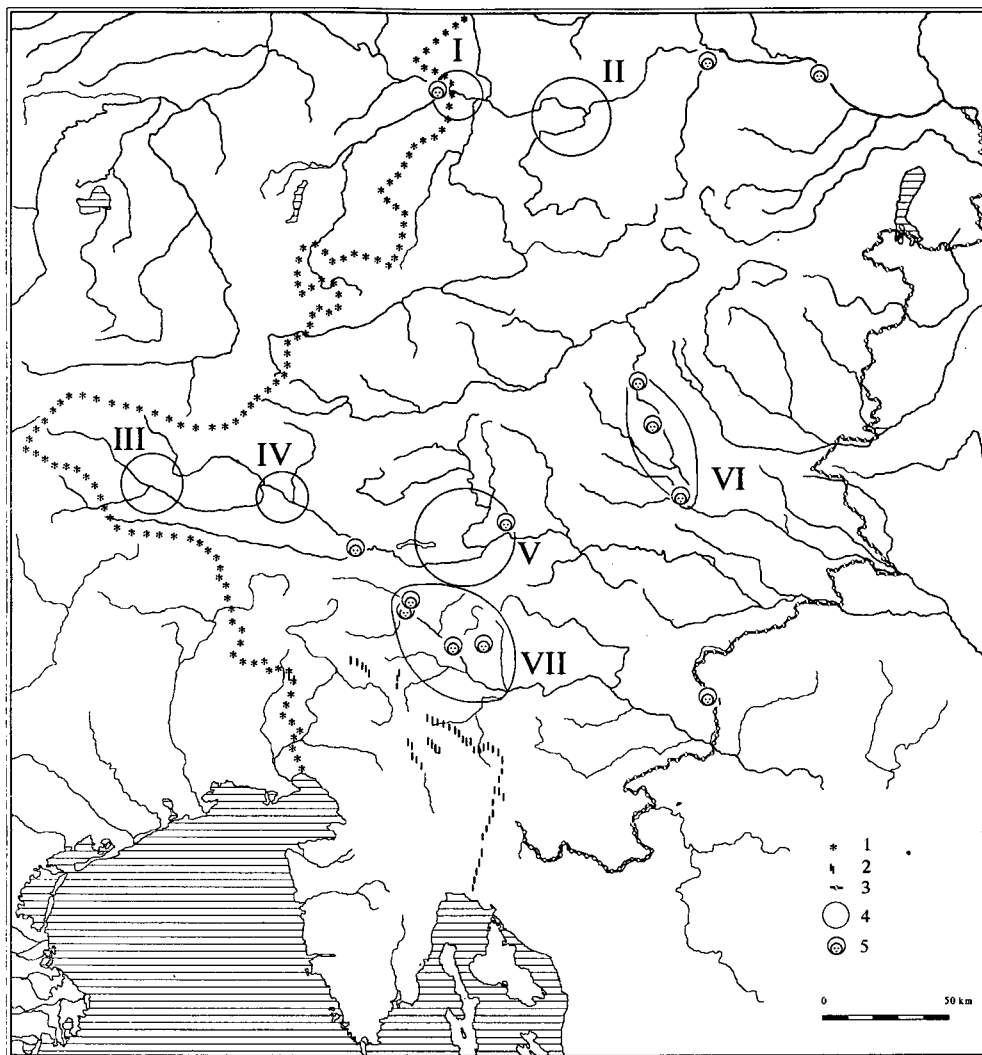
Abb. 9. 1 - Westgrenze des geschlossenen Gebietes slawischer Toponyme, 2 - Spätantike Claustra, 3 - Ostgrenze Sloweniens und Österreichs, 4 - Bereich größerer Anhäufung von Kirchen, 5 - Kirchen entstanden in der 1. Hälfte des 10. Jahrhunderts.

proti vzhodu ob Donavi ne upa, saj je tam že Avarija. Znotraj slovanskega ozemlja so nove cerkve le na ožjekarantanskem (V) in zgornjekoroškem-lumskem (IV) področju (sl. 7), kjer je ob cerkvi v Molzbichlu nastal tudi samostan (Karpf 1989). Tem bi pravzaprav morali prišteti še cerkev Ad Undrimas v dolini zgornje Mure, ki pa še vedno ni z gotovostjo lokalizirana in je zato na naši karti ni. Južneje in vzhodnje novih cerkva ni.

S področjem cerkva 8. st. se v celoti prekriva področje kamnov s pletenino (sl. 4). To bi govorilo v prid tezi K. Karpfa, da se je treba vprašati, ali ti kamni večinoma ne izvirajo že iz 8. st. in ne šele iz 9. st., kakršno je bilo dosedanje splošno mnenje (Karpf 1989, 128; 1994, 65 ss).

9. stoletje

V tem času nastane največ novih cerkva (sl. 8), še zlasti je opazna dejavnost v graški (VI)

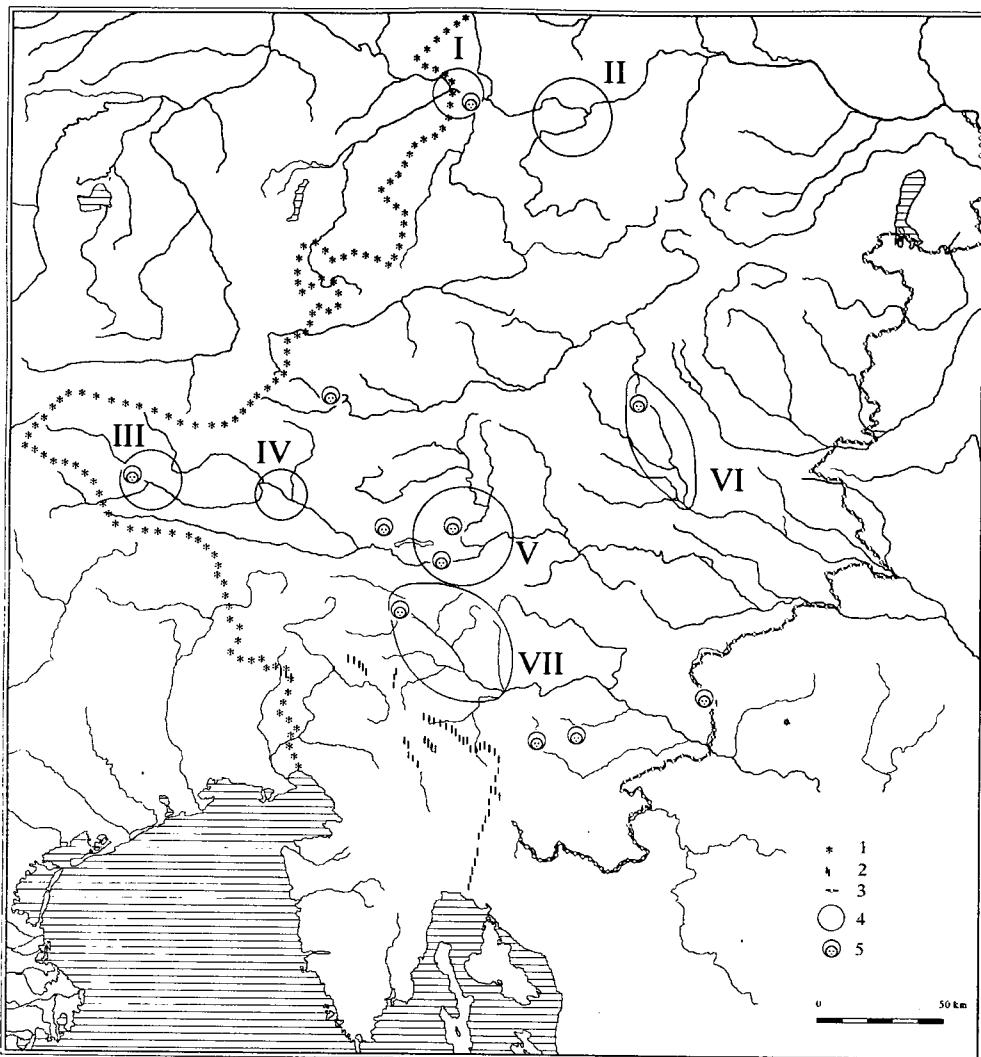

Sl. 10. 1 - zahodna meja strnjenega področja slovanskih toponimov, 2 - poznoantične zapore, 3 - vzhodna meja Slovenije in Avstrije, 4 - področje večje gostote cerkva, 5 - Martinu posvečene cerkve.
Abb. 10. 1 - Westgrenze des geschlossenen Gebietes slawischer Toponyme, 2 - Spätantike Claustra, 3 - Ostgrenze Sloweniens und Österreichs, 4 - Bereich größerer Anhäufung von Kirchen, 5 - Martins-Patrozinium.

in karniolški skupini (VII). Vendar cerkve nastajajo povsod, le v lorški (I) in vzhodnotirolski (III) skupini ne več. To je čas zrelega karoliškega cesarstva in živahne misijonske dejavnosti na novo osvojenih ozemljih.

Prva polovica 10. stoletja

Sedaj je gradbena dejavnost ponovno skrčena na prostor Karantanije in Karniole, ena cerkev pa nastane še na amstettenskem področju (II) (sl. 9). Podoba je razumljiva, če se spomnimo, da je to polstoletje madžarskih pohodov, vpadov in ropanj. V drugi polovici 10. st. se politične razmere temeljito spremenijo, hkrati se začne hitro večati število ohranjenih pisanih virov. Tega obdobja namenoma nismo več zajeli, da bi bila podoba izpovedne moči cerkva iz Zbive jasnejša.

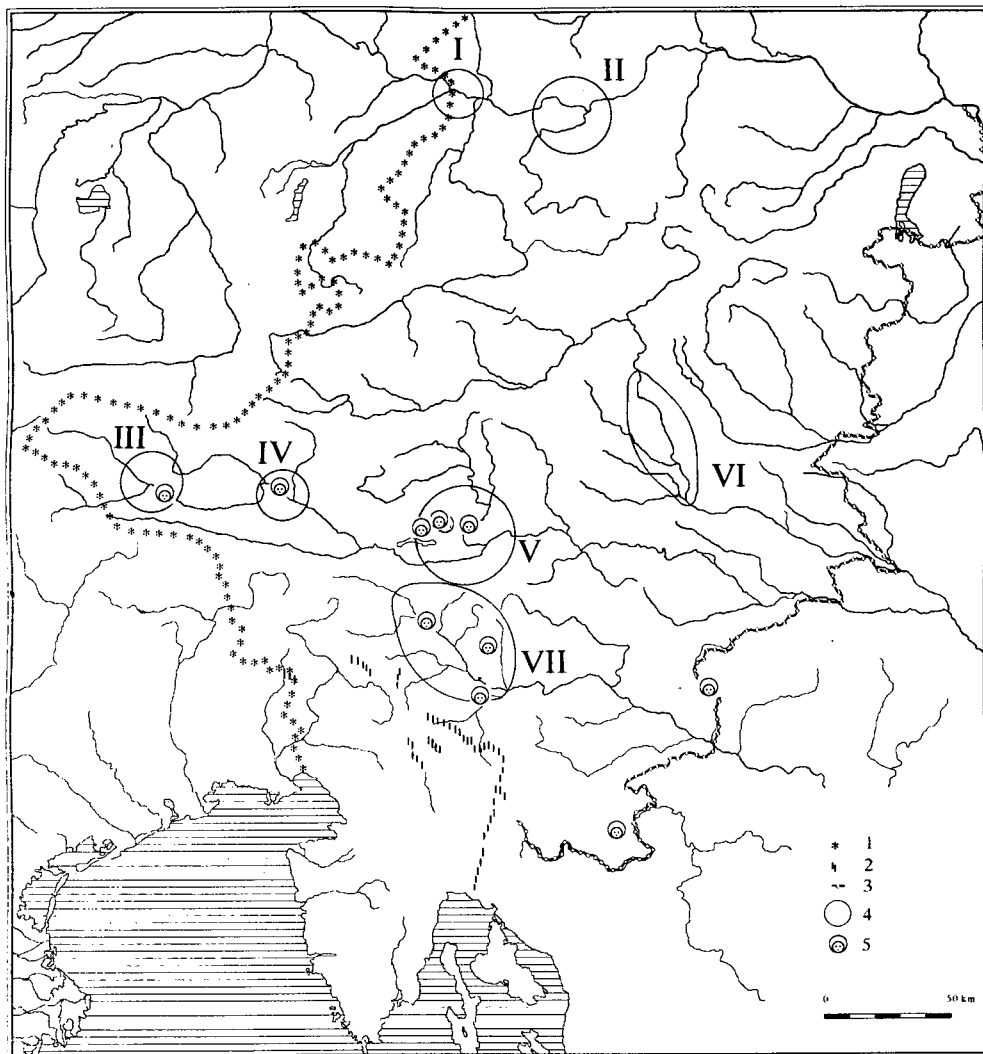

Sl. 11. 1 - zahodna meja strnjenege področja slovanskih toponimov, 2 - poznoantične zapore, 3 - vzhodna meja Slovenije in Avstrije, 4 - področje večje gostote cerkva, 5 - Mariji posvečene cerkve.
Abb. 11. 1 - Westgrenze des geschlossenen Gebietes slawischer Toponyme, 2 - Spätantike Claustra, 3 - Ostgrenze Sloweniens und Österreichs, 4 - Bereich größerer Anhäufung von Kirchen, 5 - Marien-Patrozinium.

Patrocinjii

Pogosti so poizkusi ugibati starost cerkva po njihovih patrocinjiih. Zato nas je zanimalo, koliko je ta metoda zanesljiva. Pri tem smo obratno izhajali iz poznane starosti in smo spremljali, kako se isti patrocinjii pojavlja v prostoru in času. Zaradi majhnega števila primerkov v zbirki je treba številne izsledke sprejeti z dobršno mero previdnosti. Zlasti tam, kjer po sedanjih slikah nastopajo praznine, jih bodo nove najdbe morebiti še napolnile.

Med 69 možnimi patrocinjii jih kar 37 pripada le štirim svetnikom: 12 Martinu, 10 Petru, 9 Mariji ter 6 Juriju. Vsi ostali so bolj ali manj posamični. Prvi trije dajejo imena cerkvam skozi vsa obravnavana obdobja, Jurij pa se prvič pojavi v drugi polovici 8. st. v Hodišah, če drži Cevčeva datacija hodiške plošče in ta pomeni začetek cerkve. Ploščo postavlja v drugo polovico 8. st. predvsem, ker naj bi kiparska dejavnost v Karantaniji pozneje v 9. st. potekala že v

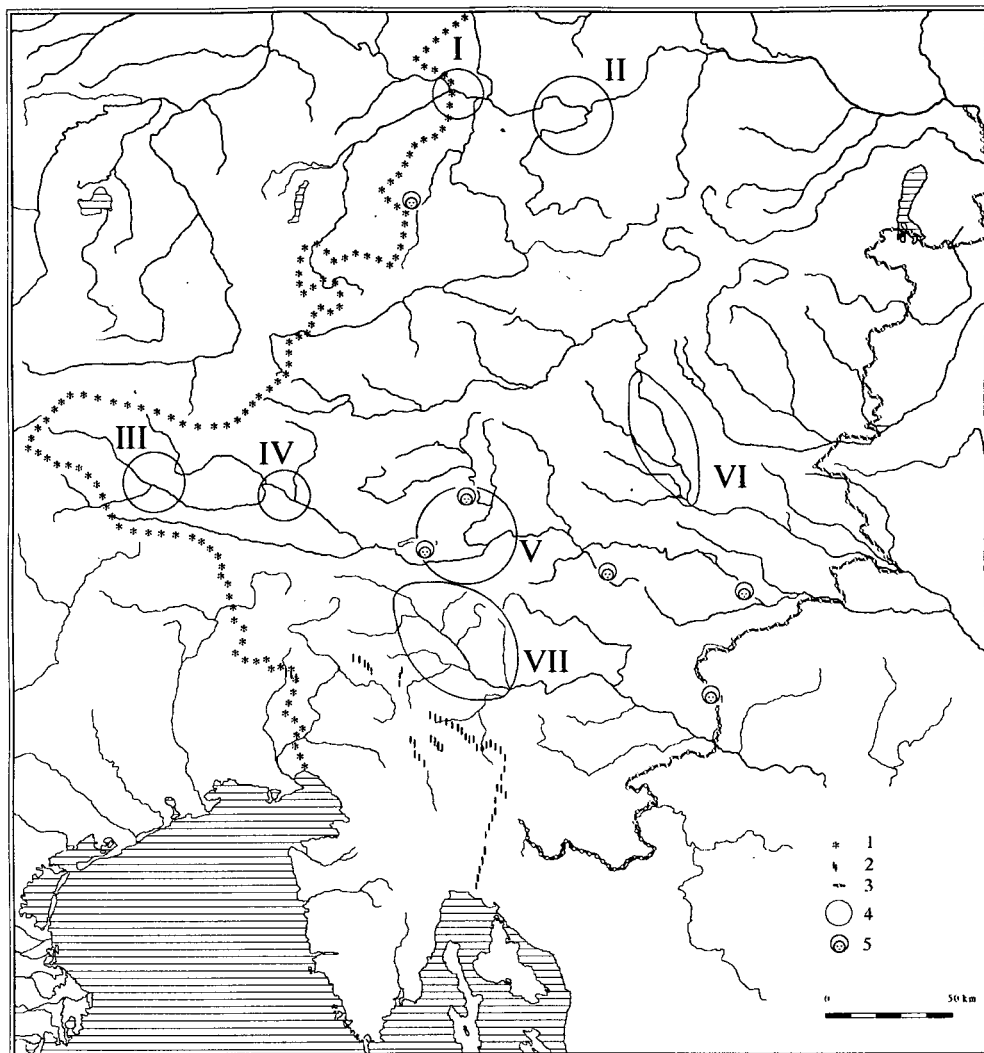

Sl. 12. 1 - zahodna meja strnjenegega področja slovanskih toponimov, 2 - poznoantične zapore, 3 - vzhodna meja Slovenije in Avstrije, 4 - področje večje gostote cerkva, 5 - Petru posvečene cerkve.

Abb. 12. 1 - Westgrenze des geschlossenen Gebietes slawischer Toponyme, 2 - Spätantike Claustra, 3 - Ostgrenze Sloweniens und Österreichs, 4 - Bereich größerer Anhäufung von Kirchen, 5 - Peters-Patrozinium.

pleteninasti ornamentiki (Cevc 1986, 18). Ta utemeljitev zahteva novo presojo, če se je pleteninasti okras res lahko v Karantaniji uveljavil tudi v 8. stoletju. Potem moramo ploščo postaviti bodisi še globlje v čas, ali pa dopustiti sočasnost obeh likovnih izrazov, vendar potem izgubimo terminus ante quem. Zato je občutek, da se Jurijev patrocinijski pojav nekoliko pozneje od prvih treh, lahko utemeljen predvsem s podatkom, da ga ni pri cerkvah, ki izvirajo iz pozne antike.

Končna ugotovitev je trenutno lahko samo ta, da nam patrocinijski ne morejo povedati nič zanesljivega o času nastanka cerkve, da zato samo z njimi ne moremo dokazovati visoke starosti. Zdi se, da je bolj povedna njihova razprostranjenost, ki bi lahko opozarjala na značilne pogoje, ki so narekovali izbiro svetnika pri posvetitvi. To nakazuje tudi seznam patrocinijskih, ki nam jih za Spodnjo Panonijo sporoča Conversio. Ta se po najbolj grobih obrisih od našega v

Sl. 13. 1 - zahodna meja strnjenege področja slovanskih toponimov, 2 - poznoantične zapore, 3 - vzhodna meja Slovenije in Avstrije, 4 - področje večje gostote cerkva, 5 - Juriju posvečene cerkve.

Abb. 13. 1 - Westgrenze des geschlossenen Gebietes slawischer Toponyme, 2 - Spätantike Claustra, 3 - Ostgrenze Sloweniens und Österreichs, 4 - Bereich größerer Anhäufung von Kirchen, 5 - Georgs-Patrozinium.

marsičem loči. Od naših najbolj množičnih štirih svetnikov sta tam le Marija in Peter, vendar ni Martina in Jurija. Pač pa je kar dvakrat Štefan, ki ga pri nas sploh ni.

Martin

Njemu posvečene cerkve (sl. 10) so široko razprostranjene, opazno pa se kopičijo v graški (VI) in karniolški (VII) skupini, kar ne more biti naključno.

Marija

Od vseh patrocinijev je njen (sl. 11) najbolj enakomerno razporejen. Njena priljubljenost je bila očitno najbolj splošna in najmočnejša.

Peter

Podoba (sl. 12) kaže razprostranjenost zgolj na jugozahodnem področju raziskanega ozemlja, kar prav tako ni sad naključja.

Jurij

Posvečenih mu je manj cerkva (sl. 13) kot prejšnjim trem, zato je njegovo ime posejano na manjšem področju. Verjetno ni nepomembna podrobnost, da je v cerkvenih skupinah zastopan le v ožjekarantanski (V), sicer pa leži izven njih.

Lastnosti skupin in razlagalni modeli

Cerkveno jedro lorške skupine (I) izvira še iz pozne antike, ostale cerkve so nastale do konca 8. st., pozneje novih v obravnavanem obdobju ni več, pojavijo pa se grobovi. - Tu je preostanek staroselcev na meji med Slovani in Germani, ki je bil razmeroma zgodaj vključen v bavarsko cerkveno organizacijo. Spajanje staroselcev s sosednjimi Germani in Slovani.

V amstetenski skupini (II) ni grobov ob cerkvah. - To je področje nemškega prodora v smeri proti vzhodu ob Donavi, ki mu je bila lorška skupina (I) mostišče.

Vse cerkve vzhodnotirolske skupine (III) izvirajo še iz pozne antike, v obravnavanem obdobju ni grobov ob cerkvah. - Gre za staroselski otok v bližini jezikovne meje.

Na področju zgornjekoroške - lumske skupine (IV) so začele nastajati cerkve v drugi polovici 8. st., pri čemer so se naslonile na še živo zgodnjekrščansko izročilo. Tu je ena od dveh največjih skupin kamnov s pletenino. V prvi polovici 10., verjetno pa tudi v drugi polovici 9. st. ni cerkvenih novogradenj. - Hitra prilagoditev civilizacijski ravni sosednjega romansko-germanskega sveta, ki kaže zastoj po prvi polovici 9. st.

Zivahna gradnja cerkva poteka v ožjekarantanski skupini (V) od druge polovice 8. st. dalje skozi vse obravnavano obdobje. Tu je druga in najmočnejša skupina kamnov s pletenino. Od povprečja odstopa čaščenje Petra in Jurija. - Drugo področje s hitrimi civilizacijskimi spremembami. Morda z močnejšim poganskim izročilom, ki bi ga nadomestil sv. Jurij.

Cerkve nastajajo v graški skupini (VI) le v 9. st., izjemno priljubljen svetnik je Martin. - Poznejše pokristjanjevanje, ki ga prekinejo Madžari.

Največja je karniolaška skupina (VII). Tudi tu del cerkva izvira še iz pozne antike. V 8. st. novogradenj ni, nato rastejo do konca obravnavanega obdobja. Od povprečja odstopa čaščenje Petra in Martina. - Močni staroselski prežitki na raznolikem področju, ki pa v cerkvenem pogledu živi v mrtvilu do 9. stoletja.

Posplošitve in možne razlage

Obravnavano področje ne kaže enotne slike. Pokristjanjevanje so izvajale različne cerkvene ustanove ob podpori različnih posvetnih oblastnikov. Tako postane raznolikost lastnosti cerkvenih skupin bolj razumljiva. Staroselsko krščansko izročilo je bilo pri tem pomembno oporišče. Krščanski otoki globoko v slovanskem ozemlju so preživeli tudi zaradi dušnopastirske službe, ki je občasno trajala vsaj do zadnje četrtine 7. stoletja. Oživiljena misijonska dejavnost je začela najprej na Koroškem v drugi polovici 8. st., drugod pa na začetku 9. stoletja. Madžarska nevarnost jo je na ogroženih področjih v prvi polovici 10. st. povsem zavrta.

Posamezne skupine cerkva so po vsej verjetnosti tudi odraz različnih upravnogospodarskih področij. Morda bi vsaj nekatera lahko označili z izrazom civitates, ki naj bi sestavljale 811 karantansko področje (Kos 1906, 37). Teh je bilo gotovo še več, vendar jih z našim enostranskim merilom nismo mogli ugotoviti, ker v njih iz različnih razlogov gradnja cerkva ni postala dokaz njihove identitete. Le-to bo potrebno najti z drugačnimi pristopi. Gledano v drugo smer, pa vsaj področja večjih cerkvenih skupin najverjetneje lahko vsebujejo tudi več upravnih enot nižjega reda - žup. Če posplošimo primer župe Bled (Pleterski 1986, 125 ss), potem so bile maloštevilne cerkve na širšem področju njihovih središč, obrobje pa je bilo prazno. To sliko bi lahko kvarile cerkve, ki so jih postavili na stara kulturna mesta. Vsaka cerkev torej še ne pomeni nujno posebne župe, več cerkva skupaj pa že lahko.

Svoje predstave o upravno - politični ureditvi v Vzhodnih Alpah bomo morali spremeniti. Zlasti to velja za obseg Karantanije v 8. st., in Karniole nasploh, s tem pa dopustiti možnost

obstoja še drugih teritorialnih enot poleg teh dveh slovanskih kneževin. Če so naše slike veljavne, je Karniola obsegala komaj kaj več od sedanje Gorenjske. Potem je povsem smiselno vprašanje, ali jo v 9. st. res nadomesti Grofija ob Savi, ali pa sta vendarle lahko obstajali druga poleg druge.

Karantanija 8. st. je bila zelo verjetno omejena na ožjo Koroško (V). Če je že obstajala povezava s sosednjimi področji, je bila zelo ohlapna. Prav lurnsko področje (IV) kaže ožjekarantanskemu (V) močno enak vzorec obnašanja, ki pa ima drugačno idejno osnovo. Ni naključje, da je tam v Molzbichlu (sl. 7) nastal prvi "slovanski" samostan (Pleterski 1994). In ni naključje, da je bil ta samostan požgan, s tem pa zagotovljena razširitev in utrditev osrednje karantanske oblasti.

Tudi etnična slika Vzhodnih Alp je pestra. Na zahodu in jugu so močni ostanki staroselcev, pri čemer smo z enostransko metodo zajeli le njihov krščanski del, dopustiti pa moramo tudi možnost poganskega.

Literatura:

- AMON, K. 1990, Hagiographische Bemerkungen zur Nonnosus-Inschrift in Molzbichl. - *Carinthia I* 180, 221 ss.
- BRATOŽ, R. 1993, Aquileia und der Alpen-Adria-Raum (von der Mitte des 6. Jahrhunderts bis 811). - v: *Karantarien und der Alpen-Adria-Raum im Frühmittelalter*, Wien-Köln-Weimar, 151 ss.
- CEVC, E. 1986, Predromanski relief v Hodišah na Koroškem. - *Razprave I. razr. SAZU* 15, 3 ss.
- CIGLENEČKI, S. 1993, Zgodnjekrščanske najdbe z Vipote. - *Arh. vest.* 44, 213.
- GRAFENAUER, B. 1969, Die Kontinuitätsfragen in der Geschichte des Altkarantanischen Raumes. - v: *Alpes Orientales V.* - Dela 2. razr. SAZU 24, 55 ss.
- HÖFLER, J. 1989, ocena: Ivan Stopar, Župnijska cerkev Marijinega vnebovzvetja v Braslovčah in problem karolinške sakralne arhitekture na Slovenskem. - *Arh. vest.* 39-40, 650 ss.
- KARPF, K. 1989, Das Kloster Molzbichl - ein Missionszentrum des 8. Jahrhunderts in Karantarien. - *Carinthia I* 179, 125 ss.
- KARPF, K. 1994, *Steinerne Kirchengestaltungen in Kärnten aus tassilonisch-karolingischer Zeit.* - Tipkopisni magistrerij, Otto-Friedrich-Universität Bamberg.
- KOS, F. 1906, *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku 2.* - Ljubljana.
- KRONSTEINER, O. 1984, "Alpenromanisch" aus slawistischer Sicht. - v: *Das Romanische in den Ostalpen.* - Sitzungsberichte 442, phil. - hist. Klasse, Österreichische Akademie der Wissenschaften. 73 ss.
- MODRIJAN, Z. 1993, Kataster arheoloških najdišč Slovenije (ARKAS) - drugi del. - *Arheo* 16, v tisku.
- PLETERSKI, A. 1983, Časovna izpovednost plastovitosti staroslovanskega grobišča Sedlo na Blejskem gradu. - *Arh. vest.* 33, 134 ss.
- PLETERSKI, A. 1986, *Župa Bled. Nastanek, razvoj in prežitki.* - Dela 1. razr. SAZU, Ljubljana.
- PLETERSKI, A. 1994, Arheologija in nastanek Brižinskih spomenikov. - referat na mednarodnem simpoziju o Brižinskih spomenikih, Ljubljana 14. - 16. aprila 1994.
- PLETERSKI, A. 1994, *Ecclesia demonibus addicta.* - *Zgod. čas.* 48, 297 ss.
- PLETERSKI, A. in T. ZWITTER 1993, The KOR Seriation Program and its applicability in Archaeological Research. - *Arh. vest.* 44, 269 ss.
- SAGADIN, M. 1988, *Kranj - križišče Iskra.* - Kat. in monogr. 24, Ljubljana.
- SEIDL, J. G. 1881, *Sagen und Geschichten aus Steiermark.* - Graz. (Na podatek je prijazno opozoril dr. Slavko Ciglenečki, ki pa ga ni več utegnil vključiti v objavo zgodnjekrščanskih najdb z Vipote.)
- STOPAR, I. 1987, *Župnijska cerkev Marijinega vnebovzvetja v Braslovčah in problem karolinške sakralne arhitekture na Slovenskem.* - Ljubljana.
- SZAMEIT, E. 1986, Karolingische Waffenfunde aus Österreich. Teil I: Die Schwerter. - *Arch. Austr.* 70, 385 ss.
- SZAMEIT, E. 1987, Karolingische Waffenfunde aus Österreich. Teil II: Die Saxe und Lanzen spitzen. - *Arch. Austr.* 71, 155 ss.
- SZAMEIT, E. 1992, Zur chronologischen Stellung des frühmittelalterlichen Gräberfeldes von Sieghartskirchen, Niederösterreich, und die Grabfunde aus Proleb, Steiermark. - v: *Awarenforschungen, Studien zur Archäologie der Awaren* 4, 803 ss.
- SZAMEIT, E. 1993, Das frühmittelalterliche Grab von Grabelsdorf bei St. Kanzian am Klopeinensee, Kärnten. - *Arch. Austr.* 77, 213 ss.
- TECCO-HVALA, S. 1992, Kataster arheoloških najdišč Slovenije ali zgodba o nastanku neke računalniške baze podatkov (prvi del). - *Arheo* 15. 62 ss.

Zusammenfassung

**ZBIVA – ARCHÄOLOGISCHE DATENBANK FÜR DEN OSTALPENBEREICH.
DIE KIRCHEN IN DEN OLSTALPEN VOM 8. BIS 10. JAHRHUNDERT**

Andrej Pleterski und Mateja Belak

I. ZBIVA – Archäologische Datenbank für die Ostalpen und deren Randgebiete im Frühmittelalter (der erfaßte Bereich ist aus der Karte zu ersehen).

Die Sammlung umfaßt Materialien vom 7. bis 11. Jahrhundert. Zur Zeit besteht sie aus drei elektronisch gespeicherten Dateien: Fundorten, Gräbern und Gegenständen. Es folgt ein Verzeichnis der Literatur, die als Informationsquelle diente. Im zweiten Teil des Aufsatzes finden Sie ein Beispiel für den praktischen Gebrauch.

II. Die Kirchen in den Ostalpen vom 8. bis zur ersten Hälfte des 10. Jahrhunderts

Räumlich haben wir uns auf den Bereich östlich der Westgrenze des geschlossenen Gebietes slwischer Toponyme in den Ostalpen begrenzt, nördlich der spätantiken Claustra, westlich der heutigen Ostgrenze Sloweniens und Österreich, südlich der Donau. Hier setzen wir das Kernland der Alpenlawen an. Die Gebiete, die von den Alpenlawen erst seit Ende des 8. Jahrhunderts besiedelt wurden, haben wir aufgrund des unterschiedlichen Kontextes nicht berücksichtigt. Anhand der Kirchen suchten wir die Christianisierung des Gebietes vom 8. bis zur Mitte des 10. Jahrhunderts festzustellen.

Quellen

Die Informationen für die Datenbank schöpften wir aus mehreren Quellen: aus materiellen und schriftlichen. Bei den schriftlichen Quellen (**Abb. 1**) haben wir nur die Kirchen berücksichtigt, die räumlich feststellbar sind. Die schriftlichen Quellen sind allerdings so lückenhaft, daß auf deren Grundlage jegliche Verallgemeinerung irreführend sein könnte. Die materiellen Quellen lassen sich in mehrere Gruppen einteilen; am verlässlichsten sind freigelegte Reste alter Kirchengebäude, ferner Gebäude, die noch heute stehen und vom kunstgeschichtlichen Standpunkt in die behandelte Zeit datiert werden können (**Abb. 2**). Zu erkennen sind Anhäufungen an der Donau (I) und in Osttirol (III), die allerdings hauptsächlich als Folge intensiverer Erforschung zu betrachten sind.

Etwas weniger verlässlich ist die Bestimmung ehemaliger Kirchen mit Hilfe von Gräbern an den jetzigen Kirchen (**Abb. 3**) und von Resten karolingischer Flechtwerksteine Steine (**Abb. 4**), die an oder in den heutigen Kirchen gefunden wurden. Wir räumen durchaus die Möglichkeit ein, daß die Kirchen auch jünger oder älter sind als die benachbarten Friedhöfe und älter als die Flechtwerksteine. Daß es sich um einen Kirchenfriedhof handelt, ist aus der Anordnung und Orientierung der Gräber zu schließen. Die große Zahl der Kirchenfriedhöfe im Bereich von Carniola (VII) ist eine Folge gründlicher Erforschung, allerdings sollte die Vermutung, daß es sich um die Folge eines kulturellen Motivs handle, nicht vollends außer acht gelassen werden. Interessant ist ferner ein Vergleich zwischen den Abbildungen 1 und 4, der darauf deutet, daß Steine mit Flechtornamentik größtenteils in Bereichen liegen, die in den schriftlichen Quellen Erwähnung finden (I, IV, V). Das könnte die Folge einer charakteristischen kultur-zivilisatorischen Stufe dieser Orte sein.

Gesuchte Charakteristika

Im Grunde haben wir nur drei Arten von Daten gesucht: Raum, Zeit und Patrozinium. Die erste ist am wenigsten umstritten, wengleich auch hier schon Fehler möglich sind. Bei der Zeit suchten wir die Entstehung des ersten Kirchengebäudes zu bestimmen oder festzustellen, ob die Kirche schon in der ersten Hälfte des 8. Jahrhunderts schon gestanden hatte. Die nur annähernd datierten Kirchen haben wir bei der eingehenden Zeitanalyse außer acht gelassen. Die übrigen Kirchen datierten wir größtenteils mittelbar durch die Analyse der umliegenden Gräber. Dabei lehnten wir uns an die Gliederung des Materials in die Zeitstufen an, wie sie Sedlo auf der Bleder Burg aufweist (Pleterski 1983) und wie sie von der Kržišče – Iskra in Kranj bestätigt wird (Sagadin 1988, 44 ff.), eine absolute Datierung in diese Zeit untermauern auch die letzten Untersuchungen der österreichischen Fundstätten (Szameit 1986, 1987, 1992, 1993). Die Verlässlichkeit der Zeitbestimmung ist abhängig von der archäologischen Erforschung des Fundortes. Die Angaben über die Patrozinien sind ebenfalls nur zum Teil gewiß. Ausnahmen bilden gleichzeitige Erwähnungen in Schriftlichen Quellen; also mußten wir eine Kontinuität bis zur ersten Erwähnung voraussetzen. Falls wir eine Umbenennung der Kirche vermuteten, wurde diese Angabe nicht

berücksichtigt. Dennoch besteht die Möglichkeit, daß alle in der Datei erfaßten Namen nicht die richtigen sind.

Die gesamte Verlässlichkeit aller drei Arten von Daten schätzen wir auf 90%, was für ein relativ wirklichkeitsgetreues grobes Bild genügen müßte. Die Gesamtzahl der Kirchen beträgt 69, was auf jeden Fall nicht das Endergebnis darstellt, dennoch ist die Zahl schon genügend groß, um kleinere Lücken und Fehler zu überbrücken. Darin liegt der wesentliche Vorteil einer weitgefaßten Datenbank. Wir brauchen nicht alles bis zur letzten Einzelheit zu erfassen, um die Hauptumrisse des Musters zu erkennen.

Raum

Einen geeigneten Ausgangspunkt erhielten wir erst, als wir alle behandelten Kirchen auf einmal kartierten. An einigen Stellen sind ausgeprägtere Anhäufungen von Kirchen zu sehen (**Abb. 5**). Diese Gebiete bezeichneten wir als Lorcher (I), Amstettener (II), Osttiroler (III), Oberkärntner-Lurner (IV), Zentralkarantarisches (V), Grazer (VI) und Karniolische (VII) Gebiet. Ihre Grenzen haben wir eingezeichnet in die Karte aller Fundorte aus der Zeit vom 7. bis 10. Jahrhundert (**Abb. 6**). Die erwartete Übereinstimmung mit dem allgemeinen Besiedlungsbild ist allerdings nur partiell, was auf eine unterschiedliche Geschwindigkeit und Stufe der Christianisierung hindeutet. Alle 7 Gruppen umfassen die noch heutzutage bedeutenden Wirtschafts- und Verwaltungszentren (I – Linz, II – Amstetten, III – Lienz, IV – Spittal, V – Klagenfurt, VI – Graz, VII – Kranj – Ljubljana), zugleich stehen sie im Bereich antiker und spätantiker Zentren (I – Lentia, Lauriacum, II – Ad Iuvense, III – Aguntum, IV – Teurnia, V – Virunum, VI – Flavia Solva, VII – Carnium, Emona).

Die Kirchengruppen waren demnach ein Reflex der verschiedenen Verwaltungsbereiche.

Zeit

Die Kirchen, die zeitlich nicht näher bestimmt werden konnten, wurden bei den Kartierungen nicht berücksichtigt. Die Kartierungen genauerer zeitlicher Einteilungen haben keine sichtbaren Resultate erbracht. Erst, nachdem wir uns für größere Zeitspannen entschlossen hatten, bot sich ein sinnvolles Bild.

Die erste Hälfte des 8. Jahrhunderts und die Frage altchristlicher Überreste

Die Kirchen des 8. Jahrhunderts (**Abb. 7**) wurden eingeteilt in diejenigen, die schon in dessen erster Hälfte standen, und in diejenigen, die erst in der zweiten Jahrhunderthälfte errichtet wurden. In der älteren Hälfte existierte schon die gesamte Osttiroler Gruppe (III). Noch mehr, alle Kirchen dieser Gruppe sind offensichtlich in der Spätantike entstanden, wobei wir unter Spätantike die Zeit bis zur Ansiedlung der Slawen verstehen. Die Baustufen der einzelnen Kirchen werden nicht analysiert. Einer Kontinuität aus der Spätantike begegnen wir auch in Lorch in der Lorcher Gruppe (I) und in der Karniolischen Gruppe (VII). Außerhalb der Gruppen ist eine Kontinuität auf den Svete gore an der Südostgrenze des erfaßten Gebietes anzunehmen. Eine ununterbrochene Nutzung der einzelnen Gebäude ist natürlich nicht unbedingt gleichzusetzen mit einer Kontinuität des Kultes, jedoch ist es sehr wahrscheinlich. Wir haben sogar den umgekehrten Fall von Kontinuität des Kultes bei Diskontinuität des Gebäudes. Es handelt sich um den lokalen, höchstwahrscheinlich aus Teurnia stammenden Geistlichen Nonnosus, den man schon im 6. Jahrhundert zu verehren begann (Amon 1990).

Ein eigentümliches Zeugnis von der ehemaligen frühchristlichen Vergangenheit bietet die Volksüberlieferung vom Hügel Vipota bei Celje. Ihr zufolge sollen sich einst dort Christen vor dem Zorn der Heiden versteckt haben (Seidl 1881, 76). Die historische Wirklichkeit der Erzählung beweist der unlängst entdeckte Fund einer frühchristlichen Kirchengrausstattung, die man vielleicht aus dem nahegelegenen Celeia auf den Vipota-Hügel brachte und die frühestens Ende des 6. Jahrhunderts oder sogar später in den Erdboden kam (Ciglencečki 1993).

All diese Fälle können wir als Ausdruck von Resten altslawischer christlicher welscher Bevölkerung erklären. Diese Erklärung bestätigt auch die Nachbarschaft von vorslawischen Namen oder Namen, die die Walachen bezeichnen (vgl. Kronsteiner 1984, 81; Grafenauer B. 1969, Karte III). Solche Überreste an der westlichen slawischen Sprachgrenze sind nicht ungewöhnlich, interessanterweise reichen sie aber auch in das Innere des von Slawen besiedelten Gebietes. In diesem Zusammenhang wird den historischen Daten, auf die unlängst R. Bratož hingewiesen hat, eine durchaus eigentümliche Bedeutung zu teil. Es handelt sich um einen Brief von der Frühjahrs-synode in Rom aus dem Jahre 680 an den Byzantinischen Kaiser. Darin erklärt der Papst unter anderem die Verspätungen bei der Vorbereitung auch damit, daß zahlreiche Gottesdiener »in medio gentium, tam Langobardorum, quamquam Sclavorum, nec non Francorum, Gallorum et

Gothorum atque Britannorum« weilten (Bratož 1993, 162 f.). Wenn wir die angeführten Namen als politische Einheiten verstehen, wird uns klar, warum in den Quellen nicht die Baiern, Alemannen, Thüringer, Burgunder und andere aufgezählt werden, die im Bereich des christlichen Mittel- und Westeuropa lebten, aber politisch nicht selbständig waren. Es bietet sich die Möglichkeit, unsere Aufmerksamkeit auf die Christen **unter den Slawen** unter ihrer Herrschaft zu lenken. Auf derartigen Inseln haben wir schon oben hingewiesen.

Die Geistlichen, die für sie sorgten, mußten solch hohe Würdenträger gewesen sein, daß sie nach Rom reisten, sonst wären sie nicht der Grund für eine Verspätung gewesen. Ist dann die Bezeichnung eines Synodenteilnehmers, des Bischofs Andreas, nach Celeia (Bratož 1993, 163), noch immer als nichtssagender Titel zu verstehen, oder können wir mit dem Gedanken spielen, daß er aus dem Raum Celeia gekommen sei?

Zweite Hälfte des 8. Jahrhunderts

In dieser Zeit setzt die erste Welle neugegründeter Kirchen ein. Die beiden Kirchen im Lorcher Gebiet (I) reflektieren nur die Ereignisse in der bairischen Nachbarschaft, die damals im Land ein dichtes Netz von Kirchen knüpft, aber weiter nach Osten jenseits der Donau nicht vorzudringen wagt, weil dort schon das Awarenreich liegt. Innerhalb des slawischen Territoriums befinden sich neue Kirchen lediglich im Zentralkarantianischen (V) und Oberkärntner-Lurner (IV) Gebiet (**Abb. 7**), wo nebst der Kirche in Molzbichl auch ein Kloster gegründet wurde (Karpf 1989). Zu diesen müßten wir noch die Kirche Ad Undrimas im Tal der oberen Mur hinzuzählen, die allerdings immer noch nicht mit Sicherheit lokalisiert wurde und deshalb auf unserer Karte nicht eingezeichnet ist. Südlicher und östlicher davon gibt es keine neue Kirchen.

Mit dem Bereich der Kirchen aus dem 8. Jahrhundert deckt sich zur Gänze der Bereich von Flechtwerksteinen (**Abb. 4**). Das spräche für Karpfs These, daß man sich fragen müßte, ob diese Steine größtenteils nicht schon aus dem 8. Jahrhundert und nicht erst aus dem 9. Jahrhundert stammten, wie bisher allgemein angenommen wurde (Karpf 1989, 128; 1994, 65 ff.).

9. Jahrhundert

In dieser Zeit entstehen die meisten neuen Kirchen (**Abb. 8**), eine intensive Bautätigkeit ist insbesondere in der Grazer (VI) und der Karniolischen Gruppe (VII) zu beobachten. Doch werden überall Kirchen errichtet, nur nicht mehr in der Lorcher (I) und der Osttiroler (III) Gruppe. Es ist die Zeit des gefestigten Karolingerreiches und einer regen Missionstätigkeit in den neueroberten Gebieten.

Erste Hälfte des 10. Jahrhunderts

In dieser Zeit ist die Bautätigkeit beschränkt auf den Bereich Karantaniens und Carniolas, eine Kirche wird noch im Amstettener Bereich (II) errichtet (**Abb. 9**). Das dargebotene Bild ist verständlich, wenn wir vor Augen haben, daß es die Zeit der einhalbes Jahrhundert andauernden Magyarenfeldzüge, -einfälle und -raubzüge war. In der zweiten Hälfte des 10. Jahrhunderts nehmen die politischen Verhältnisse eine grundlegende Wendung, zugleich beginnt auch die Zahl erhaltener schriftlicher Quellen größer zu werden. Diesen Zeitraum haben wir absichtlich nicht mehr erfaßt, um das aufschlußreiche Bild der Kirchen aus der ZBIVA deutlicher hervortreten zu lassen.

Patrozinien

Häufig sind die Versuche, das Alter der Kirchen nach ihren Patrozinien zu bestimmen. Deswegen wollten wir in Erfahrung bringen, inwieweit diese Methode verlässlich ist. Dabei gingen wir in umgekehrter Weise von dem bekannten Alter aus und verfolgten, wie das Patrozinium in Raum und Zeit in Erscheinung tritt. Wegen der geringen Zahl an Beispielen in der Sammlung muß man den Forschungsergebnissen mit einem gewissen Grad an Skepsis gegenüberstehen, vor allem dort, wo nach jetzigen Darstellungen Lücken auftreten, die vielleicht durch neue Funde gefüllt werden könnten.

Unter den 69 möglichen Patrozinien gehören 37 nur vier Heiligen: 12 dem hl. Martin, 10 dem hl. Petrus, 9 der hl. Maria und 6 dem hl. Georg. Alle anderen treten mehr oder weniger einzeln auf. Die ersten drei benennen die Kirchen all die behandelten Epochen hindurch, der hl. Georg erscheint dagegen erst in der zweiten Hälfte des 8. Jahrhunderts.

Die Patrozinien können uns allerdings nichts Verlässliches über die Entstehungszeit der Kirchen sagen, deshalb können wir mit ihnen allein nicht den Nachweis für ein hohes Alter erbringen. Ihre Verbreitung scheint aufschlußreicher zu sein, die auf typische Bedingungen hinweisen könnte, die die Wahl des Heiligen bei der Einweihung bestimmten.

Martin

Die ihm geweihten Kirchen (**Abb. 10**) sind weit verbreitet, merklich konzentrieren sie sich allerdings in der Grazer (VI) und der Karniolischen (VII) Gruppe.

Maria

Von allen Patrozinien ist das ihrige (**Abb. 11**) am gleichmäßigsten verstreut. Sie erfreute sich offensichtlich allgemeinsten und größter Beliebtheit.

Peter

Wie aus **Abbildung 12** zu entnehmen ist, beschränkt sich seine Verbreitung allein auf den südwestlichen Bereich des erforschten Gebietes.

Georg

Ihm sind weniger Kirchen geweiht (**Abb. 13**) als den anderen dreien, weshalb sein Name in einem kleineren Bereich verstreut ist. Sicherlich nicht zu vernachlässigen ist das Detail, daß er in den Kirchengruppen nur in der Zentralkarantischen (V) vertreten ist, sonst liegt er außerhalb davon.

Charakteristika der Gruppen und Auslegungsmodelle

Das Kirchenzentrum der Lorcher Gruppe (I) datiert schon von der Spätantike, die übrigen Kirchen entstanden bis zum Ende des 8. Jahrhunderts, später gibt es in dem behandelten Zeitraum keine neuen mehr, es treten aber Gräber auf. – Hier leben Überreste von Altsässigen an der Grenze zwischen den Slawen und Germanen, die schon relativ früh in die bairische Kirchenorganisation eingegliedert wurden. Verschmelzung der Altsässigen mit den benachbarten Germanen und Slawen.

In der Amstettener Gruppe (II) gibt es keine Gräber neben den Kirchen. Es ist der Bereich des deutschen Vordringens in Richtung Osten an der Donau entlang, wofür die Lorcher Gruppe (I) eine Brücke bildete.

Alle Kirchen der Osttiroler Gruppe (III) stammen schon aus der Spätantike, in der behandelten Epoche gibt es neben den Kirchen keine Gräber. – Es handelt sich um eine Insel von Altsassen in der Nähe der Sprachgrenze.

Im Bereich der Oberkärntner-Lurner Gruppe (IV) begann man in der zweiten Hälfte des 8. Jahrhunderts Kirchen zu errichten, wobei sie sich an die noch lebendige frühchristliche Tradition anlehnten. Hier kommt eine der beiden größten Gruppen von Flechtwerksteinen vor. In der ersten Hälfte des 10., wahrscheinlich auch in der zweiten Hälfte des 9. Jahrhunderts werden keine neuen Kirchen erbaut. – Schnelle Anpassung an das Zivilisationsniveau der benachbarten romanisch-germanischen Welt, die einen Stillstand nach der ersten Hälfte des 9. Jahrhunderts erkennen läßt.

Eine rege Kirchenbautätigkeit erfolgt in der Zentralkarantischen Gruppe (V) seit der zweiten Hälfte des 8. Jahrhunderts durch den ganzen behandelten Zeitraum hindurch. Hier befindet sich die zweite und größte Gruppe von Flechtwerksteinen. Über dem Durchschnitt liegt die Verehrung der Hll. Petrus und Georg. – Zweiter Bereich mit schnellen Zivilisationsveränderungen. Vielleicht mit stärkerer heidnischer Überlieferung, die der hl. Georg ersetzen sollte.

Kirchen entstehen in der Grazer Gruppe (VI) nur im 9. Jahrhundert, ein ausgesprochen beliebter Heiliger ist Martin. Spätere Christianisierung, die durch die Magyaren unterbrochen wird.

Die größte ist die Karniolische Gruppe (VII). Auch hier datiert ein Teil der Kirchen von der Spätantike. Im 8. Jahrhundert werden keine neuen erbaut, aber im Anschluß daran bis zum Ende des behandelten Zeitraums. Über dem Durchschnitt liegt die Verehrung der Hll. Peter und Martin. – Starke Überreste von Altsässigen in vielen Bereichen, die von den offiziellen kirchlichen Bestrebungen bis zum 9. Jahrhundert unberührt bleiben.

Verallgemeinerungen und mögliche Auslegungen

Der behandelte Bereich läßt kein einheitliches Bild erkennen. Die Christianisierung wurde durchgeführt von verschiedenen kirchlichen Institutionen mit Unterstützung verschiedener weltlicher Herrscher. So wird die Charakteristikvielfalt der Kirchengruppen verständlicher. Die christliche Überlieferung der Altsässigen war hierbei sehr förderlich. Die christlichen Inseln tief im slawischen Gebiet überlebten auch dank der Seelsorge, die zeitweise mindestens bis zum letzten Viertel des 7. Jahrhunderts dauerte. Die wiederbelebte Missionstätigkeit begann zunächst in Kärnten in der zweiten Hälfte des 8. Jahrhunderts, anderenorts dagegen Anfang des 9. Jahrhunderts. Die magyrische Gefahr brachte sie in den bedrohten Gebieten in der ersten Hälfte des 10. Jahrhunderts vollends zum Erliegen.

Die einzelnen Kirchengruppen reflektieren aller Wahrscheinlichkeit nach auch die verschiedenen administrativ-wirtschaftlichen Bereiche. Vielleicht könnte man zumindest einige davon mit dem Ausdruck »civitates« bezeichnen, die im Jahre 811 das Gebiet Karantaniens bildeten (Kos 1906, 37).

Unsere Vorstellungen von der administrativ-politischen Einrichtung Karantaniens in den Ostalpen müssen wir ändern. Das gilt insbesondere für die Ausdehnung Karantaniens im 8. Jahrhundert und Karniolas überhaupt, damit müssen wir auch die Möglichkeit der Existenz anderer territorialer Einheiten neben den beiden slawischen Fürstentümern einräumen.

Das Karantaniens des 8. Jahrhunderts war höchstwahrscheinlich auf das Kernland Kärntens beschränkt (V). Falls es schon Beziehungen zu den benachbarten Gebieten gegeben haben soll, dann waren sie sehr lose. Gerade der Lurner Bereich (IV) zeigt ein dem Zentralkarantanischen sehr ähnliches Verhaltensmuster, das allerdings eine andere geistige Grundlage hat. Es ist kein Zufall, daß dort in Molzbichl (**Abb. 7**) das erste »slawische Kloster« gegründet wurde (Pleterski 1994); und es ist auch kein Zufall, daß dieses Kloster niedergebrannt und damit die Ausbreitung und Festigung der zentralen karantanischen Herrschaft gefestigt wurde.

Auch das ethnische Bild der Ostalpen war vielfältig. Im Westen und Süden existierten starke Überreste von Altsässigen, wobei wir durch die einseitige Methode nur ihren christlichen Teil erfaßt haben, wir müssen aber auch die Möglichkeit eines heidnischen Teils einräumen.

SLOVENSKA MATICA, SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 8,
pp. 458, tel.: (061) 12-63-190

je jeseni 1994 med svojimi publikacijami izdala tudi tri za zgodovinarje posebej zanimive knjige, ki jih člani Zveze zgodovinskih društev Slovenije lahko kupijo po članskih cenah SM:

Andrej Vovko
MAL POLOŽI DAR . . . DOMU NA ALTAR

»Portret slovenske narodnoobrambne šolske organizacije Družbe sv. Cirila in Metoda 1885–1918«, torej od ustanovitve CMD do razpada Avstro-Ogrske, je berljivo napisan prikaz slovenskih prizadevanj, da bi z vztrajno in domiselno nabiranimi prostovoljnimi prispevki vzdrževali slovenske šolske zavode, posebej še v narodno najbolj ogroženih obrobni pokrajinah.

Lojze Ude
MOJE MNENJE O POLOŽAJU

»Članki in pisma 1941–1994« (v uredništvu in s spremno besedo Borisa Mlakarja) kažejo znanega narodnega delavca kot »kritičnega spremljevalca Osvobodilne fronte«, saj si je Lojze Ude upal odkrito nasprotovati vrsti potez (partijskega) vodstva OF, sprožil je tudi akcijo za premirje med obema taboroma državljanske vojne – in ostal živ, a od petdesetih let odrinjen na rob družbe.

Vladimir Ribarič
POTRESI V SLOVENIJI

»Ob stoti obletnici velikega ljubljanskega potresa« je podnaslov pregledno in poljudno napisane knjige našega uglednega naravoslovca, ki poleg uvodnih poglavij o mitih in realnosti potresov predstavlja pomembnejše potrese v Sloveniji in njenem sosledstvu od leta 792 dalje, posebej pa prikaže tudi stoletni razvoj slovenske seizmologije.

O ČEM SMO PISALI . . .

. . . pred štirimi desetletji?

Najstarejše vesti o Dovjem potekajo iz prve polovice 11. stoletja. Takrat se je zasedrala na tem ozemlju freisinška škofija, ki je pridobila nekaj desetletij prej obsežno teritorialno sklenjeno loško gospostvo. V tej zvezi se omenjata tedaj kar dve daritvi. L. 1033 je podelil freisinškemu škofu del dovške posesti cesar Konrad II. Drug del dovškega ozemlja je bil tedaj v lasti južnonemške rodbine Ebersberg, katere člani so bili v prvi polovici 11. stoletja upravitelji Kranjske.

(Pavle Blaznik, Freisinška županija Dovje, ZČ 9/1955, str. 7)

. . . pred tremi desetletji?

Vse te značilnosti pa še niso zadosten razlog za enačenje viteških kmetij s kosečinami. Primerjalno gradivo iz pisarne starega deželnega gospoda oglejskega patriarha namreč kaže, da je bila institucija razširjena po vsej njegovi državi in zlasti tam, kjer ne more biti govora o kosezih.

(Samo Pahor, Rit(t)ershuebe, ZČ 19–20/1965–1966, str. 149)

. . . pred dvema desetletjema?

V nedeljo 8. julija 1274 je piranski kapetan, Benečan Giovanni Campolo, ki ga je Veliki svet občine Piran 1. januarja istega leta ustoličil v najvišji organ občinske izvršne oblasti, predložil Velikemu svetu v razpravo in sprejem prvi enotni kodeks mestnih statutov našega mesta. Veliki svet, ki so mu bili statuti v celoti prebrani, jih je sprejel brez nesoglasij. Nato so bili statuti skoraj poldrugo leto v javni razpravi, kajti mestni Arengo ali zbor meščanov jih je potrdil šele v nedeljo 30. decembra 1275.

(Miroslav Pahor, Statut občine Piran iz leta 1274, ZČ 29/1975, št. 1–2, str. 77)

. . . pred desetletjem?

Lupljenje in sušenje sliv je bilo sezonsko opravilo, ki je združevalo tolikšno število ljudi, kakršno pri drugih skupnih kmečkih opravilih ni bilo v navadi. Na Bizeljskem je po II. vojni združevalo delo kar po sto ljudi, večinoma žensk in nekaj moških. Prosti čas po opravljenih poljskih delih in pred trgatvijo in kmečka delovna sila sta se izkoristila za zaslužek za izboljšanje življenjskega standarda, ob tem da je glavni smoter in poklic ostal kmetijsko delo.

(Ivanka Počkar, Slivarji, ZČ 39/1985, št. 1–2, str. 19)

* * *

To in še mnogo drugega zanimivega poiščite v starejših ZČ, ki jih dobite na upravi ZČ!

Reinhard Härtel

UPORABA RAČUNALNIKA V MEDIEVISTIKI

1. Kot uvod

Na prvi pogled daje zastavljena tema vtis, da gre zgolj za kronološko omejitvev splošnejše teme, ki se glasi: uporaba računalnikov v zgodovinski vedi. Po drugi strani pa se zdi, kot da bi naslov sugeriral, da kaže postopek elektronske obdelave podatkov v medievistiki svoje posebnosti, drugačne kot pri starejši ali novejši zgodovini. Oba vidika vsebujeta nekaj resnice, pa vendar nobeden od njiju ni povsem pravilen.

Ko se je ob koncu sedemdesetih let v Parizu pojavil časopis *Le Médiéviste et l'Ordinateur*, se je moralo uredništvo takoj na začetku in še kasneje večkrat spopasti s kritičnimi dopisi, ali ima medievist na področju informatike dejansko posebne potrebe, ki se razlikujejo od tistih pri drugih panogah zgodovinske vede in tako opravičujejo izdajanje posebnega časopisa. Uredništvo je moralo potrditi, da so metode in pripomočki, ki jih uporabljajo zgodovinarji ne glede na to, kateremu izmed velikih razdobj se posvečajo, v bistvu vedno enaki.¹

Posebnost srednjega veka in njegovih virov pa v resnici povzročata, da določene metode in s tem tudi določeni načini uporabe računalnika v okviru medievistike dobijo poseben pomen, oziroma (tudi to je treba povedati) prav v okviru medievistike naletijo na posebne težave. Tako v medievistiki v primerjavi z raziskovanji novega veka neprimerno večjo vlogo igra razlikovanje med pristnim in nepristnim izročilom. Nenazadnje je s tem povezano tudi dejstvo, da imajo najpomembnejše pomožne zgodovinske vede še danes svoje tradicionalno težišče v srednjem veku. Poleg tega srednjeveška besedila kažejo posebno pestrost ortografije. Izmed običajnih programov ni vsak sposoben operirati s časovnimi navedbami iz obdobja pred uvedbo gregorianskega koledarja. Problem nenatančnosti podatkov je sicer problem vseh zgodovinskih panog, vendar se v medievistiki še posebej ostro kaže.

Začetek uporabe računalnikov v medievistiki - poleg pomembnega članka iz leta 1974² - odlično prikazuje še danes pomemben zbornik referatov in zapisov diskusij z zasedanja v Rimu leta 1975, torej pred že skoraj četrt stoletja³. Temu zvezku je kmalu sledil podoben zbornik, v katerem pa je bil v ospredju predvsem narodni oziroma deželni prikaz tekočih projektov⁴. Motivi, zaradi katerih so se medievisti približali računalniku, so danes enako aktualni kot takrat: šlo je za izdajateljske projekte oziroma (s tem tesno povezano) za ustvarjanje velikih serij arhivalij oziroma virov na sploh. Rešitve osnovnih problemov, ki so jih obravnavali v sedemdesetih letih, imajo še danes velik pomen; spremljajoči tehnični pogoji pa so se seveda popolnoma spremenili. Veliki računski stroj je med tem namreč skoraj povsem izgubil na veljavi in tako zgodovinarju na splošno, kot tudi medievistu, njegov osebni računalnik oziroma njegova delovna postaja⁵ navadno nudita bistveno več možnosti kot pa nekdanje velike računske naprave. Dosej še ni in verjetno tudi nikoli ne bo rešeno načelno vprašanje iz leta 1975, ali naj računalnik služi "odprtim" ali "zaprtim" raziskavam. To pomeni, ali naj bi šlo za

¹ Časopis naj bi bil namenjen izmenjavanju zamisli in izkušenj medievistov o možnostih uporabe sodobnih elektronskih pomagal pri obdelavi medievističnega gradiva.

² V. L. Bullough, S. Lusignan, Thomas H. Ohlgren, *Computers and the Medievalist*, v: *Speculum* 49 (1974), str. 392-492.

³ Informatique et histoire médiévale. Communications et débats de la Table Ronde CNRS, organisée par l'École française de Rome et l'Institut d'Histoire Médiévale de l'Université de Pise (Rome, 20-22 mai 1975), izd. L. Fossier, A. Vauchez, C. Violante (Collection de l'École française de Rome 31), Rim 1977.

⁴ L'histoire médiévale et les ordinateurs / Medieval History and Computers. Rapports d'une Table Ronde internationale Paris 1978, izd. K. F. Werner (Documentations et recherches), München idr. 1981.

⁵ Ta izraz se zelo pogosto uporablja, vendar je zelo neprecizen. Splošno velja le, da »Workstation« pomeni več kot le Hardware (npr. osebni računalnik).

izoblikovanje delovnih pripomočkov za vse raziskovalce ali pa le za reševanje posameznih omejenih problemov.⁶

V sledečem pregledu naj ne bi šlo za tehnične podrobnosti, temveč za prikaz področij, kjer so v medievistiki doslej že uporabili računalnike, kot tudi za prikaz ob tem izrabljenih možnosti ter pglavitnih problemov, ki so se ob tem pojavili. S pomočjo računalnikov so se in se še obdelujejo predvsem besedila, veliko vloga pa igra tudi kartografija. V zadnjih letih si pot v ospredje vedno bolj utira tudi slikovna obdelava in dandanes je razvoj prav na tem področju izredno hiter. Z vključevanjem računalnikov v akademsko poučevanje in s samo vizualizacijo znanstvenih izsledkov se v nadaljevanju ne bomo ukvarjali, ker tu ni mogoče pričakovati toliko specifično medievističnih posebnosti.⁷ Tudi arheologijo (in s tem obdelavo srednjeveških predmetov) bomo izpustili, saj gre tu za postopke, ki se popolnoma razlikujejo od tistih, s katerimi se navadno srečuje medievist. Tozadevna literatura ne sme in ne more obsegati vseh področij hkrati; in tega tudi skoraj ne bi bilo mogoče uresničiti na zadovoljiv način: prvič zaradi velikega števila razkropljenih člankov in drugič zaradi zelo razumljivega dejstva, da nimamo na voljo nobenih splošnih del. Vendar pa bom v tem članku za vsako od pglavitnih področij uporabe vendarle navedel osnovne publikacije ali pa dela, ki vsebujejo veliko praktičnih primerov.⁸

Kdor se hoče seznaniti z uporabo računalnikov v medievistiki, ne bo našel obširnega kompendija ali učbenika⁹; takšna knjiga bi bila zastarela že ob samem izidu¹⁰. Mnoga dela se v naslovu ponosno ponašajo, da gre za splošni pregled, vendar se ob natančnejšem pogledu pogosto izkaže, da gre le za primer enega samega načina uporabe oziroma za predstavitev enega samega programskega paketa.¹¹

Kdor si hoče ustvariti pregled, se lahko najprej opre na (žal že skoraj več kot desetletje staro) bibliografijo s 1250 naslovi¹², drugače pa je prepuščen predvsem časopisom in dokumentaciji seminarjev. Od časopisov potrebam medievista ustreza predvsem že omenjeni časopis *Le Médiéviste et l'Ordinateur*. Njegova prva številka je izšla leta 1979, do danes je izšlo 27 zvezkov.¹³ Navadno je vsak zvezek posvečen neki posebni splošni temi, ki se nanaša na kakšen poseben problem (na primer indeksi ali analiza faktorjev) oziroma na posebne tipe virov (na primer obdelave slik ali testamentov). Tako vsaka številka predstavlja lahko pregleden uvod, tematsko razčlenjen in uporaben tudi za začetnike. Pri starejših zvezkih so tehnične podrobnosti seveda že zastarele. Širšo začetno informacijo pa lahko dobimo v posebnem zvezku iz leta 1990, ki vsebuje dokumentacijo neke okrogle mize ob desetletnici časopisa. Za razliko od drugih dokumentacij seminarjev ta relativno enakomerno pokriva celotno široko področje uporabe računalnika v medievistiki.¹⁴

⁶ Vse številčnejše možnosti računalniško podprte obdelave celotnih besedil ter danes bistveno izboljšani in gospodarnejši pomnilniki v vedno večji meri dopuščajo naloge prve vrste.

⁷ To velja tudi za tovrstna bibliografska pomagala.

⁸ Besedila bodo upoštevana predvsem, v kolikor bolj ali manj neposredno zadevajo medievistiko. Da ob tem včasih nesorazmerno velik poudarek leži na »Austriaca«, ne bo avtorju nihče zameril in morda to še posebej zanima prav bralce tega časopisa. Vendar pa znotraj tu določenega okvira lahko le izjemoma spregovorimo o publikacijah splošnega značaja, ki so seveda v metodičnem ali tehničnem oziru lahko tudi za medievista bistvenega pomena.

⁹ Glede naglega kot tudi nepreglednega razvoja pri uporabi računalnikov v zgodovinski vediti na splošno prim. I. H. Kropač, *Zur Konzeption von Informationssystemen in der Geschichtswissenschaft*, v: *Clios Rache. Neue Aspekte strukturgeschichtlicher und theoriegeleiteter Geschichtsforschung in Österreich*, izd. K. Kaser in K. Stocker, Wien-Köln-Weimar, str. 87–129, med temi posebno 103–109.

¹⁰ Prim. A. Gilmour-Bryson, *The Computer and Medieval Studies*, v: *Computer Applications to Medieval Studies*, izd. A. Gilmour-Bryson (*Studies in Medieval Culture* 17), Kalamazoo (Mich.) 1984, str. 1: »No survey of the use of the computer in medieval studies can be definitive or complete«. Kar je veljalo leta 1984, še toliko bolj velja danes, seveda tudi za ta članek.

¹¹ Bolj iskrena je publikacija, ki vsebuje tudi medievistično problematiko: *Historische Forschung mit Ergebnissen des ersten Treffens der κλειω-User-Group im Stadtarchiv Regensburg vom 18. bis 21. März 1990*, izd. Th. Engelke, J. Nemitz in C. Trenkler (*Halbgraue Reihe zur Historischen Fachinformatik A 8*), St. Katharinen 1990.

¹² C. Bourlet, Ch. Doutrelepon, S. Lusignan, *Ordinateur et études médiévales*, Montreal 1982.

¹³ Od tega zadnji dve številki v dvojnem zv. 26–27 (1993). Časopis upravlja *Institut de Recherche et de l'Histoire des Textes* (I.R.H.T.) v okviru C.N.R.S. v Parizu.

¹⁴ *Le Médiéviste et l'Ordinateur. Actes de la Table Ronde* (Paris, CNRS, 17 novembre 1989), uredil L. Fossier, Paris 1990.

V Ameriki obstaja podoben časopis: *Computers and Medieval Data Processing (CAMDAP)*¹⁵, ki je izhajal v Montrealu od 1971 do 1986. V Ameriki je izšlo tudi poročilo s seminarja *Computer Applications to Medieval Studies*, ki je nekakšno nasprotje širši bilanci pariške okrogle mize. Vendar pa je to besedilo z letnico izida 1984 tudi že nekoliko bolj zastarelo.¹⁶ Končno pa moramo omeniti tudi časopis iz neposredne bližine: *Medium Aevum Quotidianum Newsletter*, ki izhaja v Kremsu ob Donavi in med drugim vsebuje tudi precejšnje število člankov o računalniško podprtem medievističnem raziskovanju.

Seveda pa so za raziskovalca srednjega veka zanimivi tudi številni časopisi, ki niso specifično medievistično usmerjeni, se pa ukvarjajo z uporabo računalnika v zgodovinskih vedah oziroma v družboslovnih znanostih na sploh. To velja pred vsem za časopis *Historical Methods*¹⁷, ki ga izdajajo v Pittsburgu kot tudi za *Computers and the Humanities*, ki od leta 1966 izhaja v New Yorku. Slednji časopis je ob priliki srednjemu veku posvetil poseben zvezek. Ta se imenuje *Medieval Studies and the Computer*, vendar je izšel že leta 1978 in je zato le deloma uporaben. Številne tozadevne članke lahko najdemo tudi v časopisu, ki ga izdajajo v Kölnu: *Historical Social Research / Historische Sozialforschung*. Posebej pa je treba v tej zvezi omeniti časopis *History and Computing*, ki od leta 1989 izhaja v Oxfordu kot organ leta 1987 ustanovljene *Association for History and Computing (AHC)*.¹⁸ Nek članek iz leta 1985 pa poroča o vsej, do tedaj relevantni periodiki.¹⁹

Dokumentacije kongresov, ki jih je od leta 1987 organizirala AHC, med drugim vsebujejo tudi nekaj za medievistiko pomembnih podatkov.²⁰ Razumljivo je, da ob tem pridejo v poštev tudi publikacije oziroma časopisi lingvistične usmeritve, še posebej *Bulletin in Journal* organizacije *Association for Literary and Linguistic Computing (ALLC)*. Kongresi, podobni omenjenim, prav zaradi neposredno predstavljenih novih projektov predstavljajo možnost, da se prepreči, da bi se na različnih mestih ločeno ubadali z istim problemom. Ne moremo pa zamolčati dejstva, da se to kljub vsemu dokaj pogosto dogaja, saj je veliko število tozadevnih del predstavljeno le znotraj medievističnega kroga in novosti torej lahko uidejo tistim, ki so osredotočeni na strogo "računalniške panoge". Strokovna srečanja založnikov in drugih so pogosto hkrati tudi "prikrita" srečanja o zgodovinski strokovni informatiki in ta ozka povezava je tudi pravilna.

Tečaji o elektronski obdelavi podatkov, namenjeni zgodovinarjem, vsaj v nemškem govornem področju navadno ne namenjajo pozornosti posebnim potrebam medievistov; vendar pa lahko povsem upravičeno rečemo tudi obratno, da medievisti na teh tečajih sploh ne sodelujejo v željenem obsegu. To še posebej velja za salzburške univerzitetne tečaje *Neue Methoden in der Geschichtswissenschaft / New Methods in History* (Nove metode v zgodovinski vedi) za seminarje kölnske ustanove *Zentrum für historische Sozialforschung*, kot tudi za poletno šolo v Göttingenu (*Göttinger Summer School*).²¹

2. Zgodovinska problematika

Možnosti uporabe računalnika v okviru zgodovinske vede in s tem tudi medievistike so bile seveda že zgodaj odkrite prav na področju, kjer so bile sposobnosti novega instrumenta vidne že od samega začetka - namreč pri obdelavi numeričnih podatkov.²² Torej gre za tista področja medievistike, ki so največkrat podvržena kvantifikaciji in s tem tudi statistični

¹⁵ Vsebuje tudi dragoceno bibliografijo za vsako leto.

¹⁶ Izd. A. Gilmour-Bryson, Kalamazoo (Mich.) 1984.

¹⁷ V začetku z naslovom *Historical Methods Newsletter*.

¹⁸ Predhodno sta leta 1987 in 1988 izšla dva letnika pod naslovom *History and Computing To-Day*.

¹⁹ A. Müller, *Zeitschriften zur Quantifizierung und Computeranwendung in den Geschichtswissenschaften*, v: *Bericht über den sechzehnten Österreichischen Historikertag in Krems/Donau, veranstaltet vom Verband Österreichischer Geschichtsvereine in der Zeit vom 3. bis 7. September 1984* (Veröffentlichungen des Verbandes Österreichischer Geschichtsvereine 25), Wien 1985, str. 663–666.

²⁰ Ustrezne dokumentacije simpozijev so, v kolikor je potrebno, navedene na posameznih mestih.

²¹ Začetnim univerzitemim tečajem računalništva na mnogih filozofskih oz. jezikoslovnih fakultetah se tukaj seveda ne moremo posebej posvetiti.

²² Ne smemo pozabiti, da je bil računalnik najprej zasnovan kot računalno.

obdelavi. Iz tega izhajajoče naloge so v veliki meri povezane z empiričnimi znanostmi in segajo od preproste delitve po pogostosti pa do zahtevne statistične analize.²³ Od tod je izšel poseben poudarek na serijskih virih, ki so, kot je znano, najbolj primerni za takšno vrednotenje.²⁴ Statistične metode in z njimi računalnik so se kmalu začeli uporabljati tudi izven serijskih virov, celo pri poskusih, da bi "izračunali" procent pogrešanih srednjeveških listin. Slaba stran tovrstnih vprašanj je, da zaradi prevelikega števila neznanck tudi z najlepšo analizo faktorjev le težko pridemo do zadovoljivih rezultatov.²⁵

Seveda tudi medievisti uporabljajo komercialne statistične programske pakete, ne da bi se vselej v zadostni meri zavedali dejstva, da so uporabljani programi zasnovani za sociološke ali druge panoge, vsekakor pa ne za zgodovinsko ali celo medievistično uporabo. Računalnik je tako nenazadnje tudi medij, ki metode z drugih področij nekritično prenaša v medievistiko. Največji načelni problem pri takem pristopu je, da so običajni statistični postopki največkrat namenjeni obdelavi bogatega oziroma gostega podatkovnega gradiva, s katerim medievist največkrat ne razpolaga.

Resnici na ljubo pa moramo priznati, da formalni postopki lahko privedejo do popolnejših izsledkov, kot je to mogoče s tako imenovanimi tradicionalnimi pristopi. Prav tako je zasluga elektronske obdelave podatkov, da so tudi v medievistiki in še posebno v medievističnih pomožnih vedah nekatere zahtevne kvantitativne raziskave šele zdaj smiselne oziroma izvedljive. Cela vrsta nalog, s katerimi se srečuje današnji zgodovinar oziroma medievist, se nikakor ni pojavila hkrati s pojavom računalnika in z uporabo le tega, vendar pa so te naloge šele ob tem postale resnično aktualne.

Pomožne zgodovinske vede morajo že od nekdaj primerjalno postopati (na primer pri rokopisih) in so zato že od samega začetka seznanjene s formalnimi, kot tudi kvantitativnimi vidiki. Danes vsaj na nemškem govornem področju v tem pogledu prav posebej izstopa Institut za pomožne zgodovinske vede Univerze v Marburgu na Lahni, kjer v medievističnih pomožnih vedah na podlagi konkretnih vprašanj uvajajo kvantifikacijske postopke in poskuse. Raziskave se pričnejo pri diplomatskem preučevanju srednjeveških listin glede na format pergamenta oziroma na podlagi tu določenih in raziskanih časovno pogojenih (na okrožje vezanih) povprečnih in mejnih vrednosti. Raziskave se nadaljujejo z ugotavljanjem odvisnosti med zunanjo podobo listine in pravnimi vsebinami, s preučevanjem normiranosti listin in njihovega layouta, kot tudi povezave med razširjenostjo dejavnosti sestavljanja listin in njihovim zunanjim oblikovanjem. Temu sledijo še raziskave o uporabi določenih listinskih formul, iz tega pa sklepajo o namembnosti za naročnika oziroma za prejemnika listine. V okviru formalizirane obdelave napisnih spomenikov, ki jih potem kvantitativno in statistično ovrednotijo, so koristni predvsem tisti pristopi, ki si ne prizadevajo identificirati posameznega pisarja, temveč bolj upoštevajo splošne značilnosti razvoja pisave. Z načeloma podobnimi vprašanji se ukvarja tudi kodikologija.²⁶ Vprašanja pomožnih ved so bila seveda najprej aktualna le na področju analize besedil ali pa posebej strukturiranih podatkovnih baz, ki jih je obdelovalec sam izdelal. Ker imajo pri raziskovanju srednjega veka prav listine tako velik pomen, se je že zgodaj pojavila nekakšna "diplomatska informatika", ki pa je seveda zelo blizu analizi besedil.²⁷

²³ Posebej je treba močno poudariti, da se postopek kvantifikacije v zgodovinskih znanostih nikakor ni pojavil šele kot posledica uporabe računalnikov. Prim.: D. Herlihy, *Quantification and the Middle Ages*, v: *The Dimensions of the Past. Materials, Problems, and Opportunities for Quantitative Work in History*, izd. V. R. Lorwin in J. M. Price, New Haven and London 1972, str. 13–51.

²⁴ Zgodnji primer tega je delo o socialnih razmerah v Brasovu na podlagi davčnega seznama iz l. 1475: G. Granasztói, *Computerized Analysis of a Medieval Tax Roll*, v: *Acta Historica Academiae scientiarum Hungaricae* 17 (1971), str. 13–24. Iz malo kasnejšega časa prim.: U. Portmann, *Elektronische Datenverarbeitung und mittelalterliche Urbare. Auswertungen mit Urbaren des Stiftes Beromünster aus dem 14. Jahrhundert*, Fribourg 1977; dalje U. Portmann, *Bürgerschaft im mittelalterlichen Freiburg. Sozialtopographische Auswertungen zum ersten Bürgerbuch 1341–1416*, Fribourg 1986.

²⁵ Prim. F. M. Bischoff, *Unterwegs. Statistik und Datenverarbeitung in den Historischen Hilfswissenschaften*, v: *Mabillons Spur. Zweiundzwanzig Miscellen aus dem Fachgebiet für Historische Hilfswissenschaften der Philipps-Universität Marburg zum 80. Geburtstag von Walter Heinemeyer*, izd. P. Rück, Marburg an der Lahn 1992, str. 29–30.

²⁶ Prim. Bischoff, *Unterwegs* (kot op. 25), str. 23–29.

²⁷ Prim. L. Fossier, M. Créange, *Un essai de traitement sur ordinateur des documents diplomatiques du moyen-âge*, v: *Annales ESC* 25 (1970), str. 249–284; M. Gervers, *Medieval Charters and the Computer: An Analysis Using Mark IV*, v: *Computers and the Humanities*, vol 12, n. 1/2 (1978), str. 127–136; C. Bourlet,

Numerični oziroma statistični pristop je tem bolj nujen, čim bolj se posamezna raziskava v pomožnih znanostih približuje področju naravoslovnih znanosti. Kjer skozi daljša časovna razdobja zasledujemo, koliko zlata ali srebra so vsebovali kovanci, se uporaba računalnika uveljavi kar sama od sebe. Seveda pa računalnik tako kot vedno tudi tukaj ne posreduje interpretacije, temveč le osnove za njo oziroma gradivo za morebitne procese verifikacije. Izsledki kvantitativnih oziroma statističnih postopkov so sami na sebi vse prepegosto večpomenski.

Če se medievist ravna po načelu, da bo "izmeril vse, kar je merljivo ter vse, kar ni merljivo, naredil merljivo", bo gotovo naletel na problem normalizacije ali klasifikacije. Ta problem ne obstaja le na področju obdelave besedil, ko na primer pri leksikalno - metričnih raziskavah ne zadošča le avtomatizirano izenačevanje različnih sklonov, temveč predvsem tudi na področju prilagajanja ortografskim razlikam, ki jih je v srednjem veku še posebej veliko. Za to je na voljo že kar nekaj primernih pripomočkov, ki se jih medievist lahko posluži in o katerih bomo v nadaljevanju še natančneje spregovorili. Korak dlje od gole obdelave besedil ter osnovni pogoj za kvantifikacijsko delo predstavlja razvrščanje (inkonsistentnih) srednjeveških izrazov v številne skupine (čim bolj konsistentnih) pojmov, ki jih določi vsak raziskovalec glede na cilj svoje raziskave, sem pa sodi tudi shranjevanje ter urejanje teh gesel v programu Thesaurus. To je v prvi vrsti izziv za zgodovinarja in ne toliko za jezikoslovca. Vedno znova razpravljamo o problemu računalniškega prevajanja srednjeveških izrazov za poklice v pojme, ki bi jih za področje dela lahko s pridom uporabljali današnji raziskovalci. Splošno veljavna rešitev se prav v primeru poklicnih nazivov zdi skoraj povsem nemogoča.

Treba je opozoriti, da se tudi na kvantitativno oziroma statistično dobljene rezultate nikakor ne smemo zanesti, če nimamo trdnega zagotovila, da so vnešene podatke obdelali oziroma v okviru modernih pojmov prerazporedili resnično kompetentni ljudje, ki so v kar največji meri seznanjeni s posebnostmi posameznih virov ter z merodajnimi spremljevalnimi okoliščinami. Na primeru visokosrednjeveških zapisov o tradiciji iz Spodnje Avstrije se je pokazalo, da dejstva, ki so jih baje izpeljali iz izhodiščnega vira, lahko skoraj popolnoma nasprotujejo dejanskemu pomenu besedila. Napake, ki jih povzročajo takšni obdelovalci, ki niso (na tradicionalni način) temeljito medievistično izobraženi, lahko vsako statistiko napravijo brez vrednosti, ne da bi uporabnik to sploh opazil.²⁸ Če se te problematike zavedamo, težimo k zahtevi po razvidnosti vseh vnesenih podatkov, tako da bi bilo mogoče vse podatke zasledovati vse do izhodiščnega vira in jih po potrebi tudi popraviti. Ta zahteva je končno privedla tudi do obdelave podatkov s posebnim poudarkom na samih virih (v nasprotju s problemsko orientirano obdelavo).²⁹

Kjer naj bi kvantitativno - statistično usmerjena uporaba računalnika čim neposredneje vodila do materialno - vsebinskih rezultatov, gre največkrat za vprašanja s področja socialno - ekonomske zgodovine ali s področja pomožnih znanosti. Na področju socialne in gospodarske zgodovine so takšne težnje že v sredini sedemdesetih let pripeljale do ustreznega "ključa".³⁰ Seveda pa so raziskave take vrste še danes odločilnega pomena.³¹ Paleta takšnih projektov sega

Content Analysis of French Medieval Charters, v: Computer Applications to Medieval Studies (kot op. 10), str. 63–79. Prav tam tudi nadaljnja literatura.

²⁸ Prim. občudovanja vredni primer: H. Dienst, Traditionsbücher: Editionsprobleme, Inhaltsanalysen und EDV-Einsatz am Beispiel der Klosterneuburger Traditionen, v: Datennetze für die historischen Wissenschaften? Probleme und Möglichkeiten bei Standardisierung und Transfer maschinenlesbarer Daten, izd. F. Hausmann et al., Gradec 1987, str. 51–62, posebej str. 58.

²⁹ Tako je strokovni sistem za podatkovne baze *κλειω*, ki ga je razvil M. Thaller na institutu Max-Planck v Göttingenu, zavestno zasnovan v smislu te zahteve.

³⁰ D. Herlihy, Computer-Assisted Analysis of the Statistical Documents of Medieval Society, v: Medieval Studies: an Introduction, izd. J. M. Powell, Syracuse 1976, str. 185–211. Eine Reihe von einschlägigen Unternehmungen ist beschrieben in der Publikation: History and Computing, izd. P. Denley in D. Hopkin, Manchester 1987 (citirano: History and Computing I).

³¹ Prim. npr. U. Dirlmeier in G. Fouquet, EDV-Anwendung in der Mediävistik, dargestellt am Beispiel der Auswertung Basler und Hamburger Stadtrechnungen in den Jahren zwischen 1460 und 1481, v: Geschichtswissenschaft und elektronische Datenverarbeitung, izd. K. H. Kaufhold in J. Schneider (Beiträge zur Wirtschaft- und Sozialgeschichte 36), Stuttgart 1988, str. 175–228. Omeniti moramo tudi nedavni avstrijski prispevek: A. Müller, Aspekte der EDV-unterstützten Erforschung sozialer Ungleichheit im Spätmittelalter und in der Frühneuzeit, v: Bericht über den achtzehnten österreichischen Historikertag in Linz, veranstaltet vom Verband Österreichischer Geschichtsvereine in der Zeit vom 24. bis 29. September 1990 (Veröffentlichungen des Verbandes Österreichischer Geschichtsvereine 27), Wien 1991, str. 401–409.

od mednarodne projektne zveze za raziskovanje pojava ter širjenja "sodobnih" priimkov v času visokega srednjega veka, ki deluje skoraj povsem kvantitativno - statistično,³² pa do področij, ki jih lahko uvrstimo nekam med prozopografijo ter socialno zgodovino, kot na primer raziskovanje srednjeveških migracij³³ oziroma klasifikacija podeželskega prebivalstva.³⁴ Na podlagi regensburških virov o odpovedi maščevanju so pokazali, kako podatkovna baza κλειω, ki jo je posebej za zgodovinarje razvil M. Thaller, lahko služi kot podlaga za vrednotenje (tudi srednjeveškega) kriminala.³⁵

Cilji so zastavljeni različno visoko, saj se hkrati raziskujejo najrazličnejša vprašanja.³⁶ Za marsikaterim slovesno napovedanim projektom socialno in kulturnozgodovinskega značaja se seveda - vsaj na začetku - skriva nič drugega kot le nova ali zgolj načrtovana podatkovna baza.³⁷

Že od samega začetka numerične obdelave podatkov v medievistiki so tudi na področju raziskovanja srednjega veka razmišljali o možnostih kartografskega prikaza izsledkov kvantitativnih raziskav s pomočjo elektronske obdelave podatkov.³⁸ Na podlagi kompleksnih podatkov ter vprašanj lahko na primer prikažemo oziroma razložimo³⁹ gospodarsko zgodovino nekega mesta⁴⁰ ali pa nekega samostana.

Drugače pa je, če računalnika ne uporabljamo le kot pripomoček za kartografsko vizualizacijo že dobljenih rezultatov, temveč kot instrument, s katerim na podlagi v besedilu vsebovanih podatkov šele zasnujemo karto. Tak primer najdemo pri rekonstrukciji načrtov parcel.⁴¹ V okviru raziskovanja srednjega veka gre seveda pogosto za parcele na področju mesta. Medievist ima ob tem navadno težjo nalogo kot zgodovinar, ki se ukvarja z novim vekom. Prvič razpolaga z manjšim številom serijskih virov, tako da mora (pogosto zelo skromne) podatke o sosednjih zemljiščih nekega posestva sestaviti iz zelo različnih virov. Drugič pa ima, če sploh, kot oporo na voljo le zelo malo nazornih zemljevidov ali skic iz tistega časa in tudi današnja narava za rekonstrukcijo srednjeveškega stanja ne nudi toliko opornih točk, kot na primer za rekonstrukcijo stanja v 18. stoletju. Uveljavilo se je (intuitivno) pravilo, da so za zanesljivo rekonstrukcijo zemljišč v povprečju potrebni najmanj trije podatki o mejah za vsako parcelo. Poleg tega smejo biti parcele, za katere imamo na voljo le en ali dva podatka o mejah,

³² Prim. poročilo: M. Bourin, *A mi-chemin de l'enquête, v: Genèse médiévale de l'anthroponymie moderne II/1: Persistances du nom unique*, izd. M. Bourin in P. Chareille (*Etudes d'anthroponymie médiévale. III_c et IVe Rencontres - Azay-le-Ferron 1989-1990*), Tours 1992, str. 1-6.

³³ Prim. G. Jaritz in A. Müller, *Historia Vaga. Ein computergestütztes Projekt zur Migrationsgeschichte des 15. und 16. Jahrhunderts, v: Datenbanken und Datenverwaltungssysteme als Werkzeuge historischer Forschung*, izd. M. Thaller (*Historisch-socialwissenschaftliche Forschungen 20*), St. Katharinen 1986, str. 93-123.

³⁴ Prim. Xenia V. Khvostova, Yu. P. Kumeikin, *A Classification of Peasants Attached to Land in Byzantium of the 14th Century, v: Historical Social Research / Historische Sozialforschung 16/2 = Nr. 58 (1991)*, str. 17-24.

³⁵ Prim. St. Wernicke in M. Hoernes, »Umb die unzucht die ich handel han . . .« Quellen zum Urfehdewesen (Halbgraue Reihe zur Historischen Fachinformatik A 9), St. Katharinen 1990.

³⁶ Posebno obširno študijo o tej problematiki predstavlja: J. Williamson, *One Use of the Computer in Historical Studies: Demographic, Social and Economic History from Medieval English Manor Court Rolls, v: Computer Applications to Medieval Studies* (kot op. 10), str. 51-61. Zelo obširno zasnovan je tudi že od l. 1977 (!) potekajoči, tematsko izredno bogat berlinski raziskovalni projekt o srednjeveškem brandenburškem »Havelland«. Ta projekt se že od samega začetka opira na kvantitativne metode in njihovo računalniško izvajanje. Prim. H.-U. Kamke, *Der Computer und die Slaven. Beispiele zur Anwendung quantitativer Methoden in der Erforschung der Geschichte der Mark Brandenburg, v: Historical Social Research / Historische Sozialforschung 16/1 = Nr. 57 (1991)*, str. 90-98.

³⁷ To poleg omenjenega projekta »Havelland« velja na primer tudi za nek leta 1976 začeti projekt o gospodarski in socialni zgodovini Frankovske države. Prim. D. Rödel, 'LEHNBU' - an Electronic Data Processing Project on the Economic and Social History of Franconia in the Late Middle Ages, v: *History and Computing 2/3 (1990)*, str. 171-175 (Za kratico »LEHNBU« se skriva pojem »Lehenbuch«, fevdna knjiga).

³⁸ Računalniško kartiranje arheoloških izsledkov (ki prihaja v poštev predvsem pri najdbah kovancev) moramo tu zopet izpustiti.

³⁹ Prim. Th.-S. Huck, *Einsatzmöglichkeiten elektronischer Datenbanken in der Geschichtswissenschaft am Biespiel einer Untersuchung über das Zisterzienserkloster Hardehausen (1140-1803), v: Historical Social Research / Historische Sozialforschung 18/1 = Nr. 65 (1993)*, str. 71-91.

⁴⁰ Prim. J.-P. Bardet, *Computer und Stadtgeschichte. Das Beispiel Rouen, v: Quantitative Methoden in der Wirtschafts- und Sozialgeschichte der Vorneuzeit (Historisch-Sozialwissenschaftliche Forschungen 4)*, Stuttgart 1978, str. 43-49.

⁴¹ Časopis *Le Médiéviste et l'Ordinateur* je tej tematiki že l. 1982 posvetil poseben zvezek (št. 8). Nekaj prispevkov o tem tudi v: *History and Computing I*, str. 211-227.

upoštevane le v zelo majhnem številu. Te pogoje pa srednjeveški viri le zelo redko izpolnjujejo; poleg tega tu tudi pogosteje kot pri novodobnih virih manjkajo dodatni podatki, kot na primer v prvi vrsti navedbe o velikosti.

Najbolj pereča problematika vsekakor postane takrat, ko - kot nekoč v primeru Bologne - zgodovinsko slikovno in kartografsko gradivo želimo sestaviti v zemljevide, ki kažejo spreminjanje podobe mesta. Izhodišče tega projekta so slike in načrti dvomljive zanesljivosti, rezultat pa naj bi bilo moderno kartiranje mesta v vseh zaporednih obdobjih.⁴²

Posebno, vendar izredno pomembno področje, na katerem se uvaja uporaba elektronike je prozopografija.⁴³ Nahaja se na na meji med delovnim pripomočkom ter raziskovalnim rezultatom ter je s svojim poseganjem na področje biografije, kot tudi na področje demografije, tudi ena izmed priljubljenih "tem" v podatkovnih bazah (o njih kasneje).

Velike podatkovne banke upravljajo z vnešenimi podatki o osebnih imenih, ki so tako na voljo za najrazličnejša vrednotenja. V tem oziru na nemškem govornem področju prednjači Duisburška (prej Freiburška) podatkovna baza z zgodovinskimi podatki o posameznih osebnostih. Navedbe se tu v prvi vrsti nanašajo na zgodnji srednji vek.⁴⁴

Prav na področju srednjeveške prozopografije obstaja izjemno veliko število posebnih projektov oziroma nastajajočih podatkovnih baz.⁴⁵ Preveč zahtevno zastavljene naloge pa lahko vodijo tudi do zastoja pri izvajanju projekta.⁴⁶

Če naj takšna podatkovna baza ne bi razpolagala le z navedbami o zgodovinskih osebah, temveč naj bi bili ti podatki tudi urejeni in pripisani določenim posameznim osebam, se s tem zastavlja naloga, da moramo tisoč ali več tisoč imen eksplicitno povezati s temi določenimi osebami. Tudi to delo danes izvajajo s pomočjo računalnikov, avtomatično ali interaktivno. Interaktivni postopek je, da program na podlagi sprotnih uporabnikovih navodil o vrednotenju ustreznih in nasprotij predlaga določene povezave, ki jih potem uporabnik potrdi ali pa ne. Ob tem se lahko pokažejo povezave, ki jih zgodovinar sam, to je brez računalnika, gotovo ne bi mogel opaziti. Na podlagi takšnih ugotovitev lahko uporabnik nato še bolj natančno formulira svoja navodila.⁴⁷ Ta postopek načeloma velja za vse prozopografske podatkovne baze, ne glede na to, na katero zgodovinsko obdobje se nanašajo.⁴⁸ Za medievista pa obstaja posebna težava v tem, da so podatki, ki bi jih bilo mogoče med seboj povezati, največkrat na razpolago v mnogo manjšem številu in tudi manj enakomerno kot v novem veku. Po drugi strani se težave kažejo tudi v tem, da je raznolikost pisav v srednjem veku še posebej velika. Poleg tega se prav v srednjem veku celotni sistem poimenovanja veliko hitreje spreminja kot v novem veku.

⁴² Prim. F. Bocchi in M. Ghizzoni, *Sistema informativo multimediale per l'analisi urbana del centro storico di Bologna*. Abstract in: Association for History and Computing, Seventh International Congress / Settimo Congresso Internazionale. Bologna 29/VIII-2/IX/1992. Abstracts, Bologna 1992, str. 147-148.

⁴³ Ob tem v prvi vrsti prim. zvezek *Informatique et prosopographie*. Actes de la Table Ronde du CNRS Paris, 25-26 octobre 1984, uredil H. Millet, Paris 1985, veliko srednjeveških primerov in drugo najdemo v pomembnem članku. N. Bulst, *Prosopography and the Computer: Problems and Possibilities*, v: *History and Computing II*, izd. P. Denley, St. Fogelvik in Ch. Harvey, Manchester-New York 1989, str. 12-18, prim. tudi že nekoliko starejši prispevek: F. Neiske, *Die Erforschung von Personen und Personengruppen des Mittelalters mit Hilfe der elektronischen Datenverarbeitung*, v: *L'Histoire médiévale et les ordinateurs* (kot. op. 4), str. 77-109.

⁴⁴ Ta podatkovna banka je bila že velikokrat predstavljena. Prim. na primer D. Geuenich, *Eine Datenbank zur Erforschung mittelalterlicher Personen und Personengruppen*, v: *Medieval Lives and the Historian. Studies in Medieval Prosopography*, izd. N. Bulst in J.-Ph. Genet, Kalamazoo 1986, str. 405-417; M. J. Schneider, *Eine Datenbank zur Erforschung von Personen und Personengruppen des Früh- und Hochmittelalters*, Diss. Freiburg i. Br. 1985.

⁴⁵ V zadnjem času prim. Y. Davis: *Medieval English Clergy Database*, v: *History and Computing 2/2* (1990), str. 75-87. Avstrijski primer je G. Jaritz in A. Müller, *Medieval Prosopography in Austrian Historical Research: Religious and Urban Communities*, v: *Medieval prosopography 7/1* (1986), str. 57-86.

⁴⁶ To žal velja tudi za projekt PROL; prim. predstavitev pri K.-F. Werner, *Problematik und erste Ergebnisse des Forschungsvorhabens »PROL« (Prosopographia Regnorum Orbis Latini)*. Zur Geschichte der west- und mitteleuropäischen Oberschichten bis zum 12. Jahrhundert, v: *Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken 57* (1977), str. 69-87.

⁴⁷ Druga stran medalje pa je, da računalnik zato »spregleda« druge povezave.

⁴⁸ Prim. C. Bourlet in J.-L. Minel, *Constitution d'une base de données prosopographiques a l'aide d'un système expert*, v: *Standardisation et échange des bases de données historiques*, Actes de la troisième Table Ronde internationale tenue au L.I.S.H. (C.N.R.S.) Paris, 15-16 mai 1987, izd. J.-Ph. Genet, Paris 1988, str. 313-317.

Problem raznolikosti pisave je že kar zadovoljivo rešen s pomočjo algoritmičnih postopkov⁴⁹ oziroma s postopkom za lematizacijo, kot ga uporablja Duisburška podatkovna baza za dvodelna germanska imena. Računalniška povezava vnosov, ki se nanašajo na eno in isto osebo, je bistveno težja naloga. Postopek je tu namreč v veliki meri odvisen od značaja virov, zato mora uporabnik šele sam zasnovati in preizkusiti pravila, ki ustrezajo njegovemu konkretnemu gradivu. Takšen načrt pa je že vnaprej zelo težaven, saj vnosi v prozopografske podatkovne baze pogosto izhajajo iz zelo heterogenih virov. Kar danes poznamo pod imenom Personal Name Pattern Matching je večinoma namenjeno zgodovinarjem novega veka. Naloga avtomatiziranega Record Linkage na področju medievistike sodi med tako imenovano umetno inteligenco, ki pa je zaenkrat na področju medievistične raziskave dala le skromne, ali bolje rečeno, le znotraj zelo specifičnega okvira uporabne rezultate.⁵⁰ Pri zgodnjerednjeveških virih, ki se pri poimenovanju osebe najpogosteje omejujejo le na nomen proprium, računalniško podprta analiza skupinskih navedb lahko pripomore tudi k identifikaciji posameznih oseb.⁵¹ Vendar pa elektronika nudi tudi še drugačno in vsestransko pomoč, na primer pri vrednotenju dvakratnih vnosov v zgodnjerednjeveških spominskih virih.⁵² Zadovoljiva rešitev problemov, ki se ob tem pojavljajo, je neizogiben pogoj za računalniško podprto sestavljanje genealogij (rodbinskih rekonstrukcij).

3. Obdelava besedil

V raziskovanju srednjega veka se je računalnik že od vsega začetka uporabljal tudi na področju obdelave besedil oziroma besedilne analize, kar sicer ni izvirno medievistična uporaba računalnikov. Vendar se medievisti in tudi zgodovinarji na splošno ob srečanju z računalnikom niso podajali na neznano ozemlje. Pred njimi so si posebno jezikoslovci upali z računalnikom preučevati besedila in zgodovinarji so se z njihovimi izkušnjami lahko neposredno okoristili. Določena novost je obstajala v tem, da se zgodovinarji niso v prvi vrsti spopadali s skoraj povsem homogenimi besedili literarnega oziroma pripovednega značaja, temveč z arhivskim gradivom, za katerega je značilno, da je razkrojeno in raznoliko. Poleg tega so se zgodovinarji ukvarjali tudi z drugačnimi vprašanji, saj jih v večji meri zanima vsebina besedil kot pa njihova jezikovna podoba. In te vsebine se - tudi medievistu - predstavljajo po eni strani znotraj velikega števila zelo heterogenih besedil, po drugi strani pa imajo besedila velikokrat tako podobno obliko, da jih lahko označimo kot serijske vire (kot na primer urbarji ali davčni spiski) ali pa jih vsaj na splošno lahko označimo kot serijskim virom podobne (kot recimo oporoke iz nekega določenega okrožja).

Postopki, ki ob tem prihajajo v poštev, so skupni vsem družboslovnim vedam: segajo od sorazmerno nezahtevnega ugotavljanja konkordanc in podobnih pomožnih postopkov, prek že bistveno zahtevnejših primerjav načinov branja ter lematizacije, pa vse do težavnih nalog avtomatizirane vsebinske analize oziroma vsebinske segmentacije, klasifikacije posameznih besedilnih enot, kamor spada tudi ugotavljanje citatov ter namigov.⁵³

⁴⁹ V poštev pridejo soundex ali skeletni algoritmi, kot tudi Guthov algoritem.

⁵⁰ Prim. d. Herlihy, *Problems of Record Linkages in Tuscan Fiscal Records of the Fifteenth Century*, v: *Identifying People in the Past*, hrsg. von E. A. Wrigley, London 1973, str. 41–56; C. Bourlet: *Une expérience en histoire médiévale: l'identification des taillables parisiens sous le regne de Philippe le Bel*, v: *Le Médiéviste et l'Ordinateur. Actes de la Table Ronde* (kot op. 14), str. 179–184.

⁵¹ Odličan primer predstavlja J. Wollasch, *Zur Datierung des Liber tramitis aus Farfa anhand von Personen und Personengruppen*, v: *Person und Gemeinschaft im Mittelalter*. Karl Schmid zum fünfundsechzigsten Geburtstag, izd. G. Althoff et al., Sigmaringen 1988, str. 238–255.

⁵² Prim. F. Neiske, *Textkritische Untersuchungen an cluniazensichen Necrologien: Verdoppelung von Namensinträgen*, v: *Person und Gemeinschaft im Mittelalter* (kot op. 51), str. 257–287, kot tudi sorodno delo: S. Zörkendörfer, *Verfahren zur Abschätzung von Doppelinträgen*, posebno str. 289–296.

⁵³ Prim. W. Ott, *Computer Applications in Textual Criticism*, v: *The Computer and Literary Studies*, izd. A. J. Aitken, R. W. Bailey in N. Hamilton-Smith, Edinburgh 1973, str. 199–206. Omeniti moramo še »zgodovinski« prispevek: R. Drewek, *LDVLIB – Textanalyse mit System*, v: *Computer in den Geisteswissenschaften. Konzepte und Berichte*, izd. M. Thaller in A. Müller (Studien zur Historischen Sozialwissenschaft 7), Frankfurt–New York 1989, str. 9–24. Tam je navedena tudi dodatna literatura.

Možnosti elektronske obdelave se začnejo pri banalnostih, kot je na primer računalniško podprto preučevanje odstopanj pri besedilih, ki jih je sočasno ročno vnašalo več oseb.⁵⁴ S tem lahko bralne in tipkarske napake zelo hitro in zanesljivo odkrijemo ter popravimo, tako da besedilo vsaj glede vnašanja lahko štejemo za skoraj povsem pravilno. Ta postopek je sicer dokaj zahteven, je pa zanesljivejši od običajnih korekturnih branj. Lahko ga uporabljamo v izdajateljske namene, kot tudi za vrednotenje besedil. Na podobni elementarni podlagi je zasnovan tudi drug postopek za pomoč pri korekturi: besedilo se s pomočjo avtomatizacije razdeli na posamezne besede; na podlagi njihove abecedne razvrstitve se izoblikujejo abecedni sezname besednih oblik (konkordanc), če je potrebno tudi abecedno od zadaj naprej, torej urejeno po končnicah besed. Takšni sezname, ki jih imenujemo tudi KWOCs,⁵⁵ hkrati veliko pripomorejo tudi pri preverjanju ortografske skladnosti nekega besedila. S pomočjo abecednega seznama besed prav tako lažje odkrijemo tudi tipkarske napake.⁵⁶ Če je vsaki besedi na seznamu (vsekakor v pozitivno ali negativno določenem izboru) dodan tudi neposredni kontekst, nastanejo tako imenovani KWIC⁵⁷ programi, po potrebi tudi slovarji rim. Ujemanja slednje vrste so pomemben pripomoček pri interpretaciji, saj pomagajo izluščiti pomen besed v danem kontekstu.⁵⁸ Upoštevanja vredno število elektronsko vodenih medievističnih projektov na začetku ni imelo drugega namena kot le kazalo nekega določenega opusa.⁵⁹ V mnogih primerih pa se vloženi trud celo v takšnih primerih še na drugačen način poplača.⁶⁰

V prvi vrsti pa se računalniško podprta primerjava besedil uporablja za ugotavljanje različnih branj oziroma obratno za ugotavljanje sorodnosti besedil, na primer za ugotavljanje citatov iz Svetega pisma ter iz spisov cerkvenih očetov ali za preučevanje uporabe nekega določenega formularja. Vendar pa si moramo biti na jasnem, da so možnosti uporabe računalnikov na tem področju zaenkrat še dokaj omejene. Odstopanje kot tako je lahko ugotoviti, oris posameznih besedilnih enot pa že težje. Seveda so tudi dobesedni citati lažje razpoznavni kot pa maskirani ali pa zgolj namigi. Prav v slednjem primeru so problemi za računalnik še neprimerno težji kot za človeka. Kljub temu pa poročilo o računalniškem primerjanju besedil v okviru priprav na izdajo lahko nudi zanesljivo podlago za izdelavo variantnega aparata. V okviru natančno formulirane naloge računalnik - za razliko od človeka - ne spregleda ničesar. Tako je na primer na podlagi najmanjših razlik mogoče med seboj razlikovati predtiske enega in istega dela.⁶¹ Mogoče je tudi identificirati srednjeveška besedila, ki so ohranjena pod imeni različnih avtorjev ali pod različnimi naslovi.⁶² V podobno smer gredo tudi prizadevanja za vseevropsko sodelovanje pri računalniški obdelavi vseh incipitov srednjeveških rokopisov.⁶³

Seveda neke genealogije srednjeveških rokopisov ni mogoče v celoti ustvariti le z računalnikom, vendar pa to tudi ni namen. Uporaba statističnih postopkov pa omogoča, da na

⁵⁴ Programski sistem TUSTEP, ki ga je že pred veliko časa v Tübingenu razvil W. Ott, nudi module za mnoge, v nadaljevanju opisane postopke. Ta programski sistem pa za večino postane povsem uporaben in koristen šele po obisku TUSTEP-tečaja. TUSTEP se je doslej uporabljal predvsem za izdajo obširnejših besedil filozofskega in »literarnega« značaja.

⁵⁵ *Key Word Out of Context*.

⁵⁶ V takšnem seznamu na primer zelo hitro opazimo zamenjane ali podvojene črke.

⁵⁷ *Key World In Context*.

⁵⁸ Glede uporabe konkordanc pri srednjeveških pravnih virih prim. G. Dolezalek, *Computer und Rechtsgeschichte. Einführung und Literaturüberblick*, v: *Rechtsgeschichte und quantitative Geschichte. Arbeitsberichte*, izd. F. Ranieri (Ius Commune, Sonderheft 7), Frankfurt am Main 1977, str. 36–116, posebej str. 62–63.

⁵⁹ To velja posebej za resnično gigantsko pionirsko delo, ki ga je pod naslovom *Index Thomisticus* že l. 1949 začel Roberto Busa. Številna starejša dela te vrste najdemo pri: Dolezalek, *Computer und Rechtsgeschichte* (kot op. 58), str. 69–70, kot tudi pri K. Arnold, *Geschichtswissenschaft und elektronische Datenverarbeitung. Methoden, Ergebnisse und Möglichkeit einer neuen Hilfswissenschaft*, v: *Methodenprobleme der Geschichtswissenschaft*, izd. Th. Schieder = *Historische Zeitschrift*, pom. zv. 3 [Nova serija] (1974), str. 98–148, posebno 137–138.

⁶⁰ Tako bo projekt seznama srednjeveških listin samostana Cluny, ki ga skupaj izvajajo v Münstru (Westf.) in Dijonu, poleg tiskanega seznama (k že dolgo izdanem diplomatarju) seveda omogočal tudi druge, raznovrstne naloge.

⁶¹ Tak projekt je bil predstavljen l. 1992 na kongresu AHC v Bologni.

⁶² To že dolgo in v velikem obsegu poteka na *Institut de Recherche et de l'Histoire des Textes (I.R.H.T.)* v Parizu.

⁶³ Temu projektu je bila l. 1992 v mestu Louvain-la-Neuve posvečena posebna »Table Ronde«.

podlagi izsledkov primerjave več besedil določimo pogostnost ujemanja oziroma število razlik med besedili. Z lastnimi metodami, kot na primer z Cluster analizo lahko tudi dokaj dobro razvrstimo besedila v skupine ali pa določimo njihovo medsebojno odvisnost.⁶⁴ Celó pri kontaminaciji izvornika se s postopki matematične statistike lahko približamo rešitvi problema. Ti postopki torej predstavljajo tudi pomoč pri razvrščanju besedil, ki so bistvenega pomena za podobo besedila v okviru nekega izdajateljskega projekta.⁶⁵ Tudi računalniška sistematika je (s pomočjo elektronsko podprtega ugotavljanja skupnih potez ter nasprotij pri različnih branjih) bila najprej preizkušena na Svetem pismu ter na področju klasične filologije. Ni naključje, da medtem že spet malo zastareli, a tudi za medieviste zelo zanimivi priročnik o številnih tovrstnih programih in pripomočkih nosi naslov: *Bits, Bytes and Biblical Studies*.⁶⁶

Računalnik se uporablja tudi pri vprašanjih, ki se nanašajo na povezave med različnimi besedili, predvsem pri skupaj ohranjenih besedilih, še posebej pri srednjeveških kartularjih. Ob tem lahko obširna analiza asociativnih povezav bistveno pomaga pri vrednotenju posameznih dokumentov.⁶⁷

Kriteriji kot stilistika in metrika so v prvi vrsti zanimivi za jezikoslovce, vendar pa se z njimi pogosto srečujejo tudi zgodovinarji, saj ima tudi zanje identifikacija avtorja lahko velik pomen. Razumljivo je, da je ob tem še posebej pereč problem, kako formalizirati takšna vprašanja. Računalnik prav na tem področju nikoli ne bo mogel opraviti vsega, vendar pa se da objektivno določiti posamezne stilistične kriterije, kot na primer dolžino stavkov, redko oziroma pogosto uporabo določenih besed ali pa pogostost ponavljanja istih besed.⁶⁸ Seveda prav medievist ne sme pozabiti, da je lahko izredno problematično določiti, kaj naj bi v virih opredelili kot "stavke". V obstoječih izdajah ločila skoraj izključno postavlja izdajatelj sam, in sicer kot pomoč bralcu pri razumevanju in se zato ravna po sodobnih pravilih.

Avtomatsko prepoznavanje pomenskih enot znotraj nekega besedila, kot tudi pravilno označevanje ali razgrajevanje besedila predstavlja najzahtevnejšo obliko parsinga znotraj besedilne analize. Ob tem je nenazadnje potrebno besedilno podatkovno bazo spremeniti v podatkovno bazo dejstev, pri čemer se uporabljajo postopki "umetne inteligence". Pri tem gre za izbor tistih podatkov, ki ustrezajo tematskemu katalogu, ki ga uporabnik vsakič sproti določi. Hkrati se vsebina posploši do te mere, da se zanemarijo posebni okvirni pogoji posameznega primera. Ob tem ne smemo pričakovati rešitve, ki bi bila brez izjeme veljavna za vse vrste virov ter besedilne vrste, saj morajo biti tematski katalogi sestavljeni glede na lastnosti posameznih virov. Splošen značaj ima lahko kvečjemu okvir, znotraj katerega pri posamezni nalogi operiramo z zelo različnimi (glede na posebne lastnosti besedila in problematiko razvinitimi in formuliranimi) postopki.⁶⁹ Seveda se moramo zavedati, da se uporaba "umetne inteligence" kljub vsem evforičnim pohvalam na področju medievistike še vedno nahaja v povojih.

Kdor si hoče ali mora iz nekega besedila ali iz neke vsote besedil sestaviti podatkovno bazo dejstev, na primer kot podlago za statistično vrednotenje, je še danes v večini primerov primoran, da posamezno osnovno besedilo preišče na lastne oči, ga brez pomoči računalnika

⁶⁴ Glede računalniškega pristopa k rokopisni sistematizaciji prim. G. Kochendörfer, *Teilautomatisierung der Textkritik bei mittelalterlichen handschriftlichen Überlieferungen*, v: *Zeitschrift für deutsche Philologie* 90 (1971), str. 356–376; P. Gilbert, *Automatic Collation: A Technique for Medieval Texts*, v: *Computers and the Humanities* 7/3 (1973), str. 139–147; P. Gilbert, *Using the Computer to Collate Medieval Latin Manuscripts*, v: *The Computer in Literary and Linguistic Studies (Proceedings of the Third International Symposium)*, izd. A. Jones in R.-F. Churchhouse, Cardiff 1976, str. 106–113.

⁶⁵ Dalje prim. M. A. Polo de Beaulieu, *Description de la tradition manuscrite d'une oeuvre médiévale: La Scala Coeli de Jean Gobi*, v: *Historie et Informatique. Ve Congrès »History & Computing« 4–7 Septembre 1990 à Montpellier. Actes du Congrès*, izd. J. Smets, Montpellier 1992, str. 659–673, z vso pomembno literaturo o računalniško podprti stematiki.

⁶⁶ J. J. Hughes, *Bits, Bytes and Biblical Studies. A Resource Guide for the Use of Computers in Biblical and Classical Studies*, Grand Rapids, (Mich.) 1987.

⁶⁷ Prim. L. J. McCrank, *Archival Control and Computer-Assisted Analysis of Cartularies*, v: *Histoire et Informatique* (kot op. 65), str. 647–658.

⁶⁸ Prim. L. Genicot, *Les concordances et listes de fréquence des textes narratifs latins composés en Belgique avant 1200*, v: *Actes du Colloque L'utilisation des ordinateurs et la recherche en sciences humaines (Bruxelles, 25–27 février 1971)*, izd. D. de Stobbeleir in E. Persoons, v: *Archives et Bibliothèques en Belgique, Numéro special* 5,6 (1971), str. 241–248.

⁶⁹ K takšnemu projektu prim. I. H. Kropač in U. Leiter-Köhrer, *Parsing the Past. Reflections upon the Analytical Semantic Parsing System (ASPS)*, v: *Histoire et Informatique* (tudi op. 65), str. 301–313.

sam interpretira ter ustrezne sestavne dele oziroma podatke sam vnese v računalnik v skladu z običajnim podatkovnim modelom. Na nekem pomembnem problemskem področju pa že obstajajo tudi uporabni pripomočki za avtomatizacijo tega postopka.

Ti pripomočki najprej zadevajo lematizacijo besed in imen, ki se pojavljajo v besedilu. Tako so na Istituto di Linguistica Computazionale v Pisi razvili sistem za avtomatizirano lematizacijo latinskih besed;⁷⁰ drugače delujoč, a vendar podoben sistem so razvili v Münchnu za obdelavo Monumenta Germaniae Historica. Enak sistem obstaja tudi za srednjeveško francoščino.⁷¹ Obstaja tudi sistem za področje zgodnesrednjeveških germanskih imen, za katere je na splošno značilna sestavljenost iz dveh elementov. Omenjeni sistem imena z veliko zanesljivostjo razdeli na sestavne dele, le te potem razporedi in pripiše ustreznim lemom in (tudi) na ta način pomaga uporabniku.⁷² Sistem je dostopen v okviru nekdanje Freiburške, zdaj Duisburške prozopografske podatkovne banke. Poleg tega so bili razviti urejevalniki, ki navedbe imen prerazporedijo oziroma jih povežejo z določenimi osebami. Pri zgodnesrednjeveških spominskih virih je to še posebej težko, saj zelo pogosto razen "nomen proprium" ne najdemo nobenih nadaljnjih podatkov o družinski pripadnosti, družbenem sloju, "poklicu", institucionalni pripadnosti ali podobnem, kar bi lahko upoštevali kot oporne točke. Pri tem gre - le redko - za računalniške postopke, ki odgovarjajo specifično medievističnim potrebam in so bili razviti prav v ta namen.

Če uporabnik ne želi sam vnašati vseh podatkov, avtomatično razdeljevanje besedila in nadaljnja uporaba posplošujočih postopkov, ki zadevajo nujne primere (lematizacija) in razlike v pisanju (na primer prek soundex- ali skeletirajočih algoritmov), predstavljata pogoj za uporabo leksikometričnih metod, ki so se prav v medievistiki že ukoreninile pri dataciji, pripisovanju oziroma pri odločanju med originalom in ponaredkom. Pri tem gre za to, da se uporaba besed v nekem vnešenem besedilu preučuje znotraj kontekstualnih povezav.⁷³ Tudi tu gre seveda le za postopek, ki lahko opozori na nekatere okoliščine, tako da določeni izsledki takšnih preiskav o pristnosti ali ponarejenosti mnogokrat zgrešijo bistvo. Takšen nesporazum nastane recimo v primeru, če (kot se je že zgodilo) nekdo trdovratno zatrjuje, da so nekateri zgodnesrednjeveški dokumenti ponarejeni samo zato, ker je računalnik neko v njih pojavljajočo se besedo v istem časovnem razdobju na drugih mestih zasledil le še dvakrat. Če bi kasnejše raziskave odkrile še tretje dokazno gradivo, bi ponarejeni dokument zopet veljal kot pristen.⁷⁴

Metode besedilne analize tako nadomeščajo tradicionalno kritiko besedil. Brez računalniške pomoči ne bi bilo smiselno uporabljati te metode, v mnogih primerih, še posebej pri obširnih besedilnih sklopih, pa to tudi ne bi bilo mogoče. Raziskovalec, ki se drži tradicionalnih metod, še zdaleč ne more izčrpati vseh možnosti kvantitativnega pristopa; te pa same na sebi tudi ne morejo nadomestiti tradicionalnih metod, temveč jih lahko spremljajo in dopolnjujejo ter vsekakor podpirajo z izsledki, ki na svoj način razširjajo podlago zgodovinske interpretacije.

⁷⁰ Ta sistem so pred zgodovinarji predstavili že drugi; prim. A. Bozzi in G. Cappelli, *The Latin Lexical Database and Problems of Standardization in the Analysis of Latin Texts*, v: *Datenetze für die historischen Wissenschaften?* (kot op. 28), str. 28-45.

⁷¹ Prim. B. Derval und Ch. Doutrelepont, *A Computer-Aided System of Text Lemmatization applied to the Romances of Chrétien de Troyes*, v: *Computer Applications to Medieval Studies* (kot op. 10), str. 31-44; S. Monsonégo, J. Graff, O. Dermiane, M. Hémin, *La lemmatisation assistée par ordinateur de textes de moyen français* (Cahiers du CRAL, n. 44, vol. 1, méthode générale), Nancy 1989.

⁷² Prim. D. Geuenich, *Die Lemmatisierung und philologische Bearbeitung des Personennamenmaterials, v: Die Klostergemeinschaft von Fulda im früheren Mittelalter*, izd. K. Schmid, 1. zv.: *Grundlegung und Edition der fuldischen Gedenküberlieferungen* (Münstersche Mittelalterschriften 8/1), München 1978, str. 37-84; H. Kamp, *Ein Algorithmus zur automatischen Lemmatisierung von Personennamen*, posebej str. 85-107; D. Geuenich in A. Lohr, *Der Einsatz der EDV bei der Lemmatisierung mittelalterlicher Personennamen*, v: *Onoma* 22 (1978), str. 554-585.

⁷³ Prim. J. Guilhaumou, *Apports et limites de la lexicométrie dans l'analyse contextuelle*, v: *Le Médiéviste et l'Ordinateur. Actes de la Table Ronde* (kot op. 14), str. 19-23.

⁷⁴ Pri leksikometričnih raziskavah lahko s pridom uporabljamo tudi analizo faktorjev ter tako lažje ugotavljamo ozadje posameznih sprememb. Prim. J.-Ph. Genet, *Automatic Text Processing and Factorial Analysis: A Method for Determining the Lexicographical Horizon of Expectation*, v: *Computer Applications to Medieval Studies* (kot op. 10), str. 147-175. Ob tem gre predvsem za problematiko, da medievist, ki ni hkrati tudi jezikoslovec, ne more ali pa le s težavo uporablja učinkovite programe, saj so le ti jezikoslovno prezahtevni. Zato potrebuje »enostavnejši«⁷⁵ pripomoček.

V sedemdesetih letih, torej v času maloštevilnih, velikih podatkovnih bank na velikih računskih strojih, se je posebej v medievističnem krogu še vedno zastavljalo vprašanje, ali naj bodo v računalniško berljivi obliki na voljo celotna besedila (to se je zdelo priporočljivo pred vsem za vsebinsko bogata in težko razločljiva besedila) ali pa naj bi raje upoštevali le posamezne informacije ter jih sistematično shranili (kar predpostavlja visoko mero homogenosti oziroma serijski značaj vira). Danes se večkrat kot v preteklosti odločamo za vnašanje celotnega besedila, kar je sicer ponavadi zahtevnejše, vendar smiselno zaradi (omejenih) možnosti avtomatiziranega parsinga, zaradi večjega števila možnosti vrednotenja pri mnogih disciplinah in problemih ter ne nazadnje tudi z namenom, da bi izključili časovno vezane kot tudi subjektivne interpretacije. Celo pri serijskih virih kot na primer urbarjih obstajajo vrzeli ter interpretacijski problemi, ki otežujejo natančno razbiranje in splošno veljavno klasifikacijo posameznih podatkov.⁷⁵

Zdi se potrebno, da na tem mestu opozorimo še na nekatere, v medievistiki že uporabljene računalniške postopke: tako je računalnik pomagal že pri katalogizaciji srednjeveških rokopisov;⁷⁶ ta sorazmerno zelo specialna uporaba je v znanstvenem svetu že celo institucionalizirana.⁷⁷ Najbolje je kar takoj omeniti tudi, da je s pomočjo računalnika možno razbrati že celo srednjeveške datacije, in sicer tiste, ki se držijo cerkvenega prazničnega koledarja.⁷⁸

4. Izdajanje in podatkovne baze

Računalnik danes vpliva tudi na medievistično izdajanje. Doslej omenjeni postopki ne nazadnje služijo tudi izdajatelju srednjeveških virov pri pripravi njegove izdaje. Vloga računalnika je tukaj skoraj povsem enaka kot pri izdajanju sodobnih besedil.⁷⁹ Prav ta problematika je bila že večkrat predmet posebnih simpozijev.⁸⁰ Seveda moramo biti ob tem tudi vedno na tekočem, kaj se dogaja predvsem na področju jezikoslovja in literarnih znanosti.⁸¹

Osnovna novost v okviru računalniško podprtega izdajanja je možnost, da razbremenimo aparate tiskanega izdajanja, s tem, da podatke, ki niso namenjeni samemu branju, temveč predvsem morebitnim konzultacijam, shranimo le v računalniški verziji izdaje: to verzijo je mogoče zlahka dopolnjevati oziroma popravljati, omogoča skoraj poljubne in neizčrpne preiskovalne operacije ob upoštevanju različnih sklonskih oblik in načinov pisave (zadnje je še posebej zanimivo za medieviste). Poleg tega posameznemu uporabniku omogoča tudi poljubno nadaljnjo obdelavo in v najugodnejšem primeru lahko s pomočjo tega pripomočka hkrati preučujemo tudi druga sorodna besedila, ne le tistega, ki je bilo upoštevano pri tiskani izdaji.

⁷⁵ Glede velikih težav, ki se pojavljajo pri klasifikaciji prim. na splošno H. Schultz, *Probleme sozialökonomischer Klassifikation*, v: *Datenbanken und Datenverwaltungssysteme* (kot op. 33), str. 179–185.

⁷⁶ Navedli bomo le en primer izmed mnogih in sicer kazalo rokopisov iz rimskega prava do l. 1600. Za ta projekt so že v sedemdesetih letih razvili poseben program: G. Dolezalek, *Computers and Manuscripts of the Roman Law*, v: *Bulletin of Medieval Canon Law* 4 (1974), str. 79–85.

⁷⁷ V okviru 18. mednarodnega kongresa o zgodovini znanosti (Hamburg, München 1989) je potekal tudi simpozij o uporabi računalnikov na področju srednjeveških in renesančnih rokopisov, s posebnim poudarkom na katalogizaciji. Nek leta 1990 v mestu Saint-Paul de Venec potekajoči razgovor je bil v prvi vrsti namenjen tovrstnim temam. L. 1991 pa je bil tej problematiki posvečen poseben kongres v Rimu.

⁷⁸ Prim. D. vom Boverd und R. Huthsteiner, *Heilige Zeiten: Mittelalterliche Chronologie als historisches Wissen*, v: *Historical Social Research / Historische Sozialforschung* 16/4 = Nr. 60 (1991), str. 116–127. Prim. sorodno zastavljene cilje: P. Donche, *HIST-CAL*, a Program for Historical Chronology, v: *History and Computing* 2/2 (1990), str. 97–106.

⁷⁹ Novejšo celovito predstavitev problemov pri izdajanju najdemo v sledeči publikaciji: *Trattamento, edizione e stampa di testi con il calcolatore*, izd. G. Adamo (*Informatica e discipline umanistiche* 2), Roma 1989. Prim. ob tem tudi starejši, zelo skop oris: W. Ott, H. W. Gabler, P. Sappeler, *EDV-Fibel für Editoren*, Stuttgart 1982.

⁸⁰ Tu lahko posebej opozorimo na simpozij, ki ga je l. 1988 v Gradcu organiziral Institut für Germanistik der Universität Graz; predvsem zato, ker so bili organizatorji medievisti in so tako tudi medievistični problemi še posebej prišli do veljave: *Historische Edition und Computer. Möglichkeiten und Probleme interdisziplinärer Textverarbeitung und Textbearbeitung*, izd. A. Schwob, K. Kranich-Hofbauer, D. Suntinger, Graz 1989.

⁸¹ To velja npr. za tovrstne predstavitve na zadnji konferenci ALLC-ACH leta 1992 v Oxfordu: *ALLC-ACH 92. The 19th International Conference of the Association for Literary and Linguistic Computing and The 12th International Conference on Computers and the Humanities*. 6–9 April 1992, Christ Church, Oxford. *Conference Abstracts and Programme*, Oxford 1992.

Ob tem se prednosti tradicionalnega tiskanega izdavanja na prvi pogled zdijo bolj skromne: deluje brez vtičnice, omogoča (pri natančni tipografiji!) prijetnejše povezavo branje in zato, na podlagi asociacij, ki jih ni mogoče "programirati", tudi lahko izluščimo bistvo na podlagi povsem drugih principov kot v primeru elektronske obdelave. Računalnik odkrije druge stvari kot človek. Čim višji je literarni značaj nekega besedila, tem pomembnejša je lahko vloga neelektronskega preučevanja nasproti navadni analizi in ostalim računalniškim metodam iskanja. Znano je, da prav pri zgodovinarjih za razliko od jezikoslovcev med kriteriji za izdajanje vedno višje mesto zavzema princip berljivosti nasproti načelu natančnega povzemanja podobe besedila.⁸² Vsekakor bodo "konvencionalne" tiskane izdaje poleg računalniško shranjenih besedil tudi v bodoče ohranile svoj pomen.

Če torej govorimo o uporabi elektronske obdelave podatkov na področju (medievističnega) izdavanja, moramo razlikovati predvsem dve povsem različni možnosti uporabe: elektronska obdelava podatkov služi načeloma le kot pripomoček pri ustvarjanju lastne tiskane izdaje, lahko pa je zavestno načrtovana tudi dodatna izdaja v računalniško berljivi obliki. Računalniška različica besedila na vsak način obstaja, če že ne kot končni izdelek, pa vsekakor kot "vmesna stopnja" (predizdaja, ki omogoča računalniško obdelavo besedila). Včasih se tiskane izdaje šele kasneje prenesejo tudi v računalniško obliko.⁸³ Ker je Zahnov Diplomatär Štajerske že na razpolago v takšni obliki, to - med drugim - velja tudi že za vire o srednjeveški zgodovini Slovenije.⁸⁴

V času takšnih izdaj se lahko tiskana izdaja spet bolj osredotoči na berljivost. To pa je tudi kriterij, ki ga je (srednjeveški) avtor pri svojem delu v prvi vrsti upošteval. Vse, kar lahko štejemo za posredovanje tiskane podobe, lahko z mirno vestjo zaupamo elektronskim nosilcem podatkov. Sočasni obstoj računalniško berljivih podatkovnih baz ter tiskanih izdaj zato ne pomeni konkurence, temveč obojestransko dopolnjevanje. Za tiskano izdajo to pomeni neke vrste olajšanje, saj računalniška verzija omogoča, da se značaj "berila" pri tiskani verziji še okrepi. Doslej so bile tiskane verzije vedno kompromis med maksimalno informacijo na strani ter berljivostjo na drugi strani.⁸⁵

Zamisel o takšnih računalniško berljivih izdajah se je - prav pri medievistih - pojavila že v sredini sedemdesetih let. Če se zavedamo, da visoke zahteve pri tradicionalnih (medievističnih) izdajah skoraj neovzdržno zavirajo izdajateljski projekt, ali pa celo povzročijo, da ostane na pol poti, potem se razpolaganje s predhodnimi posnetki iz velikih in za posameznika skoraj nepreglednih arhivalijskih sklopov zdi dobra možnost, da zgodovinar, ki ga to zanima, v tem prehodnem izdelku že pred izdajo samo lahko najde in uporablja določene podatke, tudi če naj bi dejanska publikacija izšla šele desetletja kasneje. V nekaterih primerih je dejansko prišlo do takšnih "provizoričnih" podatkovnih baz. Tu je potrebno navesti pred vsem francoske originale listin pred letom 1121, ki so na razpolago in jih stalno dopolnjujejo v Section des textes diplomatiques v okviru ARTEM⁸⁶ v mestu Nancy.⁸⁷ Razpolaganje s takšnimi bazami v najboljšem primeru pospeši raziskovanje, saj vsak uporabnik z relativno malo truda lahko v skladu s svojimi potrebami nadalje obdeluje gradivo že izdanih ali še ne izdanih del.⁸⁸ Sicer pa je za sedanjo situacijo značilno tudi to, da se računalniško podprte raziskave opirajo na manjši obseg virov kot je to običajno pri "tradicionalnih" raziskavah. Razlog za ta dozdevni

⁸² Listine verjetno ležijo nekje v sredini te skale. Po eni strani so pogosto prav utrudljivo monotono sestavljene iz danih formul, po drugi strani pa lahko imajo tudi povsem literarni značaj.

⁸³ Tako npr. je celotni Corpus Christianorum, ki izhaja v Turnhoutu, zdaj mogoče dobiti tudi na CD-ROM-u.

⁸⁴ Das Urkundenbuch des Herzogtums Steiermark, izd. I. H. Kropač (Halbgraue Reihe zur Historischen Fachinformatik C 18), St. Katharinen 1990.

⁸⁵ Glede te problematike prim. tudi M. Thaller, Datenbasen als Editionsformen?, v: Historische Edition und Computer (kot op. 80), str. 215-241.

⁸⁶ *Atelier de recherches sur les textes médiévaux et leur traitement assisté.*

⁸⁷ Inventar omogoča raziskovalcu, da na podlagi datuma, kraja, podatkov o naročniku in prejemniku identificira posamezne listine: Diplomatica. Inventaire des actes briginaux du haut moyen-âge conservés en France 1, Nancy o. J.

⁸⁸ Prim. Bischoff, Unterwegs (kot op. 25), str. 34.

paradoks je, da si mora tisti, ki dela s pomočjo računalnika, navadno šele sam ustvariti svojo podatkovno bazo.⁸⁹

Poleg tega pa za področje srednjeveških listin - zlasti v zadnjem času - obstajajo tudi takšne podatkovne baze, pri katerih ni tako pomembna oblika besedila, temveč bolj pogled v vsebino ali pa tudi na povezave med osebami in kraji, ki so omenjeni v teh listinah.⁹⁰ Ker je besedilo glede na njegov značaj ter na cilj izdaje potrebno v določenem pogledu (npr. ortografsko) normalizirati, lahko upamo, da računalniški postopki ne prepoznajo le ortografsko inkonsistentno ohranjenih besed kot takih, temveč tudi na zadovoljiv način olajšajo oziroma pospešujejo proces normalizacije in ob tem tudi izboljšujejo konsistenco normalizacijskih postopkov. Računalniško berljive verzije seveda ob takšnih normalizacijah ostanejo nedotaknjene - oziroma naj bi takšne ostale.⁹¹

Kdor kot izdajatelj uporablja računalnik, praviloma svoje besedilo da v tisk tudi v računalniško berljivi obliki, če že ne priskrbi celo odtisa kot camera - ready copy. Ob tem se mu godi tako kot večini medievistov, ki izdajajo "le" monografije in druge prispevke. Spet smo dospeli do tiste točke, kjer se problemi medievistov ne razlikujejo od problemov, s katerimi se srečujejo zgodovinarji drugih obdobj ali pa jezikoslovci. Posebni pogoji tu ne izhajajo iz posebnih lastnosti določenega časovnega obdobja, temveč največkrat iz predstav in možnosti, ki jih določajo izdajatelji, založniki in stavnice. Zato v tem prispevku te problematike ne bomo več podrobneje obravnavali.

Pričakujemo lahko, da bo slikovna obdelava (o njej v nadaljevanju) vplivala tudi na izdajanje besedil, saj danes ob računalniški obdelavi ne mislimo le na že tradicionalno izvedeno transkripcijo, temveč neposredno od digitalno posnetih strani rokopisa pa do dokončne izdaje.⁹²

Mnogokrat pa je ustvarjanje podatkovnih baz ali podatkovnih bank že dejanski namen projekta, ne da bi ob tem upoštevali "le" en sam določen cilj vrednotenja.⁹³ Poleg slikovnih podatkovnih baz za medievista tudi tu v bistvu prihajata v poštev dve različici podatkovnih baz: takšne, ki v prvi vrsti shranjujejo besedila za nadaljnjo uporabo ter takšne, ki vsebujejo predvsem že bolj strukturirane podatke. Slednja različica pride v poštev predvsem za dokumentacijo arhivskega ali knjižničnega gradiva ter naj bi v tem primeru omogočala ali lajšala dostop do prvotnih virov.⁹⁴

V idealnem primeru imajo na ustreznih mestih poleg besedilnih podatkovnih baz oziroma bank vselej na razpolago tudi ustrezne znanstvene spremljevalne študije.⁹⁵ Povsem neverjetno je, kaj vse se dodaja in dela s podatkovnimi bazami ali bankami, seveda ne samo v okviru besedil samih.⁹⁶ Nekateri sklopi so zanimivi specifično za medieviste in ob tem moramo

⁸⁹ Tako M. Thaller s posebnim poudarkom na medievistiki v svojem prispevku: *Der Computer und die Quelle*, v *Bericht über den sechzehnten Österreichischen Historikertag* (kot op. 19), str. 693–697.

⁹⁰ Takšna podatkovna baza obstaja tudi v Torontu in sicer o visokosrednjeveških listinah grofije Essex. Prim. M. Gervers, Gillian Long in Michael McCulloch, *The DEEDS Database of Mediaeval Charters: Design and Coding for the RDBMS Oracle 5*, v: *History and Computing* 2/1 (1990), str. 1–11. Povsem specifično podatkovno bazo predstavlja M. A. Polo de Beaulieu, *Une base de données sur les exempla médiévaux*, v: *IVe Congrès »History and Computing« L'ordinateur et le métier d'historien*. Talence, 14–16 septembre 1989. Volume des actes, Bordeaux 1990, str. 179–183.

⁹¹ Zadnje načelo so podpirali tudi mnogi referati ter diskusije na seminarju »Metode in problemi izdajanja nemških srednjeveških besedil« / »Methoden und Probleme der Edition mittelalterlicher deutscher Texte«, ki je potekal 1. 1991 v Bambergu. Dokumentacija seminarja bo v kratkem izšla (v okviru časopisa »editio«).

⁹² Prim. S. Botzem in I. H. Kropač, *Integrated Computer Supported Editing. Approaches and Strategies*, v: *Historical Social Research / Historische Sozialforschung* 16/1 = Nr. 4 (1991), str. 106–115. – Ne bomo se ustavljali ob dejstvu, da nekateri tudi pri medievistični dodelavi slikovnega gradiva zagovarjajo analogno shranjevanje slik.

⁹³ Glede terminologije (»podatkovna baza«) prim. Kropač, *Zur Konzeption von Informationssystemen* (kot op. 9), str. 95–103.

⁹⁴ Dokumentacija se spriči »modernih« problemov informatike v zadnjem času nahaja v ozadju, a vseeno ohranja svoj pomen.

⁹⁵ Sem spadajo npr. *Thesaurus* ali slovarji za lematizacijo.

⁹⁶ Prim. splošno: *Datenbanken und Datenverwaltungssysteme* (kot op. 33), mit mehreren mittelalterlichen Beispielen. Prim. dazu z. B. noch die seither erschienen einschlägigen Beiträge in *History and Computing* II (kot op. 43), str. 44–87. – Za Srednji vek sicer ne tako relevantno, vendar metodološko široko: *Databases in the Humanities and Social Sciences 4. Proceedings of The International Conference on Databases in the Humanities and Social Sciences held at Auburn University at Montgomery, July, 1987*, izd. L. J. McCrank, Medford (New Jersey) 1989. – Omeniti moramo predvsem pred kratkim izdani vodič po več kot 650 zgodovinskih podatkovnih

že iz "zgodovinskih" razlogov na prvem mestu omeniti projekt Centre de traitement électronique des documents (CETEDOC) v mestu Louvain-la-Neuve.⁹⁷ Isto velja tudi za že dolgo časa potekajočo široko zastavljeno zbiranje srednjeveških besedil na pariškem inštitutu Institut de Recherche et de l'Histoire des Textes (IRHT).

Številčno največji delež tu zavzemajo baze, ki jih v skladu z določenimi vrednostnimi sistemi ustvarijo posamezni raziskovalci ali majhne raziskovalske skupine same in se po uspešnem vrednotenju vse pre pogosto izgubijo ali pa so zaradi zgolj na specifične probleme vezane zasnove le deloma uporabne za druge primere. Kar zadeva produkcijo, shranjevanje in izmenjavo računalniško berljivih podatkov zgodovinarji še precej zaostajajo za jezikoslovci.⁹⁸

Zgodovinske oziroma medievistične podatkovne baze največkrat vsebujejo besedila ali slike (o tem več kasneje), skupaj s potrebno dokumentacijo. Drugačne podatkovne baze so razmeroma redke. Kot je že bilo povedano, vsebujejo ali gradivo virov v strukturirani obliki⁹⁹ ali pa splošne informacije o srednjeveški zgodovini.¹⁰⁰

Le na malo krajih sistematično skrbijo za shranjevanje, oskrbovanje in dokumentacijo obdelanih podatkov; dodati moramo, da je tehnična in vsebinska aktualizacija velike podatkovne baze ena izmed najahtevnejših nalog, kar si jih lahko predstavljamo.¹⁰¹ Podatkovne baze so vsekakor "pokvarljivo blago" in to ne samo takrat, kadar so shranjene le na magnetnem traku. Zato je dobrodošlo, če takšne baze upravljajo trajne institucije, kot to na primer poteka pri že obdelanih oziroma v delu nahajajočih se podatkovnih bazah o zgodovini Regensburga.¹⁰²

Tudi prizadevanja za določeno standardizacijo podatkovnih baz (skupaj z ustrežno dokumentacijo) kljub celi vrsti zasedanj in delovnih krožkov kot na primer leta 1987 v New Yorku ustanovljeni Text Encoding Initiative (TEI) še niso zaključena. Ob tem še zdaleč ne gre le za kompatibilnost vnešenih formatov (na primer različnih programov za obdelovanje besedil). Takšni problemi tehnične narave se zdijo še najlažje rešljivi. V prvi vrsti gre za definicijo metode besedilnega kodiranja samega, torej za vprašanje, kaj naj se v nekem besedilu izriše in kako naj se to zgodi. Za zadnje bi se seveda lahko oprli na Standard Generalized Markup Language (SGML). Smiselno bi bilo, da bi se tega programa v bodoče držal tudi medievist. Seveda iz tega glede na vrsto virov vsakokrat izvirajo tudi posebni problemi, od katerih so nekateri, ki zadevajo medievistiko, tudi že formulirani kot takšni ter bili vključeni v diskusijo glede standardizacije.¹⁰³ Osnovni problem je ta, da tudi medievisti - enako kot predstavniki drugih disciplin - kljub vsemu glasnemu propagiranju standardizacije in izmenjave podatkov ne

bazah: A Guide to Historical Datafields held in Machine-Readable Form, uredila K. Schuër in S. J. Anderson, London 1992.

⁹⁷ Prim. posamezne primere A. Stainier, Les méthodes et les travaux du Centre de traitement électronique des documents, v: Bulletin de philosophie médiévale 10-12 (1968-1970), str. 141-174; P. Tombeur, Les méthodes du Centre de traitement électronique des documents, v: Actes du Colloque L'utilisation des ordinateurs (kot op. 68), str. 5-17; P. Tombeur, Banques de données textuelles et lexicales réalisées par le Cetedoc, v: Standardisation et échange des bases de données historiques (kot op. 48), str. 205-209.

⁹⁸ Pomenljivo je, da serija C, ki jo v okviru »Halbgraue Reihe zur Historischen (!) Fachinformatik« izdaja M. Thaller, sedaj vsebuje skoraj izključno le literarne in skoraj ne več povsem »zgodovinskih« besedil. Vsaj v večini primerov lahko predpostavljamo, da so razlago za to avtorske pravice.

⁹⁹ Tako bo kmalu dodelana tudi zbirka slikovnega gradiva Instituta za srednjeveške ter zgodnjenovoveške realije v Kremisu ob Donavi: REAL: Bilder mittelalterlichen Alltags, izd. G. Jaritz (Halbgraue Reihe zur Historischen Fachinformatik C 20), (v pripravi).

¹⁰⁰ Prim. oris gigantske (tudi) medievistične podatkovne baze MEMDB pri R. Bell in E. Van Cauwenberhe, The Medieval and Early Modern Data Bank in Europe and North America, v: Computers in the Humanities and the Social Sciences. Achievements of the 1980s, Prospects for the 1990s. Proceedings of the Cologne Computer Conference 1988. Uses of the Computer in the Humanities and Social Sciences held at the University of Cologne September 1988, izd. H. Best, E. Mochmann in M. Thaller, München itd. 1991, str. 92-96. Drugo predstavitev MEMDB najdemo tudi v: Historical Social Research / Historische Sozialforschung 14/1 = Nr., 49 (1989), str. 122-123.

¹⁰¹ Ta mesta so v tem prispevku navedena na posameznih ustreznih mestih. Na splošno prim. v Le Médiéviste et l'Ordinateur 21 (1990) predstavljene zgodovinsko medievistične podatkovne baze. Orise južnonemško-avstrijskih podatkovnih baz o srednjem veku najdemo v History and Computing II (kot op. 43), str. 266-272 (Regensburg) ter str. 273-279 (Jugovzhod Rimsko-nemškega kraljestva).

¹⁰² Prim. Th. Engelke, EDP-Based Projects at the Regensburg Archives, v: Histoire et Informatique (kot op. 65), str. 279-287.

¹⁰³ Prim. I. H. Kropeč, Medieval Documents, v: Modelling Historical Data: Towards a Standard for Encoding and Exchanging Machine-Readable Text, izd. D. I. Greenstein (Halbgraue Reihe zur Historischen Fachinformatik A 11), St. Katharinen 1991, str. 117-127.

dajo radi iz rok nepopolnih izdelkov in le neradi dovolijo, da bi jim kdorkoli gledal pod prste. Ne smemo pozabiti pravnih problemov glede literarnih in na vsak način tudi umetniških avtorskih pravic pri računalniško shranjenih delih, kot tudi avtorskih pravic snovalcev podatkovnih baz.

Brez pretiravanja lahko trdimo, da se medievistika (in ne samo medievistika) v tem oziru dandanes nahaja celo v mnogo slabšem položaju kot v sedemdesetih in še v zgodnjih osemdesetih letih. Takrat, v obdobju velikih računskih strojev je namreč obstajalo le malo velikih podjetij, ki bi se ukvarjala s tem. Šele z zmagovitim prodorom osebnega računalnika, ko se je zaradi uporabnikom naklonjenega softwara vsak znanstvenik (in medievist) sam, ne da bi imel ob strani kakšnega poklicnega informatika, začel ukvarjati z računalnikom, ustvarjati podatkovne baze in jih vrednotiti, je nastal nov "jezikovni Babilon", saj je skoraj vsak medievist, ki je delal s pomočjo računalnika, tako rekoč "kuhal" nekaj svojega.¹⁰⁴ Od sredine osemdesetih let je bilo mogoče občutiti kaos pri podatkovnih bazah in tako se je začelo ukrepati.

Seveda je potrebno dodati nekaj: med samimi viri obstajajo neverjetno velike razlike, in seveda so takšne tudi razlike med vnaprejšnjimi predstavami tistih, ki vsebini virov dajejo bolj strukturirano obliko, primerno za nadaljnje analize.¹⁰⁵ Očitno je klasifikacijska standardizacija tem težja, čim bolj heterogeno je gradivo.¹⁰⁶ Kodirni sistem, ki se je za področje srednjega veka (ali za določena obdobja znotraj le tega), dobro obnesel, lahko v nekem drugem obdobju povzroča veliko zmedo. To še v posebno veliki meri velja za klasifikacijo posameznih enot in strukturiranih podatkovnih baz. Primanjkuje "nevtralnih", splošno sprejetih strokovnih izrazov. Vprašanje je tudi, kdo naj bi to terminologijo ustvarjal oziroma uveljavljal, in kaj bi bilo s tem boljše? Besedilni podatki se ne spreminjajo, vendar pa so pojmi, s katerimi jih povežemo, odvisni od posamezne raziskovalne perspektive in poleg tega skoraj za vsakega raziskovalca glede na dani kontekst vsakič pomenijo nekaj drugega. Vsak uporabnik je tu istočasno razlagalec.

Vendar pa se zgodovinar in s tem tudi medievist nikakor ne sme slepiti, da bi se tem interpretacijskim problemom lahko izognil z omejitvijo na podatkovne baze s celotnimi besedili. Interpretacijski in kodirni problemi, ki bi si jih na ta način prihranil pri vnašanju, bi se potem pojavili najkasneje pri obdelavi. Razlika pa je v tem, da v primeru vnaprejšnjega selektivnega strukturiranja ni mogoče več poseči po "originalni" glasovni podobi vira.

5. Obdelava slikovnega gradiva

Sedaj prehajamo na dejansko slikovno obdelavo. S tem povezani problemi in rešitve dandanes tudi v okviru medievistike zbujejo veliko pozornost.¹⁰⁷ Vendar prav tukaj načelne rešitve klasifikacijske ali pa tehnične narave nimajo specifično medievističnega značaja ali pomena. Kot na dlani je, da si postopke tu izposojamo predvsem od umetnostnih zgodovinarjev.

Obdelava slikovnega gradiva v medievistiki lahko poteka na različnih ravneh: prvič na podlagi slikovnih podatkovnih baz (z digitalnim slikovnim gradivom), drugič na temelju podatkovnih baz z gradivom o slikah in tretjič na ravni povezave prvih dveh. Glede na tehnične

¹⁰⁴ Dandanašnja obilica zgodovinsko-medievističnih podatkovnih baz je bila že tudi drugače interpretirana in sicer kot posledica žalostnega kulta: kar je dobro za vse, ni za nič dobro. Prim. A. Guerreau, *Histoire médiévale et statistiques*, v: *Le Médiéviste et l'Ordinateur. Actes de la Table Ronde* (kot op. 14), str. 68. To pa verjetno leti bolj na podatkovne baze, ki operirajo s samimi navedbami dejstev, kot pa na banke virov, slikovnih ali besedilnih.

¹⁰⁵ Koliko kriterijev je treba upoštevati (in v kolikšni meri se pri tem razlikujejo posamezne strukture), najlaže pokažemo na (zgodnjenovoveškem) primeru meta-vira o rekonstrukciji rodovnika: P. Becker, *Formen und Möglichkeiten der Standardisierung bei Metaquellen*, v: *Datenetze für die Historischen Wissenschaften* ? (kot op. 28), str. 18–27.

¹⁰⁶ Prim. G. Jaritz, *Towards standards of very different materials. Problems of Standardization in EDP-Supported Research on the Material Culture of the Middle Ages*, : *Standardisation et échange des données historiques* (kot op 48), str. 153–160.

¹⁰⁷ Tako je tudi najnovejša (dvojna) 26–27 številka (1993) časopisa *Le Médiéviste et l'Ordinateur* v celoti posvečena obdelavi slikovnega gradiva. Poleg specifično medievistično relevantnih prispevkov (tudi glede dodatnih bibliografskih predlogov) prim.: *Images and Manuscripts in Historical Computing*, izd. M. Thaller (Halbgraue Reihe zur Historischen Fachinformatik A 14 = *Medium Aevum Quotidianum* 26), St. Katharinen 1992.

zmogljivosti bi se bilo danes dobro osredotočiti na podatkovne banke, ki istočasno upravljajo slike in ustrezne spremljajoče podatke ter so na primer zmožne, da pri določenem mestu v besedilu na zaslonu prikažejo ustrezno stran rokopisa. Pri tem lahko pod "mesto v besedilu" razumemo tako izsek iz opisa slik, kot tudi mesta, kjer sta slikovno in besedilno gradivo v zgodovinskih virih povezana. V resnici smo večinoma še zelo oddaljeni od tega stanja: pogosto obstajajo le podatkovne banke s podatki o (!) slikah, ki pa same niso na voljo v računalniškem zapisu. Vendar pa je dopolnjevanje takšnih podatkovnih bank s slikami v teku. Da navedem avstrijski primer, to izvaja Institut für Realienkunde des Mittelalters und der früheren Neuzeit /Institut za vedo o realijah srednjega veka ter zgodnjega novega veka) v Kremsu ob Donavi.¹⁰⁸

Seveda si moramo biti na jasnem, da slikovna podatkovna baza zahteva neprimerno več prostora za shranjevanje in večjo računalniško zmogljivost, kot je to potrebno pri obdelavi besedil. Vendar danes tudi tu CD - ROMi in optične plošče že predstavljajo gospodarno rešitev. Nekatere slikovne podatkovne baze je mogoče že v celoti kupiti, kot na primer serijo slikovnih plošč z miniaturnimi iz Vatikanske knjižnice, seveda skupaj s poglobljenimi dodatnimi informacijami.¹⁰⁹ Neverjetno veliko število (tudi srednjeveških) slik in kvalificirano delo pri njihovi obdelavi seveda zahtevajo določanje nespornih prioritet pri vnašanju. To ne zadeva le izbire, temveč tudi problem "globine opisa" kot tudi problem togosti pravil pri opisovanju.¹¹⁰ Tudi klasifikacija slik, ki je neobhoden pogoj za smiselno iskanje po slikovnih podatkovnih bazah, se danes že nahaja v procesu avtomatizacije.

Digitalna obdelava slik si svojega imena ne bi zaslužila, če bi se omejila le na to, da shranjuje "slike" (sem spadajo konec koncev tudi skenirani rokopisi). Digitalizirane slike tudi nudijo možnost za raznovrstno manipuliranje preslikave. S (skoraj) poljubnim povečevanjem, filtriranjem, izostritvijo obrisov in končno tudi s selektivnim barvanjem lahko na primer zbledela ali umazana mesta v rokopisu naredimo lažje, ali pa sploh šele berljiva. Po drugi strani se računalniško podprto razpoznavanje določenih vzorcev nahaja šele v povojih. Razpoznavanje pisave (Optical Character Recognition) danes na področju tiskanih in tipkanih besedil daje zadovoljive rezultate. Do pravega branja (in paleografske klasifikacije) rokopisov pa bo verjetno preteklo še veliko časa. Določene oblike ali obrise je vseeno že mogoče razpoznati. Problem razpoznavanja slikovnih vsebin pa s tem še zdaleč ni rešen, saj ima pri tem velik pomen presojanje povezave z ostalim slikovnim gradivom, to pa je naloga, ki ji današnje možnosti še niso dorasle.¹¹¹

Iz tega izhaja poseben pomen obdelave slikovnega gradiva v medievistično usmerjenih zgodovinskih pomožnih vedah, v prvi vrsti paleografije in diplomatike.

Za branje slabo ohranjenih napisov so bili razviti posebni postopki, s katerimi v digitalnih posnetkih lahko najprej ločimo robne linije od poglobitev pri posameznih črkah, potem pa lahko iz robnih linij določamo "idealno srednjo linijo" in jo samostojno izrišemo. Nevarnost subjektivno pogojenega branja se s takšnimi pripomočki znatno zmanjša. Kar se je obneslo pri antičnih napisih, bo koristno tudi za srednjeveške (in novoveške) napise. Le zaradi celovitega pregleda na tem mestu omenjam, da sem spada seveda tudi računalniška obdelava oziroma preučevanje pečatov in kovancev, kot tudi srednjeveških zemljevidov.¹¹² Celo

¹⁰⁸ Prim. npr. G. Jaritz, *Finding the Signs: Pictures of Medieval Life*, v: *Computers in the Humanities and the Social Sciences* (kot op. 100), str. 61–67, izd. G. Jaritz, »New Patterns of Response«. *Digital Image Processing and the Explanation of Medieval Pictures*, v: *Histoire et Informatique* (kot op. 65), str. 261–266, skupaj z osnovno literaturo, G. Jaritz, *die computergestützte Präsentation und Verarbeitung historischer Bildquellen*, v: *Bericht über den achzehnten österreichischen Historikertag in Linz veranstaltet vom Verband Österreichischer Geschichtsvereine in der Zeit vom 24. bis 29. September 1990* (Veröffentlichungen des Verbandes Österreichischer Geschichtsvereine 27), Dunaj 1991, str. 395–400. Končno prim.: *Images and Manuscripts in Historical Computing*, izd. M. Thaller (Halbgraue Reihe zur Historischen Fachinformatik, Reihe A Bd. 14 = *Medium Aevum Quotidianum*, izd. G. Jaritz, 26), St. Katharinen 1992.

¹⁰⁹ Glede tovrstnih podatkovnih baz: G. Jaritz, *Medieval Image Databases: Aspects of Cooperation and Exchange*, v: *Literary and Linguistic Computing* 6/1 (1991), str. 15–19.

¹¹⁰ Ob tem se postavlja vprašanje, koliko vpliva naj imajo stroge sheme umetnostnih zgodovinarjev na zgodovinarja.

¹¹¹ O tem kmalu: G. Jaritz, *Bildanalysen* (v okviru »Halbgraue Reihe zur Historischen Fachinformatik«).

¹¹² Tako je l. 1992 v Bruslju potekala že 6. medn. konferenca *Monetary History and Computing*, pri čemer se osrednji problemi niso bistveno razlikovali od splošnih: uporaba podatkovnih baz, analiza podatkov o svetovni zgodovini, predstavitve in komunikacija. V Münchnu je l. 1989 potekal poseben računalniški simpozij o numizmatiki ter zgodovini denarja.

računalniški design (CAD) ni obšel medievistike. Z njegovo pomočjo lahko bolje raziskujemo in ponazarjamo arhitektonska pravila (tudi v srednjem veku).¹¹³

6. Zaključek

Medievisti so se doslej le malo ukvarjali s teoretičnimi vprašanji uporabe računalnikov, kar je verjetno povezano s tem, da omenjena uporaba elektronike največkrat nastopa le v "predpripravi" in "zaključni obdelavi" samega raziskovanja in da mora tudi pri načeloma kvantitativno-statističnih postopkih dobljeni rezultat interpretirati še znanstvenik sam.¹¹⁴ Pereče in doslej še ne popolnoma rešeno vprašanje je, v kolikšni meri uporaba računalnika (ki po svoje zahteva ali s seboj prinaša določene postopke) vpliva na rezultat.

Problematika je pereča še posebej zato, ker so uporabljeni postopki (programi), ki niso zgolj pripomočki pri analizi, temveč naj bi posredovali za nadaljnje vrednotenje primerne rezultate,¹¹⁵ le zelo redko razviti specifično za medieviste. V večini primerov je medievist primoran, da uporablja tehnične pripomočke, ki so bili zasnovani pod povsem drugačnimi pogoji, brez ozira nanj ali njegove potrebe. Informatika je za medievista torej nekakšen vezni člen z drugimi znanostmi. Prek programske knjižnice medievista ta tuja načela zlahka postanejo sestavni del medievističnega arzenala in velikokrat se uporabnik tega niti dovolj ne zaveda. V tem primeru orodje seveda ni krivo, pač pa znanstvenik, ki ga je nepremišljeno uporabil.

V razmišljanju zgodovinarjev na splošno kot tudi medievistov se od prvih stikov z informatiko še ni veliko spremenilo.¹¹⁶ Vzrok za to je morda tudi ta, da mnoge strokovne računalniške pridobitve še zdaleč niso tako pomembne, kot se to na vse grlo razglašajo. Tako imenovani ekspertni sistemi do danes niso to, kot kar jih predstavljajo, temveč le na posameznih primerih preizkušeni eksperimentalni modeli. Niti pri splošnih zgodovinarjih, niti pri medievistih zato ni opaziti akutne potrebe, da bi popolnoma spremenili način vrednotenja hipotez. Za medievista računalnik še dandanes ni nič drugega kot orodje, čeprav neverjetno zmogljivo, ki mu omogoča racionalizirati dolgotrajne postopke ter spopadanje s še zahtevnejšimi nalogami, na katere brez tega pripomočka niti pomisliti ne bi mogli.¹¹⁷ To ne pomeni, da se z računalnikom vse lahko opravi veliko hitreje kot doslej. Tudi za medievistiko vsaj zaenkrat še velja spoznanje, da računalniško podprte raziskave ponavadi upoštevajo manjšo količino podatkov kot tradicionalno izvedene raziskave. To seveda izhaja iz tega, da si morajo raziskovalci še vedno velikokrat sami izdelati svojo podatkovno bazo, pri čemer morajo pogosto tudi sami izdelati ali prirediti programsko tehnično opremo.¹¹⁸ Delo s pomočjo računalnika nikakor vselej ne pomeni manj dela. Vendar uporaba računalnika lahko izboljša popolnost in natančnost človeškega dela. Poglavitno prednost pa, kot je znano, predstavlja večje število ter racionalizacija možnosti, da enkrat obdelane podatke lahko še nadalje obdelujemo. Sporno vprašanje, ali je računalnik v tem kontekstu metodično nevtralen instrument ali ne, je tu irelevantno zaradi dejstva, da brez pomoči elektronske obdelave podatkov sploh ne bi bilo mogoče izvajati kompleksnih preiskav in vrednotenj znotraj velikih sklopov virov. "Razčlovečenje" medievistike, kot tudi celotne zgodovinske vede, se ni treba bati, prej nasprotno: zanesljivost, hitrost dela in zmožnost neutrudnega ponavljanja vseh iskalnih, urejevalnih in računskih dejavnosti znanstvenika osvobodijo naporenega dela v zaprtem prostoru. To so prednosti, ki se pokažejo šele pri določeni količini podatkov. Za razliko od človeka pri računalniku intenzivnost dela ob vedno večjem obsegu gradiva ne popušča.

¹¹³ Prim. R. Stenvert, *Computer-Aided Design and the Orders of Architecture*, v: *Histoire et Informatique* (kot op. 65), str. 347–365.

¹¹⁴ Glede propagirane potrebe po teoriji prim. M. Thaller, *The Need for a Theory of Historical Computing*, v: *History and Computing II* (kot op. 43), str. 2–11.

¹¹⁵ To velja posebej za statistični Software.

¹¹⁶ Razprava, v kolikšni meri naj sedanjo zgodovinsko informatiko smatramo kot pomožno zgodovinsko vedo, še ni prišla do zaključkov. Ta razprava pa se niti ni še povsod pojavila.

¹¹⁷ Prim. J. Smets, *Avant-propos*, v: *Histoire et Informatique* (kot op. 65), str. 11.

¹¹⁸ Kot duhovito omenja A. Gilmour-Bryson, je l. 1980 zaključeno izredno obširno delo *Index Thomisticus* zahtevalo desetisoč ur računalniških operacij ter milijon ur človeškega dela. Sto ur človeškega dela ne eno samo uro računalnikovega dela.

Medievist se bo tako kot vsak drug zgodovinar seveda moral varovati tega, da bi takorekoč iz veselja nad tem koristnim pripomočkom obravnavane teme na silo prilagajal in približeval tistim področjem, ki jih je računalniško posebej lahko obdelati. Povsod tam, kjer gre za razlago računalniško dobljenih rezultatov, mora medievistika - v tem primeru še celo bolj kot ostala zgodovinska veda - natančno paziti, da se pri zgodovinskih razlagah omeji na tistih (malo) spremenljivk, ki so zaobsežene v elektronsko obdelanih podatkih. Medievist ne sme nikoli pozabiti, da je vsa računska natančnost rezultata le navidezna spricho cele vrste neupoštevanih spremenljivk ter spremenljivk, ki jih ni mogoče upoštevati. To pa je mnogo bolj zapleteno, kot se sliši.¹¹⁹

Kot razlagalec in zgodovinopisec človek nikoli ne bo dobil konkurence. Vsekakor pa ta mogočni pripomoček od njega zahteva tudi določeno prilagajanje, predvsem natančno predstavo o tem, kaj naj bi s posamezno raziskavo dosegel ter sposobnost, da formalizira svoje podatkovno gradivo, kot tudi tudi svoje zahteve. Računalnik po eni strani namreč ne dopušča nikakršnega prostora za vrednotenje med samim potekom dela, po drugi strani pa že za najmanjši korak potrebuje izrecna navodila. Meja med tistimi dejavnostmi, za katere se zdi, da jih je mogoče formalizirati in jih zato lahko (bi jih morali) prepustimo računalniku ter tistimi, ki so (bi morale biti) pridržane človeku, se nedvomno vedno bolj pomika na stran računalnika. Vendar tako kot pri operiranju z neskončnostmi, tudi tukaj neke vendarle naletimo na mejno vrednost. Kdaj se bo to zgodilo, danes še ni mogoče napovedati.

¹¹⁹ Prim. J.-E. Igartua, *The Computer and the Historian's Work*, v: *History and Computing* 3/2 (1991), str. 73-83.

Prevedla Amalija Maček

Zusammenfassung

DER COMPUTER IN DER MEDIÄVISTIK

Reinhard Härtel

Die Themenstellung ist nicht nur eine chronologische Einengung des allgemeineren Themas: Der Computer in der Geschichtswissenschaft. Die Eigenart des Mittelalters und seiner Quellen hat zur Folge, daß bestimmten Methoden und damit auch bestimmten Computer-Anwendungen besondere Bedeutung zukommt. In der hier gebotenen Übersicht geht es nicht um technische Einzelheiten, sondern um eine Darstellung der bisherigen Einsatzbereiche. Aus der überaus breit gestreuten Literatur können nur Beispiele herausgegriffen werden.

Die Einsatzmöglichkeiten des Computers in der Mediävistik wurden naheliegenderweise dort schon früh erkannt, wo dessen Qualitäten von Anfang an sichtbar gewesen sind: in der Bearbeitung numerischer Daten und damit in jenen Bereichen der Mediävistik, welche am ehesten der Quantifizierung und damit auch statistischer Behandlung offenzustehen schienen. Das entsprechende Methodenarsenal ist besonders den empirischen Sozialwissenschaften verpflichtet und reicht von der einfachen Betrachtung von Häufigkeitsverteilungen bis zur anspruchsvollen statistischen Analyse. Daraus ergab sich zunächst ein besonderes Augenmerk auf serielle Quellen. Kommerzielle statistische Programmpakete werden jedenfalls auch von Mediävisten verwendet, doch ohne daß diese sich immer genügend des Umstands bewußt sind, daß die von ihnen verwendeten Werkzeuge bei der in der Mittelalterforschung zumeist viel geringeren Belegdichte nur allzuoft problematisch sind. Est ist aber das Verdienst der elektronischen Datenverarbeitung, daß sie (insbesondere in den mediävistischen Hilfswissenschaften) viele sehr aufwendige quantitative Untersuchungen überhaupt erst als machbar erscheinen läßt. Zu den Problemen gehört freilich die gerade in der Mediävistik erhöhte Problematik von Mißverständnissen bei der Eingabe. Das Wissen um diese Problematik hat (und zwar gerade aufgrund mediävistischer Erfahrungen) zur Forderung nach Transparenz jeder Eingabe in dem Sinne geführt, daß alle Daten jederzeit bis auf die Quelle zurückverfolgt und infolgedessen die Eingaben auch noch zu einem späteren Zeitpunkt korrigiert werden können.

Seit den Anfängen der numerischen Datenverarbeitung in der Mediävistik wurde auch im Bereich der Mittelalterforschung über die Möglichkeiten kartographischer Darstellung nachgedacht. Wo der Computer nicht nur als Werkzeug zur kartographischen Visualisierung bereits erzielter Ergebnisse verwendet werden soll, sondern als Instrument, eine Karte aufgrund textlich gefaßter Angaben überhaupt erst zu entwerfen, so handelt es sich zumeist um die Rekonstruktion von Grundparzellenplänen.

Eine spezielles Anwendungsgebiet der Elektronik und zugleich auch eines der beliebtesten »Themen« für mediävistische Datenbasen und Forschungsprojekte ist die Prosopographie. Hierbei wird seit langem auch die Verknüpfung der einzelnen Daten mit erkannten Personen computerunterstützt durchgeführt. Gerade der Mediävist hat hierbei besondere Schwierigkeiten zu überwinden. Das Problem der Schreibungsvarianz ist hierbei schon recht zufriedenstellend gelöst. Bei frühmittelalterlichen Quellen, welche sich bei der Personenbezeichnung nur allzuoft auf die Angabe des bloßen *nomen proprium* beschränken, ist z. B. die EDV-unterstützte Analyse von Personengruppen ein Hilfsmittel zur Identifizierung auch von Einzelpersonen.

Ebenfalls zu den frühen mediävistischen Anwendungen des Computers gehören jene im Bereich der Texterschließung bzw. der Textanalyse. Hier haben die Mediävisten sehr viel den Philologen zu verdanken. Die hier in Betracht kommenden Verfahren sind den Geisteswissenschaften durchaus gemeinsam: Sie reichen von der vergleichsweise anspruchslosen Erstellung von Konkordanzen und ähnlicher Arbeitsbehelfe über das schon wesentlich aufwendigere Vergleichen von Lesarten (oder umgekehrt Feststellen von Textverwandtschaften) und die Lemmatisierung bis hin zu den diffizilen Aufgaben der automatisierten Inhaltsanalyse bzw. inhaltlichen Segmentierung und schließlich zur Klassifikation von Texteinheiten einschließlich des Nachweiss von Zitaten und Anspielungen. Kriterien wie Stilistik und Metrik sind in erster Linie für Philologen interessant, gehen aber oft auch die Historiker an. Naheliegenderweise ist das Problem der Formalisierbarkeit der Fragestellungen in diesem Bereich besonders ausgeprägt. Das automatisierte Erkennen von sinntragenden Einheiten innerhalb des Textes sowie dessen folgerichtige Markierung oder Zerlegung stellt innerhalb der Textanalyse die anspruchsvollste Form des Parsings dar. Das läuft letztlich auf die Umwandlung einer Text-Datenbasis in eine Fakten-Datenbasis hinaus. Es handelt sich dabei um Anwendungen aus dem Bereich der sogenannten »Künstlichen Intelligenz«. Einzueräumen ist, daß deren Anwendungen trotz aller euphorischen Rufe immer noch in den Kinderschuhen stecken. Die Lemmatisierung germanischer Namen des Frühmittelalters ist insofern ein Ausnahmefall, als hier ein System eigens für die Bedürfnisse von Mediävisten entwickelt worden ist. Methoden der Textanalyse treten damit an die Seite der traditionellen Textkritik. Ohne Zuhilfenahme des Computers wäre deren Anwendung nicht sinnvoll, sofern sie, vollends bei umfangreichen Textcorpora, überhaupt möglich ist.

Der Computer bestimmt heute auch des mediävistische Edieren. Allein die bisher angeführten Verfahren dienen nicht zuletzt auch dem Editor mittelalterlicher Quellen zur Vorbereitung seiner Ausgabe. Eine grundsätzliche Neuerung im Rahmen der computer unterstützten Edition ist die Möglichkeit, die Apparate der gedruckten Edition zu entlasten, indem solche Angaben, welche nicht zum eigentlichen Lesen, sondern vor allem zur gelegentlichen Konsultation bestimmt sind, einer maschinenlesbaren Version der Edition vorbehalten bleiben können. Gelegentlich werden auch gedruckte Editionen im nachhinein zusätzlich in einer maschinenlesbaren Form verfügbar gemacht. Das Nebeneinander von maschinenlesbarer Datenbasis und gedruckter Edition ist nicht als Konkurrenz zu sehen, sondern als gegenseitige Ergänzung. Die herkömmlichen Editionen waren letztlich immer ein Kompromiß zwischen maximaler Information einerseits und Lesbarkeit andererseits. Maschinenslesbare Texte können auch Jahrzehnte vor der »definitiven« Edition zur Verfügung stehen. In absehbarer Zeit wird das Edieren auch durch die Bildverarbeitung unterstützt werden.

Vielfach aber ist die Erstellung von Datenbasen bzw. Datenbanken auch ein Unternehmensziel an sich, ohne daß damit »nur« ein bestimmtes Auswertungsziel ins Auge gefaßt ist. Abgesehen von Bilddatenbasen kommen für den Mediävisten im wesentlichen zwei Varianten von Datenbasen in Frage: solche, die in erster Linie Texte zur Verfügung halten, und solche, in welchen vor allem Daten in bereits strukturierter Form enthalten sind. Einige der allgemein zugänglichen historischen Datenbasen sind von spezifisch mediävistischem Interesse. Die Bemühungen um eine gewisse Standardisierung (zum Zwecke des Datentransfers) sind trotz einer Reihe von Tagungen und Arbeitskreisen noch nicht abgeschlossen. Gegenüber der Zeit der Großrechenanlagen hat sich die Situation im Zeitalter des Personal Computers in dieser Hinsicht eher noch verschlechtert.

Die Probleme und Lösungen der Bildverarbeitung erfahren derzeit – wie allgemein – auch im Rahmen der Mediävistik besondere Aufmerksamkeit. Allerdings gilt gerade hier, daß die grundsätzlichen Lösungen, seien sie klassifikatorischer oder technischer Natur, nicht von speziell mediävistischer Relevanz sind. Digitalisierte Bilder zunächst die Möglichkeit, an der Abbildung eine Reihe von Manipulationen vorzunehmen und damit z. B. Schriftzüge besser oder überhaupt

erst lesbar zu machen. Das automationsunterstützte Erkennen und Klassifizieren von bestimmten Mustern steckt dagegen noch in den ersten Anfängen.

Daß die Mediävisten sich mit den theoretischen Implikationen des Computereinsatzes bisher noch wenig beschäftigt haben, mag damit zu tun haben, daß dieser Einsatz zu einem sehr beachtlichen Teil im »Vorfeld« und in der »Nachbereitung« der eigentlichen Forschung stattfindet, und daß auch dort, wo z. B. prinzipiell quantitativ-statistisch gearbeitet wird, das so erzielte Resultat noch der Interpretation durch den Forscher bedarf. Es ist eine heikle und bis heute nicht restlos beantwortete Frage, inwieweit der Computereinsatz (welcher seinerseits den Einsatz bestimmter Verfahren erfordert oder nahelegt) sich auf das Ergebnis auswirkt. Dazu kommt, daß manche fachinformatische Errungenschaft bei weitem nicht so bedeutend ist wie lauthals verkündet wird. Die sogenannten Expertensysteme sind bis heute nicht das, was sie zu sein vorgeben. Für den Mediävisten ist der Computer auch heute nichts anderes als ein Werkzeug, wenn auch ein ungeheuer mächtiges, welches ihm ermöglicht, langwierige Arbeiten zu rationalisieren und vor allem noch aufwendigere, an die er ohne dieses Werkzeug nie hätte denken können, überhaupt erst in Angriff zu nehmen. Allerdings erfordert das mächtige Werkzeug von ihm präzise Vorstellungen über das, was mit der jeweiligen Untersuchung erreicht werden soll, und die Fähigkeit, nicht nur sein Datenmaterial, sondern auch seine Fragestellungen zu »formalisieren«.

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE

Revija z najdaljšo tradicijo med slovensko zgodovinsko periodiko (v letu 1995 izhaja že njen 66. letnik) objavlja prispevke, ki niso zanimivi le za bralce iz severovzhodne Slovenije, saj posegajo tudi v širši okvir slovenske zgodovine.

ČZN izdaja Zgodovinsko društvo v Mariboru s sodelovanjem mariborske univerze. Naročiti ga je moč pri Založbi Obzorja, SI-62001 Maribor, Partizanska 5.

GORIŠKI LETNIK – ZBORNİK GORIŠKEGA MUZEJA

Goriški muzej (Nova Gorica) je začel leta 1974 izdajati svojo redno letno publikacijo z naslovom »Goriški letnik«. Zbornik prinaša znanstvene in poljudno-znanstvene prispevke predvsem s področja arheologije, etnologije, zgodovine, zgodovine umetnosti, literarne zgodovine; prispevki so vezani prvenstveno na prostor severne Primorske ter sosednje Furlanije. Tako sodelujejo v zborniku tudi tuji pisci z obmejnih področij. »Goriški letnik« želi biti tudi revija, ki naj ustvari dialog na znanstveni ravni ob naši zahodni meji. K temu naj poleg objav znanstvenih člankov pripomorejo tudi ocene in poročila o različnih periodičnih publikacijah, ki izhajajo v deželi Furlaniji-Juljski krajini.

»Goriški letnik« lahko naročite pri Goriškem muzeju, Grajska 1, SI-65001 Nova Gorica.

SLOVENSKA MATICA, SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 8, (061) 12-63-190

in Zveza zgodovinskih društev Slovenije imata sklenjen dogovor o sodelovanju, po katerem lahko člani slovenskih zgodovinskih in muzejskih društev ob predložitvi potrjene članske izkaznice v prostorih Slovenske matice nabavljajo vse Matične publikacije **po ugodnejši ceni, ki sicer velja le za redne Matične člane.**

Iz bogatega izbora leposlovnih in različnih strokovnih del opozarjamo zlasti na nekaj knjig z zgodovinsko tematiko (zaloga nekaterih med njimi bo v kratkem času pošla):

- Slovenska matica 1864–1964 (zbornik razprav in člankov)
 Koroški plebiscit (zbornik razprav in člankov)
 Vojeslav Molè: Iz knjige spominov
 Lavo Čermelj: Spomini na moja tržaška leta
 Lavo Čermelj: Med prvim in drugim tržaškim procesom
 Francè Koblar: Moj obračun
 Franc Petek – Janko Pleterski: Spomini koroškega politika
 Edvard Kocbek: Peščena ura. Pisma Borisu Pahorju 1940–1980
 Primož Simoniti: Humanizem na Slovenskem in slovenski humanisti do srede XVI. stoletja
 Alojz Rebula: Zeleno izgnanstvo (roman o tržaških letih Eneja Silvija Piccolominija)
 Anton Linhart: Poskus zgodovine Kranjske in ostalih dežel južnih Slovanov Avstrije (komentiran prevod knjig iz let 1788 in 1791)
 Karel Clarici: Knjiga moje mladosti (spominski opis grajskega in meščanskega življenja na Slovenskem v drugi polovici 19. stoletja)
 Josip Vošnjak: Spomini (uredil in opombe napisal Vasilij Melik)
 Franc Kos: Izbrano delo (izbral, uredil in opombe napisal Bogo Grafenauer)
 Ivan Hribar: Moji spomini II. (izbral in uredil Vasilij Melik)
 Boris Pahor: V labirintu (avtobiografski roman iz časa 1946–1949)
 Boris Pahor: Ta ocean strašno odprt (korespondenca z E. Kocbekom)
 Anton Novačan: Jeruzalem–Kairo. Spomini 1942–1945 (uredil Bruno Hartman)
 Peter Mohar: Med nebom in peklom. Pričevanje iz plebiscitnega leta
 Bogo Grafenauer: Slovensko narodno vprašanje in slovenski zgodovinski položaj (uredil, spremno besedo in opombe napisal Janko Prunk)
 Irena Gantar Godina: Masaryk in masarykovstvo pri Slovencih
 Fran Šuklje: Iz mojih spominov I. (izbral in uredil Vasilij Melik)
 James C. Davis: Vzpon z dna. Slovenska kmečka družina v dobi strojev (o Žužkovih iz Slivnega oz. Vižovelj pri Devinu)
 Janez Strnad: Zgodbe iz fizike (o zgodovini velikih odkritij)
 Niccolò Machiavelli: Politika in morala (prevedel in z opombami opremil Niko Košir; knjiga vsebuje tudi znamenito besedilo »Vladar«)
 Fran Zwitter: O slovenskem narodnem vprašanju
 Ferdo Gestrin: Slovenske dežele in zgodnji kapitalizem
 Vasko Simoniti: Vojaška organizacija na Slovenskem v 16. stoletju
 Dragotin Cvetko: Slovenska glasba v evropskem prostoru
 Dnevnik cesarja Marka Avrelija
 Izidor Cankar: Razvoj stila v starokrščanski dobi in zgodnjem srednjem veku
 Izidor Cankar: Razvoj stila v visokem in poznem srednjem veku
 Izidor Cankar: Razvoj stila v dobi renesanse
 Radoslava Premrl: Moj brat Janko – Vojko
 Vloga Cerkev v slovenskem kulturnem razvoju 19. stoletja (zbornik)
 Cerkev, kultura in politika 1890–1941 (zbornik)
 Feliks J. Bister: Anton Korošec, državnozbornski poslanec na Dunaju: Življenje in delo 1872–1918
 Janja Žitnik: Pero in politika, Zadnja leta Louisa Adamiča
 Fedja Košir: Zamisel mesta (zgodovina urbanizma)
 Vladimir Ribarič: Potresi v Sloveniji. Ob stoti obletnici Ljubljanskega potresa.
 Andrej Vovko: Mal položi dar domu na altar. Portret slovenske narodnoobrambne šolske organizacije Družbe sv. Cirila in Metoda 1895–1918
 Lojze Ude: Moje mnenje o položaju. Članki in pisma 1941–1944 (uredil Boris Mlakar)

Ignacij Voje

ODNOS FEVDALNIH RODBIN NA KRANJSKEM DO REFORMACIJE

Referat na interdisciplinarnem znanstvenem simpoziju »Reformacija na Slovenskem« ob 400-letnici smrti Primoža Trubarja, Ljubljana od 9.–13. novembra 1987. Tekst referata je bil predviden za III. Trubarjev zbornik (Slovenska matica), ki pa ni izšel.

Sodobno slovensko zgodovino pisje je posvetilo mestu in vlogi fevdalnih rodbin na slovenskih tleh dokaj skromno mesto. Za obdobje reformacije so o njihovem deležu še največ pisali literarni zgodovinarji.¹ Nekoliko drugače so koncipirana nekatera starejša splošna² in specialna³ zgodovinska dela, kjer je vloga fevdalnih rodbin ali posameznih fevdalnih gospodov v zgodovinskem razvoju Kranjske zelo poudarjena. Avtorji so imeli nemen predvsem povečevati njihova junaška dela. V teh delih sili v ospredje politična zgodovina, medtem ko je njihov delež v gospodarskem in družbenem življenju zelo zapostavljen. Podlaga za obravnavo fevdalnih rodbin v navedenih delih je v prvi vrsti za Kranjsko delo Vajkarta Valvasorja,⁴ le deloma pa se pisci opirajo na arhivske vire. Neke sodobne, vsestranske, na arhivskih virih zasnovane obravnave kranjskih fevdalnih rodbin, tudi tistih, ki so v protestantizmu igrale pomembno vlogo, žal še nimamo. Seveda ne smemo prezreti izjeme, kot je na primer zelo celovit prikaz loškega gospostva škofov iz Freisinga, delo Pavla Blaznika.⁵ V zadnjem času so se različnih tem v zvezi s fevdalnimi rodbinami na Slovenskem lotili predstavniki mlajše generacije zgodovinarjev, ki so se poglobili v nove arhivske vire in nakazali nekaj iztočnic za nadaljnje delo.⁶

Vendar bo moralo slovensko zgodovino pisje ta dolg enkrat v celoti izpolniti, kajti tudi fevdalci, ki živijo v slovenskem prostoru, zaslužijo temeljito obdelavo, potrebno pa je oceniti tudi njihov pozitivni vpliv na razvoj slovenskega naroda. Pri teh raziskavah bi se končno morali otresti predsodkov o njihovem nemškem ali italijanskem poreklu in se bolj osredotočiti v njihovo vpetost v širše in vsakdanje dogajanje v slovenskem prostoru. O njihovem življenju in delu obstajajo določeni stereotipi, zato se podatki o Turjačanih, Lambergih, Egkih, Ravbarjih, Thurnih, Khislih prepisujejo iz knjige v knjigo in postajajo podlaga za pisanje gesel v enciklopedijah. Zato nas ne sme čuditi, da ima ena najslavnejših plemiških rodbin na Kranjskem Auerspegi-Turjačani, ki je igrala prav v obdobju protestantizma in bojov s Turki izjemno vlogo, v našem zgodovino pisju na splošno in še posebej v raznih enciklopedičnih izdajah tako skromno mesto.⁷

Referat, ki ni plod novih raziskav, bo bolj poskus opozoriti na nekatere momente, ki so prav kranjske fevdalce pripeljali v tako tesen stik z reformacijo. Njegov namen je predvsem

¹ Mirko Rupel, Primož Trubar, življenje in delo, Ljubljana 1962; isti, Primus Truber, Leben und Werke des slovenischen Reformators, München 1965; Fran Kidrič, Ogrodje ze biografijo Primoža Trubarja, Razprave Znanstvenega društva za humanistične vede, I. zv., Ljubljana 1923, str. 179–272.

² Josip Gruden, Zgodovina slovenskega naroda, III. del, Ljubljana 1914, str. 714–152; A. Dimitz, Geschichte Krains, II–III, Laibach 1875.

³ Peter Radics, Herbart VIII., Freiherr zu Auersperg, Wien 1862; Karl Prenner, Die Freiherren Rauber, Carniola 4, Laibach 1841, str. 133, 137, 141, 145, 149, 153; Viktor Steska, O Lambergih, Carniola n.v. VI, zv. 3, Ljubljana 1915, str. 81–89; P. Radics, Die Auersperger in Krain, Blätter aus Krain (Beilage zur Laibacher Zeitung), Fünfter Jahrgang, Laibach 1861, str. 71–72, 74–76, 78–79, 82–83.

⁴ Janez Vajkard Valvasor, Die Ehre des Herzogthums Crain, Laibach 1689.

⁵ Pavle Blaznik, Škofja Loka in loško gospostvo, Škofja Loka 1973; isti, Reformacija in protireformacija na tleh loškega gospostva, Loški razgledi, zv. 9, Škofja Loka 1962, str. 71–104.

⁶ Maja Žvanut, Od viteza do gospoda, Ljubljana 1994; Peter Štih, Goriški grofje ter njihovi ministeriali in militi v Istri in na Kranjskem, Ljubljana 1994; Dušan Kos, Med gradom in mestom, Ljubljana 1994; Ema Umek, Erbergi in dolski arhiv, I. in II. del, Ljubljana 1991, 1992.

⁷ O Auerspergih-Turjačanih dobimo le najbolj osnovne biografske podatke o posameznih pripadnikih rodbine v naslednjih priročnikih: Slovenski biografski leksikon, II. zv., Ljubljana, str. 19 (avtor J. Mal); Enci-

prikazati stanje v našem zgodovinoписju v zvezi s tem vprašanjem. Eden pojavov, ki je močno vplival na razmere v slovenskih deželah, je bilo nastajanje centralizirane države z najemniško vojsko, centralnimi uradi in uradništvom. Proces centralizacije pa se ni vršil toliko kot posledica deželnega gospodarskega in družbenega stanja, ampak v prvi vrsti zaradi turške nevarnosti.⁸ Zato se mi zdi, da bi bilo treba kompleks balkanske politike in balkanskih razmer bolj vključiti v analizo uspehov in neuspehov naše reformacije. V upravi je obstajal nekakšen dualizem med deželnim knezom in v začetku 15. stoletja izoblikovanimi deželnimi stanovi. Ta dualizem navzven najbolj karakterizira dejstvo, da je bil deželni glavar ali pa njegov namestnik (deželni upravitelj), obenem zaupnik vladarja in stanov.⁹ Kot primer bi navedel čudno obnašanje deželnega glavarja Jakoba Lamberga, kò se je Trubar leta 1560 vrnil kot superintendent v Ljubljano. Čeprav si škof Peter Seebach proti Trubarju zaradi stališča deželnih stanov ni upal ukrepati kljub cesarjevemu ukazu, je bil deželni glavar Jakob Lamberg, ki se je pred nekaj meseci pridružil protestantom, do Trubarja nekam zadržan.¹⁰ Ko pa so se Lambergi in Turjačani začeli prepirati in pravdati, in je skušal Trubar posredovati ter obe rodbini pomiriti, češ da bi nesloga obeh uglednih velikakških rodbin, pristašev protestantizma, škodila cerkvi, se je deželnemu glavarju zameril. Ker so medtem prišli cesarski ukazi proti Trubarju, mu je deželni oskrbnik Jošt Gallenberški svetoval, naj ne hodi na grad, če bi ga glavar poklical, ker bodo stanovi to stvar sami uredili z Lambergom.¹¹ Spor med Lambergi in Turjaškimi je moral biti hud in ne brez posledic za Kranjsko. Primož Trubar je namreč tožil baronu Ungnadu, da mu deželni glavar Jakob Lamberg zameri, ker se drži bolj gospodov Turjaških kot njega in Lambergov. Duša »klana« Lambergov, te silno razvejane družine, je bil prav Jakob, ki je moral biti zelo neprijeten človek. Bil je po naravi zavisten in spletkarski in je rad na dvoru ovajal svoje rojake.¹²

Deželni stanovi so se smatrali v smislu stanovske ustave za korporativno zastopstvo dežele. Po privilegijih, ki so jih stanovi pridobili, so dajali nasvete deželnemu knezu v splošnih zadevah, v določenih zadevah (npr. pri preklicu novcev, glede deželne obrambe, v sodnih zadevah plemstva itd.) pa je bil knez vezan na njihov pristanek. Najvažnejša pravica deželnih stanov je bila odobritev (izrednih) davkov. S finančnim pritiskom so stanovi dejansko celo soodločali v zakonodaji in splošni upravi. Zato je začetek centralizacije države sprožil dolgotrajno borbo med deželnim knezom in stanovi. Na eni strani je šlo za krepitev centralne oblasti v rokah vladarja, ne drugi strani pa za ohranitev moči in posebnega položaja ter pravic stanov. Prav v tej borbi se med plemstvom izoblikuje pokrajinski separatizem, ki v času viška klopedita Jugoslavije, I. zv. (I. izdaja), Zagreb 1955, str. 234–235 (avtor Redakcija EJ, I. zv. (II. izdaja – slovenska), Ljubljana 1983, str. 337–338 (avtor Redakcija); Enciklopedija Slovenije, I. knj., Ljubljana 1987, str. 130 (avtor Božo Otorepec). V nobenem tekstu ni omenjen odnos Turjačanov do reformacije. Pri kranjskih fevdalcih niso ugotovljene niti genealoške linije, kar lahko pokažemo na primeru Kozma Ravbarja gospoda gradov Kravjeka in Krumperka. V SML (3. zvezek, str. 36) beremo, da je starejša veja Ravbarjev pod Friderikom, poročenim z Ano Eggensteinerjevo, že 1438 dobila od celjskih grofov grad Kravjek na Dolenjskem v fevd. Friderikov sin Lenart, vrhovni dvorni maršal cesarja Maksimilijana I., je pridobil 24. decembra 1516 rodbini baronstvo. Njegov sin Kozma R. je bil od 1565–79 deželni oskrbnik na Kranjskem (umrl 7. januarja 1579, pokopan v ljubljanski stolnici). Iz zakona z Nežo pl. Purkstatt se mu je rodil sin Adam R. gospod na Kravjeku in Krumperku, ki je sodeloval v bitki pri Sisku leta 1593 (avtor R. Andrejka). V knjigi Majde Smoletove, Graščine na nekdanjem Kranjskem (Ljubljana 1982, str. 246, 247) pa najdemo naslednje podatke: Ob koncu 16. stoletja je omenjen v dveh listinah Kozma Ravbar s Krumperka, 21. februarja 1576 je omožil svojo hčer Felicito z Joštom Sauerjem s Kozjeka; 23. junija 1579 mu nadvojvoda Karel podeljuje Krumperk v fevd (Arhiv R Slovenije, Zbirka listin 1576 in 1579). V Arhivu R Slovenije v Krumperškem arhivu, fasc. 79 – Justicialia, sledimo pritožbam soseske Domžale proti Kozmu Ravbarju gospodu Krumperka in Kravjeka od 1575 do 1580 (glej I. Voje, Odnosi med gospodom Kozmom Ravbarjem s Krumperka in vaško skupnostjo Domžale v 16. stoletju, Zgodovinski časopis, 45/1, Ljubljana 1991, str. 33–40).

⁸ Sergij Vilfan, Pravni položaj kranjskih deželnih stanov in njegov vpliv na reformacijo. Družbena in kulturna podoba slovenske reformacije (SAZU), Ljubljana 1986, str. 14; Ferdo Gestrin, Družbeni razredi na Slovenskem in reformacija, Drugi Trubarjev zbornik, Ljubljana 1952, str. 26; A. Adler, Die Organisation der Centralverwaltung unter Kaiser Masimilian I., 1886, str. 159 sl.

⁹ F. Gestrin, Družbeni razredi na Slovenskem in reformacija, str. 26.

¹⁰ J. Kostrenčič, Urkundliche Beiträge zur Geschichte der protestantischen Literatur der Südslaven in den Jahren 1559–1565, Wien 1874.

¹¹ Th. Elze, Primus Trubers Briefe, Tübingen 1897, str. 344, 350.

¹² Maja Žvanut, Korespondenca dveh kranjskih plemičev iz sredine 16. stoletja, ZČ 43/4, Ljubljana 1988, str. 487.

reformacijskega gibanja doseže na Kranjskem takšno veljavo.¹³ Plemstvu je priključitev k reformaciji omogočala sekularizacijo cerkvene zemlje in mu dajalo v roke vodstvo nove cerkvene organizacije. Njegova politična moč pa je v zvezi z balkanskimi razmerami in turškimi vojnami rasla tudi po augsburškem verskem miru, ki ga deželni knez ni mogel takoj uveljaviti. V naših razmerah niso bili dani pogoji za drugačno miselnost, za drugačno smer reformacije kot je bila lutrovska. Zato je moral Trubar skrivati svoje cvinglijanstvo. V tej zvezi se nam kaže Trubarjeva spretnost prilagajati svoje reformatorsko delo našim razmeram.¹⁴

Ker je v reformaciji na Kranjskem predstavljalo plemstvo močnejši in vodilni družbeni razred, se je moral Trubar nasloniti nanj. Že v Laškem se je spoznal z Žigom Višnjegorskim. Ta vitez je bil v začetku 16. stoletja deželnoknežji oskrbnik in od 1511 do 1515 zastavni imetnik gosposčine v Laškem. Bil pa je še lastnik bližnjega trga Radeče in gradu Žlebnik (Siebenegg). Trubar je izrecno navedel, da mu je gospod Žiga pripovedoval, kaj je doživel, ko je leta 1528 kot cesarski odposlanec potoval na Turško, kako je sodeloval pri obrambi Dunaja leta 1529, pri Mariboru prispeval k odvrnitvi turškega obleganja, zastopal Kranjsko na odbor- niških shodih v Linzu, Innsbruck in leta 1530 celo na državnem zboru v Augsburgu (tu sodeluje tudi Jurij Turjaški). Gotovo mu je znal marsikaj povedati o protestantih na Nemškem. Ker je Žiga postal vnet protestant, je gotovo vplival na vikarja Trubarja in ga še bolj utrjeval v njegovi novoverski usmeritvi. Verjetno mu je prav Žiga Višnjegorski pomagal, da se je napotil v kranjsko središče v Ljubljano. Žiga je bil namreč zaupnik ljubljanskega škofa Franca Kacijanerja.¹⁵

Še posebej je bil vezan Trubar na Turjačane in tudi oni so mu bili zelo naklonjeni. Ob uporu kmetov leta 1515 je skoraj gotovo, da se Miha, Trubarjev oče ni pridružil upornikom, ker je bil v dobrih odnosih s Turjačani. To lahko sklepamo iz besed Primoža Trubarja, ko se je na stara leta zahvaljeval Krištofu in Andreju Turjaškemu za dobrote, ki so jih njuni predniki izkazovali njemu in njegovim. Iz celotnega Trubarjeva delovanja lahko sklepamo, da se Trubar ni navzel sovraštva do gospodujočega plemstva.¹⁶ Posebno mesto med Turjačani ima Herbart VIII., ki je bil od 1566 do 1575 deželni glavar na Kranjskem in je bil zelo naklonjen novemu protestantskemu gibanju. Kot Lenkovičev učenec in naslednik si je zlasti mnogo uslug pridobil pri obrambi pred Turki.¹⁷ Ko se je Trubar po trinajstih letih izgnanstva vrnil v domovino, je dobil prvo povabilo od Herberta Turjaškega, naj se oglasi na blejskem gradu. Herbart je namreč dobil blejsko gospostvo od briksenških škofov v zakup. Novi veri je bila zelo naklonjena njegova žena Marija Kristina Spaur. Na Bledu je ostal dva dni in imel na praznik Janeza Krstnika službo božjo s pridigo. Za grajske je bil to poseben dogodek, saj so prisostvovali cerkvenemu opravilu, kakršno so imeli pravi luterani v nemških deželah.¹⁸ S tem se je začela propaganda za luteranstvo na posestvu briksenškega škofa. Delo je uspevalo tem bolj, ker je bil za luteranstvo takoj pridobljen tudi blejski župnik Krištof Fašang, ki je začel učiti nove nauke. Bled je postal središče luteranstva za ves kraj. Kasneje je bil Fašang pregnan z Bleda, toda tudi Herbart Turjaški je izgubil blejsko gospostvo, ki je prešlo na kato- lištvu zvestega plemiča Ivana Jožefa Lenkoviča. Za pokatoličanjenje blejskih podložnikov so se vneli hudi boji. Leta 1586 je v blejske razmere odločno posegel briksenški škof, ki je tja poslal svoje komisarje. Toda kranjski stanovi so se z vso silo zavezeli za luteranske podložnike, čeprav so imeli zemljiški gospodje odločati o veri svojih podložnikov in so briksenški

¹³ A. Dimitz, *Geschichte Krains*, II. zv., str. 32–47, 67 sl.

¹⁴ F. Gestrin, *ibid.*, str. 34; Th. Elze, *Die Superintendenten der evangelischen Kirche in Krain während des sechzenten Jahrhunderts*, Wien 1863, str. 19. sl.; A. Dimitz, *Geschichte Krains*, II. zv., str. 233 sl.; Fran Kidrič, *Pripombe in opombe k zgodovini reformacije na Slovenskem*, *Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino* (ČJKZ), II. zv., Ljubljana 1920, str. 188 sl.

¹⁵ J. Orožen, *Das Bisthum und die Diözese Lavant, Marburg 1881*, IV/2, str. 211, 232; Janko Orožen, *Zgodovina Trbovelj, Hrastnika in Dola*, I. knj., Trbovlje 1958, str. 46, 47, 49; A. Dimitz, *Geschichte Krains*, II. zv., str. 114, 124, 127, 134, 138, 148.

¹⁶ Fr. Kidrič, *Trobarji na Raščici*, ČJKZ II., Ljubljana 1920, str. 251–274; Mirko Rupel, *slovenski protestantski pisci*, Ljubljana 1934, str. 138.

¹⁷ P. Radics, *Herbart VIII., Freiherr zu Auersperg*, Wien 1862.

¹⁸ Th. Elze, *Primus Trubers Briefe*, str. 113; J. Gruden, *Zgodovina slovenskega naroda*, III. del, str. 724, 725.

komisarji postopali v zvezi z navodili nadvojvode Karla. Njihove odredbe so stanovi proglasili za kršitev deželnih pravic. Ker komisarji niso hoteli priznati stanov za svoje oblastnike, so stanovi nastopili s silo. Poslali so četo štiridesetih konjenikov na Bled. Njim se je kmalu pridružilo mnogo radovljiških meščanov in drugih privržencev nove vere, tako da je četa kmalu narasla na 200 ljudi. Toda tudi komisarji niso mirovali, ampak so začeli zbirati oborožene može z Jesenic in iz Bohinja, katoliškim podložnikom pa so ukazali, naj se oborožijo in pripravijo na boj. Deželni upravitelj in odborniki so skrivaj pozvali vse luteranske podložnike na Gorenjskem k orožju in jim določili Andreja Galla za poveljnika. Do borbe ni prišlo, ker je nadvojvoda Karel ukazal deželnemu upravitelju, da mora stanovske konjenike takoj poklicati z Bleda. Po dolgem obotavljanju sta se Adam Raubar in Andrej Gall s svojimi četami umaknila z Bleda.¹⁹

Tudi ta primer dokazuje, kako je med plemstvom v okviru stanov prihajalo do popuščanja deželnemu knezu in do neenotnosti. To je prišlo do izraza še posebej pri dveh Trubarjevih akcijah. Slovenski cerkveni red je bil drzen poskus Trubarja, ki se ni docela posrečil. V protestantskih deželah je smel objaviti takšen red samo deželni knez in je torej po značaju sodil med deželne zakone. Ker tega od katoliškega nadvojvode ni mogel pričakovati, je Trubar hotel, da bi Slovenska cerkovna ordinga veljala kot njegovo zasebno delo, a to na ta način, da bi jo posvetil deželnim stanovom. Tako bi dobila nekakšno uradno veljavo. Toda ko je nadvojvoda Karel zvedel za novo knjigo, jo je dal zapleniti in Trubarja izgnati. Pomagale niso ne Trubarjeva iznajdljivost, ne obsežne akcije posameznih članov deželnih stanov.²⁰ Epizoda s *Formulo concordiae* je prav tako pokazala omahljivost stanov. To so pokazale ovire in pomiselki, ki so jih imeli v domovini in ki so zavlekli podpis od konca 1579 do konca 1582.²¹ Podobno se je dogajalo pri izdaji Dalmatinove Biblije. Ko je Dalmatin dokončal prevod celotnega sv. pisma ter z lepo Mandelčjevo izdajo Pet Mojzesovih bukev opozoril nanj protestantsko javnost, so minila tri leta, da so stanovi leta 1581 sklicali revizijsko komisijo vodilnih protestantskih teologov iz Kranjske, Koroške in Štajerske. Po dvo-mesečnem pregledovanju je komisija odobrila prevod in dovolila natis.²²

Predikanti so našli možnost za svoje delo ali pa zatočišče predvsem pri fevdalcih, ki so jih skrivali na svojih gradovih. Turjaški so imeli na svojem gradu Turjaku že zgodaj predikanta. Tu srečamo Jurija Dalmatina, ki so mu Turjačani pomagali pri prevodu Biblije v slovenski jezik, pa Andreja Savinca in Janeza Folta. Svoje podložne kmete so hoteli spreobrniti v novo vero, zato so izročili župnijo Škocijan pri Turjaku luteranom. Vendar pri tem niso imeli veliko uspeha, ker so se leta 1589 škocjanske fare spet polastili katoličani. Tudi v Žužemberku, kjer so bili Turjačani gospodarji, je trajala protestantska propaganda zelo dolgo. Poleg grajske kapele sv. Ulriha so se luterani polastili še cerkve sv. Jakoba in si ob njej uredili pokopališče. Tudi turjaški grad Nadlišek je bil za župnijo Bloke luteranska postojanka. Luterani so se tu polastili prostorne grajske cerkve, ki je stala na dvorišču in jo imeli 26 let v posesti. Tu je pridigal Krištof Fašang, bivši blejski predikant in mnogi drugi.²³ Maksimiljan Gall iz Rožeka, posestnik Moravč, je na svojem gradu skrival (1599) Trubarjevega sina predikanta Felicijana.²⁴

Abdítás (Albin Prepeluh) v brošurici »Primož Trubar in naša revolucija« pravi povsem upravičeno za fevdalce 16. stoletja: »moramo jih imenovati naši, kajti stali so na čelu reformacije in so podpirali mlado slovensko kulturo, borili so se proti Dunaju in Rimu, borili so se za svobodo vere in sprejemali v svoje varstvo preganjane predikante«. Prtikularistične tendence fevdalcev, ki so na Kranjskem dosegle takšno veljavo, so jih na nek način zbližale s podložnim ljudstvom. To se delno kaže tudi pri priznavanju jezika podložnega prebivalstva

¹⁹ F. Gestrin, Bled v fevdalnem obdobju – do konca 18. stoletja, *Kronika*, letn. 32, št. 2–3, Ljubljana 1984, str. 126–127; F. Kimovec, *Veldes einst und jetzt*, Laibach 1908, str. 52 sl.; J. Gruden, *Zgodovina slovenskega naroda*, III. del, str. 724–726.

²⁰ M. Rupel, *Reformacija, Zgodovina slovenskega slovstva*, I. del, Ljubljana 1956, str. 225–226.

²¹ M. Rupel, *Primož Trubar in formula concordiae*, *Drugi Trubarjev zbornik*, Ljubljana 1952, str. 65–78.

²² Anton Slodnjak, *Slovensko slovstvo*, Ljubljana 1968, str. 38.

²³ J. Gruden, *Zgodovina slovenskega naroda*, III. del, str. 730–732, 741.

²⁴ Th. Elze, *Die Universität Tübingen und die Studenten aus Krain*, Tübingen 1877, str. 82.

in njegovem uvajanju v bogoslužje. Protestantski voditelji pa so premalo razmišljali o uveljavljanju slovenskega jezika v javnem življenju in v višjem šolstvu. Slovenščina je bila bolj liturgični jezik kakor organ javnega in družabnega življenja. Kljub temu se je polagoma vendarle vraščala v življenje fevdalne družbe. O tem govori Trubar v nemškem predgovoru k Pavlovim listom, ki ga je posvetil »Ženam, vdovam in mladenkam v slovenskih deželah« in se nanaša na plemkinje, dasi so bile nekatere med njimi tujke (Avstrijske, Zgornještajerke in Tirolke), ki so skupaj s služinčadjo in podložniki prebirale slovenske protestantske knjige.²⁵ Tudi Adam bohorič je predgovor k Zimskim uricam naslovil na plemiško mladino v slovenskih deželah, da bi jo spodbudil k učenju slovenščine. Čeprav te besede med Bohoričevimi plemiškimi učenci niso vzbudile gorečnosti za slovensko govorico in slovstvo, je treba vzroke za neuspeh iskati v odločnih protireformacijskih akcijah. Kot nekatere Trubarjeve pobude, je tudi ta prišla prepoznano.²⁶

Trubar se je zavedal, da je treba poskrbeti za duhovniški naraščaj. Tudi pri tej akciji je našel vso podporo v stanovih, zato si je naložil še skrb za ustanovitev javne šole v Ljubljani, ki bi pripravljala za študij na univerzi. Z vso vnemo se je lotil dela in s prošnjami pripravil posamezne fevdalce, da so prispevali denar za ustanovitev prve javne šole v Ljubljani. Pri tem mu je zlasti pomagal Vid Khisel, velik prijatelj znanosti in umetnosti. Ko so jo spomladi leta 1563 odpri, je imela pod vodstvom Lenarta Budine še nizko raven. Šele ko je stanovska šola leta 1582 dobila pod Frischlinovim vodstvom pet razredov, je postala prava srednja šola in absolventi so si pridobili možnost neposrednega vstopa na univerzo. Čeprav je bila vloga slovenščine skromna, je glede na prejšnje čase pomenila veliko pridobitev. Trubar je spoznal, da je treba poslati več domačinov na višješolski študij. Okoristil se je s Tiffernovim ustanovo.²⁷

Po odhodu Trubarja so nastale v Ljubljani težave z zasedbo mesta superintendenta. Spletke so preprečile prihod Gašperja Mellisandra, ki je v Jeni študiral pri Vlačiću. Sredi leta 1568 so se deželni stanovni obrnili uradno na Andreea in Trubarja v Tübingen s prošnjo, da bi jim preskrbel za superintendenta primerno osebo. Pri tem so poudarili, naj bi bil novi pridigar predvsem učen mož, ki bi znal, »če je mogoče«, slovensko.²⁸ Žal takrat tej želji Trubar ni mogel ustreči in se je odločil za Kristofa Spindlerja. Pod njegovim vodstvom se je na Slovenskem utrdila württenberška pravovernost. Poslej je tudi Primož Trubar, čeprav je živel v tujini, prišel pri kranjskih deželnih stanovih do večje veljave, kakor jo je imel v času, ko je njih cerkev vodil Sebastijan Krelj. Po Spindlerjevi smrti (1591) je nastala delitev superintendature na nemško in slovensko. Jernej Simplicius je bil nemški, Trubarjev sin Felicijan pa slovenski superintendent. Po Simplicijevi smrti je bil Felicijan edini (in zadnji) superintendent. Treba je omeniti, da je Felicijan, ki je prišel leta 1580 v Ljubljano, pridigal le nemško in tudi pozneje mu je slovenščina delala težave.²⁹

Ko je bil Primož Trubar izgnan in je živel v tujini, ni pretrgal stikov s stanovni ali posameznimi fevdalci. Na razne načine je kazal hvaležnost za pomoč, ki so mu jo nudili, kakor tudi za skrb, ki so jo posvečali slovenski protestantski cerkvi. Primož Trubar je pokazal naklonjenost do fevdalcev v posvetilih k posameznim knjigam, ki jih je izdajal. V Derendingenu je leta 1567 izdal štiri publikacije, namenjene cerkvi in šoli, med njimi »Ta celi katekismus . . . slovenski inu nemški vkup drukan«. Ta se razlikuje od prejšnjih treh (1550, 1555 in 1566) po tem, da je besedilo slovensko in nemško natisnjeno drugo pod drugim. Knjižico je posvetil sedemletnemu ali osemletnemu Gabrijelu Gallenberškemu, najmlajšemu sinu pravkar umrlega kranjskega deželnega oskrbnika, vnetega protestanta in Trubarjevega zavetnika.³⁰ Najvažnejša objava v letu 1567 je bila obsežna pesmarica z naslovom »Eni psalmi, ta celi katekismus inu . . . pjesni«. Avtor jo je posvetil Juriju Khislu, ki je podpiral prote-

²⁵ A. Slodnjak, Slovensko slovstvo, str. 33.

²⁶ Ibid., str. 38, 41.

²⁷ Vlado Schmidt, Pedagoško delo protestantov na Slovenskem v XVI. stoletju, Pedagoški tisk, zv. 6, Ljubljana 1952, str. 25–30, 145; M. Rupel, Primož Trubar, str. 153; 199; Christoph Weismann, Humanist Mihael Tiffernus (1488/89–1555) mentor vojvode Kristofa in mecen tübinskega štipendija, ZČ 41/3, Ljubljana 1987, str. 439–464.

²⁸ M. Rupel, Primož Trubar str. 196.

²⁹ Fran Ilešič, Primož Trubar in njegova doba, Trubarjev zbornik, Ljubljana 1908, str. XXI–XXII.

³⁰ M. Rupel, Primož Trubar, str. 189.

stante in Trubarjevim izkazal mnogo dobrot. Njegova družina je kazala veliko ljubezen do umetnosti in zlasti do glasbe.³¹ Leta 1575 je izdal Trubar delo z naslovom »Katehismus z dvejma izlagama«. Ta zajetna knjiga s 531 stranmi spada med najzanimivejše Trubarjeve knjige. Posvečena je Francu Josipu s Strmola. Trubar mu je bil krstni boter. Z njegovim dedom in očetom je bil v prijateljskih odnosih.³² Franc Krištof Gall s Podpeči je študiral v Tübingenu in je redno obiskoval Primoža Trubarja. Ta mu je leta 1577 poleg drugih posvetil Novi testament. Franc Krištof Gall se je zelo zavzemal leta 1587 za predikanta Kupljenika in protestantske Blejce. Od stanov je dobil leta 1584 v dar Dalmatinovo Biblijo v rdečem usnju in s srebrnimi okovi.³³

Pri oceni sodelovanja kranjskih fevdalcev v reformaciji ne moremo prezreti turške nevarnosti in turških vojn. Turški vpadi na Kranjsko pridejo v tem času v zadnjo, odločilno fazo. S sultanom Sulejmanom II., je nastopila za slovenske dežele nova, izredno težka doba. S padcem Beograda 1521 se prične nova turška ekspanzija proti zahodu. Pritisk se stopnjuje po bitki na Mohačkem polju leta 1526. Od leta 1525 do 1530 je Kranjska po trditvah deželnih stanov doživela 50 vpadov. Višek je turška ekspanzija v tej dobi dosegla v času Sulejmanovega pohoda proti Dunaju leta 1529 in ob ponovljenem poskusu leta 1532. Junaški odpor Nikole Jurišiča pri Kisku (Köszeg) je preprečil prodor proti Dunaju. V drugi polovici 16. stoletja postajajo vpadi v slovenske dežele redkejši.³⁴ Vzrok lahko iščemo v postopnem izpopolnjevanju obrambne organizacije.³⁵ Višek doseže reformacija v času, ko so turški vpadi prenehali, poznejši dogodki v zvezi s turškimi vojnami pa prinesejo slavo nekaterim kranjskim fevdalcem.

Kot prelomen dogodek v turških vojnah naj omenim še bitko pri Sigetu leta 1566, ko je Nikola Zrinjski s svojim junaškim dejanjem preprečil sultanu Sulejmanu II. zadnji pohod proti Dunaju. Herbart VIII. Turjaški je skupaj s hrvaškim banom Erdödyjem vodil deviacijske operacije proti zadnji ofenzivi sultana Sulejmana II. Edini od kranjskih fevdalcev, ki se je pri Sigetu boril skupaj z Nikolo Zrinjskim, je bil Ahac Thurn, upravitelj Kranjske. Kot predsednik vojnega sveta je pozneje vodil gradnjo trdnjave Karlovac. Bil je vnet luteran, ki je na svoje graščini Križ pri Kamniku nudil zavetje kamniškim luteranom ter predikantu M. Kumprechtu.³⁶ Bitka pri Sigetu je našla odmeve tudi v literaturi. Ko so začeli po sigetski katastrofi krožiti med kranjskim plemstvom prepisi Historije Sigeta, ki jo je napisal tajnik Zrinskega in komornik Ferenc Črnko v hrvaškem jeziku, je Samuel Budina, ki je bil po vrnitvi iz Tübingena nekaj let domači učitelj sinov Janža Auersperga, napravil na prigovarjanje Janža Khisla in drugih kranjskih plemičev latinski in nemški prevod. Latinski prevod je tudi objavil (*Historia Sigethi*) na Dunaju leta 1568. Budinov prevod so v najrazličnejših zvezah ponatiskovali, tako da je služil kot vir vsakomur, kdor je skušal dobiti verno sliko sigetskih dogodkov.³⁷

Herbart VIII. Turjaški je padel leta 1575 pri Budačkem, ko je poskušal razbiti koncentracijo turških sil okrog Bihaća. Jurij Khisl je izdal v Ljubljani pri Janžu Mandelcu leta 1575 latinski, leta 1576 pa nemški življenjepis Herbarta Turjaškega.³⁸ Toda kljub veličastni zmagi

³¹ M. Rupel, *Nove najdbe naših protestantov XVI. stoletja*, Ljubljana 1954, str. 30.

³² M. Rupel, *Primož Trubar*, str. 204; Gspan, *SBL* zv. III, str. 15.

³³ A. Dimitz, *Geschichte Krains*, zv. III., str. 86, 100, 109, 125, 129, 136, 209; Th. Elze, *Die Universität Tübingen*, str. 31, 69.

³⁴ Stanko Jug, *Turški napadi na Kranjsko in Primorsko do prve tretjine 16. stoletja*, *Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo*, zv. XXIV, Ljubljana 1943, str. 1–60; isti, *Turški napadi na Kranjsko in Primorsko od prve tretjine 16. stoletja do bitke pri Sisku*, *Zgodovinski časopis*, zv. IX, Ljubljana 1955, str. 26–62; Vasko Simoniti, *Turki so v deželi že*, *Turški vpadi na slovensko ozemlje v 15. in 16. stoletju*, Ljubljana, 1990.

³⁵ V. Simoniti, *Vojaška organizacija na Slovenskem v 16. stoletju*, Ljubljana 1991.

³⁶ J. Gruden, *Zgodovina slovenskega naroda*, III. del, str. 722–724.

³⁷ Fr. Kidrič, *Oblega Sigeta v sodobnem hrvaškem opisu*, *Časopis za zgodovino in narodopisje*, zv. IX, Maribor 1912, str. 42–97.

³⁸ Branko Reisp, *Mandelčevi ljubljanski tiski v knjižnici Narodnega muzeja v Ljubljani*, *Kronika* XI., Ljubljana 1963, str. 53; isti, *Prvi (protestantski) tiskar na Slovenskem Janez Mandelc*, *ZČ* 47/4, 1993, str. 509–514; P. Radics, *Die Auersperger in Krain*, str. 79.

nad Turki pri Sisku leta 1593, pri kateri so imeli levji delež prav kranjski fevdalci-protestanti na čelu z Andrejem Auerspergom,³⁹ ni bilo mogoče zaustaviti protireformacijskega gibanja.

Plemstvo na Kranjskem je nosilo glavno breme pri obrambi pred Turki. Zanimivo je, da se slovenske dežele niso znale združiti zoper turško nevarnost in s pomočjo domačega plemstva izoblikovati vojaške sile, ki bi ji lahko kljubovala. Službena mesta in čini v Vojni krajini so pripadali plemstvu notranjeavstrijskih dežel, ki so finančno vzdrževale Vojno krajino. Postavlja se vprašanje, kakšen je bil mehanizem, ki je odredil, kdo iz vrst kranjskega plemstva naj bi zasedel določena vojaška mesta v Vojni krajini. Kranjska, ki je nosila najtežje breme, je imela pri namestitvi odločilno vlogo. Ohranjena so številna namestitvena pisma kranjskih deželnih stanov za čine v Vojni krajini. Potrebno bo ugotoviti, kakšne posledice ima za razvoj Kranjske sodelovanje plemstva pri obrambi in pri opravljanju vojaških služb v Vojni krajini. Ker je bila Metlika od začetkov turških vojn do zgraditve Karlovca (1579) najvažnejša točka za zbiranje vojaških sil in skladišča orožja ter hrane za oskrbovanje Vojne krajine, ni čudno, da se je v Metliki hitro razširila nova vera. Od tu so jo zanesli v Vojno krajino. Ker so se takrat v Vojni krajini dopisovali skoraj vse v hrvaškem jeziku, je bilo potrebno, da so se hrvaščine naučili tudi poveljniki in oficirji, ki so bili iz vrst kranjskih fevdalcev. Turjaški (Andrej Herbart, Karel), Ivan Lamberg, Friderik Sauer in celo nasprotnik Hrvatov Ivan Josip Herberstein so pisali pravilno hrvaščino in izdajali listine, pisane v latinici, cirilici in glagolici.⁴⁰ Sodelovanje v obrambi pred Turki izven ožje domovine je prav gotovo vplivalo na miselnost in širšo kulturno orientacijo plemstva v naših deželah, posebno na Kranjskem. Koliko je bil ta vpliv odločilen tudi pri usmeritvi v protestantizem, pa je seveda vprašanje, ki ga bo treba še preučiti.

³⁹ Bitka pri Sisku: 1593–1993, (zbornik razprav in katalog razstave), Ljubljana 1993.

⁴⁰ Ivan Steklasa, Protestantizem v Istri, v metliški in hrvaški krajini, Trubarjev zbornik, Ljubljana 1908, str. 77–78.

Zusammenfassung

DAS VERHÄLTNIS DER KRAINISCHEN ADELSGESCHLECHTER ZUR REFORMATION

Ignacij Voje

Die Abhandlung, die kein Ergebnis neuerer Forschungen ist, stellt vor allem einen Versuch dar, die Ursachen dafür zu ermitteln, warum gerade die krainischen Feudalherren einen so engen Kontakt zur Reformation hergestellt haben. Dabei ist der Autor vor allem darum bemüht, die einschlägigen Forschungsergebnisse der slowenischen Geschichtsschreibung vorzustellen. Da der Adel in der Reformationszeit die stärkste und führende Gesellschaftsschicht darstellte, erhofften sich die slowenischen Protestanten mit Trubar (Truber) an der Spitze gerade vom Adel eine Unterstützung. Primož Trubar lernte bereits in Laško (Tüffer) Žiga Višnjegorski (Sigismund von Weixelburg) kennen, einen eifrigen Protestanten, der zweifellos einen Einfluß auf den Vikar Trubar ausübte und ihm nach Ljubljana (Laibach), der Hauptstadt Krains, verhalf. Später fühlte sich Trubar besonders mit den Turjaški (den Auerspergern) verbunden, die ihm ihre Zuneigung zeigten. Darum nimmt es nicht wunder, daß Trubar bei seiner Heimkehr aus der dreizehnjährigen Verbannung die erste Einladung von Herbart Turjaški (Herbart von Auersperg) erhielt, ihn auf dem Schloß in Bled (Veldes) aufzusuchen. Es folgt eine Darstellung der Verbreitung des Protestantismus im Gebiet der Brixener Grundherrschaft in Bled und der Aktionen, die von den krainischen Landständen gestartet wurden, um die Untertanen, die der Lehre Luthers geneigt waren, zu beschützen. Das Beispiel von Bled zeigt deutlich, wie es unter dem Adel im Rahmen der Landstände zu einem Nachgeben gegenüber dem Landesfürsten und zur Uneinigkeit im Verhältnis zur Reformationsbewegung kam. Das kam auch bei zwei bedeutenden Aktionen Trubars zum Ausdruck. Die Einführung der slowenischen Kirchenordnung stellte einen dreisten Versuch dar, der nicht zur Gänze geglückt ist. Die Episode mit der Formula concordiae zeugte ebenso vom Wankelmut der Stände. Auch beim Drucken der Bibel von Dalmatin konnte eine gewisse Verzögerung verzeichnet werden.

Die Prediger fanden Arbeitsbedingungen oder Zuflucht vor allem bei den Feudalherren, von denen sie auf ihren Schlössern versteckt wurden. In der Abhandlung werden die Prediger erwähnt, die sich auf den Schlössern der Auersperger aufhielten. Partikularistische Tendenzen der krainischen Feudalherren erreichten in Krain eine Intensität, die sie in gewisser Hinsicht der untertä-

nigen Bevölkerung näher brachte. Das manifestiert sich teilweise bei der Anerkennung der Sprache der Untertanen und bei der Einführung der slowenischen Sprache in den Gottesdienst. Trubar war sich der Notwendigkeit bewußt, für den Priesternachwuch Sorge tragen zu müssen. Er war um die Gründung einer öffentlichen Schule in Ljubljana bemüht, wobei er die Unterstützung der krainischen Feudalherren genoß. Diese Schule sollte die Schüler für das Studium an Universitäten vorbereiten. Trubar gelangte auch zur Erkenntnis, daß mehr Einheimische zum Hochschulstudium ins Ausland geschickt werden müßten. Dabei machte er sich Tiffens Stiftung zunutze. Durch Trubars Abgang ins Ausland ergaben sich Schwierigkeiten mit der Besetzung der Superintendentenstelle. Im Jahre 1568 wandten sich die krainischen Landstände an Andreea und Trubar in Tübingen mit der Bitte, eine für diese Stelle geeignete Person zu finden und fügten an, sie sollte Slowenisch beherrschen. Als Primož Trubar verbannt war und im Ausland lebte, riß er die Kontakte mit den krainischen Feudalherren nicht ab. Seine Zuneigung gegenüber den Feudalherren und seinen Dank für die geleistete Hilfe verlich er in den Widmungen zu einzelnen von ihm herausgegebenen Büchern Ausdruck.

Bei der Beurteilung des Verhältnisses der krainischen Feudalherren zur Reformation können die türkische Gefahr und die Türkenkriege nicht übersehen werden. Auf die Türkenkriege beziehen sich zwei bedeutende literarische Werke, die in den protestantischen Kreisen entstanden sind. Die von Franc Črnko, dem Sekretär von Zrinski und Kämmerer, in kroatischer Sprache verfaßte »Historia Sigheti« wurde auf Zureden von Janž Khisl und anderen krainischen Adligen von Samuel Budina in die lateinische und deutsche Sprache übersetzt. Jurij Khisl gab aber den Lebenslauf von Herbart VIII. von Auersperg heraus, der im Jahre 1575 bei Budački gefallen war. Er erschien 1575 in lateinischer, 1576 in deutscher Sprache in Ljubljana bei dem Drucker Janž Mandelc. Die Beteiligung der krainischen Feudalherren an der Türkenabwehr außerhalb ihrer engeren Heimat (Militärgrenze) schlug sich zweifelsohne in ihrer Denkart und kulturellen Orientierung nieder. Inwieweit dieser Einfluß bei ihrer Ausrichtung auf den Protestantismus ausschlaggebend war, ist eine Frage, die noch untersucht werden muß.

KRONIKA

Časopis za slovensko krajevno zgodovino

Sekcija za krajevno zgodovino Zveze zgodovinskih društev Slovenije že vse od leta 1953 izdaja svoje glasilo – »Kroniko«. Revija je ilustrirana in poleg poljudno-znanstvenih prispevkov iz slovenske krajevne zgodovine pogosto objavlja tudi razprave in članke, ki po svoji problematiki presegajo ozke lokalne okvire. »Kronika« ima namen popularizirati zgodovino in zato poroča o delu zgodovinskih ustanov in objavlja ocene novih knjig, pomembnih za slovensko zgodovinspisje.

»Kroniko« lahko naročite na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, 61000 Ljubljana, Aškerčeva 2/I. Po izredno ugodnih cenah so na razpolago tudi večinoma vsi starejši letniki revije.

V seriji »Knjižnica Kronike« so doslej izšle naslednje publikacije:

- Milko Kos, SREDNJEVEŠKA LJUBLJANA, topografski opis mesta in okolice (1955), 96 strani.
- Igor Vrišer, RAZVOJ PREBIVALSTVA NA OBMOČJU LJUBLJANE (1956), 72 strani.
- Vlado Valenčič, SLADKORNA INDUSTRIJA V LJUBLJANI (1957), 68 strani.
- Sergij Vilfan – Josip Černivec, ZGODOVINA LJUBLJANSKE MESTNE HIŠE (1958), 128 strani.
- Peter Vodopivec, LUKA KNAPELJ IN ŠTIPENDISTI NJEGOVE USTANOVE (1971), 104 strani.

Boris Golec

TRGOVSKI PROMET NA ŠIRŠEM OBMOČJU VIŠNJE GORE DO KONCA 18. STOLETJA V LUČI DEŽELSKOSODNIH IN MESTNIH MITNIC

Širše območje Višnje gore, na katerega se omejuje pričujoča razprava, ni zemljepisno enoten prostor niti poljubno raztegljiv pojem, temveč z mejami natanko določeno ozemlje višnjegorskega deželskega sodišča, kot ga je z majhnimi popravki mogoče zasledovati stoletja. Grad in mesto Višnja gora sta znotraj tega ozemlja sicer zavzemala osrednje mesto, vendar je bil njegov obseg neprimerno večji in v prometnem oziru pomembnejši od višnjegorskega neposrednega gospodarskega zaledja. Deželsko sodišče je namreč na severu mejilo na Savo, segalo s skrajno zahodno točko do križišča pri Šmarju, prekoračilo na jugu zgornji tok reke Krke in se na vzhodu približalo Žužemberku in Trebnjemu.¹ Skozenj je tako potekala skoraj polovica dolenske deželne ceste med Ljubljano in Novim mestom, naslonjene še na antično itinerarsko cesto, prečkala ga je pomembna prastara tovarna pot ob zgornji Krki proti Notranjski, na severu pa je prav tako v znatni dolžini mejilo na savsko rečno pot. Z izjemo prometa na skrajni zahodni dolenski prometnici od Ljubljane preko Rašice in naprej na Kočevsko je višnjegorski deželskosodni okvir povezoval celoten tranzit in trgovski promet skozi Dolenjsko v smeri vzhod-zahod in obratno.²

Vrsta srečnih okoliščin je tudi sodobnemu človeku omogočila večplasten vpogled v prometno stanje obravnavanega območja skozi daljše časovno razdobje, še preden je vanj odločneje posegla državna oblast. Gospodstvo Višnja gora je namreč pobiranje mitnine v svojem deželskem sodišču skoraj poltretje stoletje repuščalo v zakup mestu Višnja gora, le-to pa ima vedno vsi slovenski mesti enega najbolje ohranjenih arhivov. Njegovo starejše gradivo od druge polovice 15. stoletja naprej³ daje, obogateno z višnjegorskimi spisi iz kranjskega vicedomskega arhiva,⁴ razmeroma zaokroženo in celovito podobo o prometnih poteh in trgovsko prometnih pristojbinah na njih. Ob tem seveda ne smemo prezreti, da so bile v 16. in 17. stoletju razne kameralne, stanovske in zasebne (t.j. deželskosodne, mestne) mitnice med seboj zelo pomešane in zato ne moremo govoriti povsod o izključnem lastništvu vsega cestnega tira, ki so ga morale posamezne oblasti tudi vzdrževati in popravljati.⁵

Gospodstvo in grad Višnja gora sta bila dediščina Heminega rodu in sta sprva pripadala Weixelbergom ali Višnjegorskim. Z izumrtjem te mogočne rodbine je Friderik Babenberžan leta 1231 vključil njihovo obsežno posest v svoje »kranjsko gospodstvo«. V vojni za češko krono so si nato pridobili Višnjo goro habsburški zavezniki Ortenburžani,⁶ od njih pa leta 1418 nasledili grofje Celjski. Habsburško je postalo višnjegorsko gospodstvo kmalu zatem, leta 1431 z izročilno pogodbo Hermana II. Skoraj dve stoletji so ga nato upravljali deželnoknežji

Uporabljene kratice

- AS – Arhiv Slovenije
 NŠAL – Nadškofijski arhiv Ljubljana
 MMVK – Mittheilungen des Musealveeins für Krain
 ZČ – Zgodovinski časopis

¹ AS, Privatni arhiv Ljudmila Hauptmana, Gradivo za historični atlas slovenskih dežel, No. 26 Weichselberg, opisi meja deželskega sodišča 1575, 1578, 17. stol. in 1804.

² Prim. Milko Kos, Zgodovina Slovencev od naselitve do 15. stoletja, Ljubljana 1955, str. 239 sl. (cit. Kos).

³ AS, Mestni arhiv Višnja gora, fasc. I-VIII (cit. m. arh.).

⁴ AS, Vicedomski urad za Kranjsko, fasc. I/40/W-VII, I/70a/W-XVII, I/89/W-II, I/145/W-I (cit. vic. a.).

⁵ Ludvik Modest Golja, Razvoj cestnega omrežja na Kranjskem in Primorskem v 16. in 17. stoletju, ZČ VI–VII 1925/53, str. 615 (cit. Golja).

⁶ Kos, str. 279–280, 294–295.

Grad in mesto Višnja gora okoli leta 1689, gledano z vzhodne strani iz smeri Starega trga
 upravitelji in zakupniki, leta 1618 ga kupijo Mosconi, od 1631 do najnovejše dobe pa je bila Višnja gora v rokah grofov in knezov Auerspergov.⁷

Iz naselja pod gradom se je razvila trška naselbina v današnjem Starem trgu najbrž že v drugi polovici 14. stoletja, vendar stopi trg Višnja gora zatrdno v zgodovino šele leta 1443.⁸ Zdi se, da je moglo dobiti naselje privilegirani položaj in s tem ustrezne pogoje svojega razvoja šele po letu 1431, ko je postalo habsburška last. Še vedno ne povsem pojasnjeno vprašanje zadeva čas prestavitve naselja iz Starega trga na polico pod gradom, o čemer govori listina Friderika III. iz leta 1478, ko je bil trg povzdignjen v mesto.⁹ Domnevo, da je začela nastajati nova Višnja gora na današnjem mestu vsaj že 1461, ko navaja opis trškega pomirja na njegovih mejah tudi Stari trg,¹⁰ je mogoče prav na podlagi omenjenega opisa dopolniti z ugotovitvijo, da je morala stati Višnja gora leta 1461 in nedvomno že več let poprej na istem mestu kot sedaj. Trško pomirje namreč oklepa današnjo naselbino,¹¹ v kateri je treba iskati tistih 51 domcev trga Višnja gora, ki jih omenja leto dni starejši višnjegorski urbar.¹² Ukaz o prestavitvi naselja v listini iz leta 1478 je tako zgolj potrditev že obstoječega stanja. Mestece Višnja gora, ki je svoje mestne pravice dolgovalo predvsem deželnoknežji skrbi za varnost pred Turki, je nato kakšnih sto let lepo napredovalo, od konca 16. stoletja pa vidno nazadovalo ter slednjič pristalo na repu kranjskih mest kot najmanjše in najmanj ugledno.¹³

⁷ Majda Smole, Graščine na nekdanjem Kranjskem, Ljubljana 1982, str. 532.

⁸ Božo Otorepec, Ob 500-letnici mesta Višnja gora, Zbornik občine Grosuplje X, Grosuplje 1978, str. 280 (cit. Otorepec).

⁹ M. arh., fasc. I, prepis listine 1478 VII. 9., Gradec; prim. Otorepec, str. 283.

¹⁰ Otorepec, str. 283.

¹¹ Regest listine 1461 X. 6., Gradec, objavljen v: K. Črnologar, Aus dem Weichselburger Archive, MMVK 11, 1898, str. 66–67; prim. Otorepec, str. 282.

¹² Vic. a., I/70a/W-XVII, Urbar gospodstva Višnja gora 1460; prim. Otorepec, str. 282.

¹³ Prim. Konrad Črnologar, Aus dem Weichselburger Stadtarchive, MMVK 12, 1899, str. 186–192.

Začetki in utrditev mitnic do srede 16. stoletja

Najstarejše trgovsko prometne pristolbine je z izjemo primorskih mest in Ptuja iskati v naših krajih s privilegiranim sejmom (mercatum) oziroma v novo nastajajočih meščanskih naselbinah. V slednjih se mitnice omenjajo zelo pogosto hkrati s prvo vestjo o njihovem obstoju. Že zelo zgodaj pa se ob razvoju trgovine in v procesu fevdalne razdrobljenosti javljajo vedno številnejše mitnine in mitnice tudi na podeželju, kjer se precej pogosto vežejo na deželska sodišča. Z njimi se je poleg finančnih ciljev vsekakor skušala doseči tudi uveljavitev prisilne poti.¹⁴ Čeprav so bile trgovsko prometne pristojbine sprva vladarjev regal, so bili na Slovenskem že zgodaj v srednjem veku lastniki mitnic številni fevdalci, še zlasti tisti, ki so si prizadevali ustvariti večje dinastične teritorije.¹⁵

V primeru Višnje gore in njenega zaledja nista nastanku prve znane mitnice botrovala privilegirana trška naselbina ali sejem, temveč je šlo za mitninsko postajo v podnožju višnjegorskega gradu ob vse pomembnejši prometni poti, podedovani še iz antičnih časov. Kolikšen je bil pomen te poti v prvi polovici 13. stoletja od Ljubljane prek Višnje gore in Trebnjega proti Krki, izpričuje babenberški urbar, po katerem je prinašala mitnica v Višnji gori letni dohodek 50 mark denarjev. Ta vsota dvakratno presega prihodek 24 mark denarjev mitnice na Otoku ob prometni povezavi proti Hrvaški vzdolž spodnje Krke. Mnogo pomembnejši je bil v tem času promet na drugi poti proti Hrvaški, ki je vodila od doline Krke čez Mehovo na Metliko. Mehovska mitnica je namreč prinašala 160 mark denarjev ali več kot dvakrat toliko kot višnjegorska in otoška skupaj.¹⁶

Okoli srede 14. stoletja je slovenske dežele zajel hitrejši razvoj trgovine in so se gospodarsko in prometno že tesno povezovale s sosednjimi področji v Italiji, z nemškimi pokrajinami na severu in s hrvaško-ogorskimi na vzhodu. S tem razvojem je v veliki meri povezovati tudi ustanovitev Novega mesta leta 1365. Hkrati z njegovo ustanovitvijo se ponovno javlja višnjegorska mitnica. Listina Rudolfa IV. namreč zapoveduje, naj bodo meščani nove naselbine prosti carine in mitnine za svoje trgovsko blago v Kostanjevici, na Rašici in v Višnji gori. Četudi so višnjegorski mitničarji kdaj prekršili zgornje določilo, so se mogli Novomeščani vselej sklicevati na omenjeni privilegij.¹⁷

Kako, od česa in v kakšni višini so na mitnicah pobirali mitnino v prvih stoletjih, nam viri ne povedo veliko. Vsekakor moremo trditi, da so vse to določili že ob samem nastanku mitninskih postaj njihovi ustanovitelji oziroma znova poznejši lastniki. Šele proti koncu 14. in v 15. stoletju so začeli pobirati mitnine na podlagi pogosto zelo specifiziranih mitninskih redov in tarif (mautordnung, mauth tarife). Izdajali, določali ali potrjevali so jih posamezni fevdalci in tudi deželni stanovi kot lastniki mitnic, posebno mesto pri tem pa gre deželnemu knezu, ki je v obravnavanem obdobju združil pod svojo oblastjo večino mitnic na Slovenskem.¹⁸

Ni torej naključje, da nam viri veliko nazorneje slikajo mitninsko organizacijo na višnjegorskih tleh prav v 15. stoletju, ko Habsburžani pridobijo najprej gospostvo Višnja gora, utrdijo nato pravni položaj trga in ga slednjič predvsem iz obrambnih razlogov povzdignejo v mesto. Od šestdesetih let tega stoletja lahko dokaj kontinuirano sledimo značilni dvojnosti lastništva nad mitnicami med zemljiškim gospostvom in mestom, njenemu medsebojnemu prepletanju in nenazadnje tudi obsegu prometa. Uporabljeni viri iz naslednjih treh stoletij omogočajo z vrsto podatkov o ureditvi in poslovanju mitnic prav tako prenekatero sklepanje še za čas 15. stoletja.

V kolikor ni šlo že za potrditev obstoječega stanja, je mladi Višnjegorski trg dobil mitnino gospostva Višnja gora prvič v zakup leta 1461, istega dne, ko je Friderik III. z drugo listino podelil Višnjanom pravico voliti trškega sodnika. Zakupnina je znašala 110 funtov pfnigov letno, izključeni pa so bili dohodki od mitnine v Suhu krajini, ki so se dotlej pobirali za

¹⁴ Ferdo Gestrin, *Mitninske knjige v 16. in 17. stoletju na Slovenskem*, Viri za zgodovino Slovencev, Knjiga peta, Ljubljana 1972, str. 11–12 (cit. Mitninske knjige).

¹⁵ Mitninske knjige, str. 15.

¹⁶ Ferdo Gestrin, *Trgovsko prometni položaj Novega mesta (od ustanovitve do konca 16. stoletja)*, Novo mesto 1365–1965, Maribor–Novo mesto 1969, str. 133 (cit. Novo mesto).

¹⁷ Novo mesto, str. 130, 133.

¹⁸ Mitninske knjige, str. 15.

Višnjo goro, zdaj pa so pripadli Žužemberku.¹⁹ Kot pozneje v 16. stoletju se je pobirala mitnina na različnih mitnicah v celotnem deželjskem sodišču, s čimer so imeli višnjegorski tržani moč nadzorovati in tudi usmerjati promet obravnavanega področja v korist nastajajočega trga. V Friderikovi nedvomni uslugi Višnjanom se odraža njegova skrb za nedavno nastali trg, ki je potreboval za svoj obstoj in razcvet solidno materialno podlago. Zakupnina 110 funtov pfeningov je obenem dokaz znatnega trgovskega prometa na območju med Savo in zgornjo Krko z glavno prometnico Ljubljana–Višnja gora–Trebње–Novo mesto.

Mitnina je bila sprva podeljena samo za dve leti, saj je cesar leta 1462 potrdil zakup »deželske in trške mitnice« v Višnji gori do Jurjevega naslednje leto.²⁰ Sedem let zatem, leta 1469, je bila mitnina še vedno (ali pa s kratko prekinitvijo) v zakupu višnjegorskih tržanov. Habsburžan je tedaj naročil svojemu gosposčinskemu oskrbniku, naj dovoli Višnjanom zapleniti blago vsem tistim, ki bi se skušali izmuzniti mimo mitnice, s čimer se prvič javlja pravica do zasega tihotapljenega blaga.²¹ Sočasno je dobival zakup gosposčinske mitnine vse bolj obliko trajnega zakupa. Tako je cesar podelil sodniku, svetu in tržanom Višnje gore »našo deželjsko in trško mitnico« za tri leta od Jurjevega 1471 do istega dne 1474, vendar je storil to s kar enoletno zamudo, šele v letu 1472. Obenem je za tri leta podaljšal tudi zakup solne mere, ki jo po navedbi v listini od nekdanj pobira vsakokratni (trški) sodnik.²² Potrjevanje obeh zakupov je glede na zapoznili datum postajalo vse bolj formalno dejanje, za sklepanje o obsegu trgovskega prometa pa sta zgovornejša podatka, da je znašala zakupnina mitnine 120 funtov pfenigov ali 10 več kot desetletje poprej, solna mera pa je bila oddana za 10 funtov. Presežki nad zakupno vsoto za mitnino in solno mero bodo postali stalen in zagotovljen vir prihodkov tržanov, pozneje meščanov Višnje gore. Ne vemo natanko kako se je zakupnina za mitnice dvigala naslednjih sto let, dokler ni po urbarju višnjegorskega gospodstva iz leta 1578 dosegla že 187 renskih goldinarjev in pol.²³ Višnjani so ob izteku 16. stoletja mogli tudi zatrditi, da imajo že več kot sto let v miru pravico pobirati mitnino od živine, žita, vina in drugega trgovskega blaga v mestu in v celem deželjskem sodišču Višnja gora.²⁴

Druga oblika mitninske pristojbine, ki je stoletja spremljala zakupno mitnino, a je bila izključno v rokah Višnjanov, se je imenovala mostnina ali mostni denarič (prukh-pfening, prukh-mauth). Tudi njen izvor sega v drugo polovico 15. stoletja, čeprav se je vsebinsko utegnila nekoliko spreminjati. Kot trdijo višnjegorski meščani okoli leta 1729 v prošnji cesarju, naj bi jim neimenovani cesar že leta 1478 dovolil pobiranje mostnega denariča s ciljem popravila mesta.²⁵ V resnici ne govori Friderik III. v listini iz leta 1478 o nikakršnem mostnem denariču ali splòh o pristojbini od uporabe mostov, marveč je Višnjanom podelil pravico pobrati po en denarič od vsakega tovarnjega konja, ki gre skozi Višnjo goro oziroma pride na tedenski sejem. Zbrani denar naj se porabi za dvig mesta in zgraditev obzidja, vendar traja pobiranje te mitnine le do cesarjevega preklica.²⁶ Kljub zadnji formulaciji, po kateri bi pričakovali ugasnitev te mitninske pravice, so bili Friderikovi nasledniki obzirni do mladega mesta in mu tega izvirnega vira prihodkov niso nikoli odtegnili. Višnjani so ga začeli opravičevati kot pristojbino od uporabe mestnih mostov in kot takega ga srečujemo prvič leta 1515.²⁷ Mostnino lahko spremljamo še v prvo polovico 19. stoletja kot enega glavnih prihodkov mesteca, tako da je za več kot stoletje preživela zakup deželjskosodne mitnine v rokah višnjegorskih meščanov.²⁸

Sicer pa so do srede 16. stoletja na voljo zgolj skopi podatki v zvezi z mitnicami in nikakršne vesti o prihodkih ali vrstah mitninjenega blaga. Mitnino so bili dolžni plačevati vsi

¹⁹ Otorepec, str. 282.

²⁰ M. arh., fasc. VII, prepis listine 1462 VII. 11., Gornji grad.

²¹ Otorepec, str. 282.

²² Vic. a. I/89/W-II/3, prepis listine 1472, VI. 11., (Dunajsko) Novo mesto.

²³ AS, Terezijanski kataster za Kranjsko, Rektificirani dominikalni akti, N-205, Gospodstvo Višnja gora, No. 35, Urbar gospodstva Višnja gora 1578, s.p. (cit. er. kat. RDA).

²⁴ M. arh., fasc. VII, 1598 I. 31.

²⁵ Vic. a., I/89/W-II/7, 1729 VII. 6.

²⁶ Kot v op. 9.

²⁷ Vic. a., I/145/W-I/12, s.d.; prim. Otorepec, str. 285.

²⁸ M. arh., fasc. VI, Zakup mitnic, 1803 III. 19., 1803 III. 23., 1803 III. 24.

tovorniki in prevozniki trgovskega blaga razen tistih, ki so bili tega izrecno oproščeni, kot na primer prebivalci Novega mesta. Kljub temu so Višnjanom radi nagajali podložniki prelatov in plemstva, ki so obiskovali tamkajšnje tedenske sejme, niso pa hoteli plačevati nove mitnine, češ da so je oproščeni. Na pritoževanje meščanov je cesar Maksimilijan leta 1491 z listino ukazal, naj mitnino plačujejo vsi, razen če imajo pismeno oprostitev. Dve leti zatem so imeli Višnjani težave z gosposčinskim zakupnikom ali oskrbnikom Hansom Lenghaimerjem, ko je ta začel samovoljno pobirati mestno mitnino in mu je cesar Maksimilijan ukazal, naj medtem pobrano mitnino Višnjanom vrne ter jim pusti nadaljnje pobiranje.²⁹ Nič manj skrbi niso nato leta 1515 povzročili meščanom uporni kmetje. Ker so preprosto prepovedali pobiranje mostnine, je mesto med sv. Primožem in sv. Jakobom (od 9. junija do 25. julija) utrpelo znatno izgubo prihodkov.³⁰

Navzlic nemirnim časom in celo neposredni turški nevarnosti je bilo gospodarsko stanje novega deželnoknežjega mesta Višnja gora prvih sto let precej ugodnejše kot pozneje. Najzgovornejši dokaz gospodarskega razcveta je višina imenjske rente, določena v prvi polovici 16. stoletja na 84 goldinarjev in 40 krajcarjev. Med dvanajstimi kranjskimi deželnoknežjimi mesti se je Višnja gora s tem uvrstila na peto mesto. Skoraj štirikrat toliko je plačevalo Novo mesto, zato pa je pustila Višnja gora daleč za seboj vseh preostalih pet mest na Dolenjskem.³¹

Mitnice od srede 16. do konca 17. stoletja

Organizacijo mitnic in pobiranje mitnine na višnjegorskih tleh lahko kontinuirano spremljamo od leta 1550 naprej, ko se začne vrsta ohranjenih letnih računov mestnih sodnikov in komornikov. Ker so se neredko spreminjale pristojnosti mestnih funkcionarjev nad različnimi mitnicami, od narave računov pa je bilo tudi odvisno, kaj se bo določeno leto vneslo v račun in kaj ne, nimamo kljub dve stoletji trajajoči enotni zasnovi računov skoraj za nobeno leto popolnih podatkov o prejemkih in izdatkih. Vsekakor pa je velika prednost tovrstnega gradiva v primerljivosti kvantitativnih podatkov skozi daljše časovno razdobje ter v ponazoritvi tudi zelo drobnih por življenja.³²

Številčni podatki o mostnini, mestni in deželskih mitninah, o žitni in solni meri v Višnji gori ter seštevki prejemkov in izdatkov v obravnavanih računih zrcalijo v lokalnih razmerah gospodarsko depresijo in krizo, ki so jo doživele slovenske dežele proti koncu 16. stoletja in se je vlekla še daleč v 17. stoletje. V zvezi s trgovino in prometom se je tedaj v splošnem kazal upad zlasti v upočasnjenem procesu nastajanja trgovskega kapitala, v izrinjenju domačih trgovcev iz prehodne trgovine, bistveno zmanjšanih prehodnih tokovih med Italijo in Ogrsko in še posebej v preusmeritvi ogrske zunanje trgovine na obdonavsko pot in na kvarnerska pristanišča.³³ Za Dolenjsko ni bilo nič manj neugodno pomikanje trgovine med Ljubljano in Zagrebom na reko Savo in s strani države prepuščanje glavne dolenske prometnice njeni usodi.³⁴ Na splošno se je nižala vrednost meščanskih premoženj, številčno razmerje med trgovci in obrtniki v mestih se je vedno bolj obračalo v korist slednjih, mesta v slovenskih deželah pa so v večji ali manjši meri pustela.³⁵ Zlasti za Višnjo goro so bile posledice poslabšanih gospodarskih razmer zelo hude. Davčna odmera, izvirajoča iz cvetočega časa prve polovice 16. stoletja, se kaže zdaj še manj realna kot pri drugih mestih. Obubožano mestece vse bolj tone v dolgovih, tako da je Višnja gora v prvi polovici 18. stoletja za Novim mestom zadolžena pri davkih največ od vseh mest na Kranjskem.³⁶ Glede na število prebivalcev bi bila

²⁹ Otorepec, str. 284.

³⁰ Kot v op. 27.

³¹ AS, Imenjska knjiga za Kranjsko, 1546–1618, No. 4, f. 302–307.

³² V m. arh., fasc. IV so naslednji računi mestnih sodnikov in komornikov: 1550/51, 1552/53, 1553/54, 1554/55, 1557/58, 1558/59, 1559, 1572/73, 1576/77, 1596/7, 1599/600, 1601/2, 1612/13, 1613/14, 1615/16, 1618/19, 1622/23, 1623/24, 1626/27, 1629/30, 1631/32, 1636/37, 1656/57, 1670/71, 1672/73, 1674/75, 1675/76, 1676/77, 1677/78, 1708/9, 1711/12, 1735/36 in 1780/81 (cit. m. rač.).

³³ Ferdo Gestrin, Slovenske dežele in zgodnji kapitalizem, Ljubljana, str. 293 (cit. Slovenske dežele).

³⁴ Dr. Josip Gruden, Zgodovina slovenskega naroda, I. del, Celovec 1910–1916, str. 1026.

³⁵ Slovenske dežele, str. 296.

³⁶ Josip Žontar, Zgodovina mesta Kranja, str. 229.

sploh absolutni rekorder. Število meščanskih hiš je za okoli 90 konec 16. stoletja namreč sprva konstantno padalo in se v sedemdesetih letih naslednjega stoletja ustalilo med 55 in 60.³⁷ Šele od srede 18. stoletja se je z novimi gospodarskimi spodbudami moglo spet rahlo povečevati.³⁸

Zakupnina za mitnino v deželskem sodišču, ki jo je mestni sodnik vsako leto poravnal lastniku višnjegorskega gospostva, je prvi pokazatelj gospodarskega in trgovskega nazadovanja. Medtem ko se je od začetnih 110 funtov pfenigov leta 1461, kar bi približno ustrezalo 110 goldinarjem, dvignila do leta 1578 na 187 goldinarjev in pol,³⁹ je v naslednjih sto letih kljub znatnemu razvrednotenju denarja dosegla le malenkostno zvišanje. Še leta 1618 ob prodaji gospostva Višnja gora rodbini Auersperg je bila njena višina nespremenjena.⁴⁰ Auerspergi so jo nato do petdesetih let 17. stoletja neznatno povišali na okoli 200 goldinarjev⁴¹ in toliko je znašala vsaj še leta 1677.⁴²

Od omenjenega zakupa, ki je obsegal mitnino od mestne, več podeželskih in nekaj sejmskih mitnic, si je mesto vseskozi obetalo nekaj priliva v sodnikovo in komornikovo blagajno. Tako kot mostnino, žitno in solno mero je tudi zakupljeno mitnino dajalo vsako leto na dan sv. Ulrika (4. julija) v nadaljnji zakup privatnim osebam, od tega dvojnega zakupa pa so morali imeti korist oboji, posamezni zakupniki mestne in podeželskih mitnic ter mesto kot celota.⁴³ Od konca 16. stoletja mitnice niso prinašale več toliko kot poprej, zato Višnjani leta 1609 tožijo, da nimajo niti 245 goldinarjev prihodkov. Če od te vsote odštejemo 187 goldinarjev in pol zakupnine višnjegorskemu gospostvu, bi ostalo mestu in zakupnim mitničarjem res le pičlih 57 goldinarjev letnega dobička.⁴⁴ Sredi petdesetih let so se še huje pritoževali, češ da njihovemu mestnemu sodniku po poravnavi 200 goldinarjev zakupnine le še občasno ostane kakšen goldinar presežka.⁴⁵

Čprav so bile zahteve lastnikov oziroma zakupnikov višnjegorskega gospostva glede rednega plačevanja mitninske zakupnine precej stroge, se mesto mitnicam zlepa ni odreklo. Veliko bolje je zato skrbelo za vestno plačevanje zakupne vsote gospostvu kot pa za davke in kontribucijo deželi. Navsezadnje so se z gospostvom sklepale nekajletne zakupne pogodbe in bi moglo mesto mitnice zlahka izgubiti, medtem ko so bile deželne oblasti glede davčnih obveznosti popustljivejše. Mestni sodnik je denimo v svojem mandatu leta 1601/2 zmožal le polovico zakupnine, ki se je plačevala ob Božiču, namesto druge polovice, plačljive ob izteku poslovne dobe na dan sv. Ulrika, pa je zakupniku ponudil svoje njive in zemljišča. Višnjegorski zakupnik na tovrstno zamenjavo ni pristal in je postavil Višnjanom zelo kratek plačilni rok, sicer se bo v bodoče dogovarjal neposredno z zakupniki mitnic in ne več z mestom kot posrednikom.⁴⁶ Kdaj mesto ni več zmožlo visoke zakupnine in se je mitnicam zato odpovedalo, iz mestnega arhiva ni natanko razvidno. V letu 1674 so na gradu vsekakor še sklepali novo zakupno pogodbo⁴⁷ in leta 1677 je zakupnina še vedno znašala 200 goldinarjev,⁴⁸ nato pa zija v vrsti mestnih računov štiridesetletna vrzel. Leta 1707 mesta kot posrednika med gospostvom in mitničarjem ne srečamo več, to pa je povzročalo nezadovoljstvo in občasno vmešavanje mestnega sodišča v delo mitničarja, ki je zdaj jemal mitnico neposredno v zakup od Auerspergov.⁴⁹

Mreža mitnic v višnjegorskem deželskem sodišču je bila odvisna od razporeditve prometnih poti, njen cilj pa je bil pobrana mitnina od vsakega odseka oziroma vsake zaključene poti. Preusmeritvam prometa in tihotapskim stranpotem so praviloma sledile vzpostavitev

³⁷ M. arh., fasc. IV, davčni registri 1567–1740, registri kontribucije 1652–1747.

³⁸ M. arh., fasc. V, davčni registri 1752–1791.

³⁹ Kot v op. 19, 20 in 23.

⁴⁰ Ter. kat. RDA, N-205, No. 36, Urbar gospostva Višnja gora 1618, s.p.

⁴¹ Vic. a., I/145/W-/4, s.d. (med letoma 1652 in 1659).

⁴² M. rač. 1677/78.

⁴³ Npr. m. rač. 1552/53, 1572/73, 1670/71.

⁴⁴ Vic. a., I/145/W-I/4, 1609 VII. 12.

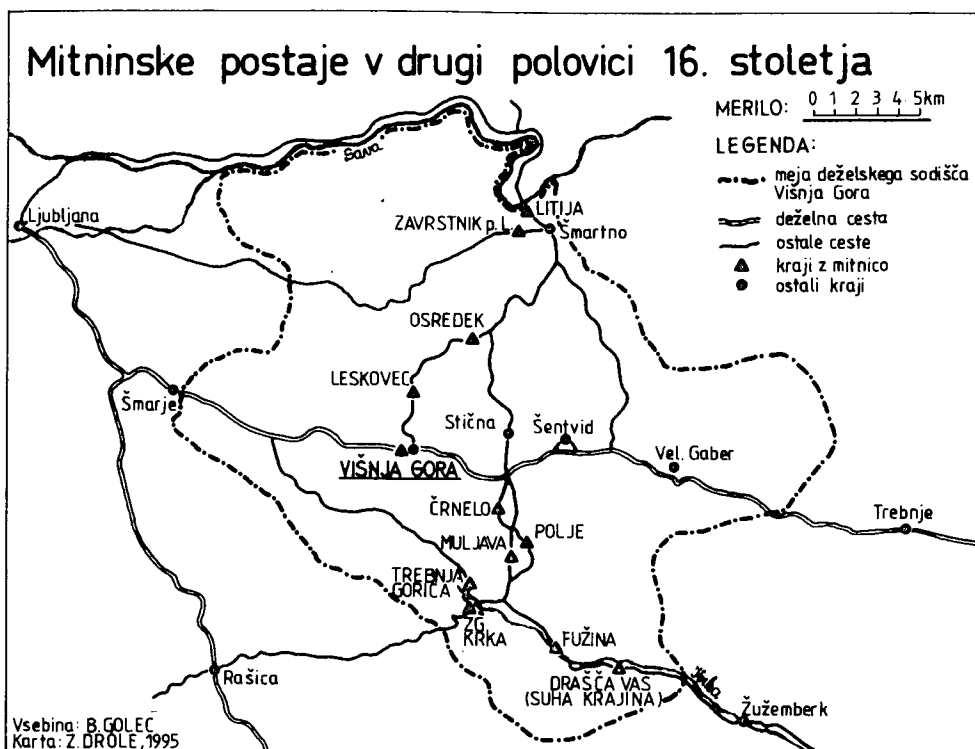
⁴⁵ Kot v op. 41.

⁴⁶ M. arh., fasc. VII, 1602 VI. 24.

⁴⁷ M. rač. 1674/75.

⁴⁸ Kot v op. 42.

⁴⁹ M. arh., fasc. VIII, 1711 IV. 10.

novih mitninskih postaj, kar je prišlo še posebej do izraza konec 16. stoletja, vendar do večjih sprememb poti in razporeditve mitnic, vse obravnavano obdobje ni prihajalo. Drugače je bilo z obsegom trgovskega prometa, na katerega je poleg splošnih gospodarskih razmer, vplivala vrsta dejavnikov z omejenim trajanjem. Transport in trgovanje so še posebej hromile zapore zaradi kužnih in drugih epidemij. V mestnih računih se ti pojavi omenjajo precej pogosto,⁵⁰ ne manjka pa tudi poročil, da so bili zavoljo njih nižji prihodki na mitnicah.⁵¹ Na zmanjšan priliv lahko računamo tudi v času zadnjih turških vpadov in nemirne turške meje, vendar o tem ni neposrednih vesti.

Mitnice, mostnina, žitna in solna mera so se dajale v zakup vsako leto 4. julija na dan sv. Ulrika, ko so bile v Višnji gori tudi volitve mestnega sodnika. Zakupniki so postali najboljši ponudniki, izvolitev sodnika in prodaje letnih zakupov pa so spremljale običajne mestne svečanosti oziroma pogostitve meščanov.⁵² Višine zakupnin precej realno odražajo nihanja v trgovskem prometu. Zakupnik je mogel dogovorjeno vsoto poravnati takoj ob prevzemu, kar je bilo prej izjema kot pravilo. Večinoma jo je odplačeval po obrokih, kolikor se mu je nateklo v mitninsko skrinjico, neredki pa so bili zamudniki, ki so svoje zaostanke poravnavali šele po izteku letnega zakupa, včasih tudi z zamudo enega leta in več.⁵³

Daleč najvišje prihodke je razumljivo prinašala mestna mitnica v Višnji gori, saj je zapirala doljenjsko deželno cesto. Razen tovarnih poti vzdolž Save in zgornje Krke so se vse stranske in prečne poti stekale na to cesto prav v bližini mesta. Praviloma je mestno mitnico zakupil na dan svoje izvolitve vsakokratni mestni sodnik, ne najdemo pa neposrednih poročil o tem, komu je zaupal izvrševanje mitničarske službe. Vse kaže na mestno paznika, ki sta nadzorovala t.i. Zgornja in Spodnja mestna vrata in sta dobivala letno plačo iz sod-

⁵⁰ Npr. m. rač. 1553/54, 1554/55.

⁵¹ Npr. m. rač. 1553/54, 1613/14, 1626/27.

⁵² Kot v op. 43.

⁵³ Npr. m. rač. 1552/53, 1553/54, 1572/73, 1629/30.

nikove blagajne.⁵⁴ Ko je postal od okoli leta 1570 vsakokratni sodnik še zakupnik mostnine, je bilo pobiranje obeh pristojbin mogoče združiti in s tem poenostaviti. Nekaj sodniških računov tako izpričuje, da sta bili mitnina in mostnina združeni v eno zakupno vsoto in da sta se tudi pobirali v isto skrinjico.⁵⁵ Taka združitev je bila mogoča šele po letu 1567, ko so Višnjani pri deželnih oblasteh izposlovali preusmeritev deželne ceste skozi mesto. Dotlej je namreč nekaj časa vodila mimo Višnje gore, kar je po trditvah meščanov močno škodovalo mestnemu gospodarstvu. Višnjani so se zavoljo tega večkrat pritoževali in obljubili, da bodo v primeru uslišanja njihove prošnje zgradili trdne mostiče, čez katere bo mogel brez težav tudi top.⁵⁶ Nikakršno naključje ni torej, da v petdesetih letih, kot nam kažejo sodniški računi, zakupnik mestne mitnice in zakupnik mostnine ni bila ista oseba. Mitnino je bilo treba izterjevati na deželni cesti v dolini pod mestom, mostnino pa v sami Višnji gori. Šele v mestnem računu iz leta 1572/73 srečamo zato sodnika v vlogi dvojnega zakupnika.⁵⁷

Spričo pravila, da je mestno mitnino in mostnino najpogosteje zakupil mestni sodnik sam, njuno pobiranje pa prenesel na mestna paznika pri obeh glavnih vhodih v Višnjo goro, poznamo višino zakupnine obeh mitninskih pristojbin v mestu precej bolje kot za mitnice na podeželju. Poleg zakupnih vsot, ki odražajo nihanja trgovskega prometa le približno, sta za nas pomembnejši tisti dve leti, ko mitnine in mostnine niso oddali v zakup in moremo na ta način spoznati celotno vsoto prihodkov.⁵⁸ Denarne vrednosti, ki jih prikazuje preglednica, je treba videti tudi v kontekstu razvrednotenja denarja v obravnavanih 127 letih. Na višnjegorskem primeru skušamo ponazoriti inflacijo s podatkom, da se je v tem času dnevna mezda za delo na cesti povečala s 7 na 12–13 krajcarjev, letna plača mestnega sla pa od 9 goldinarjev na 17 in pol.⁵⁹ Omenili smo že, da je bil med letoma 1578 in 1677 dvig zakupnine mitnine, ki jo je mesto dolgovalo gospostvu, le nezaten in da je njena realna vrednost v neugodnih gospodarskih razmerah precej padla. O kakšnem prehodu na kranjsko veljavo denarja v nasprotju z nemško ne moremo govoriti, ker so vrednosti v mestnih računih preračunane v renske goldinarje.

Med višinami obeh vrst zakupnin izstopajo zlasti velika nesorazmerja v petdesetih letih 16. stoletja. Izrazit padec in nato skok mostnine med leti 1550 in 1553 ostaja odprto vprašanje, njegovo rešitev pa bo najbrž potrebno iskati v smeri administrativnih ukrepov mestnih ali deželnoknežjih oblasti. Presenetljiva je tudi prvotna višina zakupljene mestne mitnice, ki je v pičlih petih letih zmanjšala skoraj za polovico in se nato na tej višini za nekaj časa ustalila. Za leto 1553 imamo podatek, da so bile ceste zaradi kuge daljši čas zaprte, zato je mestni sodnik kot zakupnik mitnice dosegel znižanje letne zakupnine s 136 na 100 goldinarjev.⁶⁰ Vsota 65 goldinarjev iz leta 1557 ne predstavlja celotne zakupnine, temveč le njen del,⁶¹ nakar se je zakupna vsota ustalila na okoli 80 goldinarjih. Omenjene padce bi težko pripisali samo kugi, ki je v letu 1554 sicer bežno obiskala tudi Višnjo goro,⁶² ali nemirni meji na Hrvaškem in odkritim spopadom ob njej.⁶³ Kot bomo videli, zakupnine na višnjegorskih podeželskih mitnicah v tem času rastejo, kar kaže na normalen in celo povečan trgovski promet. Zato pa ob močno skrčeni skupni zakupnini za mitnico in mostnino v letu 1599 ne smemo prezreti naravnost uničujoče kuge, ki je to leto pustošila po Dolenjskem in še posebej hudo v Novem mestu.⁶⁴ Od začetka 17. stoletja je bila nato zakupnina mostnine skoraj statična, medtem ko so razlike pri mitnici nekaj večje, a ne bistveno. Večja razlika se kaže med tistima letoma, za

⁵⁴ Npr. m. rač. 1572/73, 1599/600, 1612/13.

⁵⁵ Npr. m. rač. 1599/600, 1656/57.

⁵⁶ M. arh., fasc. VII, 1567 IV. 4.

⁵⁷ M. rač. 1572/73.

⁵⁸ M. rač. 1626/27 in 1630/31.

⁵⁹ Kot v op. 32.

⁶⁰ M. rač. 1553/54.

⁶¹ M. rač. 1557/58.

⁶² M. rač. 1554/55.

⁶³ Prim. Stanko Jug, Turški napadi na Kranjsko in Primorsko od prve tretjine 16. stoletja do bitke pri Sisku (1593), ZČ IX 1955, str. 38–40.

⁶⁴ Dr. Vlad. Travner, Kuga na Slovenskem, Ljubljana 1934, str. 98.

PRILOGA: Mitnina in mostnina v Višnji gori v 16. in 17. stoletju

Leto	MITNINA Zakupnik	Zakupnina gld. kr. den.	MOSTNINA Zakupnik	Zakupnina gld. kr. den.
1550/51			Boštjan Aleksander	48, 15, –
1552/53	Vincenc Steirer mestni sodnik	135, –, –	Jurij Kralj	4, 50, –
1553/54	Vincenc Steirer mestni sodnik	136, –, –	Boštjan Aleksander	58, 40, –
1557/58	Matevž Šenovc mestni sodnik	65, –, – + neznano		
1558/59	Matija Kajzel mestni sodnik	80, *, –	Tomaž Pasik, meščan	69, –, –
1572/73	Tomaž Falin mestni sodnik	84, –, –	Tomaž Falin mestni sodnik	70, –, –
1576/77	Marx Raab mestni sodnik	101, 30, –*	Marx Raab mestni sodnik	59, –, –
1599/600	Hans Zore mestni sodnik	104, 50, –	mostnina vključena v zakupnino mitnine	
1612/13	Jakob Zagožen mestni sodnik	98, –, –	Jakob Zagožen mestni sodnik	46, 20, –
1613/14	Jakob Zagožen mestni sodnik	99, 57, –	Jakob Zagožen mestni sodnik	50, –, –
1615/16	Vincenc Steirer mestni sodnik	103, –, –	Vincenc Steirer mestni sodnik	50, –, –
1618/19	Andrej Markovič mestni sodnik	112, –, –	Andrej Markovič mestni sodnik	51, –, –
1623/24	Hans Markovič mestni sodnik	117, –, –	Hans Markovič mestni sodnik	52, –, –
1626/27	pobrana mitnina in mostnina	219, 77, 2		
1629/30	Andrej Pasik mestni sodnik	106, –, –	Andrej Pasik mestni sodnik	50, –, –
1631/32	pobrana mitnina in mostnina	165, 4, –		
1656/57	Martin Krumpl mestni sodnik	150, –, –	mostnina vključena v zakupnino mitnine	
1672/73			Hans Florjančič mestni sodnik	153, 33, 1
1675/76			Jakob Perger mestni sodnik	153, 33, 1
1676/77	sodnik dolžan** zakup mitnine	200, –, –	Hans Florjančič mestni sodnik	153, 33, 1
1677/78	sodnik dolžan** zakup mitnine	200, –, –	Hans Florjančič mestni sodnik	153, 33, 1

* vštete so cestna, deželjska in solna mitnina

** mišljena je mitnina v celotnem deželjskem sodišču

kateri poznamo višino dejanskih prihodkov v mitninsko skrinjico. V sedemdesetih letih 17. stoletja ne sme zavajati vsota zakupnine, ki nedvomno obsega tako mostnino kot mitnino. 153 goldinarjev je namreč povprečna višina seštevka obeh zakupnin od začetka stoletja pa do leta 1677, ko tovrstni podatki zaradi vrzeli v mestnih računih ugasnejo.

Rast trgovine v drugi polovici 16. stoletja in znaten upad na prelomu v 17. stoletje odkrivajo tudi podatki o zakupu žitne in solne mere. Vzrok močno razvitega merstva v obravnavanem obdobju je predvsem v nepreglednosti merskih sistemov, ki ni dopuščala proste uporabe privatnih meril. Na sejnih in pri vseh količkah večjih prodajah se je blago zato zmerilo na uradnih merilih in ob navzočnosti uradnih merilcev. V mestih so bili to v prvi vrsti

mestni sodniki in tako tudi v mestu Višnja gora.⁶⁵ Žitno in solno mero so dajali v letni zakup privatnim merilcem – merčunom, ni pa znano, ali je šel del prihodkov tudi višnjegorskemu gospostvu. Kot že rečeno, je bila solna mera v sedemdesetih letih 15. stoletja še v rokah gospostva in jo je imelo mesto samo v letnem zakupu.⁶⁶ Nasprotno se zdi, da je bila žitna mera pridržana izključno mestu že leta 1439, ko se prvič omenja kot trška žitna mera.⁶⁷

PRILOGA: Žitna in solna mera v Višnji gori v 16. in 17. stoletju

Leto	ŽITNA MERA		SOLNA MERA	
	Zakupnik	Zakupnina gld. kr. den.	Zakupnik	Zakupnina gld. kr. den.
1550/51	Matija Kregar	36, 36, –		
1552/53	Hans Klinec	8, 30, –	Luka Kuršner	2, 40, –
1553/54	Jakob Mastnak	38, 30, –	Lenart Kuršner	2, 50, –
1558/59	Jakob Mastnak	38, –, --	Lenart Kuršner	4, –, –
1572/73	Štefan Šelutej, Andrej Reiner, Peter Reicher in Jurij Šelutej	83, 34, –	Mihael Markovič	8, 21, –
1576/77	Jurij Šelutej	58, –, –	Mihael Markovič	9, –, –
1596/97	Matevž Pavšer	80, –, –	Urban Šinkovic	?
1600/01	Jakob Sramak	30, –, –		
1601/02	Hans Zore	40, –, –	Matevž Markovič	2, –, –
1612/13	Jurij Smrekar	22, 30, –	Andrej Štular	1, 20, –
1636/37	Matija Kramar	?		

O podeželskih mitnicah v mejah višnjegorskega deželjskega sodišča vemo iz razumljivih razlogov manj kot o trgovsko prometnih pristojbinah v mestu. Postopek oddaje v zakup je bil enak, le da so te manjše mitnice praviloma zakupili kmečki ljudje, v Litiji pa njeni tržani in sodniki. Natančnejši podatki o zakupnikih in zakupninah so na voljo samo za dve desetletji med letoma 1552 in 1572, skromni pa so zlasti za 17. stoletje. Zaradi majhnega prometa na mitnicah in šibke kupne moči zakupnikov, je bilo obročno odplačevanje zakupnine pri teh mitnicah še običajnejše kot v primeru mitnine in mostnine v Višnji gori. Druga posebnost v 16. stoletju je določitev zakupa v ogrskih goldinarjih, za leto 1558/59 celo v kovancih. Podeželskim mitničarjem je bila tako prihranjena zamenjava kovancev v goldinarje. Ti ljudje denarja pač niso prepogosto obračali v večjih količinah, temveč so zbranega hranili do dne, ko ga je bilo treba položiti pred mestnega sodnika ali komornika.

V petdesetih letih 16. stoletja je bilo podeželskih mitnic na stranskih cestah šest. Mitnica v Litiji je mogla zapirati promet na poti vzdolž reke Save in ob vstopu na višnjegorska deželjskosodna tla z levega rečnega brega. Na poti, ki se je v Šmartnem pri Litiji odcepila v smeri Ljubljane, so se morali ustaviti tovarniki že v bližnjem Zavrstniku. Zakupnina s te mitnice je dosegala in pozneje presegala litijsko. Od Šmartnega proti Višnji gori oziroma deželni cesti je nadzorovala promet mitninska postaja v Leskovcu bliže Višnji gori. Že leta 1572 pa srečamo namesto leskovške mitnice drugo v Osredku. Prestavitev najbrž ni bila naključna, saj je nova mitninska postaja pomaknjena v bolj osredno lego omenjene poti in je mogla učinkoviteje kontrolirati tudi stransko pot iz Stične. Južno od deželne ceste so stale prav tako tri mitnice, vse v zvezi s tedaj pomembno prometnico ob zgornji Krki. Krško tovarno in živinsko pot je znotraj deželjskega sodišča sprva zapirala mitnica v Trebnji gorici ob Krkinem izviru, dokler je pred letom 1572 niso prenesli v vas Zgornja Krka, kjer je pot prestopila reko in se nadaljevala proti Rašici. Med krško potjo in deželjsko cesto sta bili vsaj dve povezavi z mitnicama na Črnelem in na Muljavi oziroma na bližnjem Polju. Medtem ko je zakupnina

⁶⁵ Sergij Vilfan, Prispevki k zgodovini mer na Slovenskem s posebnim ozirom na ljubljansko mero (16. do 19. stoletje), ZC VIII 1954, str. 35–38 (cit. Vilfan).

⁶⁶ Kot v op. 22.

⁶⁷ Otorepec, str. 280.

mitnine v petdesetih letih z izjemo Črnelega na vseh mitnicah narasla, beležimo leta 1572 povsod zaznaven padec. Med letoma 1558 in 1572 je bil ta daleč najobčutnejši na Muljavi, kjer se je zakupnina znižala na 40 odstotkov prejšnje višine.⁶⁸

PRILOGA: Mitnice na podeželskih poteh, njihovi zakupniki in zakupnine v 16. stoletju

Mitnica	1552/53	1553/54	1558/59	1572/73
TREBNJA GORICA – ZG. KRKA	Andrej Zajc 15 ogr. 8 kr. = 20 gld. 10 kr.	Andrej Zajc 15 ogr. = 20 gld.	–	Andrej Zajc 11 ogr. 70 kr. = 15 gld. 50 kr.
ČRNELO	Jakob Šuster 19 ogr. 30 kr. = 26 gld.	sin Jakobov 19 ogr. = 25 gld. 20 kr.	Štefan Kuhel 14 ogr. 77 kr. = 19 gld. 57 kr.	Hans Steirer 16 gld.
MULJAVA	–	župan na Muljavi 30 ogr. = 40 gld.	Johanež na Polju 36 ogr. = 48 gld.	Hans Steirer 16 tolarjev = 19 gld. 12 kr.
LESKOVEC – OSREDEK	Gregor, županov sin 3 ogr. 10. kr. = 4 gld. 10 kr.	–	Hans, župan v Volavljah 1 zlata krona	–
ZAVRSTNIK P. LITIJI	Jakob Zavrstnik 9 ogr. 20 kr. = 12 gld. 20 kr.	–	Jakob Šmit 15 ogr. 21 kr. = 20 gld. 21 kr.	Jakob Šmit 14 ogr. 8 kr. = 18 gld. 48 kr.
LITIJA = 13 gld. 20 kr.	Martin Tratar 10 ogr. = 12 gld. 10 kr.	Martin Tratar 9 ogr. 20 kr. = 15 gld.	Marko Pah 11 ogr. 20 kr. = 13 gld. 40 kr.	Mihael Tratar 10 ogr. 20 kr.
SKUPAJ	76 gld.	97 gld. 40 kr.	103 gld. 18 kr.	73 gld. 30 kr.

Tolikšen upad prihodkov muljavske mitnice je bil najtesneje povezan s trgovino z ogrsko živino, z njenim nihanjem in preusmeritvami. Veliko podrobnosti o tem odkriva protokol zaslišanj v sodnem procesu mesta Višnja gora proti beneškemu trgovcu Luki Bazinu v letih 1597/98. Muljavška cesta tedaj že precej časa ni bila več običajna za prehod ogrske živine proti Italiji, mitničar je Bazinovim črednikom zaradi nasprotovanja plačila mitnine zasegel del premoženja, vsa stvar pa je doživela epilog pred vicedomskim sodiščem. Ker je Bazinu malo pred tem potekla trgovska pogodba, se je proces slabo končal za višnjegorske meščane, ki so mu morali vrniti zaseženo blago in povrhu tega utrpeli še precejšnje sodne stroške.⁶⁹

Višnjani so se v tožbi sklicevali na mitninski red ter klicali za priče tedanjega in dva prejšnja zakupnika višnjegorskega gospostva, tri ljubljanske meščane, 14 stiških podložnikov iz okolice Muljave, Bazinovega faktorja v Ljubljani in vse tri črednike. Zasliševalni vprašalnik je mogel sestaviti trgovčev odvetnik, ki je zastavil pričam glavno vprašanje, ali razlikujejo med novo cesto in staro, ki je vodila skozi Muljavo pred 30 leti. Čas ugasnitve muljavske ceste kot pomembne tranzitne poti za živino bi bil tako po njegovem mnenju konec šestdesetih let 16. stoletja, čemur podatka o mitninski zakupnini iz let 1558 in 1572 pritrjujeta. Živino so gnali tod skozi sicer tudi pozneje, a v vedno manjši meri. Zaslišani kmet Simon Volek je dejal, da je pogon živine nekoliko popustil pred 10 do 12 leti (torej okoli 1585–87), ker naj bi si umislili neko drugo cesto. Matevž Mežnar, ki je pred časom sam tri leta služil mitničarju Janežu na Polju pri Muljavi, pa je menil, da ogrska živina ne gre po tej poti že okoli 15 let. V času spora s trgovcem Bazinom leta 1597 je bil zakupnik mitnice Marko Zupan, ki je trdil, da je imel njegov pokojni oče mitnico v zakupu od mesta za celih 62 goldinarjev in da mu jih je že sama volovska mitnina v celoti povrnila. Zdaj naj bi Marko plačeval mestu le 8 goldinarjev letno, pa še od tega ima polovico izgube. Vse kmečke priče in ljubljanski meščani so vedeli povedati, da se je na Muljavi vselej plačevala mitnina od majhne in velike živine, nihče pa ni imel pojma, kje naj bi bila kakšna nova cesta razen stare muljavske. Zapisnik vsebuje še izvleček o zakupu gosposčinske mitnine iz reformiranega urbarja in izjave tedanjega in

⁶⁸ M. rač. 1552/53, 1553/54, 1557/58, 1558/59, 1572/73.

⁶⁹ Vic. a., I/145/W-I/3, s.d. 1599.

prejšnjih zakupnikov gospostva Višnja gora. Po njihovem pričevanju so imeli Višnjani vsakomur pravico odvzeti blago kot tihotapljeno, če se je upiral mitnini, za preprečevanje tihotapstva po stranskih poteh pa so v soglasju z deželnim vicedomom in gospostvom nemudoma vzpostavili novo mitninsko postajo.⁷⁰

Podatka, da je oče Marka Zupana zakupil mitnico kar za 62 goldinarjev, ni mogoče preveriti. Taisti župan (Supan) na Muljavi jo je imel leta 1553/54 res v rokah za 40 goldinarjev letne zakupnine in njegov naslednik Janež pet let pozneje za 48. Ob podatku iz protokola zaslišanj, da je znašala v višnjegorskem deželskem sodišču mitnina od majhnega živinčeta 1 denarič, od vola pa 2,⁷¹ bi šlo v času županovega zakupa skozi Muljavo najmanj 4800 odraslih ali 9600 mladih volov, v času mitničarja Janeža pa 5760 odraslih oziroma 11520 mladih glav živine, če bi šla seveda vsa mitnina na račun trgovine z živino. Glede na navedbe prič, da se je tranzit ogrske živine toliko zmanjšal šele v 80. letih stoletja, lahko predvidevamo, da se je po letu 1572/73 še ohranjal na dotedanji ravni, če se ni spričo zagona beneške trgovske družbe za kakšno desetletje celo povečal.⁷² Vsekakor pa sta bili muljavka cesta med deželno cesto in zgornjo Krko ter z njo vred tudi prometnica vzdolž Krke v zadnjem desetletju 16. stoletja za tranzit živine z Ogrskega praktično mrtvi.

Krška tovarna pot je bila tiste čase resnično slabo nadzorovana. Na njej je bila le mitnica v Zgornji Krki tik pod izvirom reke, Suha krajina pa odprta za razne tihotapske stranpote. Višnjani so zato sklenili postaviti mitnici niže ob Krki v Drašči vasi ter na Fužini. Ohranjena letna računa sodnika in komornikov za leto 1596/97 kažeta, da se je na Fužini mitnina to leto že pobirala, in nazorno prikazujeta vzpostavitev mitnice v Drašči vasi. Mitninski znak so skupno postavili mestni odposlanci in grajski oskrbnik, sledili so pogovori s potencialnimi zakupniki, medtem pa je mestni sel nosil v okoliške trge in mesta ter na gradove sporočila o razglasitvi nove mitnice. Očitno je bilo med tovarniki takoj veliko nasprotovanja do mitnice, saj se ji je hotel njen zakupnik, župan v Drašči vasi, že po dveh mesecih odpovedati.⁷³

Pritožbe nad novotarjjo so naslednjo pomlad 1598 dosegle skupaj z drugimi pritožbami dežele Kranjske tudi nadvojvodo Ferdinanda v Gradcu. Mnenje deželnega upravitelja je bilo, naj višnjegorski meščani nove mitninske hiše odpravijo in za preprečitev tihotapstva po zgledu deželnoknežjih mitninskih in nakladninskih postaj raje nastavijo nadzornike. Nadvojvodova komisija je čez leto dni leta 1599 vendarle odločila v prid Višnjanom.⁷⁴ Nasprotovanja mitnini pa kljub temu še ni bilo konec. Le nekaj dni zatem, ko so v Višnji gori prejeli Ferdinandovo deželnoknežje pismo, je zakupnik mitnice na Fužini poslal k mestnemu sodniku svojega sla s sporočilom, da mitnice noče več imeti, ker je nekdo podrl mitninski znak v obliki kolesa.⁷⁵

Zaman pa so si Višnjani desetletje pozneje prizadevali pri deželnem knezu za vzpostavitev mitnice v Šmarju na deželni cesti proti Ljubljani, na sami meji deželnega sodišča. Trdili so, da zlasti navadni ljudje v šmarski okolici množično uporabljajo razne stranpote, da je mesto zaradi neplačevanja mitnine prišlo v uboštvo in da nenazadnje trpijo s tem tudi deželnoknežji komorni dohodki.⁷⁶ Po nadvojvodovem ukazu je moral kranjski vicedom leta 1611 vprašati za mnenje glede nove mitnice zainteresirane višnjegorske sosede. Na poziv nista odgovorila stiški opat in baron Auersperg, iz poročil zastavnih lastnikov Višnje gore in Čušperka ter mestnih svetov Ljubljane in Novega mesta pa je mogel vicedom povzeti, da je »ubogo mestece« Višnja gora zaradi tihotapstva resnično znatno nazadovalo in da novi mitninski postaji nihče od vprašanih sosedov ne nasprotuje.⁷⁷ Res pa so Novomeščani poleg nenehnega poudarjanja svojih mitninskih svoboščin v poročilu močno kritizirali slabo stanje višnjegorskih cest in še posebej mostnino, ki jo pobirajo v Višnji gori od komaj tri vatle dolgega mostiča.⁷⁸ Kljub sicer ugodnim poročilom so najbrž prav te opazke povzročile

⁷⁰ Kot v op. 24.

⁷¹ Ibidem.

⁷² Prim. Slovenske dežele, str. 183 sl.

⁷³ M. rač. 1596/97.

⁷⁴ Vic. a., I/89/W-II/4, 1598 IV., 1599 IV. 28, 1599 VI. 30.

⁷⁵ M. rač. 1599/600.

⁷⁶ Vic. a., I/89/W-II/8, 1611 III. 16.

⁷⁷ Ibidem, 1613 XII. 19. s prilogami 1–4.

⁷⁸ Ibidem, 1612 XI.

Višnjanom nepopravljivo škodo. Nadvojvoda Ferdinand je namreč leta 1614 izdal listino, s katero je zgolj prepovedoval vsakršno tihotapstvo na področju mitninskega urada Višnja gora, niti z besedo pa ni omenil kakšne nove mitnice v Šmarju.⁷⁹ Mitnica tako ni bila nikoli vzpostavljena in z enako proujso so se Višnjani obrnili na dvorno komoro še dobro stoletje pozneje okoli leta 1728.⁸⁰

V 17. stoletju poznamo podeželske mitnice slabše kot poprej. Kar zadeva poti in ceste, s prejšnjim stoletjem skoraj ni razlik, zato pa je bila precej drugačna lega mitninskih postaj. Le-te so sicer brez izjeme naslednice mitnic iz 16. stoletja, a se zdaj javljajo pod drugimi imeni. Poročilo o mestnih dohodkih leta 1609 navaja tri že znane mitnice – v Litiji, na Muljavi in v vasi Zgornja Krka.⁸¹ V dvajsetih letih 17. stoletja je bilo stanje že spremenjeno. Mitnica na Muljavi preprosto izgine. Povezavo med deželno cesto in dolino Krke je namesto muljavske in črnelske mitnice pokrivala mitninska postaja v Mrzelno polju, medtem ko sta krško prometnico nadzorovali mitnici na Zgornji Krki in Suhi krajini,⁸² kakor se z drugim imenom že ob vzpostavitvi leta 1597 imenuje mitnica v Drašči vasi.⁸³ Dvajseta leta 17. stoletja ne poznajo v mestnih računih ne Drašče vasi ne Fužine, temveč se je mitnina v Suhi krajini pobirala v kraju »auf Schwersch«.⁸⁴ Na povezovalni poti med deželno cesto in Savo ni bilo več mitnice v Osredku, ampak na bližnjem Obolnem, kjer jo je imel v zakupu Matija Obolnar. Podobno se je nekdanja mitnica iz Zavrstnika pri Litiji prenesla v Šmartno, kar je bilo zaradi tamkajšnjega križišča prikladnejše.⁸⁵ Nedvomno je ves čas obstajala trška mitnica v Litiji, ki pa je po letu 1609 ponovno izpričana šele v začetku sedemdesetih let stoletja.⁸⁶ Posredno je vendarle omenjena tudi leta 1626/27, ko navaja sodnikov letni račun med štirimi zakupnimi mitničarji nekega Andreja Tratarja.⁸⁷ Njegov priimek se namreč navezuje na Tratarje, ki so imeli litijsko mitnico v zakupu že v drugi polovici 16. stoletja.

Podobni skopi so tudi številčni podatki o zakupninah, omejeni na zelo kratko obdobje in samo na dve mitnici. Suha krajina je v prvi četrtini 17. stoletja prinašala realno najbrž le neznatno več kot prej mitnica na Zgornji Krki, nominalni dvig zakupnine v Litiji v primerjavi z letom 1572/73 pa pomeni po sto letih v času od 1670 do 1671 celo upad trgovskega prometa na tej mitnici.

PRILOGA: Mitnice na podeželskih poteh, njihovi zakupniki in zakupnine v 17. stoletju

SUHA KRAJINA

Leto	Zakupnik	Zakupnina	Oddana vsota
1599/600	Gregor Voldan, župan	–	5 gld.
1612/13	Štrklaj iz Suhe kraj.	24 gld.	–
1613/14	Štrklaj	–	46 gld.
1621/22	Luka Fabjan	23 gld. 48 kr.	–
1622/23	Luka Fabjan	20 gld.	–
1628/29	Andrej Klun	–	6 gld.
1629/30	Andrej Klun	–	5 gld. 53 kr. 2 d.

LETO 1626/27	Zakupnik	Zakupnina	Oddana vsota
LITIJA (?)	Andrej Tratar	–	2 gld.
ŠMARTNO	Hans Plevnik	–	5 gld. 27 kr.
MRZLO POLJE	Jakše	–	1 gld. 30 kr.
OBOLNO	Andrej Obolnar	–	1 gld. 30 kr.

LITIJA

Leto	Zakupnik	Zakupnina	Oddana vsota
1670/71	Hans Kožel, trški sodnik	19 gld. 30 kr.	19 gld. 30 kr.
1671/72	Hans Kožel, trški sodnik	19 gld. 30 kr.	19 gld. 30 kr.

⁷⁹ Vic. a., I/89/W-II/1, orig. lista 1614 IV. 12., Gradec.

⁸⁰ Vic. a., I/89/W-II/2, s.d.

⁸¹ Kot v op. 41.

⁸² M. rač. 1626/27.

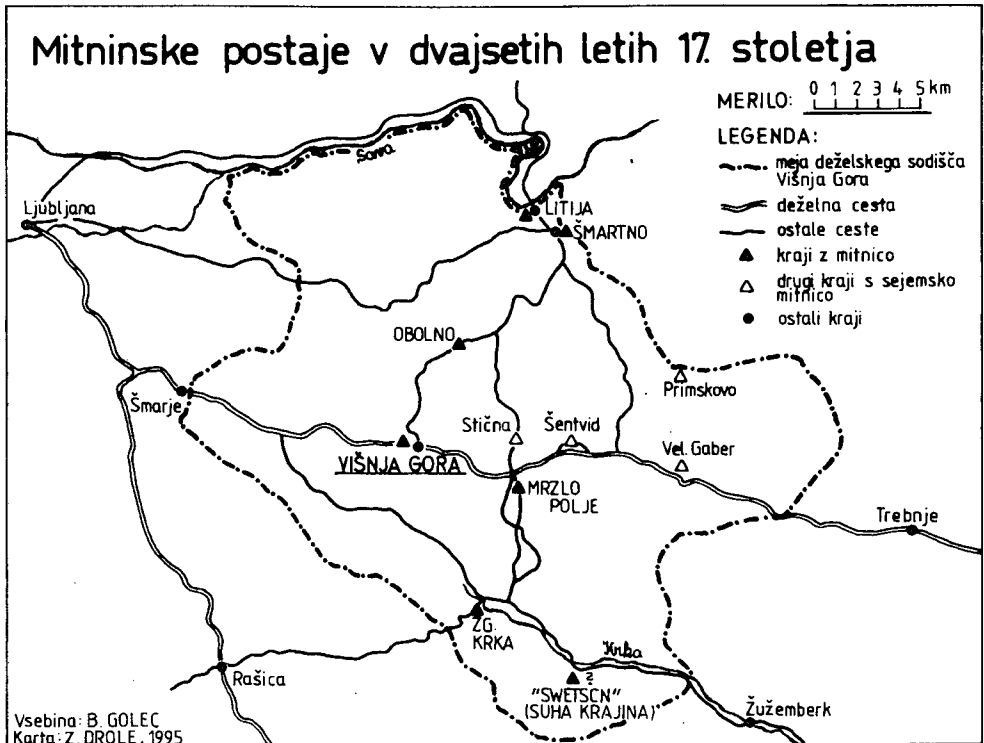
⁸³ M. rač. 1596/97.

⁸⁴ M. rač. 1632/24 in 1629/30.

⁸⁵ Kot v op. 82.

⁸⁶ M. rač. 1670/71.

⁸⁷ Kot v op. 82.

V letni zakup mitnine, ki ga je imelo mesto od višnjegorskega gospostva, so bile poleg prihodkov na stalnih mitninskih postajah vštete tudi mitnine s podeželskih cerkvenih sejmov.⁸⁸ V prvi vrsti so bili to trije precej donosni letni sejmi v Šentvidu pri Stični, ki jih je Friderik III. že leta 1478 ukazal prenesti v novo mestno naselbino Višnja gora, a tega Višnjani kljub vztrajnim zahtevam niso mogli nikoli uresničiti.⁸⁹ Za pobiranje mitnine na sejmih v Šentvidu in v Stični izvemjo iz poročila mestnega sodnika in sveta leta 1599.⁹⁰ Tjakaj so morali Višnjani poslati na semanje dni tri do štiri svoje ljudi, ki so mitnili prodano in kupljeno blago, vendar naj bi mestu prinašali več stroškov kot dobička.⁹¹ Za Višnjo goro je bilo povrh tega neugodno še dejstvo, da se je stojnina s podeželskih cerkvenih sejmov stekala v blagajno gospostva in ne mesta.⁹² V letu 1626/27 je prejel mestni sodnik sejmsko mitnino z naslednjih sejmov: jesenski čebulov sejem v Šentvidu, Miklavžev sejem na Primskovem, šentviški na Velikonočno sredo in v ponedeljek po Binkoštih ter proščenje v Gabru konec junija. Prihodki naštetih sejmov si bili kajpak med seboj precej različni. Medtem ko je šentviški binkoštni sejem prinesel dobrih 7 goldinarjev, je znesla mitnina na Primskovem le slab goldinar.⁹³

Navedenega leta in tudi sicer so bili občutno bolj obiskani letni sejmi v samem mestu, od katerih je imela prihodke izključno mestna blagajna. Mitnina na Telovo je znašala 9 goldinarjev, na dan sv. Vida 17 in pol, na dan sv. Ane pa 14.⁹⁴ Žal so podatki o mestnih sejmskih mitninah in stojninah prerediti, da bi bili primerljivi v daljšem časovnem razponu. Iz računov mestnih sodnikov je še razvidno, da se je mesto na svoje letne sejme posebej pripravljalo. Mestni sluga je pred sejmom postavil in nato odstranil semanji znak (Freiung), sodnik pa je

⁸⁸ M. arh., fasc. VII, 1573 IX. 16.

⁸⁹ Otorepec, str. 283 in 285.

⁹⁰ Kot v op. 69.

⁹¹ Kot v op. 88.

⁹² Kot v op. 23.

⁹³ Kot v op. 82.

⁹⁴ Ibidem.

najel dva ali tudi tri posebne nadzornike pri mestnih vratih.⁹⁵ Njihovo opravilo je bilo pobiranje mitninske in stojninske pristojbine.

Vzdrževanju poti in cest v obravnavanih stoletjih ni veljala posebna pozornost. Vse do začetka 18. stoletja ni bilo pri cestnih delih v habsburških deželah nobene načrtnosti in sistematike. Vsak zemljiški gospodar je v svojem območju krpal in popraviljal ceste, kakor je hotel in znal. Oblasti, ki bi ga primorala k vestnosti, ni bilo.⁹⁶ Še najbolj so oskrbovali svoje cestne odseke deželni stanovi, kameralni uradi pa že manj skrbno. Dovolj ilustrativen je podatek, da je šla v letih 1564 do 1570 od dohodkov kamernih mitnic na Kranjskem in Primorskem za popravilo mitniških zgradb in cest manj kot ena tisočinka. Potreba za izboljšanje cest se je v vsej resnosti pokazala ob prelomu 16. in 17. stoletja, nato pa so zadevo vzeli ponovno v roke šele deželni stanovi sredi stoletja. Njihova odločnost je primorala kranjskega vicedoma, da je pripravil načrt o popraviljanju cest, v katerem je ločil predvsem med splošno pomembnimi in nepomembnimi cestami. Med prve je štel graško (Vransko–Ljubljana) in Ljubljansko (Ljubljana–Trst) cesto, medtem ko je gorenjsko in dolensko prepustil usodi. Dolenska deželna cesta je bila po njegovem mnenju potrebna samo zasebnikom za prevažanje oziroma tovarjenje njihovih lastnih pridelkov, zato naj jo popravlja tisti, ki jo uporabljajo.⁹⁷

O njenih popravilih nas poučijo višnjegorski mestni računi le za kratek odsek v neposredni bližini mesta. Popraviljanje je bilo pravzaprav krpanje, ko je po jesenskih in spomladanskih nalivih poslal sodnik mestnega slugo in še kakšnega najetega delavca najdlje do Peščenika. O obsežnejših cestnih delih imamo vesti iz petdesetih let 16. stoletja, ko je Višnje goru sploh zajela obsežna graditeljska vna. Na cesti je delalo tedaj več delavcev tudi po dva tedna na leto, posebej pa so najeti delavci lomili za tlakovanje ceste kamen v bližnjem kamnolomu v gozdu Kosca.⁹⁸ Koliko so gradili in popravljali deželno in stranske ceste v mejah deželskega sodišča razni podložniki na račun tlake in koliko zakupniki mitnic sami, ni mogoče ugotoviti. Odveč je govoriti o nasplošno zelo slabem stanju prometnih poti na višnjegorskem območju. Pritožbe Novomeščanov z začetka 17. stoletja so le ena od potrditev povedanega.⁹⁹

Poslovanje na mitnicah in vrste blaga

Poslovanje na mitninskih in drugih trgovsko prometnih postaj je bilo v obravnavanem času zelo različno, odvisno pač od pomembnosti prometne poti in obsega trgovine na njej. Z izjemo majhnih mitnic ob manj pomembnih poteh je bilo v večini primerov tako zahtevno, da je vsaj od 14. stoletja dalje nastajala ob pobiranju mitnin vrsta mitninskih aktov. Do danes se je ohranilo sorazmerno malo trgovskega gradiva, saj so bili pogoji za njegovo ohranitev ustvarjeni v večji meri šele z naraščajočo vlogo državnih centralnih organov ter s krepitvijo deželnostanovske upravne organizacije.¹⁰⁰

Razlogi, zakaj v višnjegorskem mestnem arhivu domala povsem pogrešamo akte mitninskega poslovanja, so prazaprav zajeti že v zgornjih trditvah. O zasebni evidenci, ki jo je mestni sodnik vodil o svojih prejemkih in izdatkih, kamor je spadal tudi zakup mestne mitnine in mostnine, v arhivu ni sledu. Z iztekom poslovne dobe je namreč postala brezpredmetna, ohranjeni sodniški in komorniški letni računi pa so le poročilo, namenjeno justifikaciji v mestnem svetu. Na podeželskih mitnicah, ki so jih imeli v zakupu kmečki ljudje, moramo pisno poslovanje omejiti na najnižjo možno raven oziroma sploh odmisli. Isto velja za mestne paznike in druge neimenovane pobiralce mitnine in mostnine v Višnji gori. Zanje ni mogoče brez pomislekov trditi, da so bili pismeni, čeprav je imelo mesto že sredi 16. stoletja izpričano šolo in je bil zmožen branja in pisanja prenekateri meščan.¹⁰¹

⁹⁵ Npr. m. rač. 1550/51, 1554/55, 1576/77.

⁹⁶ Jože Šorn, Zanimivosti z naših cest v 18. stoletju, Kronika 27/3, 1979, str. 158 (cit. Šorn).

⁹⁷ Golja, str. 615–616.

⁹⁸ M. rač. 1552/53, 1553/54, 1557/58, 1558/59.

⁹⁹ Kot v op. 78.

¹⁰⁰ Mitninske knjige, str. 15–16.

¹⁰¹ O višnjegorski šoli prim. Konrad Črnologar, Aus dem Weichselburger Archive (Kirche und Schule) 1552–1781, MMKV 10, 1897.

Mitninski redi in tarife iz tega obdobja so že zelo podrobno določali celotni postopek pobiranja trgovsko prometnih pristojbin, višino mitnine za vsako količino blaga in celo vrednost posameznih vrst blaga.¹⁰² Pri prehodu čez mitnico so morali vsi, ki so tvorili trgovsko blago ali gnali živino, svoje blago obvezno prijaviti. Pri večjih mitnicah so morali ponekod opraviti prijavo ne le ustno, marveč tudi pisno z oddajo posebnega spiska blaga. Te prijavne listke – bolete so nato za kontrolo pobirali posebej nastavljeni nadzorniki.¹⁰³ Za višnjegorske mitnice sicer ne poznamo postopka mitninjenja, utemeljenega v posebnem mitninskem redu, toda vsaj od druge polovice 16. stoletja so tudi tu predstavljali običajni kontrolni mehanizem prijavni boleti. Za njihovo uvedbo tudi na podeželske sejme so se Višnjani potegovali že leta 1573.¹⁰⁴ Nato se omenjajo boleti spet leta 1611 v prošnji deželnemu knezu za vzpostavitev mitnice v Šmarju. Višnjanu prosijo Ferdinanda, naj jim dovoli postaviti mitninski znak, jemati bolete in pobirati mitnino.¹⁰⁵ Ker je ležalo Šmarje na zahodni meji višnjegorskega deželskega sodišča, bi jemanje boletov na tej mitnici služilo kontroli, ali so tovarniki zares plačali pristojbino na drugih mitnicah in za potrdilo oddali bolet. Kakšne oblike in vsebine so bili ti boleti, lahko samo domnevamo. Vsekakor je treba izključiti zapletenost in veliko pisanja pri mitnicah na stranskih cestah in podeželskih sejmih, če so boleti tam sploh prišli v poštev in niso bili omejeni samo na deželno cesto.

K tihotapstvu, ki so ga preprečevali z opisanimi vzpostavitvami novih mitnic, se je v obravnavanem času štel tudi nasprotovanje plačilu pristojbine na mitninski postaji. V takih primerih so imeli mitničarji podobno kot drugod pravico do zaplembe. Kazni v zvezi z neplačano mitnino izkazujejo mestni računi kar nekaj, toda nemalokrat so take zaplembe povzročile hudo kri in dolgotrajno pravdanje, ki se je običajno končalo pred vicedomskim sodiščem v Ljubljani. Opisani spor s trgovcem Bazinom v letih 1597/98 je morda samo najizrazitejši primer takih procesov.¹⁰⁶ Nad zaplenjenim blagom so se pritoževali vsi, tudi kmetje in meščani. Zelo nedoločen sklep je, denimo, izreklo vicedomsko sodišče leta 1572 v sporu med mestom Višnjo goro in nekim kmetom. Višnjani bi morali šele dokazati, da so sporno mitnino pobrali od njega že kdaj prej in da je v resnici ni oproščen.¹⁰⁷ Ko pa so se okoli leta 1575 do mitnine uporno vedli podložniki duhovnih in posvetnih gospodov ter deželanov, je vicedom odločil v korist mesta.¹⁰⁸ Krivda je bila kajpak kdaj tudi povsem očitno na strani višnjegorskega mitničarja. Zdi se, da je leta 1631 načrtno ponagajal z zasegom blaga dvema novomeškima meščanoma. Ker je bilo Novo mesto že z ustanovnim privilegijem oproščeno vsakršne mitnine v Višnji gori, sta morala višnjegorski sodnik in mestni svet oškodovancema zaseženo blago vrniti.¹⁰⁹

Medtem ko so iz 16. stoletja na voljo zgolj splošne navedbe trgovskega blaga, se je v dveh malenkostno različnih variantah z začetka 17. stoletja ohranila mitninska tarifa, veljavna za vse mitnice v deželskem sodišču Višnja gora. Prvo varianto je izdal deželni knez vsaj v drugi polovici 16. stoletja, saj so jo imeli Višnjani leta 1609 za prenizko in so prosili za njeno povišanje. Za tovrstno pomoč ubojožani Višnji gori se je v poročilu vladi in komori v Gradcu zavzel tudi kranjski vicedom. Mesto namreč v začetku 17. stoletja nobeno leto ni zmoglo plačati celotnega letnega davka deželi in njegovi letni izdatki so celo nekoliko presegali prejemke. Vzroki za takšno stanje so bili v tem, da so uživali duhovni in posvetni gospodje, deželani, mesto Novo mesto in trdnjava Karlovec oprostitev višnjegorske mitnine. Od časa odkrite vojne proti Turkom na Ogrskem sta bila na Spodnjem Kranjskem in v Spodnji marki »zaprta«¹¹⁰ tudi skoraj vsa obrt in trgovina. Vicedom je zato k obstoječi mitninski tarifi priporočil povišanje, kot ga ob dotedanji tarifi prikazuje preglednica.¹¹⁰ Povišanje bi šlo predvsem na račun prevedbe tarifnih postavk z beneškega solda na avstrijski krajcar, katerega vrednost

¹⁰² Mitninske knjige, str. 15.

¹⁰³ Ibidem, str. 24, 35 sl.

¹⁰⁴ Kot v op. 88.

¹⁰⁵ Kot v op. 76.

¹⁰⁶ Kot v op. 24.

¹⁰⁷ M. arh., fasc. VII, 1631 I. 24.

¹⁰⁸ Vic. a., I/89/W-II/8, 1611 III. 5.

¹⁰⁹ M. arh., fasc. VII, 1631, I. 24.

¹¹⁰ Vic. a., I/145/W-I/4, 1609 VII. 12 in 1609 VII. 21.

PRILOGA: Mitninski red Višnja gora na Kranjskem, kakor se je pobiralo doslej in kot naj se pobira odslej:

	Stanje Sold	Pfenig	Povišanje kr.	den.
od 1 tovara vseh vrst žita	1	—	1	—
od 1 tovara soli	1	—	2	—
od 1 tovara ter terana ali marvina (teran in sladko vino sploh ne gresta več tukaj skozi, razen kolikor ga uvažajo mitnine oproščeni deželani)	1	—	1	—
od 1 tovara sladkega vina	4	—	4	—
od 1 soda marvina	3	—	3	—
od 1 tovara olja	4	—	4	—
od 1 tovara birse	4	—	4	—
od 1 tovara česna	4	—	4	—
od 1 tovara voska	8	—	8	—
od 1 vola	1	—	1	—
od vsakovrstne male živine	—	1	—	2
od 1 svinje	1	—	1	—
od 1 konja	4	—	4	—
Item prodajalec in kupec vsak po	5	—	5	—
od 1 tovara sira (odkar pomnimo, ni šel tu čez noben tovor sira)	4	—	4	—
od 1 tovara masti (tudi ta se malo pojavlja)	4	—	4	—
od 1 tovara loja	4	—	4	—
od 1 tovara tolišče	4	—	4	—
od 1 tovara jančje tolišče	—	1	—	2
od 1 tovara ptičjega lepa (v tem času tovrstno blago sploh ne gre tod)	4	—	4	—
od 1 tovara navadnega sukna	10 kr.	—	15	—
od 1 vatla navadnega sukna	—	2 den.	—	1
od 1 tovara dobrega sukna	20 kr.	—	25	—
od 1 vatla dobrega sukna (razen mitnine oproščenih mest v tem času tega blaga nihče ne tovari)	—	2 den.	—	1
od 1 tovara vsakovrstnega platna	4	—	4	—
od 1 dolgega vatla vsakovrstnega platna dajejo prodajalci in kupci vsak po 1 den.	—	2 den.	1	1
od 1 tovara surovega sukna	8 kr.	—	8	—
od 1 dolgega vatla ali palice surovega sukna prodajalec in kupec po 1 sold.	2	—	1	1
od 1 tovara kož	4	—	6	—
od ene same kože	1	—	1	—
od 1 majhne ustrojene kože	1	—	2	—
od 1 stota železa	1	—	1	—
od 1 tovara jekla (vse leto ne gre tod skozi niti 6 centov železa, enako jekla, kajti vse se pošilja navzdol po Savi)	4	—	4	—
od 1 tovara bakra	4	—	4	—
od 1 tovara svinca	4	—	4	—
od 1 tovara perja (to troje v tem času prav malo)	4	—	4	—
od 1 tovara volne	4	—	4	—
od 1 tovara trgovskega blaga, kot je kramarija	4	—	6	—
od 1 tovornika, kar nosi na hrbtu	1	—	2	—
od 1 železnega droga	—	1 den	—	2
od 1 para na novo podkovanih koles za voz	1	—	1	1
od 1 tovara kož	4	—	6	—
od 1 kose	—	1 den	—	1
od 1 tovara motik	4	—	6	—
od 1 tovara žag	4	—	8	—

je bila za polovico višja od solda.¹¹¹ Dve leti zatem leta 1611 je nadvojvoda Ferdinand v resoluciji deželi Kranjski povišanje višnjegorske mitninske tarife potrdil, zraven pa odobril tudi več kot polovično znižanje davčne odmere in spregled starih davčnih zaostankov.¹¹²

¹¹¹ O denarnih razmerjih glej: Sergij Vilfan, Temelji in razvoj denarnih sistemov v slovenskih deželah do 17. stoletja, ZČ 40/4, 1986, str. 409.

¹¹² Vic. a., I/89/W-II/8, 1611 III. 29.

	Stanje Sold	Pfenig	Povišanje kr.	den.
od 1 motike, čeprav se doslej ni jemalo	–	1 den	–	1
od 1 same žage	–	1 den	–	1
od 1 tovora pušk (je redko blago)	4	–	8	–
od 1 puške	1	–	2	–
od 1 kupona	–	1 den	–	1
od 1 svinjskih pleč	2	–	2	–
od 1 tovora kozarcev	4	–	6	–
isto, če nekdo nosi na hrbtu	1	–	1	–
od 1 tovora žlic	1	–	2	–
od 1 tovora glinastih bokalov	4	–	4	–
isto, če nekdo nosi na hrbtu	1	–	1	–
od 1 tovora krzna za podlago	4	–	4	–
od 1 tovora kovanega železa	4	–	4	–
isto, če kdo nosi na hrbtu	1	–	1	–
od 1 sita za moko	1	–	1	–
od 1 tovora čebule	4	–	4	–
od 1 tovora vsakovrstnega sadja	1	–	1	–
od 1 kosa usnja, ki je velik in ima vrednost	–	1 den	–	2
od 1 ustrojene volovske kože	1	–	1	–

Za poznavanje trgovskega prometa in vrst blaga so posebnega pomena pripombe v oklepajih, ki pripovedujejo, katere vrste blaga so se dotlej usmerile na druge poti, katere se na območju Višnje gore pojavljajo redko in v zelo majhnih količinah, pa tudi, s čim trgujejo vsi tisti, ki so mitnine oproščeni. Zaradi širokega kroga oproščencev je bila mitnina močno okrnjena, zato tudi izračunavanja obsega prometa na podlagi tarife in znanih zakupnin oziroma letnih prihodkov mitnic ne morejo dati kolikor toliko verjetne podobe. Ker niso plačevali mitnine veliki zemljiški gospodje, duhovščina, samostani kot zelo močni gospodarski kompleksi in prebivalci obeh najpomembnejših mest na poti v Vojno krajino, je padalo njeno breme le na pleča kmečkih tovarnikov, prebivalcev manjših dolenskih mest in trgov ter trgovcev od drugod, med katerimi gre posebno mesto ljubljanskim. Zlasti pri uvoženem blagu se jasno kaže, da so šli vsi njegovi največji dolenski porabniki čez višnjegorska tla brez plačevanja mitnice. Pomemben je tudi podatek o prevažanju težkih tovorov za potrebe Vojne krajine skoraj izključno navzdol po Savi, s čimer se odpira nova velika prometnica, ki bo močno konkurirala dolenski deželni cesti. Tovor (samb) kot najpogostejša količinska oznaka v tarifi priča o naravi prometa tedanje dobe – tovarništva na konjih. Pri tovoru ne gre za natančno mero, temveč za količino, ki jo normalno nosi tovarni konj in ki je seveda različna glede na moč konja, težavnost poti in specifikko blaga.¹¹³ Peljaj ali voz (fuder) srečamo v 16. in 17. stoletju v mestnih računih le tedaj, ko so z njim vozili kamenje, deske in skodle iz Ljubljane ali pa železne polizdelke s Fužine na Krki.^{113a}

Druga verzija mitninske tarife z naslovom »mitninski red gospostva Višnja gora« se je ohranila samo v prepisu iz srede 18. stoletja. Tudi njen izvor je iskati v 16. stoletju, saj je višina mitnine navedena še v soldih pfenigih, od prejšnje tarife pa se razlikuje le v maločem. Po njej so pri trgovanju s konji obvezni plačala mitnine ne le prodajalci in kupci, temveč tudi menjalci in prekupčevalci, višja kot v prejšnji tarifi pa je zlasti mitnina od raznih vrst sukna. Pripis še pove, da je plačevanje mitnine podvojeno med 31. majem ter praznikom sv. Petra in Pavla (29. junijem).¹¹⁴ S tem je tudi pojasnjeno, zakaj se prihodki od mestne mitnice, za katere imamo natančne podatke v letih 1626/27 in 1630/31, občutno dvignejo prav v mesecu juniju. Drug takšen dvig je obe leti beležila mitnica v Višnji gori konec leta pred Božičem in tretjega okoli Velike noči.¹¹⁵

Katero plemstvo in duhovščina si je izborilo oprostitev mitnine v višnjegorskem deželskem sodišču ter kdaj in na kakšen način, uporabljeni viri ne povedo. Proces je najbrž

¹¹³ O tovoru in peljaju glej: Vilfan, str. 69.

^{113a} Npr. m. rač. 1558/59, 1576/77, 1596/97.

¹¹⁴ M. arh., fasc. VI, Zakup mitnic, vidimus v 1752 VI. 17.

¹¹⁵ Kot v op. 58.

trajal kar celo 16. stoletje, pri čemer sta graji plemiških in duhovniških podložnikov zaradi neplačevanja mitnine v letih 1491 in okoli 1575 kaj šibki opori za njegovo natančnejše spoznavanje.¹¹⁶ Mitninska oprostitev je kajpak omogočala tudi različne zlorabe tega privilegija. Višnjani se tako v drugi polovici 17. stoletja pritožujejo, da je velika večina dolenjskih gospodov in deželanov posegla v trgovanje z žitom in vinom. Plemiči si ju drznejše poleg lastnega pridelka še posebej kupovati, ju pod svojim imenom spraviti brez plačila mitnine do Ljubljane in tam preko svojih ljudi prodajati na drobno. Prej je bilo seveda drugače, saj je moral kmet na plemiških posestvih po Dolenjskem žito in vino sam kupovati, med njunim transportom na ljubljanski trg pa je plačeval mitnino.¹¹⁷

Spremembe v 18. stoletju

Do prvih let 18. stoletja je bilo stanje cest in trgovsko prometnih pristojbin v naših krajih nespremenjeno. Brž ko so začele v habsburške dežele prodirati vodilne misli merkantilizma, ki je bil le skupek spoznanj, da je zlasti zunanja trgovina temelj gospodarskega napredka, pa sta se skrb za trgovino in za ceste v sorazmerno kratkem času močno povečali. Na Kranjskem so tako leta 1703 razdelili vse t.i. deželne ceste na 51 sektorjev, še pomembnejši pa je bil za celo deželo veljavni patent za izboljšanje cest iz leta 1713, ki je določil vrhovnega cestnega direktorja in našel ceneno delovno silo v obliki deželne in komorne tlake za ceste.¹¹⁸

Državno poseganje v mitninsko in cestno organizacijo na višnjegorskem področju presega okvir pričujoče razprave, ni pa odveč nekaj besed o mitninskem nadzoru in novi c.kr. mitnici na podlagi uporabljenih virov sekundarne narave. Izogibanje mitninskim postajam je bilo še vedno eden najbolj perečih problemov. Tako se je predsednik Notranjeavstrijske dvorne komore spomladi 1729 pozanimal pri kranjskem deželnem vicedomu, kdaj bo ta končno postavil v Stično ali Žužemberk nadzornika mitninskih listkov – boletov. Pravega nadzora dotlej ni bilo, zato so se lahko prevozniki blaga s Hrvaškega izmuznili prav vsem mitnicam od Novega mesta do Ljubljane, s tem pa je bila erarju prizadejana nemajhna škoda.¹¹⁹ V ožji izbor sedeža boletnega nadzornika je prišla poleg Stične še isto leto tudi Višnja gora. Vicedomsko poročilo komori je dajalo prednost slednji, češ da je Stična okoli pol ure oddaljena od deželne ceste, mestece Višnja gora pa leži na njej. Vendar bi ob taki rešitvi morali tudi v Novem mestu nastaviti nekoga, ki bi trafikantom delil bolete, sicer bi višnjegorski nadzornik zaman pregledoval bolete pri tistih krajih, ki ne ležijo pod Višnjo goro. Obenem se je postavljalo vprašanje, kako bi mogel imeti nadzornik s sedežem v Višnji gori glede na lego tega mesta tudi učinkovit nadzor nad metliškimi boleti.¹²⁰ Ali je Višnja gora nazadnje dobila omenjenega nadzornika ali ne, ne vemo, zato pa je imela pred sredo stoletja c. kr. filialni mitninski urad. Posloval je v samem mestu in tudi vodil ga je višnjegorski meščan kot državni nameščenec. Ko je dežela nato leta 1754 vzpostavila v Višnji gori svoj zapornični mitninski urad (Schracken-Mauth-Amt), ji je mesto v ta namen prodalo hišo na trgu nedaleč od ljubljanskih vrat.¹²¹ To hišo poznajo popisi mestnih hiš od tega časa dalje kot mitninsko hišo.¹²² Vendar se je dežela obvezala, da zapornice ne bo postavila pri kupljeni hiši, temveč na primernem mestu nekje izven mesta.¹²³ Tako srečujemo v drugi polovici 18. stoletja mitničarja in njegovo domovanje na cesti pod mestom v bližini župnijske cerkve.¹²⁴

O mitnini gospodarstva Višnja gora v mejah njegovega deželskega sodišča ni v mestnem arhivu med spisi iz 18. stoletja prav tako skoraj nobene vesti. Odkar je mesto po letu 1677 izgubilo njen zakup, je gospodarstvo oddajalo mitnice neposredno privatnim zakupnikom. Tozadevni dokumenti so se stekali v graščinski arhiv in bili z njim vred uničeni. Terezijanski

¹¹⁶ Kot v op. 29. in 108.

¹¹⁷ Vic. a., I/145/W-I/4, Beschwer-Püncta s.d.

¹¹⁸ Šorn, str. 158 sl.

¹¹⁹ Vic. a., I/89/W-II/2, 1729 VII. 23.

¹²⁰ Ibidem, 1729 IX. 3.

¹²¹ M. arh., fasc. VIII, 1750 V. 16. in 1754 VII. 2.

¹²² Kot v op. 38.

¹²³ Kot v op. 121.

¹²⁴ NŠAL, Matične knjige, Višnja gora, RMK 1770-1791, npr. 1778 XI. 14., 1782 VIII. 28., 1784 XII. 15.

kataster računa le prihodke od deželosodnih mitnic, in sicer na 155 godlinarjev letno, kar je tudi nominalno za četrtno manj, kot je znašala skupna zakupnina mesta sto let prej.¹²⁵

Mesto je torej izgubilo zakup deželosodnih mitnic med letoma 1677 in 1707. Domnevamo lahko, da se je to zgodilo bliže mlajši letnici kot starejši in da je svež spomin na izgubo prihodkov botroval težavam, ki so jih Višnjani leta 1707 povzročili novemu zakupniku mitnice v mestu. Mestno sodišče je namreč v juliju tega leta prepovedalo zakupniku Janezu Iggerju pobirati mitnino v samem mestu, tako da bi moral prenesti mitnico na gosposčinsko zemljišče. Zadeve niso mogli rešiti pred mestnim sodiščem, odprlo se je vprašanje pristojnosti le-tega v zvezi z zakupom sploh in še leta 1711 se je s sporom med mestom in gospostvom ukvarjalo vicedomsko sodišče v Ljubljani.¹²⁶ O mitnici v mestu je na voljo vsaj teh nekaj podatkov s sodnega procesa, medtem ko o ostalih mitninskih postajah na podeželju ne vemo prav ničesar.

Mestu so v tem času ostali samo prihodki od mostnine, ki je bila od povzdignitve trga v mesto njegov izvirni dohodek. Kot v preteklih stoletjih so jo tudi zdaj oddajali v letni zakup. Preglednica predstavlja vse dosegljive podatke o njenem letnem donosu in zakupu.¹²⁷

PRILOGA: Prihodki od mostnine v Višnji gori v 18. stoletju

Leto	Prihodki		
	gld.	kr.	den.
1702	120	—	—
1708/9	122	20	—
1725	50	—	—
1736/37	60	—	—
1752	58	55	—
1758	47	29	—
1759	65	16	2
1760	64	—	2
1780/81*	79	—	—
1783/84	73	10	—
1793*	70	54	—
1803*	95	20	—

* Samo zakupnina

Že na prvi pogled presenetita vsoti z začetka stoletja, ki sta kar dvakrat višji od poznejšega letnega povprečja okoli 60 goldinarjev. Obravnavati ju je treba v zvezi s še višjo postavko iz sedemdesetih let 17. stoletja, ko je že sama zakupnina mostnine znašala dobrih 153 goldinarjev. Tako visoko zakupnino smo pojasnjevali s tem, da je vanjo vštet zakup deželosodnih mitnic, ki ga v tistem času potrjujejo drugi viri, seštevek zakupov mitnine in mostnine pa ustreza povprečnim seštevkom iz prejšnjih desetletij 17. stoletja. Kakor ni bilo mogoče, da bi se mostnina tedaj trikratno dvignila zavoljo toliko povečanega trgovskega prometa, je treba v 18. stoletju sploh izključiti, da bi lahko zaradi zmanjšanja prometa v še krajšem času padel njen letni donos za polovico. Pri pojasnjevanju postavljenih vprašanj moramo najprej ugotoviti, da se 120 oziroma 122 goldinarjev z začetka 18. stoletja resnično nanaša samo na mostnino in ne tudi na zakupljeno mitnino, ki je mesto vsaj že leta 1707 ni več uživalo.¹²⁸ Ker se je tudi promet znatneje povečal šele od Karla VI. dalje (1711–1740), je vzrok tolikšnega povečanja mostninskih prihodkov samo v višji tarifi. Leta 1478 je znašala en pfening od vsakega tovrnega konja,¹²⁹ po podatku iz leta 1761 pa dva.¹³⁰ Čas povišanja je iskati konec 17. stoletja in povsem logično je, da prav tedaj. Ko je mesto izgubilo zakup mitnine, ki je tudi poročilo o mestnih prihodkih leta 1702 ne navaja več (razen mitnine in

¹²⁵ Ter. kat. RDA, N-205, No. 15. 1773 XII. 2.

¹²⁶ Kot v op. 49.

¹²⁷ Vic. a., I/145/W-I/2, s.d. 1702; m. rač. 1708/9; vic. a., I/145/W-I/2, 1726 VI. 28.; m. rač. 1736/37; ter kat. RDA, N-244, No. 12, 1761 IV. 6.; ibidem, No. 11, s.d.; m. rač. 1780/81; m. arh. fasc. VI, Zakup mitnic, 1784 XI. 9., 1803 III. 19., 1803 III. 23., 1803 III. 24.

¹²⁸ Kot v op. 49.

¹²⁹ Kot v op. 29.

¹³⁰ Ter. kat. RDA, N-244, No. 12, 1761 IV. 6.

stojnine od mestnih sejmov v višini 41 goldinarjev),¹³¹ si je očitno pri dvorni komori izposlovalo povišanje mostninske tarife, katere nespremenjena višina od leta 1478 dalje je pomenila znatno razvrednotenje prvotne dajatve.

Polovični padec prihodkov pred letom 1725 pa je bil posledica z virom dokumentiranega ukrepa državne uprave, ki je po novem sicer neprimerno bolje skrbela za ceste, a je mestu prizadejala veliko škode. Cestni komisar na Kranjskem je namreč preusmeril deželno cesto mimo mesta, potem ko je vodila skozenj vse od leta 1567. Okoli leta 1729 so se Višnjani zavoljo tega pritožili cesarju Karlu VI. Komisar je dal zgraditi novo cesto po strmi poti za mestnim obzidjem med meščanskimi vrtovi, čeprav meščani zatrjujejo, da so povsod in tudi izven mesta temeljito popravili »prastaro deželno cesto skozi mesto«. Ker so se prevozniki (trafikanti) zdaj usmerili na obvoznico, so se upirali tudi plačilu mostnine. Višnjani so jih hoteli ob neki priložnosti rubiti, a so se zanje potegnili trafikanti iz bližnjih vasi in stvar se je končala z incidentom, ko se je moral mestni sodnik ozmerjan zateči nazaj v mesto. V pritožbi se višnjegorski meščani sklicujejo na starost svojega mostnega denariča, ki jim je bil podeljen že leta 1478, ter prosijo za prestavitev ceste na staro traso, da bodo imeli mestni obrtniki vsaj nekaj koristi od prometa skozi mesto. Cesto so pripravljene na cesarjev ukaz tudi sami prestaviti, mimogrede pa še navržejo, da jim je država poleg dotodanjih šestih mostov obesila dva nova, zaradi česar so se povečali stroški vzdrževanja.¹³² O ugodni rešitvi prošnje ni poročil, pa tudi letni prihodki od mostnine ostanejo še desetletja le za spoznanje višji kot leta 1725, kar priča o prednostni cesti mimo mesta.

Staro in novo stanje mostnine nazorno slikata dve različni varianti kalkulacijske tabele mestnih prihodkov v terezijanskem katastru. Po prvi je prinašal »mostni pfenig na mestnih vratih« skupaj s stoinjami osmih letnih sejmov 130 goldinarjev, po drugi, ki je obveljala, pa mostnina po tarifi polovico manj ali 58 goldinarjev in 55 krajcarjev, stojnine pa 8 goldinarjev, kar znaša skupaj pičlih 67 goldinarjev.¹³³ Državna administracija je bila v zvezi z dejanskim zmanjšanjem toga, še zlasti, ko je šlo za davčno odmero. Tako je še leta 1761 mestni sodnik v poročilu okrožnemu uradu v Novem mestu opozoril, da se od mostnine zahteva enaka kontribucija kot tedaj, ko je znašala letno 130 goldinarjev, v resnici pa so njeni povprečni prihodki zadnjih treh let od 1758 do 1760 samo 60 goldinarjev. Kontribucija naj bi se po sodnikovem mnenju znižala z dotodanjih 20 na 9 goldinarjev in pol.¹³⁴

Sodnikov podatek, da znaša mostninska pristojbina za vsakega vprešenega ali otovorjenega konja 2 denariča, omogoča tudi približen izračun obsega trgovskega prometa skozi mesto. Ob povprečju 60 goldinarjev, ki mu sledimo po preglednici od tridesetih let 18. stoletja do leta 1760, je šlo skozi mesto 7200 konj ali približno toliko tovorov trgovskega blaga. Koliko trafikantov je mesto preprosto obšlo po deželni cesti brez plačila mostnine na mestnih vratih, je seveda vprašanje zase. Tudi promet skozi Višnjo goro je bil nekoliko večji, saj je bilo precej prevoznikov mostnine oproščenih, še posebej pa vsi prevozi za potrebe države.

Zelo jasno govori o tem nova mitninska tarifa, izdana leta 1775 na Dunaju. Njena določila o oproščencih niso le odsev tedanjega časa, temveč jih zlahka povezujemo s prejšnjimi stoletji in običajnimi pravili na privatnih mitnicah, kakršna je bila višnjegorska mostnina. Po navedbah v tarifi, so bili oproščeni mostnine vsi vojaški prevozi, prevozi soli na deželnoknežje stroške, prevozi za potrebe rudarstva, komerčno tranzitno blago, namenjeno ali prihajajoče iz svobodnih trgovskih mest Trsta in Reke, poštni prevozi, vsi tisti, ki so potovali s konjem zgolj po opravih in niso tovorili blaga za prodajo, nadalje prevozi pridelkov za potrebe zemljiških gospodstev in tlake, blago in orodje za hišne potrebe domačinov (iz kraja, kjer je mitnica) in slednjic vsi tisti, ki so imeli o oprostitvi pisan privilegij oziroma so bili pristojbine oproščeni že od nekdaj.¹³⁵

Že prej navedeno sodnikovo poročilo, še bolj pa mitninska tarifa, odražata tudi očiten napredek v prometu 18. stoletja, to je prenos večjega dela trgovskega blaga s konjskih hrbtov

¹³¹ Vic. a., I/145/W-I/2, s.d. 1702.

¹³² Vic. a., I/89/W-II/7, priloga k 1729 VIII. 6.

¹³³ Ter. kat. RDA, N-244, No. 11, s.d.

¹³⁴ Kot v op. 130.

¹³⁵ M. arh., fasc. VI, Zakup mitnic, 1775 XII. 30.

na vprežne vozove. V obeh dokumentih je namreč na prvem mestu naveden voz in šele nato otovorjen konj. Tarifa iz leta 1775 prinaša v skladu s splošno veljavnimi tarifami v državi razlike v pristojbinah glede na provenienco mitninjenega blaga. Tako kot prej je merilo za odmero pristojbine še vedno konj oziroma drugo vlečno živinče, plačevalo pa se je po novem takole: za uvoženo blago največ, in sicer 2 krajcarja od vsakega vlečnega živinčeta, od domačega deželnega trgovskega in obrtnega blaga pol manj ali en krajcer, samo 2 denariča pa tedaj, ko je živinče vleklo voz s pridelki in surovinami. Enako se je glede na navedene vrste blaga plačevalo, če je konj blago tovoril in ne vlekkel. Zato pa je bila vsa velika in majhna živina, ki so jo gnali mimo mitnice kot tržno blago, povsem oproščena dajatev.¹³⁶ Glede na podatek, da je pet let po uvedbi nove mitninske tarife, leta 1780 znašala samo zakupnina za mostnino 79 goldinarjev na leto,¹³⁷ dejanski prihodki pa še nekaj več, dobimo ob predpostavki, da se je povprečno odštelo na konja 3 denariče dajatve, vsaj 6320 mitninjenih konj ali tovorov.

Poleg že omenjenih novih vzdrževalnih obveznosti, ki jih je država naložila Višnjanom pred letom 1729, poznamo iz osemdesetih let 18. stoletja natančen opis cest in mostov, za katere skrbi Višnja gora. Meščani so imeli na skrbi 384 sežnjev deželne ceste med Starim trgom, mestom in kovačnicami na njegovi zahodni strani, 284 sežnjev dolgo stransko cesto od Starega trga do dviznih vrat župnišča in tri mostiče. Prvi je stal pri pristavi, drugi nad potokom poleg nove manufakture nogavic in tretji nad nekim vodnim jarkom. Podatek, da so znašali prihodki od mostnine med 1. novembrom 1783 in zadnjim oktobrom 1784 le 73 goldinarjev, stroški za popravila obeh cest in mostov pa kar 71 goldinarjev, so seveda pretirani, saj gre za poročilo sodnega upravitelja in mestnega sveta, jasno pa kaže, kako močno so po zaslugi državnega nadzora narasli v primerjavi z neznatnimi izdatki v 16. ali 17. stoletju.¹³⁸

Mostnina je kot edina od obravnavanih mestnih mitninskih pristojbin preživela še v 19. stoletje. Ker pa jo je mesto prepuščalo zakupniku brez javne licitacije, je leta 1803 doživelo grajo in moralo z zakupnikom skleniti spet šestletno zakupno pogodbo po pravnoveljavni licitaciji.¹³⁹

Prednost številčnih podatkov o višnjegorski mostnini ni samo v dokaj kontinuiranem in širokem časovnem razponu 233 let, temveč tudi v preprosti tarifi in večjem približku realnim prihodkom, kot je to v primeru mestne in podeželskih mitnin. Slednje so bile vezane na letno reminenco, ko jo je mesto kot zakupnik dolgovalo zemljiškemu gospodstvu, medtem ko med mestom in zakupnikom mostnine ni bilo posrednika in se je mogel ta zakup postavljati više ter določati prostje. Ne preveč očitne razlike v zakupnini v 16. in 17. stoletju navajajo na misel, da je ostajala nespremenjena tudi tarifa en denarič od tovrnega konja, določena leta 1478. Povišanje na 2 denariča, znana iz leta 1761, je moglo slediti šele konec 17. stoletja, zato tedaj tudi tolikšen nominalni skok prihodkov. Vmesne stopnje pa niti ni moglo biti, ker je bilo v praksi nemogoče poviševati denarne vrednosti za manj kot en denarič.

Na podlagi te osnove sledijo sklepanja o obsegu trgovskega prometa skozi dobri dve stoletji, upoštevaje vse stranske dejavnike, ki kvarijo dobljeno sliko. Pri tarifi en denarič od konja je bil promet v Višnji gori po znanih podatkih o zakupnini najvišji v letih 1558/59 in 1572/73, ko je šlo skozi mesto vsaj 16.000 otovorjenih konj. Ali je vštete tudi kaj ogrske klavne živine, ali pa so sledile pismene oprostitev ravno tedaj, da je zakupnina do leta 1576/77 padla in je bila rentabilna pri najmanj 14.160 glavah, ne vemo. Precej jasneje se odraža v številkah splošni upad trgovine od konca 16. stoletja. Do tridesetih let 17. stoletja so se letne zakupnine znižale na 50 goldinarjev, kar pomeni le še 12.000 tovrnih konj za doseženo rentabilnost. V začetku 18. stoletja je šlo ob predvideni tarifi 2 denaričev za konja skozi mesto okoli 14.400 mitninjenih konj, kar predstavlja realno število, saj so 120 goldinarjev znašali prihodki in ne zakupnina za mostnino. Kljub novemu gospodarskemu zagonu in povečanemu prometu sredi 18. stoletja pa se zaradi obvoza deželne ceste mimo mesta pobira mostnina le še od povprečno 7200 tovrnih konj ali ustreznega tovora na vozovih. Za tri zaporedna leta

¹³⁶ Ibidem.

¹³⁷ M. rač. 1780/81.

¹³⁸ M. arh., fasc. VI, Zakup mitnic, 1784 XI. 9.

¹³⁹ Ibidem, 1803 III. 19., 1803 III. 23., 1803 III. 24.

lahko ponazorimo promet takole: 1758 – 5655 konj, 1759– 7809 in 1760 – 7681 konj. Glede na zakupnino 79 goldinarjev v letu 1783/84 je bila ta rentabilna pri 9480 konjih, ki so vlekli ali nosili zemeljske pridelke in surovine, ali pri 6320 konjih s trgovskim in obrtnim blagom. Pri tem se postavlja še neizogibno vprašanje, v kolikšni meri je dolenski deželni cesti konkuriralo brodarstvo na Savi, ki je v 18. stoletju doživelo nesluten razcvet. Na to in ostala vprašanja o trgovini na Dolenjskem bodo odgovorile temeljite raziskave na podlagi gradiva državnih in deželnih uradov, pričujoča razprava pa je skušala osvetliti lokalno omejeno problematiko zlasti za čas, ko država v cestno prometno organizacijo še ni izdatneje posegala.

Zusammenfassung

DER HANDELSVERKEHR IN DER WEITEREN UMGEBUNG VON VIŠNJA GORA BIS ZUM ENDE DES 18. JAHRHUNDERTS IM LICHT DER LANDGERICHTS- UND STADTMÄUTE

Boris Golec

Višnja gora (Weichselburg) verfügt unter den slowenischen Städten über eines der besterhaltenen Archive seit der Gründung der Stadt im Jahre 1478. Bei Heranziehung weiterer Quellen vermittelt dieses Quellenmaterial ein in hohem Maße abgerundetes Bild von den Verkehrswegen und Gefällen, nicht nur in der unmittelbaren Umgebung der Stadt, sondern auch im weiteren Gebiet des Landgerichts Višnja gora zwischen der Sava und der oberen Krka. Die Bedeutung des Verkehrswegs von Ljubljana (Laibach) durch Višnja gora und weiter in Richtung Dolenjska (Unterkrain) nahm durch die neue Politik der Habsburger in der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts zweifellos zu. Im Jahre 1461, als Friedrich III. Višnja gora das Recht auf den Marktfrieden und auf die Wahl des Marktrichters verliehen hat, wird zum ersten Mal erwähnt, daß der Herrscher den Bürgern von Višnja gora die Landgerichtsmäute in Bestand gegeben hat. Der Markt- und seit 1478 die »Stadt« – Višnja gora verlängerte den Mautbestand wenigstens bis 1677/78, wobei seit 1550 auch die Höhe der jährlichen Bestandsumme und für bestimmte Jahre auch die Höhe der realen Einnahmen einzelner Mautstellen bekannt ist. Die zweite Form der Mautgebühr, die jahrhundertlang neben dem Mautbestand existierte, Brückenpfennig (Prukhpfenig) genannt, war ausschließlich in der Hand der Bürger von Višnja gora – seit seiner Erhebung zur Stadt im Jahre 1478. Dabei handelt es sich um eine Gebühr, die für Saumpferde erhoben wurde. Sie blieb bis zur ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts erhalten und läßt – unter Berücksichtigung der Tarifveränderungen – auf den Umfang des Saumverkehrs durch die Stadt selbst schließen.

Quantitative Angaben über den Brückenpfennig, über die Stadt- und Landgerichtsmäute sowie über Getreide- und Salzmaß in der Stadt selbst, spiegeln die wirtschaftliche Depression und Krise auf lokaler Ebene wider, welche die slowenischen Länder gegen Ende des 16. Jahrhunderts durchlebten und welche noch weit in das 17. Jahrhundert reichten. Die jährliche Bestandsumme für Landgerichtsmäute zeigte nur einen leichten Anstieg: von 187 einhalb Gulden im Jahre 1578 auf ungefähr 200 Gulden in der Mitte des 17. Jahrhunderts (soviel betrug sie noch im Jahre 1677/78). Die absolut höchsten Einnahmen brachte die Mautstelle im unmittelbaren Stadtgebiet an der Dolnejskoer (Unterkrainger) Landstraße. Ihr Jahresbestandinhaber war der jeweilige Stadtrichter, der nach 1567 wegen der Verlegung der Landstraße durch die Stadt die Erhebung der Stadtmaut und des Brückenpfennigs als doppelter Bestandinhaber in einer Person vereinigte. Die Einnahmen von anderen Mautstellen im Gebiet des Landgerichts waren wesentlich niedriger, sie wurden in der Regel von den Bauersleuten aus der Umgebung in Bestand gehalten. Auch ihre Verteilung an den Seitenwegen wechselte oft. Von den letzteren trat im 16. Jahrhundert vor allem die Mautstelle in Muljava hervor, welche die Verbindung zwischen der oberen Krka und der Landesstraße sperrte. Durch dieses Gebiet verlief einer der wichtigsten Wege des ungarischen Viehhandels, bis letzterer in den achtziger Jahren des 16. Jahrhunderts fast völlig zum Erliegen kam. Über die Geschäftsführung der Mautstellen in Višnja gora informieren uns zwei erhaltene Mauttarife, spätestens in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts stellten Bescheinigungen, die sogenannten Boletten, den üblichen Kontrollmechanismus der Stadtmaut dar. Die Arbeit der Mautner wurde die ganze Zeit vor allem durch den Warenschmuggel erschwert. Die Einnahmen der Mautstellen hingen von einer ganzen Reihe von Faktoren ab. Seit Anfang des 18. Jahrhunderts ist an erster Stelle der Staat zu nennen, der im engeren Stadtbereich sein k.u.k. Filial-Mautamt einrichtete. Außerdem wurden durch den Ausbau der Landesstraße um 1725, welche die Stadt-siedlung umging, die Einnahmen aus dem Brückenpfennig, der als einziger unter den Mautgebühren in der Hand der Bürger blieb, mehr als halbiert.

Laut bekannten Angaben über den Bestand des Brückenpfennigs gingen in den Jahren 1558/59 und 1572/73 16.000 Saumpferde durch die Stadt. Der allgemeine Rückgang des Handels seit dieser Zeit schlug sich auch in der Abnahme der jährlichen Bestandsumme nieder, die im Jahre 1576/77 bei ca. 14.000 Saumpferden rentabel war, bis zu den dreißiger Jahren des 17. Jahrhunderts aber bereits bei 12.000. Am Anfang des 18. Jahrhunderts gingen vermutlich wieder ca. 14.400 Pferde durch die Stadt, darauf nahm ihre Zahl wegen der Stadtumgehungsstraße rapide ab. Trotz des neuen Aufschwungs und des verstärkten Verkehrs war der Bestand im Jahre 1783/84 bereits bei 9.480 Pferden rentabel, die agrarische Produkte und Rohstoffe trugen, und bei 6.320 Pferden, die mit Handels- und Handwerkswaren beladen waren. Dabei stellt sich die unumgängliche Frage, in welchem Maße die Schifffahrt auf der Sava, die im 18. Jahrhundert einen unerwarteten Aufschwung erlebte, eine Konkurrenz für die Dolenjskoer (Unterkrainer) Landesstraße darstellte.

Slovenski šolski muzej, Plečnikov trg 1, Ljubljana

Slovenski šolski muzej v Ljubljani izdaja svoje glasilo (Šolska kronika – Zbornik za zgodovino šolstva), razstavne kataloge, bibliografije in druge publikacije s področja zgodovine šolstva. Od leta 1948 je izšlo več kot 50 razstavnih katalogov in od teh so nekateri še na voljo:

Razstavni katalogi

- Vincenc Žnidar: Življenje in delo J. H. Pestalozija. 1970
 Tatjana Hojan: Žensko šolstvo in delovanje učiteljic na Slovenskem. 1970
 Osnovna šola na Slovenskem 1869–1969. 1970
 Slovenska šolska knjiga ob 200-letnici šolskih uradnih tiskov. 1972
 Šolske stavbe Ljubljane. 1974
 Tatjana Hojan: Izobraževanje odrasle mladine. 1975
 Slavica Pavlič: Dijaški in študentski domovi. 1976
 Andrej Vovko: Prekmursko šolstvo skozi stoletja. 1977
 Andrej Vovko: Popotnik-sodobna pedagogik 1880–1950–1980. 1980
 Jože Ciperle: Klasični jeziki in učne ustanove pri Slovencih do 1918. 1981
 Tatjana Hojan: Sodelovanje osnovnošolcev pri mladinskih listih in šolskih glasilih pred letom 1941. 1982
 Od risanja do likovne vzgoje: zgodovina in razvoj likovnega pouka. 1982
 Razstava učbenikov za pouk slovenskega jezika do leta 1918. 1983
 Tatjana Hojan: Prešeren v čitankah do leta 1941. 1984
 Minka Pahor: Ukinitve slovenskih in hrvaških šol na Primorskem. 1984
 Jože Ciperle-Vinko Skalar: Vzgojni zavodi. 1987
 Jože Ciperle-Andrej Vovko: Šolstvo na Slovenskem skozi stoletja I. 1988
 Odprta šola – o. š. Podčetrtek. 1989
 Tatjana Hojan: 100 let učiteljske organizacije. 1989
 Jože Ciperle: Šolska spričevala. 1991
 Branko Šuštar (ured.): Šola za sestre – zdravstveno šolstvo na Slovenskem 1753–1992. 1992

Druge publikacije

- Jože Ciperle – Andrej Vovko: Šolstvo na Slovenskem skozi stoletja. 1987
 Tatjana Hojan: Bibliografija Slovenskega učitelja 1872–1877. 1988
 Tatjana Hojan – Marisa Škerk-Kosmina: Učiteljski list, Trst 1920–1926. Bibliografsko kazalo, razprava. 1991
 Slavica Pavlič: Predšolske ustanove na Slovenskem 1834–1945. 1991

Navedene publikacije lahko po sprejemljivih cenah dobite ali naročite v Slovenskem šolskem muzeju v Ljubljani (061/213-024).

Janez Kramar

EPIDEMIJE V SLOVENSKI ISTRI

Severozahodna Istra z obalnimi mesti in širšo okolico je bila že od rimskih časov dežela z razvitim poljedeljstvom. Kot 10. dežela Italije je bila (skupaj z Venecijo) vključena v upravni sistem rimske države. Istranom, rimskim državljanom, ni bilo treba plačevati zemljiških davkov, bili so polnopravni posestniki svojega premoženja. Bavili so se z oljarstvom, vinogradništvom, sadjarstvom in ribištvo. Istrsko olje so po kakovosti primerjali z najboljšim španskim oljem ("della Betica"). Olje in oljke so izvažali v Akvilejo in alpske dežele. Cenjeno je bilo tudi istrsko vino. Plinij omenja istrsko črno grozdje. Zelo okusne so bile za Rimljane istrske ostrige, dragocen je bil istrski javor itn. Najsrečnejše obdobje za Istro je bil čas od leta 50 do 150.

Prve vesti o epidemijah

Najstarejši podatek o kugi v Istri je iz Buzeta. Iz leta 192 je posvetilna plošča v cerkvi sv. Tomaža v Pazinu:

SALVTIAVG
PROINCOLV
MITATEPIQUENT
L.VENTINARIS
LVCVMO
ADIECTIVNIC
V. L. L. S

Napis na plošči naj bi se glasil: Saluti Avg(ustae) pro incolumitate Pinquent(inorum) L.Ventinaris Lucumo adiect(a) iunic(e) V (otum) L (aetus) L (ibens) S (olvit). V rimskih časih naj bi bila verjetno prebivalcem Buzeta grozila kuga. Zato naj bi bil L. Ventinaris Lucumo za zdravje prebivalcev postavil boginji Saluti Avguste oltar in žrtvoval teleta.¹

Pod Teoderikom, kraljem vzhodnih Gotov, konec 5. stoletja je bila Istra sreča za srednje sloje, veselje za bogataše in okras rimskega imperija. Istrani so plodove svojega dela zamenjavali za moko, žito, les, sir in železnino z bližnjimi in daljnimi sosedi.

V letih 557-590 je divjala v Italiji velika kuga, ki se je verjetno razširila tudi v Istro. Kuge v Kopru so bile nato v letih 746, 954 in 958. Bubonska kuga je pustošila v Benetkah v letih 954 in 958. V letih 1006-1007 so kugo v Istro prinesli iz Kranjske (Cranio); trajala je tri leta.

Do leta 1247 je razsajalo v Kopru pet kug (1080, 1102, 1137, 1154, 1182). Prihajale so po trgovskih poteh od Kitajske do Evrope. Velika lakota v Kopru leta 1098 je bila verjetno posledica kuge. Leta 1247 je v Benetkah kuga pobrala 100.000 prebivalcev, na Dunaju pa jih je vsak dan umrlo od 500 do 1000. V Kopru je bila ugotovljena kuga tudi leta 1248. Najstarejši viri o kužnih boleznih so:

Kuge pod beneškim gospostvom

V več kot petstoletnem gospostvu Benetk so kuge pogosto razsajale v Istri. V Kopru je bila leta 1290, v 14. stol. pa jih je bilo v Kopru pet (1330, 1343, 1347, 1348 in 1361), v Istri pa skupaj 12.

V Kopru je morila kuga, imenovana Ghiandussa oz. giandussa, v letih 1347-1348, strahotna pa je bila v Piranu leta 1348, ko so zaradi množičnih pokopov zgradili novo

¹ Plošča s tem napisom v velikosti 0.50x 0.455 je bila v cerkvi sv. Tomaža v Goričici pri Buzetu. Danes je v puljskem arheološkem muzeju. Podatki so se v Inscriptiones Italiae vol. X- regio X. fasciculus III. Historia septemtrionalis Roma 1936. Carli, Antichita italiane I. 1788, str. 75 in II. 1788, str. 135.

pokopališče. Iz strahu pred njo se je piranski podestat, takoj po prejemu soglasja, umaknil v Benetke. Soglasje so podestatu potem še podaljšali.

Kuga v Miljah je pomorila pol prebivalcev, pokopavali so jih kar v veliko jamo pri cerkvi sv. Ivana izven mesta.² Na miljskem grbu iz leta 1348 je napis, da je kuga, šiba božja, udarila "universum orbem" (vesoljni svet). Največjo epidemijo kuge leta 1348 omenja G. Boccaccio (1313-1375) v Dekameronu. Med velikimi epidemijami so množično umirali ljudje, z njimi pa so propadala cvetoča mesta. V doževih "Commissionih" iz leta 1375 beremo tudi tole: "Za vso Istro moremo reči, da je opustošena".

V Piranu in Izoli so ljudje obolevali manj kot v Kopru. Najboljša obramba pred kugo je bila stroga kontrola. Na zahtevo zdravstvenih uradov v Benetkah so ladje s kužnimi bolniki morale imeti izobešene rumene zastave. Pristajati niso smele, strogi pa so bili tudi ukrepi za dovoz hrane in vode. Posebna milica je preprečevala pristajanje sumljivih ladij.

V Kopru ni bilo kuge od 1361 do 1449. Ko so Benetke postale gospodar zahodnoistrske obale in velikega dela zaledja, so zgradile prometne poti s Kranjsko in Hrvaško Istro. Koprška luka, varna pred burjo, pirati in sovražniki, je postala trgovsko in vojaško pristanišče. ki je s pomorskim prometom povezovala severozahodno Istro z Benetkami in Levanto. Politično-upravno in trgovsko je postal Koper glavno mesto Istre, pod seboj je imel 42 vasi in naselij, od teh 12 z utrdami. V vseh obalnih mestih pa tudi v zaledju mest je prišlo do gospodarskega razcveta. Po 200 do 300 tovornikov je vsak dan tovorilo v Istro moko, sir, les, železnine, v Istri pa so kupovali vino, olje, sol itn. Leta 1463 so Benetke, z mirovno pogodbo s Habsburžani oz. Trstom, za daljšo dobo preusmerile trgovino in promet zopet na Koper in Benetke. Koper je pozabil na rušenja in vojno. Bogatost je bila vidna v novih palačah, hišah, cerkvah, samostanih itn. Mlajše redovne družbe (serviti, minoriti, tretjeredniki itn.) so ustanovljale samostane v zdravih, bogatih in veselih krajih. Skrbele so za reveže in iskale mirno življenje. Vsestranski razcvet Slovenske Istre so prekinile kuge (1449, 1457, 1468, 1554 in 1573), ki so bile največje katastrofe ljudstev. Zaradi kug so beneški podestati zapuščali svoje komune. Milje so zapustili leta 1420 Vittore Duodo, leta 1424 Andrea Marcello, 31. marca 1446 pa podestat neznanega imena.

Leta 1468 je izbruhnila kuga v Kopru, leta 1476 pa silovita v Piranu. Do srede 16. stol. sta bili v Kopru in okolici še dve kugi. Leta 1486 se je iz Benetk širila najprej v Koper, nato pa tudi v Milje. Med kugo v koprski okolici je Trst 24. 9. 1525 meščanom prepovedal, da bi odšli k mlinom ob reki Rižani. Dve leti potem je kuga razsajala po celi Istri. Raslo je število neobljudenih hiš in neobdelanih njiv.

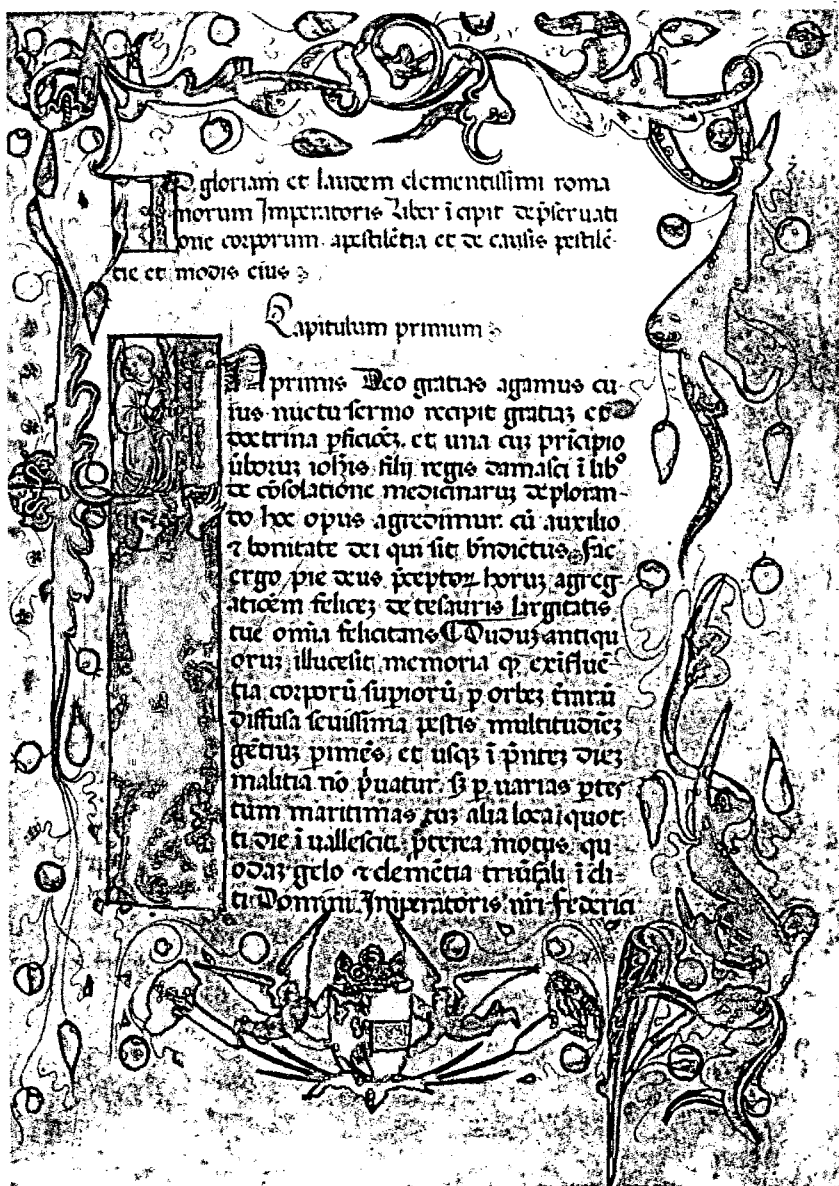
Leta 1554 se je kuga ponovno zanesla iz Benetk v Koper. Z dovoljenjem koprškega podestata in kapitana je zdravnik Leandro Zarotti zapustil Koper z izgovorom, da ni zdravnik za kuge (per non esser medico di ghiandussa). Med to kugo je število Koprčanov padlo od 6.000 na 2.300; kuga se je razširila tudi v Milje, kjer je trajala 8 mesecev. Po ponovni kugi v Kopru leta 1556 je bila v letih 1557-1558 epidemija kuge v Piranu, ki je pomorila dve tretjini prebivalstva. Na to kugo spominja tudi Tintorettova slika, eno najdragocenejših slikarskih platen v Piranu. Ponovno je razsajala kuga v Kopru leta 1573, ko se je razširila tudi na podeželje.

Med leti 1505 in 1632 je v Izoli morila kar 16-krat, strahotne pa so bile kuge v letih 1527, 1553, 1594-1595, 1630-1631. Skoraj polovico prebivalstva Izole je pobrala kuga v letih 1594-95. Od 3.000 ljudi s 500 ognjišči, kolikor jih navaja G. Thamar leta 1581, jih je leta 1595 ostalo pri življenju le 1.490.³ Kuga v Izoli leta 1577 se ni razširila v Koper, in to po zaslugi ukrepov izolske komune.

Po kugi leta 1573 se je Koper s slovensko okolico hitro opomogel. Leta 1627 se je število prebivalcev v mestu dvignilo na 5.000, v okolici pa na 4.000. Zadnja kuga v Kopru je bila v letih 1630-1632; zanesla naj bi jo beneška galeja. Prvi je umrl zaradi kuge 11. 9. 1630, zadnji pa sredi oktobra 1632. Koper je imel tedaj 11 kontrad, zadnja od njih, Lazaretto, je bila tri milje od mesta. V mestu je kuga pobrala 1.927, v slovenski koprski okolici pa okoli 3.000 ljudi. Število Koprčanov je padlo na 1.800. Mrliče so pokopavali na pokopališčih v mestu, največ pa v

² Adriano M. Sancin, *Muggia e la peste*, Borgolano, nuove pagine muggiesane 1983, leto 4, št. 4, str. 7-13.

³ Bernardo Schiavuzzi, *Cenni storici, Atti e Memorie* zv. 18 (1902), str. 91.

Naslovna stran kodeksa Johannes de Albertis, De preservatione corporis a pestilentia (1470)

Semedeli, kjer je danes Marijina cerkev, pri bolnišnici Lazaretto na odprtem delu kontrade Ariolo in pri izviru reke Rižane, kjer je danes Marijina cerkev. S strogimi varnostnimi ukrepi so preprečili, da bi se kuga razširila v Izolo in Piran.⁴

Kugo v Kopru opisuje koprski podestat Fabio Fini kot beg meščanov, nepokopane mrlične, pomanjkanje zdravnikov itn. Tedaj so namestili nove zdravnike, ker so prejšnji vsi pomrli. Po kugi je cerkev pospešeno gradila nove cerkve in jih posvečala zaščitnikom proti kugi (cerkve sv. Roka, sv. Boštjana, sv. Antona Puščavnika, cerkev in samostan sv. Marte v Kopru, Marijini cerkvi v Semedeli in pri izviru Rižane itn.). V Izoli so pred glavnim vhodom v mesto in na

⁴ Raineri Mario Cossar, L'epidemia di peste bubbonica a Capodistria. Arch. tr. leto 1928, str. 180-190. A. M. Sancin, Muggia, str. 9. B. Schiavuzzi, Le epidemie di peste bubbonica in Istria, AeM. zv. 4, str. 423-447.

območju pristanišča zgradili cerkvi, posvečeni sv. Roku in sv. Antonu Puščavniku; cerkev sv. Antona Puščavnika je bila zgrajena tudi v Kortah.

Na freskah v hrastoveljski cerkvi, ki jih je Janez iz Kastva naslikal leta 1490, so številni napisi, ki predstavljajo pomembno zgodovinsko gradivo. Na obleki sv. Petra v glavni apsidi je napis v italijanskem jeziku: Vi, ki ste živi, ne pozabite na šibo božjo, na hudo kugo, ki je pobrala mnogo ljudi v mestu Kopru in na polovici njegovega teritorija.⁵

Po kugi je beneški senat dovolil Kopru prirejati še en semenj. Koprčani so se kmalu opomogli. Vsako jutro je do 1.500 meščanov odhajalo na polja in se v mraku vračalo. Obdelano polje je po dolgem počitku bogato rodilo. Gospodarskemu razvoju je sledil razcvet kulture. Vodnjak na današnjem Prešernovem trgu v Kopru je dal izklesati leta 1666 podestat Lorenzo da Ponte. Sanitetni providurji v obalnih mestih so imeli posebna pooblastila za uvajanje zaščitnih ukrepov. Koprski podestat jih je izdal 27. 10. 1710 in 1. 2. 1712. Na mejah proti deželam, kjer je razsajala kuga, so s posadkami črne vojske (cernide) razporejali sanitarne kordone (pas vojaških straž). Mesta so gradila vodovodne rezervoarje, piranski npr. je iz leta 1770 (arhitekt Simonone Battistella).⁶

Benetke so budno spremljale vse pojave kug v Sredozemlju, zlasti na ladjah. Iz Aleksandrije, kjer je divjala kuga, je 1. 1701 odplula ladja z 200 mornarji. Po prihodu v Tunis so 40 mornarjev, umrlih od kuge, vrgli v morje. Pol posadke je izgubila zaradi kuge francoska ladja med Latakijo, kjer je divjala kuga, in Ciprom. Med navedbami je tudi primer kapetana Vukića iz Dubrovnika, ki je 25. 10. 1784 odplul v Tripoli, prvega novembra pa je vrgel v morje pet potnikov umrlih zaradi kuge.⁷

Zdravniki

Znana je vrsta koprskih zdravnikov, ki so delali od Benvenuta leta 1310 dalje. Koprčan Pietro Clerigino je bil zdravnik leta 1357. Ta družina je dala sredi 15. stol. vrsto slikarjev. Freske enega od teh so danes ohranjene v Kopru in Oprtalju. Po uporih sredi 14. stoletja so bili zdravstveno osebje v Kopru zdravnik in kirurg, pisar, ki je obveščal Benetke o zdravstvenih razmerah, in dva providurja (kontrolorja), ki sta skrbela za zdravstvo na kopnem in na morju. Zdravnike in kirurge so postavljale Benetke in jih plačevale s sredstvi, ki so jih utrgale komunam. Z odredbo z dne 8. 11. 1452 je dož Francesco Foscari prepustil to pravico koprskemu komunskemu svetu. Leta 1461 sta nastopila službo v Kopru zdravnik dr. Panfilo Gastaldi in dr. Antonio Pianella. P. Gastaldi se je odlikoval tudi kot tiskar. Kot Guttenbergov predhodnik naj bi bil tiskal s premičnimi črkami.

Kuge, imenovali so jih tudi "febbri pestilenzi", so opisovali mnogi zdravniki. Kirurg Guy de Chauliac je leta 1348 ugotovil pljučno kugo, ki je prevladovala, in bubonsko. Pri pljučni so imeli bolniki krvavitve iz ust in nosu in smrdljiv gnojni izdah. Umrli so tretji oz. četrti dan. Pri bubonski kugi z gnojnimi bolečimi otekljami je bolnik umrl po nekaj tednih. Opise kug imajo tudi Gabriele de Mussi (1346) ter bizantinska zgodovinarja Kantakuzen in Nikofor, ki sta opisala kugo v Carigradu leta 1347. Proti koncu 14. stol. je večina piscev imela kugo za nalezljivo bolezen z neznanimi povzročitelji. Kužne tvore so zdravili s figovimi in arašidovimi obliži, pa tudi s puščanjem krvi.

Med svetovnimi medicinskimi opisi kug je tudi kodeks o kugi, ki ga je okoli leta 1470 napisal koprski zdravnik Johannes de Albertis (Giovanni Alberti). Dunajska biblioteka hrani dva njegova kodeksa št. 2317 n 2c, 34b in št. 2456. Delo ima naslov *De preservatione corporis a pestilentia*. Kot povzročitelje kuge navaja slab zrak, nezdravo hrano in pijačo ter razrvan način življenja. Povzročitelja kuge je videl zlasti v levem srčnem prekatu. Do smrti je prišlo zaradi gnitja krvi v pljučih in v srcu itn. Sledijo še napotki za obrambo pred kugo: izolacija bolnikov, beg iz okuženih krajev itn. Kodeks ima 47 pergamentnih listov in ga je opremil odličen

⁵ Ho voi Viventi Ricordate del Flagiel Del Malle Contagio/nel/la Cita giustino politano con Metta Del suo Distreto con perdition di Molta gente.

⁶ B. Schiavuzzi, *La Malaria in Istria, ricerche sulle cause che l' hanno prodotta e che la mantengono*. AeM, zv. 5, fasc. 3-4, str. 450.

⁷ AST (Archivio dello Stato, Trieste/Trst), Governo, AP, fasc. 50. C. k. pomorski sanitetni magistrat v Benetkah, informacije Arrigionija z dne 31. 3. 1845.

Obleka in maska zdravnikov in kirurgov v 17. stoletju za obrambo pred kugo. V nos so vlagali dišeča zelišča

miniaturist. Bogato je okrašena naslovna stran z besedilom v sredini in grbom cesarja Friderika III.⁸

Zaradi pogostih kug so mesta Koper, Izola in Piran na zahtevo beneškega senata morala imeti zdravnika. Toda strokovno najbolj usposobljeni koprski zdravniki so bili prepričani, da se je pred kugo mogoče rešiti le z begom. Že omenjeni dr. Leandro Zarotto, ki je bil učen zdravnik, je med kugo v Kopru leta 1554 prepustil bolnike usodi, sam pa odšel v Benetke z izgovorom, da so ga nastavili za pomoč bolnim v normalnih razmerah. Svoje ime si je dal vklesati v vratni okvir taborskega obzidja v Hrastovljah, potem ko je fevdalne pravice v Hrastovljah kupil od grajske gospode v Podgradu (Neuhaus). V Koper se je vrnil šele 21. 2. 1555. Leta 1578 so bile v Kopru zdravstvene razmere bolj slabe kot dobre. V bojazni pred kugo je bil ustanovljen komunski sanitetni svet (Urad providurjev) z nalogo, da skrbi za zdravstvo. Član tega sveta je bil tudi takratni koprski zdravnik Giuseppe Ovettero iz Chiogge. Slavni koprski zdravnik Santorio Santorio se je rodil v Kopru leta 1561. Po končani medicini v Padovi je odšel za kraljevega zdravnika na Poljsko. S 40 leti se je vrnil v Benetke. Od leta 1611 do 1624 je bil profesor medicine na padovanski univerzi. Napisal je več medicinskih knjig. Njegovo najboljše delo *De statica medicina* je doživelo na desetine ponatisov. Za kugo ni poznal zdravila, beg iz kužnih krajev je bila zanj edina rešitev. Umril je leta 1636.

Komuna Izola je plačevala zdravnika in "kirurga". Plačana kirurga (chirurgo salariato) sta bila Babtista Forlano (1542) in Jacobo de Montefalcono (1568). Konec 16. stoletja je prišel v Izolo za plačanega kirurga neki Contesini iz Portogruara. Enak poklic je v Izoli opravljal njegov sin. Družina Contesini se je v Izoli odlično uveljavila, njeni člani so tu zasedali najvidnejša mesta. Leta 1578 je Veliki svet zdravstveno službo poveril trem osebam. Do njene organizacije sta administracijo opravljala podestat in njegov pisar, ki sta izdajala potrdila Izolanom in vsem, ki so potovali skozi Izolo. Šele z ustanovitvijo zdravstvene službe je dobila Izola tudi pristaniške in luške pravice. Vabila je zdravnike, komuna pa je štipendirala ljudi, ki so se pripravljali za poklic zdravnika ali kirurga. Leta 1581 je po G. Tamarju deloval v Izoli Livio Rezzonico, odličen zdravnik iz Coma.

Bolnišnice in lazareti

V dobi avtonomije, ki si jo je Koper priboril med zagrizeno borbo Benetk z oglejskimi patriarhi in goriškimi grofi, zasledimo v Kopru tudi prve začetke bolnišnice. Mesto je dobilo hospic sv. Basa pravzaprav, ker se je z enim krilom naslanjal na cerkev sv. Basa. Podobna

⁸ A. M. Sancin, Iohannes de Albertis, *De perseveratione corporis a pestilentia Justinopolis sec. XV.* Zdravstveni vestnik 1953, št. 10, str. 515-524. Stojan Plesničar, *Kuga v Istri.* Zdravstveni vestnik 1962, št. 8, str. 345-350.

hospica sta bila tudi v Izoli in pri prehodu čez reko Rižano. Sprva so bili hospici ustanove socialnega skrbstva za romarje, berače, bili so pribežališča ubogih, bolnih, lačnih, ki so se prebijali skozi življenje v bajtah ali na cesti. Hospice so ustanovljali iz gostinskih hiš oz. komend templarjev.

Bolnišnico v pravem smislu besede je dobil Koper v začetku 14. stoletja, ko je bil že na daleč poznan. Pesnik Petrarka je npr. povabil Boccaccia, naj ubeži izpuhtinam beneških lagun in se za nekaj časa preseli v Koper, ki ima odlično podnebje. Bolnišnico sv. Marka v Kopru je neki Marko iz Trevisa ustanovil leta 1323 oz. 1326 v hišah Antolfa Grampe. V dokumentu se omenja bolnišnica s pripadajočo cerkvijo sv. Marka v pristanišču Zubenaga pod današnjim Belvederjem.⁹ Po letu 1389 je Veliki svet s tajnim glasovanjem in s pristankom koprskega škofa imenoval za upravnika bolnišnice "priorja" in mu določil plačo. Način njegove izvolitve je podan v koprskem statutu iz leta 1420.¹⁰ Vse to je potrdila doževa odredba iz leta 1434. Ko so Benetke postale gospodar zahodnoistrske obale in velikega dela zaledja, so naraščali tudi dohodki bolnišnice. Leta 1440 je njen kapital znašal prek 1.000 dukatov. Lastnik neke "botege" je moral dajati bolnišnici četrtno dobička. Bolnišnica se je preimenovala in dobila ime po svojem zaščitniku Nazariju. Vest o bolnišnici sv. Basa v Kopru je iz leta 1454.

Z odobritvijo beneškega senata z dne 26. 4. 1554 so bolnišnico sv. Nazarija združili z zelo bogato bolnišnico bratovščine sv. Antona, ki je z dohodki od zakupnin posestev in hiš vzdrževala lastno bolnišnico za reveže in uboge (la casa ospitale dei poveri). Naslednje leto je nova bolnišnica prevzela v oskrbo zavetišče za nepreskrbljene.

Ko so se v Kopru leta 1578 bali izbruha kuge, je bil ustanovljen poseben kontrolni urad za zdravstvo, katerega člani so bili providurji. Koper je imel v začetku 16. stoletja tudi lekarni "Al Gallo", in "Alla Stella", ki sta bili last družin Carreris in Fanzago.¹¹

Za bolnišnico (hospedale) oz. dom onemoglih (domus pauperum) je v Izoli skrbel upravni odbor Bratovščine sv. zakramenta. Bolnišnice so se z darovi spominjali mnogi testatorji (oporočniki).

Leta 1377 je izšel v Dubrovniku dekret o zapori prometa in trgovine s kužnimi kraji. Uvedli so karanteno in ustanovili lazaret. Protikužni lazaret v Milanu je bil ustanovljen leta 1422, v Benetkah pa je senat 28. 8. 1423 ustanovil bolnišnico za kužne bolnike na otoku sv. Marije iz Nazareta. Izolacijska mesta za kužne bolnike so dobila ime lazaret po otoku pri Benetkah.

V Benetkah je bil leta 1485 ustanovljen mestni sanitetni svet (Provveditori e sopraprovveditori alla sanità). Zaradi pogostih kug je imel velika pooblastila. Nadziral je lazarete, čiščenje cest, skrbel za zdravo pitno vodo itn. Beneški podestati v istrskih mestih so temu svetu pošiljali poročila o kužnih krajih in kužnih nevarnostih.

Na mejah okuženih krajev so razmestili oddelke črne vojske in ustanovili nekake sanitarne kordone. Komuna Dekani je imela zaščitna oddelka črne vojske pri Rožarju in v Predloki. Mesta so imela posebne straže pri mestnih vratih in v pristaniščih; na morju so opravljale to službo vojne ladje. Vsem, ki so prišli iz kužnih krajev in se brez podestatovega dovoljenja približali mestu, je grozil zapor do šestih mesecev. Ukrepi proti kugi so zahtevali ogromne materialne izdatke: požigali so imetje in hiše kužnih bolnikov, bolnike vozili v bolnišnice, svojce v lazarete, osebe in tovor v karantene. Za izolacijo kužnih bolnikov je imela koprška komuna med kugo v letih 1630-1632 svoj lazaret tri milje daleč od mesta na odprtem delu kontrade Ariol.

V izpraznjene hiše je nastanila sumljive ljudi in jih razdelila v skupine:

- sumljivi,
- člani, ki so imeli v družini kužnega bolnika, in
- tisti, ki so imeli stik s kužnimi bolniki.

Mrliče so pokopavali v lazaretu.

⁹ Arhivski fond Senato misti, AeM, zv. 4, str. 137.

¹⁰ De electione Prioris Hospitalis Sancti Marci et eiusdem Procuratorum.

¹¹ B. Schiavuzzi, La malaria, str. 427. P. Kandler, CDI, leto 1262. B. Benussi, Lo statuto, AeM, zv. 8, str. 381 itn. AeM, zv. 4, str. 137, Senato Misti. AeM, zv. 7, str. 223. Senato Mare. Porta orientale 1857, str. 106

Po kugah so Koprčani vabili nove priseljence in jim obljubljali petletno oprostitev plačevanja davkov. Komuna Izola je po eni od kug ponujala novim priseljencem izpraznjeni območji pri Kaštelirju na meji proti Piranu.¹²

Higiiena

Po statutih so istrske komune izpolnjevale higienske in druge ukrepe proti širjenju nalezljivih bolezní. Pokopališča so urejali daleč od naseljenih krajev. Prenehali so s pokopavanjem v cerkvenih grobnicah.

Po komunskih statutih so morali meščani čistiti ulice, trge itn., odpadke pa odnašati na odrejena mesta. Posebno so skrbeli za zdravo pitno vodo. Koper je npr. v letih 1391 in 1393 obnavljal postavitve lesenih žlebov na stojalih, po katerih je živa voda pritekala iz doline Olma v Koper ("conductus et gurnas solitas que deferebant aquam fontis"). Ta vodovod, ki je deloval do leta 1898, je podestat in kapitan Nicolo Grimani leta 1613 opisal kot čudovito umetnijo (mirabile artificio). V mestu je bil leta 1485 zgrajen velik vodnjak na trgu Brolo, leta 1563 pa je enajst koprskih kontrad dobilo svoje vodnjake.¹³ Statuti so zahtevali čistočo v stanovanjih ter gradnjo hlevov daleč od bivališč.

Pod avstrijsko zasedbo

Avstrijski cesar Karel VI. je 2. 6. 1717 s patentom proglasil svobodno plovo in zagrozil s kaznimi vsem tistim, ki bi delali težave ladjam njegovih podložnikov. Trst in Reko je 18. 3. 1719 razglasil za svobodni luki in ju s cestami povezal z notranjimi deželami. Z naredbami je uredil blagovni promet, carino, trgovsko sodstvo, luške službe in zdravstveno službo. Prvi lazaret, ustanovljen leta 1730, je po njem dobil ime S. Carlo. Pomorsko politiko je nadaljevala cesarica Marija Terezija (1740-1780). Sprejela je predpise glede pristajanja ladij, glede luških in zdravstvenih naprav in glede pristojbin, ki so jih ladje morale plačevati. Pospesovala je tudi izgradnjo ladij. Leta 1769 je dobil Trst še en lazaret S. Teresa.¹⁴

Razne bolezni in epidemije so konec 18. in v začetku 19. stol. prekinjale enakomerno rast prebivalstva. V 6 letih od 1784 do 1790 je število Istranov padlo za približno 11.000 oseb, v letih 1802-1803 pa kar za 4.000.¹⁵

Po izbruhu ameriške mrzlice (rumena mrzlica, Febbre americana, das amerikanische Fieber) v Evropi leta 1780 je avstrijski cesar osnoval c. k. Dvorno komisijo za saniteto, ki je izvajala vse potrebne ukrepe, da bi se mrzlica ne zanesla tudi v Avstrijo. 26. 2. 1805 je izdala odlok o zdravniški kontroli, preprečevanju infekcij, začasnih bolnišnicah, informiranju pristojnih organov ob izbruhu nalezljivih bolezní, nadzoru nad kontumacijami vojnih ladij, o nadzoru nad ribiči, sanitarnimi kordoni na suhem in na morju itn. Določene so bile kazni, tudi do dvajset let ječe, za prekrške iz koristoljubja.

V instrukcijah tržaškega gubernija leta 1815 so našteje naloge "protomedikusa", ki je moral ob izbruhu epidemije na krajih samih izpeljati potrebne ukrepe za zadušitev nalezljivih bolezní. V hudih primerih je z okrožnicami izdajal navodila sanitetnemu osebju, s poročili pa obveščal nadrejene organe.¹⁶ 30. 5. 1814 je bila beneška Istra vključena v Tržaško okrožje. Z reorganizacijo 28. 5. 1825 je bilo ustanovljeno, kot del Tržaškega gubernija, Istrsko okrožje s sedežem v Pazinu, razdeljeno med drugimi tudi na okrajne komisariate Koper, Piran in Buzet. V sestavu okrajnega komisariata Koper so bile tudi glavne občine Koper, Izola, Piran.

¹² A. M. Sancin, Muggia e la peste. B. Schiavuzzi, Le epidemie di peste, str. 423-446. Cossar, L' epidemie, Arch. tr. 1928. str. 180-190. B. Schiavuzzi, Le istituzioni sanitarie, AeM, zv. 8, fasc. 3-4, str. 405. Stojan Plesničar, Kuga v Istri.

¹³ AeM, zv. 5, str. 277, Senato Misti, podatek z dne 2. 10. 1391. B. Schiavuzzi, Le istituzioni, str. 394 in sl. G. Caprin, Istria nobilissima, str. 255-256.

¹⁴ S. Rutar, Samosvoje mesto Trst in Mejna grofija Istra. Ljubljana 1896, str. 111.

¹⁵ Ivan Erceg, Struktura stanovništva i njegova zdravstvena zaštita potkraj 18. i početkom 19. st. u bivšoj Mletačkoj Istri. Vjesnik HAR i Pazina, zv. 27, leto 1986, str. 35-50.

¹⁶ AST, Governo, AP, 1814-1849, fasc. 24, mapa 4/2-1, instrukcija; fasc. 22, mapa 4/5.

Pomorska saniteta

Podobno kot v Benetkah, Zadru in na Reki je Avstrija osnovala leta 1825 Pomorsko saniteto za Primorje tudi v Trstu. V njenem sestavu so bili v Istrskem okrožju *okrajne deputacije in poslanci* v Piranu, Rovinju, Koprju, Umagu itn., uradne deputacije pa v Miljah, Izoli itn. Izola je imela v pristanišču zdravstveni urad, ki je bil podrejen pristaniškemu glavarstvu v Trstu, omenja se 9. 6. 1852 tudi Pristaniška sanitarna pomorska agencija. V Portorožu in Savudriji sta bili ekspozituri z orožniki. Pomorska sanitetna policija je zbirala vesti o nalezljivih boleznih v Levanti. Osebe, ki so prišle iz Levante, je pošiljala v lazaret S. Carlo, v novi lazaret S. Teresa pa osebe s potrdilom, da so že bile v kontumacu.¹⁷ Od marca 1843 do julija 1845 je imela v treh lazareti v kontumacu 3.488 ladij, za ladijski tovor pa so skrbeli trije zavodi.¹⁸ Zaradi novega pristanišča in nove železniške postaje so 19. 3. 1859 lazaret S. Teresa preselili v Istro v Zaliv sv. Jerneja med Tanki in Debeli rtič. Ob vходу sta bila dva napisa. Prvi je spominjal na ustanovitev lazareta S. Teresa leta 1768 v Trstu in se glasi:

MARIA THERESIA
 PIA.FELIX.AUGUSTA.MATER.PATRIAE
 URBE.TERGESTINA
 AEDIFICIIS.PONTIBUS.PLATEIS.AUCTA
 PORTU
 AD.NAVIUM.SECURITATEM.MOLE.INSTRUCTO
 HAS.AEDES
 NE.QUID.OMMERCIORUM.DETRIMENTUM.OBESSET
 IN.PUB.SALUTIS.TUTELAM
 ET.MERCATORUM.COMMODUM
 FIERL.IUSSIT
 AETERNUM.AUG.PROVIDENTIAE.MONUMENTUM
 A.MDCCLXVIII

* * *

Marija Terezija je dala zgraditi lazaret za razvoj pomorskega prometa. Druga napisna plošča pa omenja ustanovitev oz. preselitev lazareta v Zaliv sv. Jerneja 19. 3. 1869. Ta lazaret je imel čisti in umazani del. V umazanem delu so bili: hiša za kontumacijo, del za govorce, pralnica, dezinfekcijski prostori, magacin za očiščeni del tovara, hlevi, bolnišnica, bazen za dezinfekcijo živali, pokopališče itn.¹⁹ V Avstriji in do 1797 Benetkah so še vedno beležili primere kuge v Orientu in Levanti. Od leta 1784 do 22. 9. 1837 pa je bilo na ladjah zabeleženih več kot deset primerov kuge, primeri kuge pa so bili tudi po tem datumu.

Dunaj je z dopisom z dne 20. 6. 1845 (c. k. Dvorna sanitetna komisija) naštel izbruhe orientalske kuge, podal znanstvene rezultate o kontumacijah in o rezultatih obveščal pristojne sanitetne zavode.²⁰

Malarija

Mnogo žrtev so utrpeli istrski Slovenci tudi zaradi malarije, ki se je iz beneških lagun verjetno sredi 9. stol. razširila tudi v Istro. Zamočvirjena koprška laguna, v katero so se stekale vode Rižane in Badaševice, je postajala vedno bolj malarična zlasti okoli Levjega gradu (Castel Leone) in kontrad od glavnega vhoda v mesto proti severovzhodu. Izsuševanja niso dosti pomagala.²¹ Beneški senat je 27. 7. 1374 zahteval od istrskih podestatov, da vsako leto teden po

¹⁷ AST, Il Governo, AP, fasc. 20, mapa 4/5-1, dunajski dopis z dne 30. 5. 1825, poročilo c. k. gubernija za Primorsko z dne 19. 2. 1826 poslan dvorni pisarni; fasc. 42, mapa 4/7-1 (1841); fasc. 45, mapa 4/7-3.

¹⁸ AST, Il Governo, AP, fasc. 50, mapa 4/1-1.

¹⁹ A. M. Sancin, Muggia, str. 10. AST, Luogotenenza 1850-1906, AP, fasc. 55, mapa 5/4-4, dopis borzne delegacije c. k. namestništva z dne 20. 7. 1861; fasc. 59, mapa 5/4.

²⁰ AST, Il Governo 1814-1849, AP, fasc. 50, mapa 4/7-5, c. k. Pomorski sanitetni magistrat v Benetkah, Informacije Arrigonija z dne 31. 3. 1845, fasc. 50, mapa 4/5-1, dopis Dunaja tržaškemu guvernerju z dne 20. 6. 1845.

²¹ B. Schiavuzzi, La Malaria, str. 306-419.

veliki noči izkopljejo jarke v solinah in jarek v močvirju okoli Levjega gradu, da omogočijo dostop z barko. Dož Francesco Fossari je leta 1424 ukazal poglobitev morja okoli gradu, dož Vendramin pa je za ta dela zadolžil leta 1477 mesto in okoliške vasi. V 16. stol. je močvirje pri Kopru postajalo vse večje, zamočvirjena okolica pa vedno bolj malarična.²² Vzrok za epidemijo malarije leta 1511 je videl koprski škof Paolo Naldini v zadušljivem zraku, do katerega je prišlo zaradi izsuševanja močvirja na eni in nasipavanja ceste med mestom in Levjim gradom na drugi strani.²³

Avgusta in septembra 1588 se je malarija v Kopru razširila zlasti na zamočvirjenem jugovzhodnem delu mesta, ki je postal leglo komarjev in s tem tudi žarišče malarije. Umrlo je nad 300 žena in otrok.²⁴ V Kortah je bila močna endemična malarija od 29. 8. do 27. 10. 1864. Od 469 krajanov jih je zbolelo 179. Velike epidemije malarije so bile v letih 1871-1888 7 krat.²⁵ Proti veneričnim boleznim navajajo istrski statuti odloke za zadušitev prostitucije.²⁶

Kolera

Po cesarjevem ukazu z dne 6. 7. 1831 je bila ustanovljena Deželna sanitetna komisija tudi v Trstu (Provinzial Sanitäts Commission) na čelu z deželnim guvernerjem (Alphons Gabriel von Porcia) z nalogo, da izpolni ukaze in navodila pristojnih oblastnih organov od cesarja navzdol. Vesti o epidemijah so morali časopisi objavljati v deželnih jezikih.²⁷

O zaščitnih ukrepih proti širjenju kolere je cesar obvestil guvernerja Avstrijskega primorja. Prebežniki iz okuženih krajev so bili po prehodu sanitetnega kordona ali priprti ali pa obsojeni na smrt.²⁸ V Izoli so zgradili barake ter poklicali vojsko, da je deset dni stražila vhode in izhode iz mesta.

Leta 1832 so za izbruh kolere predvideli pokrivanje stroškov, zbiranje prostovoljnih prispevkov, zdravljenje bolnikov s kolero v bolnišnicah in podobno. Tržaški magistrat je izdal pravilnik o dezinfekciji oblek, perila itn. bolnikov s kolero. Izšel je tudi odlok o prodajah oblačil bolnikov s kolero.²⁹

Ko se je epidemija tako imenovane azijske kolere pojavila v Trstu in Istri, so Anton Rupnik iz Trsta, neki Lorenzutti itd. priporočali razna zdravila proti koleri.³⁰ Strahotne kolere so bile v letih 1836, 1849, 1855, 1866 in 1886.³¹

Organizator boja proti koleri je bil v Slovenski Istri tudi Slovenec dr. Konstantin Schrott.³²

Istrski okrožni urad je 16. 3. 1849 razposlal predpise o postopkih pri epidemijah nasploh in pri epidemiji kolere (Vorschrift über das bei Epidemien überhaupt und bei der Cholera-Epidemie zu beobachtende Verfahren) v italijanskem, slovenskem in hrvaškem jeziku.³³ Med znaki kolere so navedli slabo razpoloženje, glavobol, do zdravnikovega obiska pa priporočili, naj bolniki pijejo le vroč čaj.

²² B. Schiavuzzi, La Malaria, str. 403 in sl.

²³ Stojan Plesničar, Kuga v Istri.

²⁴ Dož Pasquale Cicogna, odredba z dne 22. 11. 1588. Koprski statut str. 191

²⁵ B. Schiavuzzi, La Malaria, str. 319-472.

²⁶ B. Schiavuzzi, Le istituzioni. AeM, zv. 8, fasc. 3-4, str. 394 in sl.

²⁷ AST, Il Governo, AP, fasc. 30, mapa 4/5-1, objava guvernerja št. 1162/P in dopis avstr. vlade št. 3792/Ch z dne 11. 10. 1831.

²⁸ AST, Il Governo, AP, fasc. 32, mapa 4/5-1. Dopis avstr. cesarja guvernerju z dne 30. 12. 1831.

²⁹ AST, Il Governo, AG, fasc. 596, seja gubernijskega sanitetnega sveta.

³⁰ AST, Il Governo, AG, fasc. 617, mapa 7. Poročila gubernijskega sanitetnega sveta.

³¹ B. Schiavuzzi, La Malaria, str. 453.

³² Po Primorskem slovenskem biografskem leksikonu je po končani gimnaziji v Ljubljani končal medicino na Dunaju in l. 1835 promoviral z disertacijo De chlorosi. Služboval je kot občinski zdravnik v Velikem Lošnju, v Kopru do l. 1845 kot občinski in kaznilniški zdravnik. 7 let je bil istrski okrožni zdravnik, od leta 1851 do 1854 je bil okrožni zdravstveni svetnik Istre, kot okrožni zdravnik pa je služboval tudi v Pazinu. Leta 1861 je bil na Kranjskem. Bil je tudi predsednik Zdravniškega bralnega društva v Ljubljani, ki se je po letu dni preimenovalo v Društvo zdravnikov na Kranjskem. Po odhodu v Trst l. 1862 ga je Društvo imenovalo za svojega častnega člana. V Trstu je imel več predavanj, med njimi tudi o koleri. Umrlo je v Trstu.

³³ AST, Il Governo, AG, fasc. 651, mapa 7.

Bolnišnice in zdravstveno osebje

V pripravah na epidemijo kolere je Istrsko okrožje skrbelo za ustrezne bolniške prostore, sanitetno osebje in pokopališča. V Piranu je bila pripravljena bolnišnica z dvema dvoranama. Za bolnišnico v Izoli je leta 1850 še vedno skrbela Bratovščina sv. zakramenta.³⁴ Težje primere obolenj je izolska bolnišnica pošiljala v koprsko, piransko ali tržaško bolnišnico.

V Kopru sta bili dve bolnišnici. Bolnišnica za nalezljive bolezni s 25 posteljami je bila urejena 24. 7. 1817.³⁵ Vojna bolnišnica je imela okrog 50 postelj. V koprskem okraju je bilo pet zdravnikov: okrožni zdravnik dr. Andreas Manzoni, občinski zdravnik, zdravnik bolnišnice dr. Belli, kaznilniški zdravnik dr. Andreas Vogel, dr. Ivan Malalan, v Miljah pa zdravnik dr. Melchior Mick.

V piranskem okraju je bil občinski zdravnik dr. Linder, zdravnik v bolnišnici dr. Tomasi, v umobolnici pa dr. Predonzani. Zdravniško službo so še opravljali 75-letni dr. Fonda in praktična zdravnik dr. Varini in Horaz dr. Colomban. V Izoli je bil občinski zdravnik dr. Peharc, praktični pa dr. Gustina. Ker je v obeh okrajih bilo prebivalstvo tudi slovensko, je večina zdravnikov poleg italijanščine in nemščine govorila tudi slovensko. Urejevalna dela so bila na pokopališčih v Izoli, Marezigah, pri Sv. Antonu, v Gabrovici, Gročani in na Pomjanu, v načrtu pa so bila tudi v Črnem Kalu in Krkavčah.³⁶

Jesen 1849 je bila kolera (ni bila azijska) v 520 krajih. Rzasajala je 100 dni. Od 1.303 obolelih jih je umrlo 565.³⁷ Na Koprskem so zdravniki delali noč in dan. V Dolino so poslali dr. Pristerja, ki pa je dobil pomočnika, ker ni znal slovenskega jezika. Konec oktobra 1849 je protomedikus dr. Vest poročal deželnemu predsedstvu o zdravstvenih razmerah na Koprskem. Pritožbe nad nedelavnostjo dr. I. Malalana je ovrgel z izjavo, da bolni zdravnik (diareja) ni mogel opravljati svojih dolžnosti. Za nego, ki so jo nudili bolnikom, se je 3. 6. 1850 zahvalil sanitetnemu osebju notranji minister Al. Bach.³⁸

Strahotne razmere je povzročila kolera leta 1855. Od 196.029 prebivalcev Istre jih je zbolelo 19.263, umrlo pa 6.724; od teh 2.690 moških, 2.706 žensk in 1.328 otrok.³⁹ Kolera je rzasajala zlasti v revnih občinah.

6. 10. 1873 je azijska kolera (morbo asiatico serpeggiante) rzasajala pri Sv. Antonu. Izbruhnila je v Pobegih 22. avgusta, se razširila do 18. 9. v Kavaliče, Truške in Turke. Skupaj je zbolelo nad 40 oseb, od katerih jih je umrlo okrog 15. Iz Trsta je bil poslan v Izolo neki Kossovatz z nalogo, da ugotovi pomorski promet in sanitetne razmere v pristanišču. Konec tega leta so glavne občine mejne profije Istre v pričakovanju nove kolere nastavljal zdravnike specialiste za borbo proti koleri.

V borbi proti koleri so v Slovenski Istri mnogo prispevali Johann Grubischa, kooperator v Kopru, Andrej Ulčnik, župnik v Šmarju, ki je kljub visoki starosti hudil od vasi do vasi, poučeval ljudi po zdravnikovih navodilih, in to ves čas epidemije, Leopold Čuk, župnik v Truškah, Ivan Skočir, župnik v Kubedu, izolski kanonik in župnik Johann Udine, Josip Princ, kaplan v Klanecu, Jernej Klemenčič, župnik v Loki, Evgen Vlach, kurator-učitelj v Piranu, Josip Šeme (Zeme), kaplan v Slivju, Josip Rupnik župnijski kooperator v Hrušici, Josip Teran, župnijski kooperator v Jelšanah. Kot prizadevni delavci v borbi proti koleri so navedeni Johann Torcello, orožnik v Podgradu, De Tacco, direktor civilne bolnišnice v Kopru, Johann Moratti, posestnik v Izoli, Alexandro Rotta, posestnik v Piranu, Andreas dr. Vogel, zdravnik v koprski kaznilnici, Franc Breisach, suplent koprške gimnazije, dr. Horaz Colomban, občinski zdravnik v Izoli.⁴¹

³⁴ B. Schiavuzzi. La Malaria.

³⁵ AST, Il Governo per il Litorale 1814-1849, AP, fasc. 533, protokol z dne 24. 7. 1817.

³⁶ AST, Il Governo, AP, fasc. 66, mapa 4/5-1, poročilo istrskega okrožja iz Pazina poslana guvernerju.

³⁷ AST, Il Luogotenenza, AP, fasc. 25. Poročilo c. k. namestništva notr. ministru z dne 30. 12. 1850.

³⁸ AST, Il Governo, AP, fasc. 66, mapa 4/2-1. Luogotenenza 1850-1906, AP, fasc. 5, mapa 5/4-2.

³⁹ AST, Luogotenenza, AP, fasc. 112, mapa 2/26-4. Poročilo c. k. namestništva z dne 3. 5. 1856.

⁴⁰ AST, Luogotenenza 1850-1906, AP, fasc. 326, mapa 2/47-2, poročilo Trsta istrskemu deželnemu odboru septembra 1873: fasc. 99, mapa 5/1-1, zakon o zdravstveni službi.

⁴¹ AST, Luogotenenza 1850-1906, AP, fasc. 31 (1856), mapa 5/4-2.

C. k. namestništvo je 17. 9. 1884 razposlalo zdravnikom, duhovnikom, orožnikom in financarjem italijanska in slovenska navodila za ukrepe proti grozeči koleri.⁴² Avstrija je pospešila priprave v miljskem lazaretu v Zalivu Sv. Jerneja. Urejeni so bili prostori za dezinfekcijo s paro.

V Trstu je divjala kolera od 30. septembra do konca novembra 1885. Od 83 obolelih jih je umrlo 60. V Miljah se je začela 28. oktobra in napadala zlasti dečke. Izbruhnila pa je 14.-16. novembra 1885 in zavzela epidemični značaj. Dezinfekcijo so opravljali v Žavljah in na Obali sv. Andreja. Navodila o uporabi klora je dal dr. Lion.

Po dunajskih direktivah so izvajali dezinfekcijske ukrepe na zbornih mestih. Na železniški postaji Divača npr. so izolirali bolnike s kolero in dezinficirali stranišča.⁴³

Da bi zaustavile prodor kolere iz Italije, so avstrijske oblasti izvajale zdravniške preglede, razkuženja potniške prtljage na železniških postajah in cestnih križiščih od 25. 12. 1885 do 3. 11. 1886 približno 50.000 potnikom. Zaustavljen je bil dovoz blaga iz okuženih krajev, sumljivim ljudem niso dovolili dostopa. Ukrepe pri pomorskem prometu so izvajali po pravilniku Pomorske sanitete. Ladje, ki so prihajale iz kužnih dežel, so morale čakati 10, v sumljivih primerih pa tudi do 20 dni na posebnih observacijskih mestih. Opravljeni so bili dezinfekcijski in zdravstveni pregledi. Obseg dela ilustrira samo podatek, da je prišlo leta 1886 v Trst 6.806 ladij.

Do množičnih obolenj je prišlo v Trstu 7. 6. 1886, naslednje dni pa po vseh deželah Avstrijskega primorja. Najvišji sanitetni svet v Avstriji je na iniciativo notranjega ministrstva izdal 5. 8. 1886 navodila za borbo proti koleri (Cholera Instruktion).

Vzroke smrti so ugotovljali z raztelesenji. Sanitetne komisije so prek zdravnikov nadzirale izvajanje higienskih ukrepov, povečale čiščenje trgov in ulic, gradile gnojšča in hleve daleč od stanovanj, uvedle sistematično čiščenje stranišč in postrile nadzor nad pitno vodo.

Za kolero je zbolelo v Istri 8.879 oseb, v koprskem glavarstvu pa 2.628. Med epidemijo julija in avgusta je imelo koprsko glavarstvo posebnega zdravnika za zdravljenje kolere. Pericam iz Rižanske doline, Doline, Milj, ki so Tržačanom prale perilo, je bilo prepovedano hoditi v Trst. Vojska v Kopru je povečala skrb za zdravstveno stanje moštva in preprečevala premike bolnikov.

V Ricmanjih je kolera trajala od 23. julija do 29. septembra. Zaradi množičnih obolenj (64) in 34 smrtnih primerov je bila do 2. decembra ustavljena graditev železniške proge Trst-Hrpelje. Na koprskih solinah je med 500 solinarji in 80-90 financarji bilo le pet obolenj, a s tremi smrtnimi primeri. V Kopru, z 8.646 prebivalci, jih je zbolelo za kolero le šest, toda od teh jih je pet umrlo. Umrljivost v koprski občini je bila majhna.

V Miljah je bila kolera od 21. avgusta do 17. septembra. Zbolelo je le 39 oseb, od katerih jih je 23 umrlo.

Od 6. avgusta do 12. septembra je zbolelo v Izoli za kolero 216, umrlo pa 102 bolnikov. Zaradi 80 smrtnih primerov v mesecu dni so bili potrebni izredni ukrepi. Za obširno publikacijo o tej koleri, ki jo je z bogatimi ilustracijami napisal Bohata dr. Adalbert, je verjetno dal 1. 8. 1887 podatke izolski župnik. Na načrtu mesta Izole je označil hiše, v katerih so osebe zbolele za kolero.⁴⁴ Izola je ustanovila sanitarne straže za čiščenje trgov. Začela je z dezinfekcijo okuženih hiš, z izolacijo bolnikov in s hitrim odstranjevanjem mrličev.

Po poročilu Patološkega instituta padovanske univerze z dne 29. 8. 1886 se je v Izoli pojavila kolera zaradi odprtih vodnih bazenov.⁴⁵ Med čiščenjem bazenov in vodnih izvirov z namestitvijo črpalke so od 27. 8. do 18. 9. vozili pitno vodo iz Nabrežine, in to 8.000 litrov vode na dan. Za kolero so zboleli tudi v Kortah.

Kolera v Piranu je trajala le od 21. do 28. novembra, zbolelo jih je okrog deset, od katerih so trije umrli.

V glavarstvu Volosko je za kolero zbolelo 1.249 oseb, od katerih jih je mnogo umrlo.⁴⁶ C. k. namestništvo je še vedno nadaljevalo z ukrepi proti koleri. Deželni namestnik Rinaldini je

⁴² AST, Luogotenenza, AG, fasc. 363, mapa 2/47-5.

⁴³ AST, Luogotenenza, AG, fasc. 520, mapa 39/30.

⁴⁴ AST, Luogotenenza 1850-1906, AP, fasc. 128, mapa 5/4-2.

⁴⁵ Ibidem.

⁴⁶ Bohata dr. Albert, Die Cholera des Jahres 1886. Trieste 1888.

razposlal okrajnim glavarjem okrožnico, da morajo nastaviti posebnega zdravnika za boj proti koleri, da je treba bolnike takoj prepeljati v izolirnico, izvesti dezinfekcijo in o primerih pošiljati obvestila pristojnim oblastem.⁴⁷ Leta 1892 je izšel Uradni list z navodili za borbo proti koleri (Cholera Instruktion). V tem navodilu so bile našete tudi železniške postaje, npr. Št. Peter na Krasu, kjer so lahko bolniki s kolero dobili bolniško oskrbo.⁴⁸ Do 1. svetovne vojne je kljub sanitarnim in higienskim predpisom izbruhnilo več epidemij. Splošna vakcinacija je bila med divjanjem azijske kolere decembra 1912.⁴⁹

Škrlatinka, črne koze, griže...

V letih 1817 in 1818 je v okraju Podgrad zbolelo za škrlatinko 256 oseb, leta 1821 v Piranu in pri Sv. Barbari pa nad 50. Tedaj so okrožni in okrajni komisarji delali na terenu vizitacije, pošiljali bolnike v ustrezne bolnišnice in storili vse, da bi se epidemija ne razširila na Kranjsko. V letih 1824 in 1825 je izbruhnila v Kopru in Izoli. Od 77 obolelih v Izoli jih je umrlo 20. Leta 1828 je škrlatinka divjala pri Sv. Antonu in v Miljah. V epidemiji leta 1830 je v 6 okrajih Istre zbolelo 711 ljudi.⁵⁰ Tedaj so izšla navodila za borbo proti škrlatinki v hrvaškem in italijanskem jeziku.⁵¹ Zaradi vedno manjšega števila obolelih se je zmanjševalo tudi število bolnišnic za zdravljenje škrlatinke. Od bolnišnic na Reki, v Vodnjanu, Galizani in Kraljevici je po letu 1839 delovala samo bolnišnica v Kraljevici.⁵² Do večjega števila obolelih je prišlo leta 1901 v Kopru, na Pomjanu in v Pobegih. V Kopru je npr. zbolelo 77 otrok.⁵³

Od 1822 do 1829 so bile epidemije črnih koz pri Sv. Antonu, v okraju Podgrad, v Ospu, Mačkoljah, Gabrovici, Predloki, Kubežu, Truškah, Dekanih itn. Začeli so z množičnim cepljenjem proti kozam. Ko so leta 1833 v koprski kaznilnici ugotovili pri enem kaznjencu črne koze, so cepili 130 kaznjencev.⁵⁴ Na Koprskem so se črne koze ponovno pojavile leta 1873: zbolelo je 427 oseb, od katerih jih je umrlo 65. Zaradi splošnega cepljenja se v Kopru črne koze niso več pojavile.⁵⁵ Ko pa so se leta 1885 pojavile v Izoli, je županstvu takoj začelo s cepljenjem proti črnim kozam.⁵⁶

Pogostne so bile epidemije griž (dissenteria), krvavih griž (Brachruhr). Bolnikom so pomagali Matej Ravnikar, tržaško-koprski škof, dekanat Jelšane, grof Raimund Montecuccoli, lastnik posestva Podgrad, občina Piran pa je prispevala 800 forintov.⁵⁷

Nalezljive bolezni tuberkuloza, ošpice, tifus (črevesni tifus), davica, venerične bolezni itn. pa niso imele epidemičnega značaja.

⁴⁷ AST, Luogotenenza 1850-1906, AP, fasc. 154, mapa 5/4-2.

⁴⁸ AST, Luogotenenza 1850-1906, AG, fasc. 602, mapa 39/28-36.

⁴⁹ J. Kramar, Izola, str. 322.

⁵⁰ AST, Il Governo 1814-1849, AP, fasc. 12, mapa 4/41, dopis gubernijskemu predsedstvu št. 27252/2563; AST, Governo 1814-1849, AG, fasc. 534, mapa 4 (23), poročilo Reškega okrožja z dne 27. 5. 1817; fasc. 558, poročilo gubernijskega sanitetnega sveta št. 7645 z dne 17. 9. 1819.

⁵¹ AST, Governo 1814-1849, fasc. 596, mapa 4 (3), poročilo Istrskega okrožnega urada z dne 28. 10. 1829 in seji gubernijskega sveta z dne 2. 10. 1830 in 5. 8. 1832.

⁵² AST, Governo 1814-1849, AG, fasc. 577, mapa 4/3-24, seje gubernijskega sveta z dne 20. 8. 1825; fasc. 651, mapa 6, poročilo Istrskega okrožnega urada z dne 2. 4. 1845.

⁵³ AST, Luogotenenza 1850-1906, AG, fasc. 1222, mapa 39/37 (1901), poročilo okrajnega glavarstva Volosko z dne 26. 1. 1901 c. k. namestništvu o pojavu škrlatinke; poročilo Kopra z dne 21. 11. 1901 c. k. namestništvu.

⁵⁴ AST, Governo 1814-1849, AG, fasc. 596, mapa 4 (3) 5.

⁵⁵ AST, Luogotenenza 1850-1906, AG, fasc. 601, mapa 39/27, dopis z Dunaja z dne 11. 7. 1894; fasc. 326, mapa 2/47-1, poročilo Istrskemu deželnemu odboru z dne 5. 4. 1873.

⁵⁶ J. Kramar, Izola, str. 321.

⁵⁷ AST, Governo 1814-1849, AG, fasc. 617, mapa 9, poročili tržaškemu guberniju z dne 30. 9. in 4. 11. 1836; poročili Trž. gubernija in Istrskega okrožnega urada z dne 22. 10. 1836 in 8. 5. 1837. AST, Luogotenenza 1850-1906, AG, fasc. 25, mapa 1/34, poročilo Istrskega okrožnega urada z dne 18. 9. 1856.

Zusammenfassung

DIE EPIDEMIEN IM SLOWENISCHEN ISTRIEN

Janez Kramar

Von Epidemien wurde das slowenische Istrien bereits in der Römerzeit heimgesucht. Schon auf einer Tafel aus dem Jahre 192 wird die Pest in Istrien erwähnt. Die Tafel soll zu Ehren der Göttin Saluta Augusta von L. Ventinaris errichtet worden sein, um die Einwohner von Buzet vor der Pest zu retten. Aus einem halben Jahrtausend (746–1248) sind uns zwölf Pestepidemien bekannt.

Unter der venezianischen Herrschaft wurde das slowenische Istrien bis 1348 von sechs Pestepidemien heimgesucht. Während die todbringende Pestepidemie im Jahre 1348 in Piran wütete, zog sich der Podestat nach Venedig zurück. Damals fiel in Milje (Miglia) die Hälfte der Bevölkerung der Pest zum Opfer. Auf dem Wappen von Milje aus dem Jahre 1348 befindet sich eine Aufschrift, die besagt, daß die Pest, eine Geißel Gottes, alle Welt bestraft habe. In den »Commissionen« des Dogen aus dem Jahre 1375 findet man die Nachricht: »Von ganz Istrien kann man sagen, daß es verwüstet ist.«

Koper (Capodistria) wurde hundert Jahre nicht von der Pest heimgesucht. Der Handel mit Krain brachte große Einnahmen. Nach dem Friedensvertrag von 1463 zwischen den Habsburgern und Venedig wurden Handel und Verkehr wieder über Koper umgeleitet, welches Paläste, Kirchen und Klöster baute. Der allgemeine Aufschwung wurde durch Pestepidemien unterbrochen, die größten Katastrophen in der Menschheitsgeschichte. Bis 1573 gab es sechs Epidemien. Die von 1554 kam aus Venedig, raffte 3.700 Bürger von Koper hin, breitete sich aber auch nach Milje aus. Nach der wiederholten Pestepidemie in Koper im Jahre 1556 erlagen in den Jahren 1557–1558 in Piran zwei Drittel der Einwohner dem Schwarzen Tod. In den Jahren 1505–1632 wurde Izola (Isola) sechzehnmal von der Pest heimgesucht, in den Jahren 1594–1595 raffte sie die Hälfte der Bevölkerung hin.

Von der Pestepidemie vom Jahr 1573 erholte sich Koper schnell. Im Jahre 1627 zählte die Stadt bereits wieder 5.000, die Umgebung 4.000 Einwohner. In den Jahren 1630–1632 starben in Koper 1.927, in der Umgebung 3.000 Menschen an der Pest. Die Toten wurden in Koper, Smedela, Lazaret, an der Quelle der Rižana und andererorts begraben. In der Kirche von Hrastovlje, die 1490 von Janez aus Kastav mit Fresken bemalt wurde, befindet sich am Gewand des Hl. Petrus in der Hauptapsis folgendes Grafitto: Ihr, die Ihr lebt, vergeßt nicht die Geißel Gottes, die schreckliche Pest, die viele Leute in Koper und in der Hälfte seines Bezirks hingerafft hat. Doch die Bürger von Koper erholten sich bald. Das bestellte Feld trug nach einer langen Ruhezeit reichlich Früchte. Gemäß Statut warben die Bürger von Koper neue Siedler an und versprachen ihnen, eine fünfjährige Befreiung von der Steuerzahlung. Dem wirtschaftlichen Aufschwung folgte eine kulturelle Blütezeit.

Ärzte und Chirurgen wurden seit 1357 von Venedig gestellt. Dem Ärzteverzeichnis sind die Beschreibungen der Lungen- und Lymphpest beigelegt. In der medizinischen Weltliteratur findet man unter den Pestbeschreibungen auch den Pestkodex, der 1470 vom Koperer Arzt Johannes de Albertis verfaßt wurde.

Die ersten Ansätze der Krankenhäuser bildeten die Hospize, Einrichtungen der sozialen Fürsorge und Zufluchtstätten für kranke und hungrige Menschen. Das Krankenhaus des Hl. Markus in Koper befand sich im Jahre 1323 bzw. 1326 in den Häusern von Antolf Grampa. Das Statut von Koper aus dem Jahre 1420 enthält Artikel über die Wahl des »Priors«, des Krankenhausverwalters. Das aufgelöste Krankenhaus des Hl. Nazarij vereinigte sich nach der großen Pestepidemie im Jahre 1554 mit dem Krankenhaus der Bruderschaft des Hl. Antonius. Zwei Apotheken, die am Anfang des 16. Jahrhunderts in Koper bestanden, waren im Besitz der Familien Carreris und Fanzago.

Venedig hatte sein Krankenhaus für Infizierte auf der Insel der Hl. Maria von Nazareth. Den Namen »Lazarett« erhielt es nach einer Insel bei Venedig. Der im Jahre 1485 gegründete Sanitätsrat in Venedig überwachte die Lazarette und sammelte die Berichte der venezianischen Podestate in den istrischen Städten über die Pest und über die davon infizierten Orte. Die Städte sicherten sich vor der Pest mit Wachposten an den Stadttoren und in den Häfen, auf dem Meer wurde dieser Dienst von Kriegsschiffen versehen. Koper verfügte in den Jahren 1630–1632 über ein Lazarett zur Isolation von Infizierten, das 3 Meilen von der Stadt entfernt war. Gemäß den Statuten sorgten die istrischen Kommunen für die Hygiene und für gesundes Trinkwasser und trafen alle notwendigen Vorkehrungen gegen die Ausbreitung von ansteckenden Krankheiten.

Zur Bekämpfung der Pest und der ansteckenden Krankheiten gründete Österreich als Seemacht 1730 in Triest das Lazarett S. Carlo, 1769 ließ Maria Theresia das Lazarett S. Teresa einrichten.

Die k.u.k. Hof-Sanitätskommission begann im Jahre 1780 mit Maßnahmen gegen das amerikanische Fieber und erließ 1805 eine Verordnung über die Aufgaben des »Protomedikus« bei Ausbruch der Epidemie. Österreich gründete im Jahre 1825 den Seesanitätsdienst für das Küstenland in Triest mit Bezirksdeputationen in Piran (Pirano) und Rovinj (Rovigno) und Deputaten in Koper, Piran und Umag (Umago) usw. Die Sanitätspolizei in Triest hat seit März 1843 bis Juli 1845 in den Lazaretten 3.488 Schiffsbesatzungen untersucht.

Die Malaria breitete sich in der Mitte des 9. Jahrhunderts aus den Lagunen von Venedig auch in die sumpfige Lagune von Koper aus. Allein im Jahre 1588 raffte sie 300 Frauen und Kinder dahin. Die Malariaepidemien wiederholten sich zwischen 1871 und 1888 siebenmal.

Die asiatische Cholera brach im Jahre 1836 aus. Die Maßnahmen gegen die Ausbreitung der Cholera waren sehr streng. Flüchtlinge aus infizierten Malariagebieten wurden, wenn sie den sanitären Kordon durchbrochen hatten, inhaftiert oder zum Tode verurteilt. Im Herbst 1849 herrschte die Cholera 100 Tage in 520 Ortschaften. Vom 1.303 Erkrankten starben 565. Organisator des Kampfes gegen die Cholera im slowenischen Istrien war auch der Slowene Dr. Konstantin Schrott, der Bezirkssanitätsrat Istriens in den Jahren 1851–1854.

An der Cholera erkrankten im Jahre 1855 in Istrien 19.263 Personen, von denen 6.724 starben. Im Kampf gegen die Cholera waren auch slowenische Geistliche maßgebend beteiligt.

In den Jahren 1885 und 1886 verbreitete sich die Cholera in allen Ländern des österreichischen »Littorale«. In Divača (Divazza) wurden Cholerakranke isoliert und Toiletten desinfiziert. Im einem Jahr wurde auf dem dortigen Bahnhof das Gepäck von 50.000 Reisenden desinfiziert. Die Sanitätskommissionen verschärften die Hygienemaßnahmen, vor allem die Aufsicht über das Trinkwasser. Izola wurde 23 Tage lang mit 8.000 Liter Wasser pro Tag aus Nabržina (Aurisina) versorgt. An Cholera erkrankten in Istrien beinahe 9.000 Personen. Dr. Bohata Adalbert gab über diese Choleraepidemie eine Publikation mit Tabellen heraus. Scharlach, schwarze Pocken, Ruhr und andere Infektionskrankheiten nahmen von Zeit zu Zeit auch den Charakter einer Epidemie an, allerdings nicht mit so schrecklichen Folgen.

PONATISI ZGODOVINSKEGA ČASOPISA

V seriji ponatisov starejših številk ZČ sta spomladi 1995 izšla dva zvezka in sicer št. 3–4 letnika 29/1975 in št. 3 letnika 31/1977. To sta že 32. in 33. ponatisnjeni zvezek.

ZČ 3 letnika 29/1975 predstavlja razpravo Toneta Ferenca o nemških ozemeljskih zahtevah v Sloveniji 1940. Tone Zorn je raziskal narodno podobo dela kočevskega območja po italijanskem popisu iz 1941. O problemu slovenske univerze v Trstu piše Jože Pirjevec, Janko Pleterski pa objavlja referat z zborovanja slovenskih zgodovinarjev leta 1974 o jugoslovanski misli pri Slovencih v dobi Taaffejeve vlade. Zadnja razprava je prispevek Antona Svetine o zgodovini Šmihela pri Pliberku. Cena zvezka je **960 SIT**.

ZČ 3 letnika 31/1977 objavlja razprave Mirka Stiplovška o raziskovanju delavskega gibanja in partije med vojnami na Slovenskem, Ferda Gestrina o verskem življenju in institucijah Slovanov v Markah v času od 15. do 17. stoletja, Darje Mihelič o pogledu zgodovinarjev od konca 15. do 18. stoletja na Karantanijo, Vlada Valenčiča o slovenskem jeziku v uradih in uradni publicistiki od srede 18. do srede 19. stoletja in Toneta Zorna o delovanju Družbe sv. Cirila in Metoda v času pred prvo svetovno vojno na Koroškem. Cena zvezka je **1040 SIT**.

Vse številke ZČ lahko dobite na sedežu Zgodovinskega društva za Slovenijo v Ljubljani, Aškerčeva 2, tel. 061/16-97-210. Cenik dostopnih zvezkov iz zaloge je objavljen v vsaki številki ZČ. Člani zgodovinskih in muzejskih društev imajo **25 odstotkov**, študenti pa **50 odstotni popust**.

William Hamish Fraser

NACIONALNOST IN IDENTITETA NA ŠKOTSKEM

Predaval 9.5.1994 na oddelku za zgodovino ljubljanske univerze

Dandanes se na Škotskem veliko govori o nacionalizmu, o njegovi naravi in o okoliščinah, zaradi katerih nastaja.¹ Zakaj se torej nacionalizem na Škotskem ni uspel razviti? Zakaj se ni razvila pomembnejša oblika političnega nacionalizma, če se je zdelo, da obstaja toliko vidikov kulturnega nacionalizma? Na Škotskem ni bilo leta 1848; ni bilo "pomladi narodov". Ni prišlo do velikega gibanja, kakršno je v začetku dvajsetega stoletja pripeljalo do irske neodvisnosti. Vendar bi kaj takega pričakovali. Saj je obstajal oz. obstaja kolonialni položaj, v katerem veliko večja sila, posebna kultura, zasenci majhen narod, in je vse od konca osemnajstega stoletja obstajala hitra industrializacija, iz katere se je razvila velika buržoazija.

Mogoče pa Škotska ni nekaj tako posebnega, kot si včasih radi predstavljamo, in so tudi drugi primeri držav, ki se zaradi nacionalnih pritiskov niso razdelile. Če pomislimo na Bretanjo v Franciji, Katalonijo v Španiji ali Bavarsko v Nemčiji, potem ni nekakšnega razvojnega zakona, po katerem mora biti vsak narod tudi država. Vendar je brez dvoma zanimivo, kako šibak je bil škotski nacionalizem tako v devetnajstem kot v dvajsetem stoletju.

Ozrmo se nekoliko v zgodovino. V zgodnjem štirinajstem stoletju so se Škoti uspešno osvobodili angleške nadvlade in so leta 1320 sestavili arbroathsko deklaracijo, "najizrazitejši manifest nacionalizma, ki ga je napisala srednjeveška Evropa". V njej so, če povzamemo, dejali, da bodo podpirali novega kralja Roberta, "vendar, če se kralj ne bo držal tega, kar je začel, ter bo poskušal nas ali naše kraljestvo podvreči angleškemu kralju ali Angležem, ga bomo takoj skušali izgnati kot svojega sovražnika in prevratnika, ki se odreka svoje in naše pravice, ter bomo postavili kakega drugega moža, ki nas bo sposoben braniti, za svojega kralja; kajti, vse dokler nas bo živih sto, nê bomo nikoli in pod nobenim pogojem podložni angleškemu gospostvu."

V naslednjih dveh stoletjih in pol so Škoti vodili močno protiangleško politiko, njihovi običajni in naravni zavezniki pa so bili Francozi. Škotski kralji so se navadno vzgajali v Franciji in se poročali v francosko dinastijo. Škotski najemniki so v velikem številu služili v francoskih vojskah. Položaj se je spremenil v petdesetih in šestdesetih letih šestnajstega stoletja, ko je Škotsko zajela protestantska reformacija, jo ločila do katoliške Francije ter ustvarila vsaj nekaj predpogojev za izboljšanje odnosov z Anglijo. Vendar protestantizem, ki je nastal na Škotskem, ni bil mila, kopromisna oblika kot v Angliji, ampak strogi kalvinizem, ki je temeljil na prezbiterijanski strukturi; kar pomeni, da med posameznimi cerkvenimi občinami ni bilo škofov in oblasti, ki bi izbirale duhovnike.

Ker so se Škoti spreobrnil k protestantizmu, so prevratneži v Angliji leta 1603 za naslednika Elizabete lahko izbrali škotskega kralja Jurija, sina Marije Stuart. Vendar je imela Škotska še zmeraj svoj parlament in se je razvijala samostojno.

Ko so v sedemnajstem stoletju poskušali škotski cerkvi vsiliti škofijsko strukturo, so Škoti v državljanski vojni in pri strmoglavljenju kralja igrali odločilno vlogo. Po drugi strani pa niso bili navdušeni nad republiko in so podprli restavracijo dinastije Stuart. Ko so jim proti koncu 17. stoletja ponovno poskušali vsiliti katolicizem, so se pridružili silam, ki so odstranile Stuarte in so leta 1689 sprejeli protestantskega nizozemskega vladarja Viljema Oranskega.

V tem času je Anglija gospodarsko močno napredovala. Vzpostavila je velik trgovski imperij in kazala jasne znake rastočega blagostanja. Škotski razred trgovcev in aristokratov, ki so bili povezani z dvorom, se je bal, da bo zamudil priložnost. Obstajala je nevarnost tujskega zakona, ki bi škotsko trgovino izključil iz angleških pristanišč, pa tudi iz pristanišč celotnega

¹ Med najpomembnejša dela spadata: C. Harvie, *Scotland and Nationalism* (1977, revised edition 1994) in D. McCrone, *Understanding Scotland: The Sociology of a Stateless Nation* (1992).

razvijajočega se imperija. Zaradi tega, kakor tudi zaradi močno razširjenega podkupovanja, je škotski parlament leta 1707 izglasoval, da bo prenehal obstajati, ter se odločil za Združeno kraljestvo s parlamentom v Londonu. To ni bila nujno poteza, obrnjena proti narodu, kajti nekateri so videli v ukinitvi škotskega parlamenta nujno pot za zavarovanje pomembnih škotskih institucij, npr. Cerkve (kirk), sodstva in posebnega šolskega sistema. Tako je v osemnajstem stoletju nastal "novoizumljen narod" Britancev in občutek britanskosti je bilo potrebno vcepiti v starejšo fevdno zvestobo². Nekateri trdijo, da so si Britanijo izmislili Škoti v osemnajstem stoletju. Vendar je Angleži nikoli niso sprejeli tako odkritosrčno in so Anglijo še zmeraj videli prav tako kot prej, vendar z novim dodatkom. Škoti so mislili, da ustvarjajo nekaj drugačnega in mogočnejšega, Veliko Britanijo, v katero bodo prispevali enak delež.

Zaradi tega je v osemnajstem stoletju nižinska Škotska gospodarsko cvetela skupaj z Anglijo. Škotsko gospodarstvo je napredovalo, ob koncu osemnajstega stoletja z bombažno tekstilno industrijo in od dvajsetih let devetnajstega stoletja s premogom, železom in kasneje z jeklom. Prav tako je napredovala duhovno; Edinburgh je postal nosilec idej razsvetljenstva, ki so ga razširjali filozofi kot David Hume, ekonomisti kot Adam Smith in znanstveniki kot William Hutton. Rastočo industrializacijo je spremljala hitra urbanizacija. Prebivalstvo mesta Glasgow, ki je cvetelo zaradi trgovine z obema Amerikama, je naraslo od 42000 prebivalcev leta 1780 na 275000 ne šestdeset let kasneje. To je bil eden najhitrejših premikov iz ruralne v urbano družbo v Evropi.

Vsekakor bi pričakovali, da bo v devetnajstem stoletju nastalo narodno gibanje, kot se je to zgodilo pri Poljakih, Italijanih, Slovencih, Norvežanih ali Madžarih. Vendar ni.

Najbolj priljubljena razlaga je, da je škotska buržoazija s povezavo z Anglijo pridobila veliko. Anglija ji je nudila gospodarske možnosti, ki jih je pričakovala, in razvoj³. Prav zato ni bilo nikakršne gospodarske potrebe po nacionalizmu. Nikoli ni prišlo do izigravanj pravnega sistema, da bi zavarovali angleško trgovino in industrijo pred škotskim blagom, tako kot se je zgodilo na Irskem, kjer je angleški protekcionizem v veliki meri uničil laneno industrijo. Z medsebojnimi porokami se je škotski vladajoči razred uspel zelo hitro integrirati v angleškega. Škoti so v Anglijo prinesli zemljo. Škotski politiki so zasedali sedeže v angleškem parlamentu. Med leti 1760 in 1790 jih je bilo 60. Svoje predstavnike so imeli tudi v Zgornjem domu. Sredi osemnajstega stoletja jih je bilo toliko, da so se Angleži neprestano pritoževali, da deželo vodijo Škoti, ki ogrožajo angleške svoboščine. V devetnajstem stoletju je bil Gladstone petkrat predsednik vlade in je veliko pridobil iz svojega škotskega porekla. Dva njegova naslednika sta bila prav tako Škota, naslednji pa je v parlamentu zastopal volilni okraj na Škotskem.

Pomemben dejavnik je bil tudi imperij, ne le zato, ker je nudil gospodarske možnosti - čeprav so bile le-te zelo pomembne - ampak tudi zato, ker so ga predstavljali kot skupen angleško-škotski podvig⁴. Škoti so sami sebe videli kot graditelje imperija. V vzhodnoindijski družbi, ki je vodila Indijo, so imeli Škoti veliko svojih predstavnikov. Glasgow se je običajno sam imenoval "drugo mesto imperija". Veliko polkov je bilo škotskih in o njihovih junaštvih so pisali, kar je še krepilo prepričanje, da so Škoti kot narod prav posebej junaški. Mnogo generalov je bilo Škotov. Mnogo izseljencev v Kanadi, Avstraliji in Novi Zelandiji je bilo Škotov, kar so prav tako videli kot znak narodne močnatosti - to niso bili ljudje, ki so jih krute socialne in gospodarske okoliščine pregnale od doma, ampak pionirji, ki so ustvarjali novo civilizacijo. Mnogo misionarjev je bilo Škotov. Tako je bil dr. Banda voditelj države Malavi 1966-1994 škotski prezbiterijanec. David Livingstone, ki je bolj kot kdorkoli drug vzbudil splošno zanimanje za centralno Afriko, je bil škotski misionar. Zdelo se je, da je prav Livingstone posebej ljubil škotske vrline - povzpel se je iz revščine (bil je tkalec), kljuboval mnogim težavam, pa vendar ostal zvest svojemu poklicu. In prav to prirojeno sposobnost, da zaradi trdega škotskega podnebja kljubuješ raznim težavam, so pogosto omenjali kot ključen dejavnik.

² Linda Colley, *Britons Forging the Nation* (Yale, 1992).

³ T. Nairn, *The Break-up of Britain* (1977).

⁴ Zahvaljujem se kolegu Richardu Finlayju, da mi je dovolil uporabiti svoj neobjavljeni članek "Imperial Scotland: Scottish National identity and the British Empire, c. 1850-1914".

Prav zato je obstajalo prepričanje, da je bil pri oblikovanju imperija na delu poseben škotski narodni duh. Celotna paleta političnih prepričanj se je strinjala, da imajo Škoti pri oblikovanju imperija nekakšno posebno nalogo.

Seveda pa gospodarski napredek ali dejstvo, da z vključitvijo v večjo državo nakatero elite obogatijo, nikoli ne preprečuje nastanka narodnih gibanj.

Eden načinov, s katerim je bilo mogoče po mirni poti doseči združenje, je bil v prepričanju Škotov, da sta se leta 1707 povezala med seboj enaka; dva naroda sta se dogovorila, da se bosta povezala, vendar bo vsak ohranil svojo nacionalno identiteto. Dosegli so jo tako, da so obdržali najpomembnejše, značilno škotske institucije ter jim dovolili, da so drugačne.

Prva med njimi je bila Cerkev. Prezbitarijski sistem je bil zagotovljen. Skozi vse osemnajsto stoletje je vodstveni organ škotske cerkve, njena letna glavna skupščina (General Assembly), predstavljala nadomestek škotskega parlamenta. Povezovalni element je bil protestantizem. Čeprav sta bili cerkvi različni, jima je bila skupna sovražnost do katolicizma, se pravi do Francozov. Druga institucija je bil pravni sistem, ki je bil različen od angleškega ter se je naslanjal bolj na rimske in nizozemske pravne tradicije kot na angleško splošno pravo. In tretjič, Škoti so imeli poseben izobraževalni sistem, ki je temeljil na nacionalnem sistemu šol in štirih univerzah. Vse te institucije so Škodom vzbujale občutek, da je njihova nacionalna identiteta ostala nedotaknjena, čeprav so pripadali večji zvezi.

Sredi devetnajstega stoletja je to postalo manj jasno. Leta 1843 je v Cerkvi prišlo do razkola ob vprašanju, kdo naj bi odločal o izbiri duhovnikov, hkrati pa je šlo tudi za spor med zmerno, prilagodljivo skupino, ki se je bila pripravljena prilagoditi zahtevam spreminjajoče se moderne države, in evangelsko skupino, ki je želela cerkvi v škotski državi ohraniti osrednjo vlogo. Velik del vzpenjajočega se srednjega razreda se je nagibal k drugi skupini in tako lahko tako imenovani razkol (Disruption) leta 1843 obravnavamo kot odmev vzpona novega industrijskega srednjega razreda. Vendar je to hkrati pomenilo, da Cerkev ni več mogla govoriti v imenu celotnega naroda ter da so politiko nevarno zbegala verska nesoglasja znotraj prezbitarijanstva.

Drugič, Škoti so veliko razpravljali o kvaliteti škotskega pravnega sistema. Vodilni misleci so menili, da je le-ta zastarel ter se ne prilagaja potrebam industrijske dobe. Obstajal je odpor do razvoja svobodnih, nereguliranih trgov. Škotska sodišča so se še zmeraj vmešavala v razne zadeve, na primer v določanje mezd in cen ter so podpirala lokalne trgovske cehe, kar so angleška sodišča že zdavnaj opustila. Škotski podjetniki so z zavistjo opazovali angleški model, ki je postajal vedno manj omejen. Britanska zakonodaja je spodbujala drugačnost škotskega sistema.

Tretjič, izobraževalni sistem ni imel več ugleda, ki si ga je pridobil v osemnajstem stoletju. Šolskemu sistemu se ni več uspelo širiti, univerze pa sta zasenčila obnovljena Oxford in Cambridge. Škotski diplomanti niso več uspešno tekmovali pri izpitih, ki so bili naravnani na angleški pristop k izobraževanju.

Vse naštetje je v devetnajstem stoletju povzročilo precejšnjo zaskrbljenost in pričakovali bi pozive k narodnem preporodu in oživljanju značilnih škotskih institucij. Zgodilo pa se je le malo. Mnogi tistih, ki so se leta 1843 razšli s cerkvijo, so želeli narodni preporod okrog Cerkve. Drugi so si prizadevali za razvoj posebnega škotskega vzorca univerzitetnega izobraževanja, ki bi bil bliže nemškemu kot angleškemu modelu. Vendar so zamudili priložnost.

Zamudili so priložnost, ker so se Škoti resnično težko odločali, kakšno identiteto želijo. Prizadevanje za "zamišljeno skupnost" (imagined community), o kateri je govoril Benedict Anderson, da je tako zelo potrebna za nacionalizem, je povzročila zmedo, še preden je prav zaživela⁵.

Ustvarjena je bila podoba Škotske, ki je bila povezana s škotskim Višavjem (Highlands), k čemur je veliko pripomogel Sir Walter Scott. Po treh uporih proti vladajoči dinastiji so v drugi polovici osemnajstega stoletja prepovedali kilt (značilno nošo Višavja), dude in galski jezik. V dvajsetih letih devetnajstega stoletja je njihova uporaba sicer oživela, vendar so bile skupnosti na Višavju tedaj že učinkovito uničene. Po sedemnajstem stoletju je kralj prvič obiskal Škotsko in Scott je škotsko aristokracijo oblekel v tartan. Večino oblačil iz tartana, ki

⁵ Benedict Anderson, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism* (1983).

jih sedaj tako močno povezujemo s Škotsko, so si v dvajsetih letih devetnajstega stoletja izmislili v tekstilnem podjetju v nižinskih predelih in jih predstavljali kot simbole Škotske. Kraljica si je kupila podeželsko hišo na Višavju, tam prebila dva meseca v letu, oblečena v tartan. Popularne so postale igre z Višavja. Vse to je pomagalo ustvariti neškodljivo podobo ločenosti. Seveda je obstajala posebna škotska identiteta. Večina patriotskih čustev se je sproščala ob vprašanjih grboslovja, škotske zastave ali škotskih bankovcev.

S tem je bil povezan tudi občutek, da je bila prava Škotska ruralna dežela. Slikarji so risali Škotsko kot kmečko deželo, literati so opisovali predvsem vasi in manjša mesta, na večja mesta so pozabljali. Vendar je Škotska spadala med najbolj urbanizirana in industrializirana območja v Evropi in razmere v nekaterih mestih so bile obupne. V literaturi pa so jo prikazovali kot prijetno, zadovoljno deželo, kjer so se ohranile stare vrednote. Obe predstavi so še okrepili škotski izseljenci, ki so v Caledonian in Burns klubih ohranjali podobo Škotske kot kmečke idile oblečene v tartan.

Prav tako, in to je postalo v dvajsetem stoletju zelo pomembno, so se Škoti osredotočili na tekmovalnost v športu, še posebej v nogometu, kjer sta bili organizirani ločeni škotska in angleška liga, vendar sta igrali mednarodne tekme skupaj. In nobenega dvoma ni, da se danes mnogo nacionalnih čustev sprošča na nogometnih igriščih.⁶

Nacionalna identiteta se je osredotočila na nekaj relativno neškodljivih simbolih, ki so prikrivali propadanje tradicionalnih institucij.

V mnogih evropskih državah je bil eden glavnih elementov oživljanja nacionalizma ponovno odkrivanje zgodovine. Na Škotskem so imeli s tem nekaj težav. Na ravni ljudskega je ta zgodovina obstajala. Večina škotske ljudske zgodovine se je opirala na dva dogodka: na vojne za neodvisnost od devetdesetih let trinajstega stoletja do 1314 z dvema junakoma (William Wallace, ki so ga izdajalsko ubili Angleži, in Robert Bruce, ki je z bitko pri Bannockburnu leta 1314 dosegel neodvisnost) in na romantično razumevanje jakobitskih uporov proti hannoveranski dinastiji leta 1715, 1719 in 1745. Upor leta 1745 so predstavljali kot viteški, le za las zgrešen upor, ki ga je vodil princ Charles Edward Stuart (Bonnie Prince Charlie). Poraz tega upora, ki so ga prikazovali kot vstajo škotskega naroda, se je odražal v okrutnosti angleških vojakov do Škotov. Večinoma je bil to mit - jakobiti so imeli izven Višavja le malo podpore in vojaki, ki so zatrli upor, so bili večinoma Škoti iz Nižavja. Vendar je bil mit veliko močnejši kot resničnost. Ljudstvu je to ustrezalo, vendar ni zadovoljilo izobražencev in škotski intelektualci so imeli veliko problemov z interpretiranjem svoje lastne preteklosti.

V osemnajstem stoletju je ponovno oživelo zanimanje za proučevanje zgodovine. Vendar so škotski zgodovinarji sporočili, da škotska zgodovina sama po sebi sploh ni bila tako zelo pomembna. Bila je "nerazsvetljena". Škotska neodvisnost v štirinajstem stoletju še zdaleč ni pripeljala do razširitve svobode. Škotska se je izčrpala v fevdalnih in pogostih državljanskih vojnah in dinastija Stuart, ki jo je vodila, je bila avtokratska, Škoti pa niso pokazali niti sposobnosti niti želje, da bi temu samodržstvu pristrigli peruti.

Izkazalo se je, da je Cerkev, potem ko je prelomila z rimokatolištvom, postala avtoritarna in netolerantna. Pred letom 1707 ni bilo nikakršnega gospodarskega napredka. Tako so prikazovali škotsko zgodovino pred zvezo kot zgodovino revnega in barbarskega naroda, ki je kot vodilo za prihodnost ponujala le malo.⁷

Povsem drugače je bilo z interpretacijo angleške zgodovine, ki so jo vse od Magne Charte do uspešnih bojov proti avtokratskim monarhijam sedemnajstega stoletja prikazovali kot nenehen vzpon k svobodi in parlamentarni vladavini. Prav tako je bilo z napredkom k gospodarski blaginji. Angleško zgodovino so prikazovali kot veliko zgodbo o uspehu, zgodovino napredka. Škotska zgodovina pa je postavljala vprašanja o sposobnosti Škotov, da bi vodili svoje lastne zadeve, in o njihovem osnovnem prepričanju, da so sposobni brez angleškega vpliva ohraniti svobodno in tolerantno družbo.

Na Škotskem so v osemnajstem in v začetku devetnajstega stoletja pisali zgodovino tisti, so zagovarjali načela o procesih družbenega razvoja ter z njimi primerjali zgodovino. Ugotavljali so, da je bila angleška zgodovina nekaj posebnega in bi jo lahko vključili v novo

⁶ T. C. Smout, *Perspectives on the Scottish Identity*, v *Scottish Affairs*, No 6, Winter 1994, str. 101-113.

⁷ Colin Kidd, *Subverting Scotland's Past* (Cambridge 1993).

zgodovino Velike Britanije. Vse preveč so občudovali mešano ustavo Anglije v osemnajstem stoletju in bili trdno prepričani, da bi Škotsko lahko "modernizirali" le, če bi oponašali angleške vzorce.

Nekateri so sicer poskušali dokazati, da je obstajala značilna keltska preteklost, ki bi zgodovini lahko nekaj prispevala. Med najuspešnejšimi je bil pesnik in učenjak James MacPherson, ki je trdil, da je odkril rokopisne fragmente keltskega barda Ossiana. Primerjali so jih s Homerjevo Iliado in so v Evropi pritegnili veliko pozornost, saj so vzpodbujali romantiko. MacPherson je poskušal dokazati, da imajo Kelti prav toliko korenin za svobodo kot Angleži. Kelti so imeli demokratična zborovanja, ki so nadzorovala kraljevski despotizem. Vendar so izginila. Prekinil jih je fevdalizem, ki so ga vsilili normanski kralji, vendar bi se Škoti lahko naslonili na anglo-saksonsko svobodo.

V začetku devetnajstega stoletja je takšno stališče še okrepil Walter Scott. Čeprav je skušal razkriti različne vidike škotske preteklosti in je vzpodbujal zgodovinsko raziskovanje, je trdno verjel, da je zveza z Anglijo osvobodila iz barbarske preteklosti najboljše značilnosti škotskega značaja. Privlačila ga je romantika Višavja s poglavarji, klani in jakobitskimi principi. Vendar je vse to označil za romantično in neracionalno. Novi svet bi moral biti racionalen in tak ni bil povezan z barbarstvom ampak z Anglijo. Kljub svojim aristokratskim ambicijam je Scott za stagnacijo Škotske, od katere si je opomogla s pomočjo bolj razsvetljene Anglije in njenih priznavanj meščanskih vrednot, obtoževal škotsko plemstvo. Scotta ni bilo mogoče pritegniti na stran škotskega nacionalizma. Močno ga je zavračal in je kot najvplivnejši škotski pisec 19. stoletja več kot stoletje oblikoval zavest, kako so Škoti dojemali sami sebe. Pisanje Walterja Scotta in njegovo zanimanje za preteklost je, prav paradokсно, pomagalo vzpodbuditi revolucijo v zgodovinskih krogih po vsej Evropi in je pri mnogih ljudstvih zanetila odkritje nacionalnega duha. Zanetilo je zanimanje tudi na Škotskem, vendar so ugotovili, da je Škotska pred zvezo z Anglijo predstavljala fevdalizem in zaostalost.

To je bilo izredno pomembno, ker je intelektualcem spodkopavalo samozaupanje. Škotska zgodovina ni bila resna zgodovina. Ni bila vredna, da bi jo poučevali na univerzah. Ko so v začetku dvajsetega stoletja ustanovili oddelke za škotsko zgodovino, se "resni" zgodovinarji z njo niso ukvarjali. Ponujali so jo le kot dodatek k literaturi. Resna zgodovina je bila angleška zgodovina. Takšen odnos se je spremenil šele v zadnjih treh desetletjih. Podobno se je dogajalo v šolah. Otroci so poslušali mite in legende o škotski preteklosti, starejši učenci so se učili le angleško zgodovino.

Tako nikoli niso bili ustvarjeni osnovni temelji za formiranje naroda in ni bilo oblikovano stališče, da obstajajo določeni vidiki škotske preteklosti, ki bi jo mogli in morali ponovno obuditi. S svojo interpretacijo preteklosti niso imeli Škoti (oz. njihova izobražena elita) temeljev za samozaupanje, na katerem bi lahko gradili prihodnost.

Samozaupanje je spodkopavalo tudi vprašanje jezika. Škoti so se razvili iz istih korenin kot Angleži, vendar ločeno. V osemnajstem stoletju je škotska elita govorila škotsko. Proti koncu osemnajstega stoletja je nastopila sprememba in škotščino so vedno bolj predstavljali kot dialekt angleščine in torej kot inferiornega postopoma nastajajočemu standardu - angleščini z jugovzhoda. Škoti, ki so šli na jugu v parlament ali drugam, so začeli škotščino pozabljati in so jo poskušali čimprej spojiti z južno angleščino. Učne ure izgovorjave - učenje angleščine - je postal priljubljen konjiček izobražencev. Kdor je govoril s škotskim naglasom, je bil označen za inferiornega v rasnem pa tudi v razrednem smislu. Škotščino je govoril le delavski razred, predvsem kmečki delavski razred. Kdor jo je uporabljal, ni bil le inferioren ampak tudi nemoderen. Izginil je občutek za druge možnosti izven angleškega imperija in Škoti niso nikoli našli temeljev, na katerih bi lahko oblikovali nacionalno gibanje. Preporod jezika, ki bi temeljil na galščini - jeziku zahodnega Višavja - ni bil prava alternativa, saj le-ta nikoli ni bila jezik južne Škotske. Zaradi vseh teh razlogov, na Škotskem nikoli ni bilo leta 1848.

Šele ko je v zadnji četrtini devetnajstega stoletja začelo oživljati gibanje za irsko avtonomijo, se je začelo pojavljati tudi gibanje za škotsko avtonomijo. Škoti so se začeli pritoževati nad angleškim omalovaževanjem škotskega naroda, nad uporabo termina angleško za britansko, nad nezanimanjem za specifično škotske zadeve. Vendar so Škoti šele potem, ko se je začelo irsko zemljiško in politično gibanje, začutili, da so tam terorizem nagrajevali, lepega vedenja Škotov pa niso upoštevali. Leta 1886 je bila ustanovljena Zveza za škotsko avtonomijo

(Scottish Home Rule Association) in istega leta se je Liberalna stranka opredelila za avtonomijo Irske. Kmečko prebivalstvo z Višavja (bajtarji) se je začelo upirati razlastitvam in ograjevanju, ki so bile več kot stoletje usoda Višavja. Mestno prebivalstvo na Škotskem je bilo nemirom med kmeti naklonjeno, vendar je bil kmečki nacionalizem te vrste, ki je bil v Evropi običajen pojav, manj pomemben v močno urbanizirani Škotski, kjer se je le 6 odstotkov prebivalstva ukvarjalo s kmetijstvom.

Od osemdesetih let devetnajstega stoletja do 1914 so Škoti ponovno poskušali ustvariti škotsko identiteto v okviru Velike Britanije. Poleg angleških institucij so ustanavljali vzporedne škotske. Leta 1872 je bil ustanovljen Škotski oddelek za vzgojo (Scotch Education Department). Večina Škotov se je nejasno opredelila za avtonomijo oz. za akcijo za prenešeno vladno na Škotskem in v Walesu. Škotska je dobila svojega ministra v kabinetu, ki je zastopal škotske interese. V športu, še posebej v nogometu, ki se je v zadnji četrtini devetnajstega stoletja hitro uveljavil ter dobil splošno narodno podporo, so bile ustanovljene Škotske nogometne zveze in so bile organizirane škotske lige. Interese delavcev je zastopal škotski kongres sindikatov (Scottish Trade Union Congress). Vse to je Škote močno privlačilo, ker se je zdelo, da ponuja najboljše od vseh možnih svetov.

Škoti so ohranili svojo nacionalno identiteto skupaj z vsemi prednostmi večje skupnosti in Imperij je bil na višku. Škotska elita je kljub posebnemu škotskemu sistemu izobraževanja svojo vzgojo lahko dokončala na univerzi v Oxfordu ali Cambridgeu. Škotski nogometaši so se kljub ločeni nogometni strukturi lahko uveljavili v angleških nogometnih moštvi in zastopali Škotsko v nacionalnem moštvu. Škotski sindikati so lahko sodelovali tako na škotskih kot britanskih kongresih.

Na predvečer prve svetovne vojne so se na Škotskem pojavile napetosti in težnje po rahljanju državnih vezi. Mnogi so menili, da bi bilo vedno bolj pereče socialne probleme mogoče reševati le z prenešenim sistemom vlade, kar naj ne bi vodilo k razpadu države, ampak k njeni krepitvi. Vendar je vojna okrepila britanski in imperialni koncept ter Škotsko gospodarsko, socialno in politično še tesneje povezala z Veliko Britanijo.

V drugi polovici dvajsetega stoletja je Imperij postal manj centralističen. Ponujal je manj priložnosti. Območja, ki so jih včasih obvladovali Škoti, Kanada, Avstralija in Nova Zelandija, so postala samostojna. In ko je britansko ekonomijo prizadela kriza ter je bila težka industrija v zatonu, so se zmanjšali tudi gospodarski razlogi za zvezo, čeprav so strahovi pred kakršnokoli drugačno možnostjo bili in so še zmeraj močni. Pojavljali so se poskusi kulturne preнове, celo poskusi, da bi obnovili škotsčino, ki pa so imeli zelo omejen uspeh. Vzpenjujoča se Laburistična stranka je videla avtonomijo kot način, kako bi pobegnila iz propadajočega angleškega kapitalizma, hkrati pa si je prizadevala za več oblasti v britanskem parlamentu.

Manj je bilo upanja, da bi bilo to mogoče doseči brez sredstev večje države. Večini škotskih politikov so se socialni in gospodarski problemi medvojnih let zdeli preveliki. Majhne nacionalistične stranke, ki so se pojavile, so imele le malo uspeha na volitvah. Pritegnile so ljudi tako iz leve kot desne ter le stežka oblikovale jasno politiko.

Izkušnje iz tridesetih let in iz vojne so okrepile nacionalne občutke in Laburistična stranka na Škotskem si je leta 1945 za svoj najpomembnejši cilj določila vzpostavitev škotskega parlamenta. Vendar se je zdelo, da bo zmaga laburistov leta 1945 in država blaginje, ki so jo vzpostavili, kos socialnim in gospodarskim problemom. Nudila je zaposlitev izobraženemu srednjemu razredu, Škotska pa je zmeraj izšolala več diplomantov, kot jih je potrebovala. V povojni Evropi pa se je zdel nacionalizem nekakšen nevaren anahronizem.

Do sprememb je prišlo šele v šestdesetih letih, ko se je Velika Britanija znašla v vedno bolj očitni gospodarski krizi. Škotska nacionalna stranka (Scottish National Party) je prvič postala pomembna politična sila. Ko je bila v sedemdesetih letih na svojem višku, je kljub političnemu sistemu, ki je tretjim strankam močno oteževal uveljavitev, imela v parlamentu 11 od 72 poslancev. Zaradi naraščajočega nacionalizma se je za škotsko skupščino (Scottish Assembly) opredelila celo Konzervativna stranka. Laburistična vlada od 1974 do 1979 je predlagala zakon o oblikovanju take skupščine z omejenimi pooblastili. Zakon je moral potrditi referendum, na katerem je moralo 40 odstotkov škotskih volilcev glasovati z "da", da bi bil zakon odobren.

Zanimivo je spremljati razprave ob zakonu. Nasprotniki, med njimi so bili skoraj vsi večji poslovni krogi, so trdili, da Škoti niso sposobni vladati sami sebi. Vrnili so se nazaj k interpretacijam škotske preteklosti iz osemnajstega stoletja, ki so trdile, da bi samostojni Škoti nasprotovali svobodi in strpnosti. Grozili so z bolj nasilno, bolj pijano, bolj razdeljeno družbo, družbo brez verske strpnosti, otoško družbo, ki bi Škotsko odrezala od modernega sveta. In najpomembnejše, Škotska bi bila gospodarsko odrezana in bi se pogreznila v finančni polom. Na enak način so bili predstavljeni tudi neodvisno Irsko.

Po letu 1979 se je gospodarstvo svobodnega trga povežalo s politiko socialnih nasprotij vlad Thatcherjeve in Majorja, ki so jih na Škotskem vztrajno in splošno zavračali z le desetimi konzervativnimi poslanci v parlamentu, volilci pa so na volitvah leta 1992 konzervativcem nudili manj kot 24 odstotno podporo. Thatcherizem je postal sinonim za angleški nacionalizem. Poudarjali so angleškost, ne britanskost. Angleški nacionalizem, ki je privlačil volilce južne Anglije, se ni prav nič oziral na škotske občutke. Liberalizacija gospodarstva in privatizacija javnega premoženja, ki je pogosto prišlo v roke prekomorskih interesov, je zrahljala vezi Združenega kraljestva. Gospodarske odločitve so vedno bolj ameriške, japonske ali evropske. Vezi zveze so se močno zrahljale in proces se še nadaljuje.

Zanimivo je, da proces destabilizacije zveze spremlja renesansa pisanja škotske zgodovine, ki pa nikakor ni vsa nacionalistična, ampak priznava, da ima tudi škotska preteklost pomembne in zanimive vidike ter ni več ločena od glavnega toka zgodovinskega raziskovanja. To je zgodovina, ki priznava drugačno tradicijo kot je angleška. Zgodovina, ki poudarja pomen skupnosti in zavedanje skupnosti. Zgodovina, ki poudarja bolj egalitarno družbo kot je angleška, ki zavrača neomejene tržne sile in poudarja prizadevanja za oblikovanje moralne družbe. Počasi se vrača samozaupanje, ki je bilo tako učinkovito spodkopano v osemnajstem in devetnajstem stoletju.

Škoti so se naučili živeti z mislijo, da lahko obstaja nacionalna identiteta v okviru večje države ter da zveza, tudi tristoletna, ne pomeni izgubo identitete. Zanimivo je, da je strah pred izgubo suverenosti zaradi Evropske unije veliko večji v Angliji kot na Škotskem. Prav res, na zadnje volitve je šla Škotska nacionalna stranka s sloganom "Škotska v Evropi". Zanimivo bo opazovati, ali Združeno kraljestvo lahko preživi konec tolikih značilnosti, ki so zvezo delale sprejemljivo.

Dvomim, da dolgo.

Prevedla Katarina Kobilica

Summary

NATIONALITY AND IDENTITY IN SCOTLAND

William Hamish Fraser

There is a great deal of discussion these days about nationalism; both its nature and the circumstances which create it. This is true in Scotland. But the question there is why nationalism failed to develop? Why, since so many aspects of cultural nationalism appeared to be in place, a political nationalism of any significance did not come about? There was no 1848 movement in Scotland; no 'springtime of the nations'. There was nothing at all like the great movement which eventually led to Irish independence in the early twentieth century. Yet one would have expected it. After all there was/is a colonial situation, of a small nation overshadowed by a much larger power, a distinctive culture and there was rapid industrialisation from the end of the eighteenth century which created a large bourgeoisie.

Now it may be that Scotland is not as different as we sometimes like to think and that there are other examples of states not breaking up as a result of nationalist pressures. One thinks of Brittany in France or Catalonia in Spain or Bavaria in Germany, and there is no law of development which says that every nation must be a state. None the less, there is no doubt that the weakness of Scottish nationalism in both the nineteenth and the twentieth century is remarkable.

The Scots had acquired effective independence from English domination in the early fourteenth century and in 1320 had produced in the Declaration of Arbroath "the most impressive manifesto of nationalism that medieval Europe produced".

They pursued a strongly anti-English policy over the next two and a half centuries. The situation changed in the 1550s and 1560s when the Protestant Reformation swept Scotland. This divided her from Catholic France and at least created some of the preconditions for improved relations with England. However, the Protestantism which emerged in Scotland was not the mild, compromise of England, but a strong Calvinism, based on a Presbyterian structure.

The Scottish parliament in 1707 voted itself out of existence and opted for a United Kingdom, with a Parliament in London. It was not necessarily an anti-nationalist move, since there were those who saw the end of Parliament as a necessary way of protecting significant Scottish institutions such as the Church (Kirk), the Law and a distinctive educational system. As a result there was in the eighteenth century a new "invented nation" of Britain, and Britishness had to be grafted on to older allegiances. It has been argued that the Scots invented Britain in the eighteenth century. The English never accepted it so wholeheartedly and saw England basically as continuing as before, but with a new addition.

The result was that lowland Scotland flourished economically alongside England in the eighteenth century. Intellectually it flourished also, with Edinburgh at the forefront of the spread of Enlightenment ideas. There was this belief that a distinct Scottish nationhood was at work in the creation of an Empire. All shades of political opinion accepted that the Scots had some special imperial mission.

It was only when the movement for Irish Home Rule revived in the last quarter of the nineteenth century that a Scottish Home Rule movement began to emerge. During the second half of the twentieth century, the Empire became less central. It offered fewer opportunities. As the British economy hit increasing crises and the heavy industries went into decline, then the economic arguments for union were weakened, though the fears of any alternative were and remain very strong.

Since 1979 the free market economics coupled with socially-divisive policies of the Governments of Thatcher and Major have been consistently and overwhelmingly rejected in Scotland, with only 10 Conservative Members of Parliament, and Conservative support of less than 24 per cent of the electorate in the 1992 election.

Significantly this process of destabilising of the union has been accompanied by a renaissance in the writing of Scottish History, which is not by any means all nationalist, but recognises that there are significant and interesting aspects of Scottish History. It is no longer isolated from mainstream historical research. It is a history which identifies a different tradition from the English one. One which emphasises the importance of community and of community concerns. One which emphasises a more egalitarian society than in England, which rejects unregulated market forces and emphasises the efforts to create a moral society. There has been a regaining of that confidence which was so effectively undermined in the eighteenth and nineteenth centuries.

The Scots had learned to live with the idea that there could be a national identity within a larger state and that Union, even a 300 year one, did not mean the loss of identity. It is interesting that concerns about a loss of sovereignty to the European Union are much stronger in England than in Scotland. Indeed at the last election the SNP campaigned on the slogan "Scotland in Europe". It will be interesting to see whether a United Kingdom can survive the end of so many of the features which made Union acceptable. I suspect not so very long.

Janez Stergar

ŠTIRI POTI MED KOROŠKE SLOVENCE

Knjiga v štirih izletih predstavlja prostor, na katerem živijo koroški Slovenci, in hkrati opozarja na poglavja iz njihove zgodovine ter na sedanji položaj in dejavnosti manjšine. Tako je knjiga poleg turističnega vodiča lahko tudi spodbuda za nadaljnje seznanjanje s koroškimi Slovenci, kar je olajšano z navajanjem ustreznih literature in krajevnim ter osebnim kazalom.

* * *

Knjiga je na voljo pri Klubu koroških Slovencev v Ljubljani, Celjska 12. Cena je 600 SIT, članom ZZDS odobravamo 200 SIT popusta..

INSTITUCIJE

INŠTITUT ZA AVSTRIJSKO ZGODOVINSKO RAZISKOVANJE¹

s posebnim ozirom na izobraževanje arhivistov

Inštitut za avstrijsko zgodovinsko raziskovanje (Institut für Österreichische Geschichtsforschung) je bil ustanovljen leta 1854. Inštitut se je ob svojem nastanku zgledoval po pariški "École des Chartes", ki se je ukvarjala predvsem z znanstveno obdelavo listin in je bila ustanovljena v letih 1829/30. Pri nastanku Inštituta sta odigrala pomembno vlogo takratni avstrijski minister za uk in bogočastje grof Leo Thun-Hohenstein in državni sekretar v tem ministrstvu Joseph Aleksander Helfert, ki sta vodila reformo univerzitetnega sistema.² Inštitut je bil ustanovljen s cesarsko resolucijo z dne 20.10.1854 z imenom Šola za avstrijsko zgodovinsko raziskovanje. Sprejet je bil tudi statut inštituta.³ Naloga inštituta je bilo učenje zgodovinskih pomožnih ved in raziskovanje avstrijske zgodovine. Inštitut je bil namenjen izobraževanju za poglobljeno raziskovanje avstrijske zgodovine z navajanjem na razumevanje in uporabo zgodovinskih virov. Poleg tega, da je bil visoka šola za pomožne zgodovinske vede, je postal istočasno raziskovalni inštitut za izvedbo večjih projektov s področja zgodovine.⁴ V ozadju pa so bili še interesi monarhije, kot je vzgoja v avstrijskem patriotizmu, ki bi presegal etnolingvistične vezi.⁵

Prvi direktor je bil benediktinec Albert Jäger, profesor zgodovine na univerzi v Innsbrucku. Začetna leta delovanja inštituta so bila težka zaradi pomanjkanja dovolj izobraženih profesorjev. Odločilno vlogo pri razvoju inštituta je odigral Nemeč Theodor Sickel. Ta je od leta 1856 predaval na inštitutu paleografijo in nekatere druge pomožne zgodovinske vede. Od leta 1869 do 1891 je bil drugi direktor. Pred prihodom na Dunaj je študiral tako na École des Chartes v Parizu kot na Scuola paleografica v Milanu. Na številnih potovanjih je obiskal arhive v Franciji, Švici, Italiji in Nemčiji. Začel je temeljito delo na zgodovinskih pomožnih vedah in kritiki virov za avstrijsko zgodovino. Zavzemal se je za to, da bi dal inštitutu karakter arhivske šole in zagotovil absolventom možnost zaposlitve v arhivih in muzejih. Interes arhivov po taki šoli je bil prisoten že pred ustanovitvijo inštituta. Že leta 1840 je prišla pobuda s strani Hišnega, dvornega in državnega arhiva na Dunaju za ustanovitev katedre za pomožne zgodovinske vede na dunajski univerzi.⁶

Inštitut naj bi postal tudi neke vrste arhivska šola, podobno kot École des Chartes. Zahteve po višji izobrazbi arhivistov so postale glasnejše v šestdesetih letih in so se časovno povezovale z ločevanjem zgodovinskih arhivov iz registratur in z nastajanjem deželnih arhivov v nekaterih deželah. Za varovanje, urejanje in vrednotenje listin in drugih zgodovinskih dokumentov je bilo potrebno vedno več posebnega znanja. Skupni interes sta našla del arhivistov in inštitut v želji, da bi dvignili arhivsko delo iz manipulativnega na nivo koncipistov, za kar je bila potrebna strokovna in znanstvena izobrazba. Po drugi strani pa je inštitut želel tudi zagotoviti službo za svoje absolvente.⁷

Sickel je poudarjal, da inštitut ni ustanovljen le za akademski prirastek, ampak tudi za izobraževanje arhivistov, bibliotekarjev in muzejskih kustosov.⁸ Zato pa je bila potrebna reforma

¹ Za inštitut so se uporabljala različna slovenska imena (povzeto iz SBL): Inštitut za avstrijsko zgodovino (4 zv. 492, 646), Avstrijski inštitut za raziskovanje zgodovine (4 zv. 528), Avstrijski zgodovinski inštitut (5 zv. 30), Zavod za avstrijsko zgodovino (5 zv. 43), v novejšem času pa Inštitut za avstrijsko zgodovinsko raziskovanje (11 zv. 465, 15 zv. 1004). "Geschichtsforschung" prevaja kot zgodovinsko raziskovanje tudi D.,B.,P. Debenjak, Veliki nemško-slovenski slovar, Ljubljana 1993

² Albert Jäger, Graf Leo Thun und das Institut für österreichische Geschichtsforschung. V: Österreichisch-Ungarische Revue, Neue Folge 8, 1889, str.1-22

³ Emil von Otenthal, Das k.k. Institut für österreichische Geschichtsforschung 1854-1904. Festschrift zur Feier des fünfzigjährigen Bestandes. Wien 1904, str.84-90

⁴ Leo Santifaller, Das Institut für österreichische Geschichtsforschung, Festgabe zur Feier des zweihundertjährigen bestandes des Wiener Haus-, Hof- und Staatsarchivs. Veröffentlichungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung XI, 1950, str.15-16; Alphons Lhotsky, Geschichte des Instituts für österreichische Geschichtsforschung 1854-1954, Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung (dalje MIÖG), Ergänzungsband XVII, 1954 str.45; Othmar Hageneder, Die Archivarsausbildung am Institut für Österreichische Geschichtsforschung, Veröffentlichungen der Archivschule Marburg, 1989 str. 14

⁵ Otto Brunner, Das österreichische Institut für Geschichtsforschung und seine Stellung in der deutschen Geschichtswissenschaft. V: MIÖG, LII, 1938, str.385-416; Jean-Paul Bled, Franc Jožef, Ljubljana 1990, str.183

⁶ Ludwig Bittner, Ein vormärzlicher Plan zur Errichtung einer Archivschule. V: MIÖG, 41, 1926, str.273

⁷ J.Lampel, Das Institut für österreichische Geschichtsforschung und die österreichischen Archive. V: Österreichisch-Ungarische Revue, Neue Folge 5, 1888, str.266-277; Othmar Hageneder, Die wissenschaftliche Ausbildung der österreichischen Archivare und das Institut für österreichische Geschichtsforschung, Archiv für Diplomatik 17, 1981, str. 248, 249

⁸ Lhotsky, str. 129

učnega programa, do katere je prišlo leta 1874. Sprejet je bil nov statut.⁹ Težišče se je preneslo iz avstrijske zgodovine na zgodovinske pomožne vede. Kot izbirni predmet je bila na voljo arhivistika. Predaval jo je Kürschnner takratni direktor Arhiva dvorne komore. Tako je prišlo do prve direktne povezave med arhivom in univerzo.¹⁰ Prvi dve leti študija sta bili namenjeni proučevanju temeljev zgodovinskega raziskovanja. V tretjem letniku je lahko udeleženec izbral delo na virih med rokopisi, listinami ali umetnostnimi spomeniki, glede na to, ali se je šolal za bibliotekarja, arhivista ali muzejskega kustosa. Učni program so tako sestavljali paleografija, diplomatika, kronologija, heraldika, sfragistika, avstrijski viri, arhivistika, bibliotekarstvo, vaje iz paleografije, kritika avstrijskih virov, kritika umetnostno zgodovinskih virov in umetnostna zgodovina.¹¹

Pod vodstvom Sickla je bil leta 1875 ustanovljen dunajski diplomatski oddelek "Monumenta Germaniae", kot prvi večji znanstveni projekt inštituta. V teh letih so začeli na inštitutu z izdajanjem virov.

Leta 1881 je bil ustanovljen Avstrijski zgodovinski inštitut v Rimu kot podružnica dunajskega inštituta.

Tudi v državnih arhivih so začeli postavljati pogoje za sprejem v arhivsko službo. Od leta 1898 je bilo potrebno pred sprejemom v arhiv dokazati znanje iz pomožnih zgodovinskih ved, leta 1918 se je sprejem novih uradnikov v Hišni, dvorni in državni arhiv omejil izključno na diplomante inštituta. Uredba je bila leta 1927 razširjena na vse državne arhive v Republiki Avstriji. Nekatere dežele so pri zaposlovanju arhivistov sledile državnim arhivom.

Sicklu je sledil kot direktor Heinrich Ritter von Zeisberg (1891-1896), temu pa Engelbert Mühlbacher (1896 do smrti 1903). Mühlbacher je združil Sicklovo šolo s pravnozgodovinsko raziskovalno smerjo. S tem je prišlo do povezave med diplomatiko in pravno zgodovino, ki se je izkazala za posebno plodno pri inštitutskih profesorjih Redlichu, Dopschu, Hirschu¹² in Brunnerju. Avstrijska ustavna in upravna zgodovina je prišla v učni načrt leta 1898.¹³ Mühlbacher je postavil leta 1891 drugi dunajski diplomatski oddelek, ki je pričel z izdajanjem karoliških listin.¹⁴

Arhivistika, ki jo je od leta 1895 predaval Oswald Redlich, je obsegala dve uri tedensko en semester. Tako je leta 1911, ko jo je predaval Redlich, bil poudarek na zgodovini arhivov in njihovi organizaciji tako v Avstriji kot v Nemčiji, pregledu virov in fondov v domačih in tujih arhivih, arhivski obdelavi dopisov in sistemu ureditve gradiva.¹⁵

V letih 1904-1926 je bil direktor inštituta Emil Ottenthal. Ustanovil je tretji dunajski diplomatski oddelek. Sledil mu je Oswald Redlich (1926-1929). To je bil čas, ko se je dotok slušateljev iz držav naslednjic monarhije vedno bolj zmanjševal.

Leta 1930 je bil uveden nov predmet veda o aktih (Aktenkunde). S tem je inštitut izpolnil zahtevo, ki so jo leta 1920 postavili arhivi. Jedro novega predmeta je predstavljala veda o aktih v ožjem smislu: nastanek spisa od koncepta do dopisa, od dopisa do rešitve, vpis v registraturo, vodenje pisarniških knjig, pregled zakonov, patentov, odredb in pripomočkov za iskanje gradiva.

V času direktovanja Hansa Hirscha (1929-do smrti 1940) se je zmanjšal obseg znanstvene dejavnosti inštituta. Zmanjšal se je tudi obseg predavanj in mednarodnih stikov inštituta.

Med vojno (1940-1945) je vodil inštitut Otto Brunner. V tem času se je inštitut imenoval Inštitut za zgodovinsko raziskovanje in arhivistiko na Dunaju. Delo na inštitutu je bilo bolj zasilno. Maja 1945 je prevzel vodstvo inštituta Leo Santifaller. Inštitutu je bilo vrnjeno staro ime. Ponovno je bil organiziran dunajski diplomatski oddelek "Monumenta Germaniae".¹⁶ Leta 1946 je bil sprejet nov statut inštituta, ki se bistveno ne razlikuje od prejšnjega.¹⁷

Leta 1953 je bil uveden še predmet o novoveški pisavi (Schriftenkunde der Neuzeit).

Izobraževalni program inštituta je tako opravljal dvojno funkcijo (in jo še vedno): arhivsko in zgodovinsko. Izobražuje za znanstveno raziskovanje in za delo v arhivih.

O problemu izobraževanja arhivistov so na inštitutu po koncu direktorjevanja Lea Santifallerja (1962) začeli razpravljati o potrebah po novih in drugačnih profilih delavcev v arhivih - od tehnikov, konzervatorjev do dokumentaristov. Postavljalo se je tudi vprašanje arhivske tehnike, zgodovine

⁹ Za seznam statutarnih sprememb med leti 1854 in 1950 glej Santifaller, str. 23s

¹⁰ Othmar Hageneder, Die wissenschaftliche Ausbildung der österreichischen Archivare, *Scrinium* 36/37, 1987, str.245; Hageneder, *Archiv für Diplomatik* 17, str. 250

¹¹ Lhotsky, str.131

¹² Santifaller, str.17

¹³ Lhotsky, str.237; Statuten des k.k. Instituts für österreichische Geschichtsforschung. V: Ottenthal, str.91-96

¹⁴ Santifaller, str.18

¹⁵ Hageneder, *Scrinium* str. 248-249

¹⁶ Santifaller, str.20-22

¹⁷ isto, str.24-28

uprave, da bi se dobilo profile, ki bi se bili sposobni spopasti z množico spisovnega gradiva moderne uprave. Poleg tega so bile predlagane spremembe na področju paleografije in diplomatike, kjer naj bi pozornost preusmerili na pozni srednji in novi vek.

V sedemdesetih letih se je nadaljevala razprava o primernosti takega načina šolanja arhivistov za arhivsko prakso, posebno tistih, ki se ukvarjajo z mlajšim gradivom. Leta 1978 so bile v pripravljalni letnik uvedene vaje iz virov za avstrijska mesta in dežele, ki so bile mišljene prav za arhiviste. Poleg tega obstajajo na inštitutu od leta 1972 fakultativni predmeti, med njimi tudi uvod v informatiko z vajami.¹⁸

Razvoj učnega načrta je dobil podporo leta 1977 tudi na trinajstih arhivskih dnevih v Kitzbühlu. Inštitutu je bilo priznано, da daje avstrijskim arhivistom solidno metodološko znanje, primerno za njihovo funkcijo. Od leta 1980 šolanje na inštitutu ni potrebno za tiste arhiviste, ki se ukvarjajo z novejšo zgodovino, ampak le za tiste, ki delajo na starejšem gradivu.¹⁹

Inštitut je v letih 1962-1983 vodil Heinrich Fichtenau. Za njim je postal direktor Herwig Wolfram, ki vodi inštitut še danes.

Spremembe v programu inštituta so bile izvedene leta 1982 z odredbo ministrstva za znanost in raziskovanje o poteku študija na inštitutu, in nazadnje leta 1993.²⁰ Inštitut, ki je zvezna ustanova, deluje po zakonu o organiziranosti univerze, sicer pa je podrejen ministrstvu za znanost in raziskovanje. Direktorja postavlja iz kroga univerzitetnih profesorjev pristojno ministrstvo. Naloge inštituta so poglobljeno izobraževanje za naloge avstrijskega zgodovinopisja s pomočjo zgodovinskih pomožnih ved. Služi znanstveni izobrazbi študentov in absolventov rednega študija, oziroma pripravi na delo posebej v arhivih in muzejih, ki potrebujejo poglobljeno znanje o virih in metodah za njihovo obdelovanje.

Tečaj traja tri leta. Sestavljen je iz enega pripravljalnega leta in dvoletnega glavnega tečaja. Po koncu drugega semestra pripravljalnega leta opravljajo udeleženci sprejemni izpit za glavni tečaj. Po zaključku glavnega tečaja opravljajo državni izpit. Pred njim morajo izdelati pismeno nalogo, svobodno izbrano iz avstrijske zgodovine.

Med najpomembnejšimi predmeti pripravljalnega leta sta latinska paleografija srednjega veka (I in II) ter veda o novoveških pisavah (I in II). Poleg so še predavanja iz avstrijske zgodovine (I in II), vaje iz virov za zgodovino avstrijskih dežel in mest, ter ustavna zgodovina. Iz omenjenih predmetov, z izjemo vaj iz virov, se opravlja sprejemni izpit za glavni tečaj.

Pogoj za opravljanje sprejemnega izpita je opravljen prvi diplomski izpit na študijski smeri zgodovina ali enakovredna izobrazba ter pozitivno ocenjen prevod teksta iz srednjeveške ali novoveške latinščine in teksta iz francoščine. Prevod francoskega teksta se lahko nadomesti s prevodom španskega teksta s tekstom enega od jezikov držav naslednic Avstro-Ogrske, v kolikor to ni nemščina ali materni jezik kandidata.

Med obveznimi predmeti glavnega študija je diplomatika vladarskih, papeških in privatnih listin. Na diplomatiko se navezuje veda o aktih. Veda o aktih je osredotočena na novoveške tekste. Njena naloga je, da pri posameznem pisanim dokumentu določi obliko in namen, kot tudi njegov nastanek, se pravi pot od koncepta do končnega dopisa. Pri tem je pozorna tudi na funkcioniranje uradov, rang izstavitelja dopisa, odnos med naslovnikom in izstaviteljem, kratice, pisarniške opombe, poslovanje pisarne, njene kompetence ipd. Večina materialov, ki se uporabljajo tako pri diplomatiki kot vedi o aktih, izvira iz prostora nekdanje habsburške monarhije.

Z upravo dežel, mest in zemljiških gospošteev se slušatelji seznanijo pri predmetu ustavna in upravna zgodovina, ki sega vse do dvajsetega stoletja. Pri srednjem veku je poudarek na zgodovini posamezne dežele. Za dopolnitev in poglobitev služijo vaje iz poslovanja avstrijskih srednjih in nižjih uradov. Pri njih se slušatelji seznanijo z upravo in z odgovarjajočimi viri, kot so instrukcije, urbarji, kataster ipd. Drugi obvezni predmeti so še arhivistika, viri za avstrijsko zgodovino, sfragistika, heraldika, genealogija, kronologija, numizmatika, izdajanje virov in priprava regestov, umetnostna zgodovina, muzeologija. Pri arhivistiki se slušatelji seznanijo s terminologijo, valorizacijo, vprašanji provenience, škartiranjem, zgodovino arhivov, tipi arhivov ipd. Poleg obveznih predmetov so tudi izbirni predmeti: srednjeveška in novoveška latinščina, cerkvena ustavna zgodovina, gospodarska in socialna zgodovina, podlage za moderno avstrijsko ustavo in upravo, informatika, statistika za zgodovinarje, metrologija, veda o rokopisih, epigrafika srednjega in novega veka, knjižničarstvo,

¹⁸ Hageneder, Scrinium str. 251 - 256

¹⁹ Hageneder, Scrinium str.258; Hageneder, Veröffentlichungen str. 19

²⁰ Gesetzliche Bestimmungen über das Institut, MIOG 80, 1972 str.13; Gesetzliche Bestimmungen über das Institut II, MIOG 90/ 1982, 3-4, str.X-XVI; Institutsordnung des Instituts für österreichische Geschichtsforschung, MIOG 91, 1983, 1-2, str. 1-4; Verordnung des Bundesministers für Wissenschaft und Forschung über den Lehrgang des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung in Wien, Bundesgesetzblatt für die Republik Österreich Jg.1993, Nr.559

praktične vaje z avdiovizualni viri, praksa v arhivu, knjižnici, muzeju ali drugi dokumentacijski ustanovi.²¹

Državni izpit se opravlja po končanem četrtem semestru glavnega tečaja. Sestavljen je iz pismenega in ustnega dela. Absolventi tečaja so po pozitivno opravljenem državnem izpitu upravičeni imenovati se člani Inštituta za avstrijsko zgodovinsko raziskovanje.

Inštitut od leta 1880 izdaja "Mitteilungen des Instituts für Österreichischen Geschichtsforschung", z dopolnilnimi zvezki ("Ergänzungsbände"). Poleg tega izdaja še objave ("Veröffentlichungen des Instituts") in druge publikacije.

Inštitut ni nepomemben tudi za slovensko zgodovinopisje. Na njem so se izobraževali številni slovenski zgodovinarji. Tu navajam študente inštituta, rojene v naših krajih, ne glede na to ali so bili po materinem jeziku ali zavesti Slovenci ali ne. Zgodovinarje, ki so se izobraževali na inštitutu krajši čas, ne navajam.

1. Jožef Dernjač (rojen 1851 v Polzeli) je obiskoval tečaj 1875-1877. Njegovo zaključno delo so Doneski k umetnostno in literarno zgodovinskemu vrednotenju codex Latinus Monacensis n.716 in codex Latinus Monacensis n.418. Živel je na Dunaju kot bibliotekar in umetnostni zgodovinar. Pisal je predvsem o avstrijskem baroku.²²

2. Viktor Skodlar (rojen v Ljubljani 1861) je obiskoval tečaj 1881- 1883. Njegovo zaključno delo govori o virih druge in tretje knjige Collectio canonum kardinala Deusdedita. Pozneje je zgodovino opustil ter se posvetil advokaturi v Linzu.²³

3. Rudolf Thommen (rojen 1860 na Ptujju) je obiskoval tečaj 1883-1885 kot izredni slušatelj. Thommen je bil po materi iz slovenske Štajerske, po očetu pa iz švicarskega kantona Basel-Land in je pozneje tudi sam živel in ustvarjal v Baslu (pomožne zgodovinske vede).²⁴

4. Umetnostni zgodovinar Josip Mantuani (rojen 1860 v Ljubljani) je obiskoval tečaj 1891 - 1893. Napravil je nalogo o slikarstvu v času Otonov (900 - 1024) z uvodom o virih. Mantuani je bil umetnostni in glasbeni zgodovinar, ravnatelj Narodnega muzeja v Ljubljani (1909-1924).²⁵

5. Kot izredni slušatelj je obiskoval tečaj 1895-1897 Ferdinand Jančar (rojen 1872 v Ljubljani). Tečaj je končal z delom o pisarniškem poslovanju pod Maksimilijanom I. Umrl je že leta 1898.²⁶

6. Franc Komatar (rojen 1875 v Ljubljani) se je šolal s posebno štipendijo na inštitutu kot izredni slušatelj v letih 1897 - 1899. V zaključnem delu je obravnaval delo Ivana Kacijanerja do leta 1527. Bil je srednješolski profesor v Ljubljani in Kranju, urednik Mitteilungen des Musealvereins für Krain, raziskovalec arhivov in izdajatelj virov.²⁷

7. V letih 1899 - 1901 je obiskoval tečaj Vladimir Lévec (rojen 1877 v Ljubljani) in ga končal z delom o deželnih stanovih v Furlaniji v 13 stoletju. Leta 1903 je postal izredni profesor pravne zgodovine v Fribourgu v Švici, a je umrl že naslednje leto.²⁸

8. Kot izreden slušatelj je obiskoval v letih 1903-1905 tečaj Janez Žibert (rojen 1874 v Preski), ni pa opravil izpitov. Bil je duhovnik, bibliotekar na Dunaju in v Ljubljani; objavil je "svojevrstno a zanimivo" verzijo o sarajevskem atentatu in začetku prve svetovne vojne.²⁹

9. V letih 1907 - 1909 se je na inštitutu šolal Josip Mal (rojen 1884 na Pretržu pri Moravčah), ki je za svojo nalogo izbral temo Zgodovina uskoških naselij. Bil je ravnatelj Narodnega muzeja v Ljubljani (1924-1945). Za Mohorjevo družbo je napisal Zgodovino slovenskega naroda (od francoske revolucije do druge svetovne vojne).³⁰

10. Kot izredni slušatelj je obiskoval tečaj 1909-1911 Pavel Heigl (rojen v Mariboru 1887) in ga zaključil z nalogo o deželnoknežji pisarni cesarja Friderika III.³¹

11. V letih 1909-1911 se je šolal na inštitutu kot izreden slušatelj France Stele (rojen 1886 v Tunjicah pri Kamniku). Njegova naloga je imela naslov: Poročila o umetnikih na Kranjskem. Bil je profesor umetnostne zgodovine na ljubljanski univerzi ter član SAZU.³²

²¹ Hageneder, Veröffentlichungen str.19-25

²² Santifaller, str.106; Lhotsky, str.169

²³ Santifaller, str.110; Lhotsky str.183

²⁴ Santifaller, str.112; Lhotsky, str.187

²⁵ Lhotsky, str. 264; SBL

²⁶ Santifaller, str.121; Lhotsky str.275

²⁷ Lhotsky, str.278; SBL

²⁸ Lhotsky, str.281; SBL

²⁹ Lhotsky, str.346; SBL

³⁰ Lhotsky, str.350; SBL

³¹ Santifaller, str.133

³² Lhotsky, str. 355; SBL

12. V letih 1915-1917 se je na inštitutu izobraževal Milko Kos (rojen 1892 v Gorici) in ga končal z nalogo Prispевki k diplomatiki istrskih listin. Bil je profesor zgodovine na ljubljanski univerzi ter član SAZU.³³

13. Leta 1917 je opravil sprejemni izpit na inštitutu Josip Žontar (rojen 1895 na Jesenicah). Ker pa sta opravila sprejemni izpit le dva, je tečaj na inštitutu v letih 1917-1919 odpadel. Bil je srednješolski profesor v Kranju, nekaj časa tudi predavatelj (privatni docent) na pravni fakulteti v Ljubljani; napisal je obširno zgodovino Kranja.³⁴

14. Tečaj 1931-1933 je obiskoval kot izreden slušatelj Ervin Wascher (rojen 1906 v Ljubljani) in izdelal nalogo o gospodih iz Ebersdorfa.³⁵

15. Reiner Puschnig (rojen 1911 v Ljubljani) je bil prav tako izreden slušatelj v letih 1931-33 z nalogo o deželnoknežjem gospostvu Klaus v Avstriji nad Ennsom. Je arhivar v Gradcu.³⁶

16. Tečaj 1989-1991 je uspešno končal Dušan Kos s Prispевki k zgodovini plemstva na Kranjskem in Spodnjem Štajerskem v 14. stoletju. Je znanstveni sodelavec SAZU in predava kot docent honorarno pomožne zgodovinske vede na ljubljanski univerzi.

17. Peter Štih se je v istih letih šolal na inštitutu. Tečaj je zaključil z nalogo Študije k zgodovini goriških grofov. Ministeriali in militi goriških grofov v Istri in Slovenski marki z Belo Krajino. Je docent na ljubljanski univerzi in predava slovensko srednjeveško zgodovino.

³³ Lhotsky., str.363; SBL

³⁴ Lhotsky., str.364; SBL

³⁵ Santifaller, str.150

³⁶ Santifaller, str. 150

Matevž Košir

Zusammenfassung

DAS INSTITUT FÜR ÖSTERREICHISCHE GESCHICHTSFORSCHUNG UND SEINE BEDEUTUNG FÜR DIE ARCHIVISTIK

Matevž Košir

Im Beitrag wird die Geschichte des Instituts für österreichische Geschichtsforschung vorgestellt. Besondere Aufmerksamkeit gilt den Veränderungen des Studienprogramms. Es wird auf die Studienkonzeption und auf die Hauptstudienfächer eingegangen. Der Schwerpunkt des Studiums am Institut liegt in der formalen und inhaltlichen Interpretation der Quellen unter Berücksichtigung der Verwaltungsgeschichte. Eben darin liegt seine Bedeutung für die Ausbildung von Archivisten. Der Beitrag bringt am Ende ein Verzeichnis der Historiker aus dem heutigen Slowenien, die sich an diesem Institut fortgebildet haben.

ŠOLSKA KRONIKA

Zbornik za zgodovino šolstva

Slovenski šolski muzej v Ljubljani izdaja svoje glasilo, ki izhaja kot vsakoletni zbornik s tradicijo leta 1964 nastalega zbornika šolsko-pedagoških muzejev v Ljubljani, Zagrebu in Beogradu. Kot specializirana slovenska revija za zgodovino šolstva in pedagogike predstavlja včerajšnji utrip naših šol in je s svojim sporočilom obrnjena h koreninam, iz katerih raste tudi današnji šolski dan.

Revija je odprta za zgodovinarje, pedagoge, slaviste in vse šolnike, pa tudi za zgodovinske krožke, ki s svojimi prispevki predstavljajo raziskovalne rezultate s področja zgodovine šolstva od študij, objav virov, spominskih zapisov in poročil o publikacijah. Objavlja pa tudi bibliografijo za slovensko zgodovino šolstva.

Zbornik za zgodovino šolstva: Šolska kronika je na voljo naročnikom in drugim na sedežu uredništva v Slovenskem šolskem muzeju, Plečnikov trg 1 v Ljubljani.

ZNANSTVENORAZISKOVALNI CENTER SAZU

je začel v letu 1994 izdajati zbirko znanstvenega tiska ZRC. Predstavljamo Vam prve štiri knjige, ki so izšle konec preteklega leta.

Dušan Kos, MED GRADOM IN MESTOM: Odnos kranjskega, slovenještajerskega in koroškega plemstva do gradov in meščanskih naselij do začetka 15. stoletja, Lj. 1994, 20,8 x 29,5 cm, 226 str.

Delo obravnava nekatere elemente iz življenja srednjeveškega plemstva v luči bivališč, ki so že na zunaj odsevala plemenitost (grad, dvor, stolp, mestna gosposka hiša). S pomočjo številnih pisnih virov in umetnostnozgodovinskih sob avtor analizira več kot 170 slovenskih gradov in 13 mest oz. trgov, predvsem z ozirom na njihove lastnike, prebivalce in uslužbence. Poudarjeno ga zanima povezava med socialnim statusom posameznika in njegovim gradom. V delu knjige, kjer obravnava gradove, je moč najti odgovore na vprašanja o njihovem nastanku na Slovenskem, o knežji in rodbinski politiki do posedovanja in "zbiranja" gradov, o pravnih vidikih gradov, o gradu kot točki družabnega življenja plemstva, o upravi gradov ter o gradu kot objektu kapitala oz. o poslovanju z njim. V delu, ki se nanaša na mesta, pa analizira in vrednoti nastanek ter vlogo tistega dela plemstva, ki si je za sedež in bivališče izbralo mestno naselbino.

Eva Holz, RAZVOJ CESTNEGA OMREŽJA NA SLOVENSKEM OB KONCU 18. IN V 19. STOLETJU. Ljubljana 1994, 20,8 x 29,5 cm, 159 str.

Knjiga govori o gradnji cestnega omrežja v času, ko se je krepil pomen dobrih cestnih povezav v habsburški monarhiji, predvsem do pristanišča v Trstu. Ceste so tedaj pomenile živčni sistem države. Vzdrževanje dokaj dobro razpredenega cestnega omrežja je bilo zahtevna naloga, saj je denarja za ceste tudi tedaj vedno primanjkovalo. Država si ga je skušala zagotoviti s pobiranjem mitnine in tudi tako, da so določene cestne odseke dajali v zakup. V 19. stoletju so si občine skušale pomagati z "naklado" na neposredne cesarske davke. Furmane, kočijaže in potnike, ki so potovali v poštnih kočijah, pa je zanimalo predvsem troje - smer, ki jih bo najhitreje pripeljala do cilja, kako dobra je cesta in varnost na njej, kajti znano je bilo, da so ob koncu 18. stoletja in še tudi v začetku 19. po naših cestah gospodarili cestni razbojniki.

Dušan Kos, IMAGO IUSTITIAE: Historični sprehod skozi preiskovanje, sojenje in pravo pri plemstvu v poznem srednjem veku, Ljubljana 1994, 12,5 x 19 cm, 142 str.

Knjiga obravnava načine in sredstva poravnavanja sporov, ki jih je uporabljalo plemstvo na Slovenskem v obdobju približno med letoma 1200 in 1400. Spori so se reševali na hierarhičnih cerkvenih, vazalskih, deželskih in deželnih sodiščih, pa tudi pred deželnim knezom in njegovimi osebnimi pooblaščenici. Posebno priljubljeno je bilo sojenje s pomočjo "prijateljskih poravnalcev in razsojevalcev". Posebna oblika so bila nasilna pravna sredstva, ki so po zelo natančnih pravih dovoljevala plenjenje, požiganje, ugrabljanje in celo ubijanje, če drugače ni bilo mogoče priti do sporazumne rešitve. Knjiga temelji na številnih pisnih virih (listinah) in je polna pikantnih in drugih zanimivih, resničnih in tragičnih primerov.

Historični seminar, POT NA GRMADO. Uredil Oto Luthar, Ljubljana 1994, 12,5 x 19 cm, 327 str.

Knjiga je zbornik izbranih besedil domačih in tujih avtorjev, ki so se v preteklih dveh letih udeleževali srečanj Historičnega seminarja, ki je potekal v organizaciji ZRC SAZU. Zbornik najbolj zgovorno predstavlja njegova vsebina: O. Luthar: *Leopold, Leopold* – P. Burke: *Cultural History and Total History* – N. Pagon: *Med malimi zgodbami* – M. Mitterauer: *Historische Anthropologie* – O. Janša Zorn: *Hormayrov Archiv in zgodovina slovenskih dežel* – T. Mastnak: *Od svetega miru do svete vojne* – E. Holz: *Ljudje in cesta* – A. Studen: *"Ženska naj se drži kuhalnice"* – J. Cole: *"There are only good mothers..."* – D. Mihelič: *Loterija skozi stoletja* – S. Granda: *Podpisovanje peticije za Zedinjeno Slovenijo 1848* – V. Rajšp: *Čarovniški procesi v vsakdanjem življenju* – R. Jessen: *Die DDR-Gesellschaft zwischen diktatorischer Konstruktion und sozialer Autonomie* – R. Sieder: *Die Ordnung des Hauses und die Liebe des Jungen*.

Knjige lahko kupite in naročite v knjigarnah DZS, ki distribuira izdaje Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU, izjemoma pa jih lahko naročite tudi v Referatu za tisk ZRC SAZU, Gosposka ulica 13 (tel. 061 12 56 068, fax: 061 12 55 253) pri Alenki Koren, kjer boste dobili tudi informacije o drugih izdajah ZRC SAZU.

JUBILEJI

JADRAN FERLUGA – PETINSEDEMDESETLETNIK

Univerzitetni profesor dr. Jadran Ferluga je eden redkih Slovencev, ki se je posvetil izključno bizantologiji. Rodil se je v Trstu 12. februarja 1920 v stari ugledni slovenski primorski družini. Gimnazijo je obiskoval na Reki in v Čedadu; tam je leta 1939 maturiral. Zaradi protifašistične dejavnosti je bil leta 1940 zaprt na Reki, nato pa interniran v južni Italiji. Po kapitulaciji Italije je bil najprej v angleški vojski, od konca leta 1944 pa v Bariju oficir za zvezo z zavezniki. S skupino jugoslovanskih študentov je študiral zgodovino na Sorboni v Parizu od januarja 1946 do junija 1947. V tem času je tudi sodeloval v jugoslovanski delegaciji na pariški mirovni konferenci. Jeseni 1947 je nadaljeval študij zgodovine na beograjski univerzi, kjer je diplomiral leta 1949. Najprej je bil zaposlen na inštitutu za družbene vede v Beogradu, nato pa v seminarju za bizantologijo na filozofski fakulteti v Beogradu. Doktoriral je leta 1956 s temo *Bizantinska uprava v Dalmaciji*. Od leta 1957 do 1970 je predaval na Filozofski fakulteti v Beogradu zgodovino jugoslovanskih narodov (razen srbske) v srednjem veku. Zelo poglobljena in temeljita so bila njegova predavanja na beograjski univerzi iz slovenske srednjeveške zgodovine. Več generacij beograjskih zgodovinarjev je po njegovi zaslugi dobilo izčrpno predstavitev slovenske zgodovine in še danes se teh predavanj spominjajo z vsem spoštovanjem. Leta 1970 je zapustil beograjsko univerzo in prevzel katedro za bizantologijo na univerzi v Münstru (Nemčija); tam je bil redni profesor za bizantologijo do upokojitve leta 1985. Istočasno je bil tudi direktor seminarja za bizantologijo v Münstru, kjer je vzgojil več mlajših bizantologov, ki so nasledili njegovo delo.

Jadran Ferluga je učenec slavnega bizantinologa Georgija Ostrogorskega. Danes je eden vodilnih evropskih bizantologov. Njegov znanstveni opus je izredno obsežen, znanstveni interes pa usmerjen predvsem v proučevanje bizantinske zgodovine v zgodnjem srednjem veku s posebnim ozirom na balkanski prostor. S svojimi raziskavami je vplival na razčiščenje posameznih vprašanj pri nastajanju prvih južnoslovanskih držav na Balkanu. Posebej je razpravljal o organizaciji bizantinske uprave v Dalmaciji in sploh na Balkanskem polotoku. Dokazal je, da hrvaški kralj Tomislav ni mogel dobiti od Bizanca v upravo dalmatinskih mest. Zanimala so ga tudi vprašanja v zvezi z organizacijo bizantinske uprave v Albaniji (Draška tema). V razpravah in študijah se je dotaknil tudi posameznih vprašanj v zvezi s križarskimi pohodi, predvsem tistimi, ki so bili usodni za Bizanc. Zanimajo ga še etnična vprašanja na območju Bizanca. Posebej ga privlačijo problemi bizantinske trgovine na Balkanu od 7. do 13. stoletja. V zadnjem času je posebej raziskave posameznim vprašanjem Istre pod bizantinsko upravo. Tehten je njegov prispevek pri analizah več bizantinskih virov, predvsem pa je prispeval komentarje k prevodom bizantinskih piscev v znani zbirki *Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije*, ki jo je izdal Bizantološki inštitut v Beogradu. Jadran Ferluga je z referati nastopal na vseh povojnih svetovnih bizantoloških kongresih, na mnogih specializiranih kongresih v Italiji, Nemčiji, ZDA in drugod. Je član raznih bizantoloških združenj in dopisni član ugledne »Deputazione di storia patria per la Venezia« v Benetkah.

Jadran Ferluga je začel sodelovati z oddelkom za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani in z Zgodovinskim društvom Ljubljana leta 1987. Z objavo nekaterih predavanj v *Zgodovinskem*

časopisu je postal tudi njegov sodelavec. Z njim smo se takrat dogovorili, da bi kot stalni zunanji sodelavec pripravil serijo predavanj tako za študente kot za učitelje zgodovine. S tem smo na oddelku za zgodovino nameravali izpolniti praznino v učnem programu, kajti bizantologija pri predavanjih ni bila specialno obravnavana.

Prvič je Jadran Ferluga gostoval na oddelku za zgodovino 8. aprila 1987. Za sodelavce oddelka in študente je predaval o »poteh in metodah politične ekspanzije Bizanca na Balkanu od srede VII. do prvih desetletij XI. stoletja« (izšlo v ZČ 41/1987, str. 573-583). Naslednji dan 9. aprila je na članskem sestanku Zgodovinskega društva Ljubljana govoril o »Kolonizacijski politiki bizantinske oblasti od VII. do XIII. stoletja« (ZČ 42/1988, str. 13-26). Že ta prva predavanja so pokazala, da je Jadran Ferluga odličen predavatelj, ki je z njemu svojskim živahnim, temperamentnim načinom predavanja znal pritegniti poslušalce.

Poseben ciklus predavanj je imel od 23. do 27. oktobra 1989. Študentom zgodovine, arheologije in klasične fililogije je govoril o bizantinski družbi in državi. Njegova predavanja so izšla leta 1990 kot skripta (izdajatelj FF). Predstavljajo nujen pripomoček za boljše razumevanje razvoja Bizanca kot pomembne vzhodnoevropske države, ki je stoletja krojila usodo Balkana. 27. oktobra je predaval še na članskem sestanku Zgodovinskega društva Ljubljana. Govoril je o »Bizancu na Jadranu (6.-7. stol.)« (ZČ 44/1990, str. 363-386).

Ponovno je bil Jadran Ferluga gost oddelka za zgodovino leta 1992. Predavanja so bila namenjena študentom zgodovine in učiteljem zgodovine. To dopolnilno izobraževanje si je oddelk za zgodovino ob podpori Zavoda R Slovenije za šolstvo zamislil kot bizantološko delavnico. Predavanju (2 šolski uri) je sledil seminar (2 šolski uri), na katerem so udeleženci skupaj s predavateljem obravnavali grške vire v slovenskem prevodu ob ustreznih pripomočkih. V četrtek 21. maja je gost obravnaval temo »Istra od Justinijana do Karla Velikega, 6. do 8. stoletje«, naslednji dan v petek 22. maja pa je na podlagi edinstvenega bizantinskega vira (Bizantinsko podeželje v spominih in nasvetih tesalskega veleposestnika 11. stoletja) dal prikaz vsakdanjega življenja v Bizancu (izšel bo v naslednji številki ZČ). Udeležba učiteljev zgodovine in študentov je bila zelo velika, kar dokazuje interes za bizantologijo.

Ko je oddelk za zgodovino jeseni 1992 začel pripravljati kolokvij ob stoletnici rojstva Milka Kosa, se je predstojnik oddelka za zgodovino dr. Rajko Bratož obrnil na Jadrana Ferlugo, da bi prispeval članek o bizantologiji pri Slovencih. Decembra 1992 smo se pisno dogovarjali o njegovem nadaljnjem sodelovanju v letu 1993. Za študente naj bi pripravil predavanje, v katerem bi dopolnil sliko iz vsakdanjega življenja v Bizancu, za člane Zgodovinskega društva Ljubljana pa je nameraval predavati o zanimivi in aktualni temi »Bizantologija in bizantinizem«. Žal je njegova nenadna bolezen preprečila izvedbo teh načrtov. Po zdravje je leta 1993 prišel v Ljubljano v rehabilitacijski center »Soča«, sedaj pa nadaljuje zdravljenje v zdraviliškem centru Krke v Strunjanu. Ob skrbni in požrtvovalni negi soproge počasi, vendar vztrajno okreva.

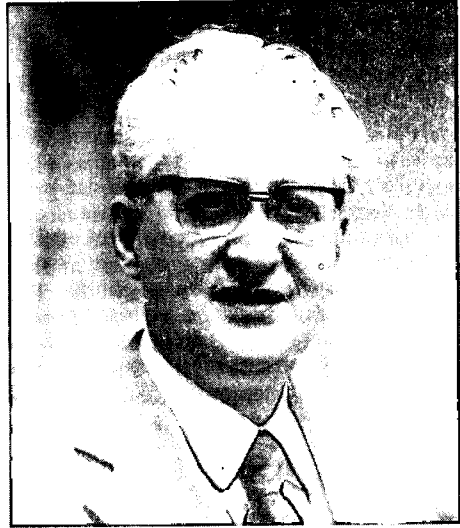
Jadranu Ferlugi smo hvaležni za njegov prispevek k boljšemu poznavanju problemov bizantologije in za vzbujanje interesa za bizantologijo pri naših študentih. Pričakujemo, da bo še kdaj prišel v našo sredo in nam posredoval svoje bogato znanje. Želimo pa mu ob njegovem življenjskem jubileju predvsem dobrega počutja.

Ignacij Voje

ZDRAVKO KLANJŠČEK – SEDEMDESETLETNIK

Zdravko Klanjšček je zgodovinar, ki pa mu je tok življenja namenil biti vojak. Oboje je uspešno in plodno združil v poklicu vojaškega zgodovinarja slovenskega narodnoosvobodilnega boja v letih druge svetovne vojne.

Rodil se je 3. marca 1925 na Kogu v Slovenskih goricah v učiteljski družini. Po smrti očeta, primorskega emigranta pred fašizmom, se je družina preselila v Ljubljano, kjer je gimnazijca doletela vojna. Velik preobrat v življenju je pomenila vključitev v narodnoosvobodilno gibanje. Bil je aktivist v Ljubljani, interniran v Gonarsu, od septembra 1943 partizan na Primorskem. Konec vojne je doživel v Trstu, kot pomočnik bataljonskega političnega komisarja. Tudi po vojni je ostal v Jugoslovanski armadi, poznejši JLA. Šolal se je na pehotni oficirski šoli v Sarajevu, leta 1963 je končal višjo vojaško akademijo in do upokojitve leta 1983 dosegel čin polkovnika.

Takoj ko se je ponudila priložnost, se je v vojski posvetil vojaški zgodovini; sam pravi, da iz želje pokazati veličino narodnoosvobodilnega boja vsem nasprotnikom, tako na vzhodu kot na zahodni meji. Začel je leta 1951 v dislocirani skupini beogradskega Vojaškega zgodovinskega inštituta JLA v Ljubljani, ki je za potrebe prve velike edicije virov o narodnoosvobodilni vojni, Zbornika dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov, zbirala in pripravljala dokumente za slovenski del, znani Tom (del) VI, Boji v Sloveniji. Klanjšček je uredil prvi dve knjigi, pripravil za tisk še dve, nato pa ga je nezaupanje predstojnika (nameraval je študirati zgodovino na ljubljanski univerzi) za polnih osem let oddaljilo z Vojaškega zgodovinskega inštituta. Skupina, ki ji je pripadal, je tesno sodelovala z Muzejem narodne osvoboditve in pozneje z Inštitutom za zgodovino delavskega gibanja, posebej še, ko je po ustanovitvi slednjega, leta 1959, dobila prostore v isti stavbi. Rezultat dolgoletnega dela je 19 knjig kronološko urejenih virov obeh bojujočih se strani, ki so izšle v srbohrvaščini v letih 1952–1975, v slovenskem jeziku pa (delno v 2., dopolnjeni izdaji) 17 knjig v letih 1952–1986. Klanjšček si še danes prizadeva, da bi se serija zaključila in bi izšli še zadnji dve, že za tisk pripravljene knjigi.

Leta 1963 je bil slavljenec, tedaj že podpolkovnik, imenovan za urednika in vodjo skupine, ki je dobila nalogo, da pripravi monografsko obdelavo narodnoosvobodilnega boja v Sloveniji, ene od štirinajstih temeljnih monografij, ki naj bi po projektu Vojaškega zgodovinskega inštituta služile kot osnova za sintetično obdelavo jugoslovanskega narodnoosvobodilnega boja. Od šestih nacionalnih/republičkih študij pa sta luč sveta zagledali le dve; Narodnoosvobodilna vojna v Makedoniji in Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem 1941–1945, ki je izšla po enajstih letih dela v kar dveh ponatisih, skupaj neverjetnih 17.000 izvodov (Ljubljana 1976, 1977, 1978). Klanjšček je bil njen uspešen urednik – k pisanju je pritegnil poleg kolegov iz inštituta tudi vodilne slovenske »civilne« zgodovinarje NOB – in glavni pisec. Obsežno delo je še danes poglavitno sintetično delo o vojaškem delu slovenskega narodnoosvobodilnega boja, avtorska ekipa pa je bila nagrajena z visokimi nagradami za raziskovalno oz. znanstveno delo (nagrade sklada Borisa Kidriča, 4. julij in vstaje slovenskega naroda).

V osemdesetih letih je to delo nadgradil z pripravo krajše verzije (Oris narodnoosvobodilne vojne na Slovenskem, Ljubljana 1982, 133 str.), nato pa je pripravil sintetični pregled za srbohrvaško govorno področje, ki ga je izdal matični Vojaški zgodovinski inštitut v Beogradu (Narodnoosvobodilni rat u Sloveniji 1941–1945, Beograd 1984). To delo je tudi edino sintetično delo o slovenski partizanski vojski, ki je v tem jeziku na voljo. Na voljo pa je tudi slovenskim bralcem, saj ga je nekoliko spremenjenega izdal v slovenskem jeziku (Pregled narodnoosvobodilne vojne 1941–1945 na Slovenskem, Ljubljana 1989).

Klanjšček se ni omejeval le na delo pri temeljni sintetični študiji, pač pa je sodeloval na mnogih znanstvenih in poljudnoznanstvenih sestankih z referati, napisal je več tehtnih razprav, ki

so bile objavljene v slovenskih in jugoslovanskih zgodovinskoopisnih revijah in zbornikih, z mnogimi strokovnimi članki se je oglašal tudi v borčevskem in vojaškem tisku (Borec, Naša obramba, TV-15/Svobodna misel, Naša vojska). Med razpravami omenimo vsaj študijo O strategiji in taktiki NOV in PO Slovenije, večkrat objavljeno (Prispevki za zgodovino delavskega gibanja 1971/72, Vojno delo 1972, Naša obramba 1973) in nagrajeno razpravljanje o vojaški taktiki slovenske partizanske vojske. Bil je urednik slovenske izdaje dela Druga svetovna vojna (Ljubljana 1981, trije deli), prevedel je več vojaškozgodovinskih monografij, pripravil scenarije več dokumentarnih oddaj. Njegov slog odlikujeta jasnost in sistematičnost, pa tudi občutek za bistveno.

Polg tega je Klanjšček že v šestdesetih letih postal spiritus movens pri oblikovanju in izpeljavi serije Knjižnica NOV in PO Slovenije, ki se je zadala nalogo, da monografsko, z uporabo historiografske metode, obdela vse osnovne partizanske enote na Slovenskem. Komisiji za zgodovino pri borčevski organizaciji, ki še danes ureja zbirko in pred uvrstitvijo v program strokovno recenzira prispela dela (v njej so prevladali in še danes prevladujejo poklicni zgodovinarji-raziskovalci), predseduje že sedemindvajset let. V mnogočem je njegova zasluga, da to delo teče kontinuirano in uspešno, v seriji pa je izšlo že 108 knjig. Hkrati, ko je vodil delo komisije, je bil Klanjšček mentor številnim piscem iz vrst laikov-partizanov, zanje je napisal tudi metodološka izhodišča (Programska in metodološka načela za pripravo knjig »Knjižnice NOV in POS«, Ljubljana 1968), recenzent, organizator in predvsem spodbujevalec.

Slavljenec je tudi prvi predavatelj vojaške zgodovine na slovenskih univerzah. Na oddelku za obramboslovje Fakultete za sociologijo, politične vede in novinarstvo (predhodnica današnje Fakultete za družbene vede) je bil 1978 izvojen za docenta, 1984 pa za izrednega profesorja za omenjeni predmet. Predava še danes. Za študente je pripravil tudi učbenika Oris narodnoosvobodilne vojne na Slovenskem, Ljubljana 1981 in Gradivo za vojaško zgodovino, Ljubljana 1994.

Tudi po upokojitvi se v njegovem življenju ni spremenilo veliko, celo nasprotno – zdi se, da mu je večja svoboda pri izbiri področij raziskovalnega zanimanja sila ustrezala. Še danes je aktiven, njegova monografija o IX. korpusu NOV in POJ, s katero poravnava svoj spomin na dveletno bojevanje v njegovih enotah, je tik pred izidom. Zazelimo mu torej uspešno delo še naprej!

Damijan Guštin

KONGRESI, SIMPOZIJI, DRUŠTVENO ŽIVLJENJE

UMIRANJE V SREDNJEM VEKU – RAZPON MED IDEALOM IN STVARNOSTJO

Petersberg, 19.–23. september 1994

Kot je Molièrov »Namišljeni bolnik« tisto, brez česar bi bila gledališka plat Breškega kulturnega poletja 'pusta in prazna', tako je tudi AKADEMIE FRIESACH, enotedenski znanstveni simpozij, ki se je odvijal že petič in katerega generalna tema je 'Stadt und Kultur im Mittelalter', postala stalnica te, vsekakor ne edine, pač pa edinstvene kulturne manifestacije malega, nekoč v vseh, danes pa le še v turističnih, kulturnih, zgodovinskih in umetnostno zgodovinskih pogledih pomembnega mesta.

Tema simpozija, ki je potekal od od 19. pa do 23. septembra 1994 na gradu Petersberg, je bila nekaj povsem novega, saj se problemu smrti, umiranja, verovanja in pojmovanja onostranstva posveča več pozornosti šele zadnjih nekaj let, pa čeprav je ta problematika integralen del življenja vsake človeške skupnosti in posameznikov v njej.

Generalni naslov je bil 'Du guoter Tôt – Sterben im Mittelalter, Ideal und Realität'. Zajel je devetnajst referatov s področja germanistike, umetnostne zgodovine, zgodovine in celo medicine, razdeljenih na štiri vsebinske sklope: 1. mrtvaški ples v literaturi in likovnih upodobitvah, 2. 'ars moriendi' – ideal in resničnost, 3. 'vado mori' – soočanje z bližajočo se smrtjo, 4. ljudska pobožnost in njene oblike.

V uvodnem predavanju nam je dr. Dinzelbacher iz Salzburga nanizal nekaj osnovnih misli in splošnih vprašanj o že večkrat omenjeni temi. V pojmovanju smrti in umiranja je razpon med srednjim vekom in današnjim dnem zaradi miselnih, religioznih in nenazadnje tudi ideoloških komponent zelo velik in primerljivost zato domala nemogoča ter projiciranje zelo nevhvaležno.

'Meditatio mortis' je bila v medievalnem obdobju bistveno bolj prisotna v človekovem vsakdanjku kot danes. Vzrok je večja prezentnost smrti. Kdor je v zgodnjem srednjem veku preživel otroštvo, je lahko računal, glede na povprečno starost, ki se je vrtela okrog tridesetih let, na skorajšnjo smrt. Ta je bila v obdobju zgodnjega srednjega veka tesno povezana s kolektivno usodo in tako tudi pojmovana, namreč brez odvečnega patosa in emocionalnega naboja. Vprašanje, ki so si ga zastavljali, ni bilo 'zakaj je nekdo moral oditi', pač pa 'kam je odšel'. Zanimivo je bilo zgolj onostranstvo, predstavo o njem pa so gradili deloma na podlagi svoje domišljije, antične tradicije in Biblije, in to v tem vrstnem redu.

Ko se v 14. stoletju oz. že v gotiki pojavi individualizem in se sla po življenju silno poveča, takrat postane ločitev sicer ne (zaradi številnih epidemičnih bolezni) redkejša, vsekakor pa veliko bolj presenetljiva in boleča, s tem patetična in polna živih ter emocionalnih predstav o vseh štirih poslednjih rečeh: Smrt, Pekel, Sodba in Vice. Menili so, da je oblast nad smrtjo Bog dal Smrti kot suverenemu osebk. Kasneje pa prevlada in so do danes ohrani prepričanje, da le Bog sam 'kliče ljudi k sebi'. Srednjeveške likovne upodobitve s to vsebino skoraj brez izjeme predstavljajo Boga v vlogi strogega in neizprosnega očeta, v najbolj ekstremnih primerih celo eksekutorja. Iz tega obdobja izvira tudi motiv Marije s plaščem, ki v nasprotju z laičnim prepričanjem ne odvrča človeka od zlih del in skušnjav, temveč varuje 'nagle in nepredvidene smrti' in se kot mati zavzema pri Bogu, ne za pravično temveč za milo sodbo. Če si kristjan danes predstavlja, da duša grešnika po smrti pristane v večnem ognju, potem je njegova predstava več kot skromna, saj je, sodeč po srednjeveških zlasti likovnih virih, kazni več in so različne: nesrečnikova duša zmrzuje v večnem ledu ali pa se cvre v vrelem olju itd.

Čeprav so vice, ta 'teološka inovacija', le začasna 'karantena', nekakšno čiščenje pred vstopom v raj, so muke tam silno velike, zato so maše, s katerimi se duše nekako odkupujejo, vsaj potrebne. Ni presenetljivo, da so bile zadušnice eden najbolj zanesljivih stalnih virov cerkvenih ustanov in stalna določba v testamentu plemičev in meščanov.

Predstava o poslednji sodbi je ostala večji del nespremenjena, zanimivo pa je, da se klasičnemu sodniškemu simbolu – tehtnici, v tem obdobju pridruži t.i. 'Jenseitsbruck', ki vodi iz tega na oni svet, in s katerega popadajo vsi, ki niso deležni oz. vredni 'večnega zveličanja'. Koliko je teh, to je koliko je in bo zveličanih, pa ostaja teološko vprašanje. Srednji vek si torej ni zastavljaval vprašanja, kaj in če kaj je onstran praga smrti, ni ga prevevala skepsa in niso ga mučila ugibanja.

Danes je to, tako kot velika večina drugih reči, drugače. Nespremenjeno pa je, kot pravi Petrarka, da 'mineva dan, vse manj ga še ostaja in čas beži kot nagla ptica ...' Vendar pa ...

V palači Ducale v Benetkah freska iz 15. st. prikazuje dušo, ki potuje velikanski svetlobi naproti. Ni nujno, da je ta motiv današnjemu Sleherniku eden od motivov srednjeveškega krščanstva, nedvomno pa je lahko metafora upanja, da je po smrti vendarle 'več svetlobe'.

V naslednjih vrsticah bom izčrpeje povzel glavne misli oz. teze referentov.

Mrtvaški ples v literaturi in likovnih upodobitvah (Der Totentanz in Literatur und Kunst)

Mrtvaški ples je bil sicer tema referatov in diskusij drugega dela letošnjega simpozija, vendar pa je njegova prezentnost in markantnost v raziskavah o smrti in umiranju tako umetnostnih zgodovinarjev, katerih dela s tega področja so laiku še najbolj poznana, kot tudi germanistov in deloma celo zgodovinarjev takšna, da nadkriljuje vse ostale potencialne vire tovrstnih raziskav. Ravno zato se mi zdi povsem upravičeno, da 'mrtvaški ples' v vseh njegovih pestrih oblikah, v katerih se pojavlja skozi literarne in likovne upodobitve, imenujemo fundamentalni vir, in kot takega tudi najprej predstavimo.

Dance macabre se v svojih likovnih upodobitvah sicer ne pojavlja najprej in ne najpermanetnejše ter še zdaleč ne najdlje, vsekakor pa je bila tovrstna oblika ob svojem nastanku po svoji namembnosti in ciljih najbolj učinkovita, po svoji modalnosti najbolj priljubljena, v znanstvenih raziskavah največkrat proučevana in po zaslugi šolskih ekskurzij današnjemu človeku tudi najbolj poznana.

Predavanje dr. Janeza Höflerja iz Ljubljane je z referatom '**Totentanzdarstellungen im Alpen – Adria**raum', nakazalo rok razvoja omenjenega motiva. Korenine 'mrtvaškega plesa' oz. upodobitve, ki jih lahko prištevamo k tej vrstici, rastejo iz določenih literarnih osnov, zlasti Biblije pa tudi različnih legend in povsem teoretičnih pogledov uradne Cerkve ter segajo tja v 11. st., ko se na cerkvah, kakršna je tudi katedrala v Reimsu, pojavijo prve plastične podobe eshatoloških sfer. Gre za portalne podobe prekletih, povezanih z verigo in očitno potujočih večnemu prekletstvu naproti. Njihovi pogledi so žalostni, njihove geste so geste strahu in upiranja. Sporočilo je zelo jasno: smrt zadene vse in vsakega posebej. Prekletstvo pogubljenja je zelo izpostavljeno. Ta prizor, seveda v veliko bolj rafiniranih oblikah in sčasoma dopolnjevan z latinskimi napisi in prizorom poslednje sodbe, ostane konstanten pri vseh francoskih variantah (npr. Notre Dame iz 13. st.), ki so vplivale na le malo kasnejše španske in italijanske interpretacije. Še vedno so to le plastike, dočim prve freske zasledimo šele v sredini 14. st., ko prejšnjo francosko varianto z verigo povezanih grešnikov nadomesti nemška varianta parov, ki jih tvorita človek in skelet. Mrtvaški ples postane ples.

Sredina 14. st. je po mnenju mag. Bettine Spoerri iz Züricha večja prelomnica, kot so menili doslej. Hkrati z zatonom zgoraj omenjene francoske variante, ki naj bi s smerjo, v katero potujejo umrli, namreč v levo, gledano s strani križanega Kristusa, zatonila, tudi, ravno s smerjo v levo nakazana, apriorna pot v pekel oz. v pogubo. Ko se torej v 14. st. uveljavijo pari, katerih gibanje je umirjeno, skoraj pomirjujoče, je s tem na eni strani poudarjena slehernikova individualnost v umiranju, na drugi strani pa, tako mag. Spoerri, smer desno, zopet gledano iz Kristusovega položaja, jasno kaže, da smrt ne pomeni konec življenja, pač pa le prehod v večno življenje. Vsaj za pravične.

Vzor tovrstnim uprizoritvam je t.i. »Baseler Totentanz« iz sredine 15. st., ki je izvirna kombinacija slike in teksta in ki je neposredno vplival tudi na 'dance macabre' prostora Alpe – Adria.

Mrtvaški plesi so tu sila redki ter precej podobni. Kulmunacija je gotovo na freski v Clusone pri Bergamu iz 15. st., ki nosi za ta čas značilen naslov, namreč '*Triumf Smrti*'. Gre za redko trodelno kompozicijo mrtvaškega plesa, nebes in pekla, pri čemer je 'dance macabre' najbolj izpostavljen, pa čeprav še vedno dokaj statičen. Opazimo močan in za mrtvaški ples nasploh tega drugega obdobja ne več tako značilen element, t.j. agresivnost smrti. Ta je neizprosna in ne ustavijo je nikakršni darovi in nobene prošnje – 'Hočem vas in ne vaše krone'. Močno je poudarjena kolektivna usoda, katere cilja pa ni moč določiti.

Omembe vredni sta še vsaj dve freski tega področja, namreč freski iz Trentina in Pazina. Vendar je s clusonsko fresko vsebinsko najbolj primerljiva poslikava majhne cerkvice v Škriljah iz leta 1470, deloma pa tudi v 2. pol. 15. st. datirano delo mojstra Janeza iz Kastva v Marijini cerkvi iz 11. st., Hrastovlje. Pri slednji, pri katere poslikavi je moč govoriti skoraj o 'Bibliji v slikah', del katere je tudi dance macabre je cilj enajstih parov znan – vodeni so namreč pred skelet, ki igra na dude, za njegovim hrbtom pa je videti odprto žrelo. Ta motiv, motiv odprtega žrela, najdemo tudi pri upodobitvah s povsem drugo vsebino, npr. '*Sveta nedelja*' v Crngrobu ali 'Weltgericht' v cerkvi Sv. Andreja v Vratih (Thörl).

Mrtvaškemu plesu alpskega prostora torej ne gre odrekati nekaterih povsem avtonomnih in najbolj značilnih elementov; npr. velika razigranost in muzikalčnost (piščali) smrti, ki s položajem svojih nog kaže, da res pleše, pleše za svojo žrtev njen 'poslednji tango'. To velja tudi za sicer odličien, tako v likovnem kot v literarnem pogledu, 'Metnizer Totentanz', iz kraja Metniz na Koroškem, vendar pa o avtohtonosti in izvornosti te markantne upodobitve ne more biti govora.

Ples je upodobljen na zunanjih stenah osmerokotne romanske kapelice, pri čemer se tu likovne upodobitve 26 parov lepo spajajo s tekstom pod njimi. Neizvirnost delu pripisujejo zaradi dejstva, ker je bila kombinacija 'slike' in teksta izvirna le pri baselskem mrtvaškem plesu iz sredine 15. st., še bolj pa bode v oči več kot presenetljiva podobnost upodobljenih likov iz dela 'Heidelberg Blockbuch' (1475) in pa likov v približno istem času nastalega 'Metnizer Totentanz'. Cilj obeh mrtvaških povork naj bi bil enak – pekel, ki ga v obeh delih personificira zver. V tem pogledu je 'Metnizer Totentanz' primerljiv s crngrobsko 'Sveto nedeljo', le da se pri slednji žrelo odpira v desno, pri koroški varianti pa v levo. Usodi plesalcev torej nista enaki.

'Metnizer Totentanz' ni interesanten samo za umetnostne zgodovinarje, pač pa tudi za germaniste, o čemer nas je v svojih dveh izčrpnih referatih prepričala dr. Renate Halsner iz Salzburga. Gre namreč za dramsko uprizoritev mrtvaškega plesa in sicer na podlagi teksta pod freskami. Na tem mestu ne bomo razčlenjevali vseh dramskih razsežnosti, ki jih takšno delo ima ali lahko ima. Poudariti pa moramo, da je 'Metnizer Totentanz' le eden izmed mnogih. Najbolj primerljiv mu je Füssener Totentanz. Oba danes vedno znova uprizarjajo. Vsi ti dramatizirani mrtvaški plesi imajo vsaj tako dolgo zgodovino kot njihove likovne upodobitve. Slednjih danes ne najdemo ravno pogosto na platnih sodobnih slikarjev, dočim 'Totentanzdrama' ostaja stalnica na gledaliških deskah.

Prve 'teatralne' uprizoritve mrtvaškega plesa segaja namreč v 1. pol. 15. st. (praizvedba 'Totentanzdrame' kot zvrsti naj bi bila leta 1449 na dvoru Filipa Dobrega). Poleg teksta in interpretacije igra veliko vlogo tudi glasba in petje. Dramsko dogajanje je zelo dinamično, le redko napeto, konec pa poznan.

To je dramska formula, ki se ji ni uspelo spremeniti niti v 17. st., ko se je pod vplivom jezuitov zvrst nekoliko bolj dramatizirala in zadobila didaktičen namen, niti v 20. st., ki je, zaradi številnih boleznih in katastrof ustvarilo najimpozantnejša dela te zvrsti. Nastale so drame, opere, najpreprostejši 'spieli' in kot najnovejši musical Elisabeth (1992). Martvaški ples se je tako iz kmečkih skednjev in aristokratskih salonov preselil na najodličnejše svetovne odre.

Naj poglavje o mrtvaškem plesu zaključim z referatom mag. Bettine Spoerri z naslovom '**Die Spiegelmetapher und das Spiegelbild in den Totentanzten von 1400 bis Mitte des 18. Jahrhunderts**'. V njem nam je avtorica plasirala povsem novo dimenzijo in podala dokaj alternativno interpretacijo vsebine podob, ki jih je moč najti, večinoma kot ilustracije, v 'Stundenbücher' (imenovani tudi Horarium, gre pa za zlasti od 14. do 16. st. zelo razširjene molitvenike za različne priložnosti) in 'Blockbücher' (v knjižni obliki zbrani lesorezi verske motivike, pod katere so dodana spremna besedila nabožne vsebine) iz Heidelberga, Lübecka, Berna, Basla, Luzerna in Berlina.

Po njenem mnenju je namreč jedro vseh mrtvaških plesov, pri čemer gre za prave 'plese', v katerih je smrt zelo dinamična, agresivna in mestoma tudi perverzna, zrcalna slika. V tej se vidi 'Slehernik' v svoji posmrtni formi. Gre torej za nekakšno transformacijo telesa živega v telo taistega, vendar mrtvega posameznika. V mrtvaškem plesu človek torej pleše dejansko s samim seboj. Smrt si prisvoji posmrtno formo svoje žrtve.

Poleg te je 'Totentanz' prepoln tudi drugih metafor in simbolov (igranje šaha s Smrtjo, metanje rokavice Smrti), posamezne podobe pa je moč interpretirati tudi kot rahlo socialno satiro.

'Ars moriendi' – Razpon med idealom in resničnostjo (Ars moriendi – Ideal und Realität)

V prvem referatu tega sklopa '**Die ars moriendi des Mittelalters zwischen Volksfrömmigkeit und offizieller Lehre**' nam je dr. Winkler iz Salzburga, teolog in zgodovinar, podal 'analizo' odnosa do smrti s strani srednjeveške Cerkve in njenih članov.

Kakšen je bil nauk Cerkve o tej problematiki, razberemo zlasti iz liturgije, ki na eni strani dokazuje, da je bila katoliška cerkev enotna in celovita, da ni dopuščala paralelnih in s tem a priori heretičnih smeri; na drugi strani pa je, tako doktor Winkler, 'liturgija najjasnejša in najbolj pristna podoba verskega nauka in verovanja nasploh, ki ga je plasirala in edinega podpirala uradna Cerkve'. Iz liturgije se zrcali deloma *lex orandi*, cerkveni pedagoški naboj, deloma pa tudi *ars moriendi*. In o slednjem, namreč o umiranju ali bolje odmiranju temu svetu za oni svet, se, kljub njegovi občutljivosti, patetičnosti in grozljivosti, govori veliko, govori odprto in srh vzbujajoče. Cerkve je namreč božja ustanova, Bog pa je takrat zelo daleč; in ta Bog je Bog Stvarnik, potrpežljiv, vendar strog, dober, a za grešnika brez milosti. Temu primeren je bil torej odnos malega

človeka do Stvarnika in dejstvo, da so si ljudje pri transsubstanciaciji pokrivali obraz, je lahko le še dodatna ilustracija.

Bogaboječnost je bila močna karakteristična poteza ljudi in vendar so si zelo želeli priti k Bogu in se s tem zveličati. Zveličana pa bo deležen vsak, ki sledi 'nauku Cerkve in lomljenju kruha'. Zato je bolje človekova naprežanja za vstop v raj poimenovati *ars benevendi*; trudili so se za dobro, 'krščansko' življenje in s tem poskušali odmreti temu svetu, se oddaljiti od njega in svoje duše usmeriti 'večni blaženosti' in 'večni sreči' nasproti. Toda, ali ni Bog ustvaril najprej človekovo telo in mu šele nato vdihnil dušo; ali ni potemtakem popoln in srečen človek s telesom?

Ljudje naj bi se torej ne bali samega odhoda, čeprav je težak in žalosten, boje naj se 'jāhen Tod', o čemer sta izčrpno spregovorila germanista – dr. Schwobova iz Gradca v svojem referatu '**Sorge um den guten Tod – Angst vor dem jāhen Tod**' in dr. Dinzlbacher z referatom 'Bäuerliche Berichte über das Leben in der anderen Welt'. Oba avtorja sta se sklicevala zlasti na literarne in polliterarne vire, ki so dr. Schwobovi, ki je v svojem predavanju poudarila zlasti 'cerkvene religiozno – moralne poduke ter opomine in revolt nanje s strani vernikov,' služili, da je Smrti določila tri dimenzije:

1. '**der Tod der Heiligen, den wir alle suchen müssen**'; Po tem citatu, vzetem iz '*Legendenhandschrift der Herren von Gufidaun*', po mnenju dr. Schwobove tako tipičnem, naj bi se ljudje trudili živeti in umreti kot svetniki. Toda, kot je bilo slišati v diskusiji, sta svetniško življenje in smrt oz. smrt premnogih svetnikov visokega srednjega veka zaslužila skoraj oznako izrojenega vedenja. Tako se je npr. Francišek Asiški ob skušnjavah metal v trnje, Katarina Sienska pa se je izstradala do smrti. Skratka, svetniki v vsakdanjiku vendarle niso bili za navadnega smrtnika vzori, pač priprošnjiki.

2. '**den wir alle fliehen müssen, ist der Tod der Sünder**'; Heinrich von Burgeis je v svojem delu '*Der sele Rat*', odkoder je vzeta ta citat, našteval osebe, ki jih prava smrt lahko prizadene. To so namreč grešniki; pravični s smrtjo le prestopi prag rešničnega življenja.

3. '**der leibliche Tod, den wir alle erdulden müssen**'²² 'und niemand weiß, wie nahe sein Ende ist, denn der Tod kommt plötzlich, wie ein Dieb in der Nacht'; Pridigar iz samostana klaris mesta Brixen je s citatom sv. Pavla opozarjal, da je 'mors certa, hora mortis incerta' in da je torej potrebno biti vedno pripravljen, vedno biti 'Cristoferus', torej tisti, ki v sebi nosi Kristusa. V obdobju srednjega veka, še zlasti to velja za visoki srednji vek, se je krščanstvo samo obrnilo stran od 'das allgemeine Christentum', namreč od tega, da je krščanstvo samo po sebi porok za zveličanje, kar da je bilo karakteristično za zgodnjo dobo krščanstva, ko se je šele uveljavljalo in si pridobivalo vernikov. Sedaj je bil posameznik sam tisti, ki se je moral v svojem življenju potruditi za večnost. Pri tem pa mu je pomagal Bog sam s 'Pandorino skrinjico', vendar je iz nje izpustil tudi UPANJE. Ali drugače, Bog je bil tisti, ki je življenje na zemlji nadel obraz 'solzne doline', ki je v življenju poslal toliko trpljenja in nadlog, in to tudi zato, da bi ljudje tega sveta in tostranskega življenja ne ljubili ter se bolj usmerjali v večnost.

Ljudje pa so radi živeli, čeprav v trpljenju in nadlogah, vendar živeli so tudi v stalnem strahu pred smrtjo, kajti 'mors subita' ali 'mors improvisa' sta temi številnih še ohranjenih pridig, ljudskih pesmi, legend in tudi listin, ki so kakorkoli povezane s smrtjo (npr. testamenti).

V tem sklopu referatov smo slišali še predavanje dr. Gerolda Hayerja v Salzburgu, ki je pod naslovom '**Krankheit, Sterben und Tod eines Fürstern**' predstavil poročila Hansa Hirscha, osebnega slugo in zaupnika avstrijskega nadvojvode Albrehta VI., o zadnjih dnevih življenja njegovega gospoda. Dr. Hayer je uvodoma poudaril, da so iz visokega in poznega srednjega veka znana sorazmeroma obsežna poročila o vzrokih smrti in o umiranju velikih aristokratov, saj naj bi tu igrala veliko vlogo t.i. 'oppinio communitatis'; življenje in smrt velmož ni samo 'res privata', temveč naj bi, v tem je Cerkev zelo vztrajala, ne samo z življenjem temveč tudi s smrtjo služili za zgled svojim podložnikom. Knez mora torej umreti kot 'idealni grešnik', torej spokorjen, obdan s pred križem klečečo družino.

Zato ni presenetljivo, če so si tovrstna poglavja grajskih kronik precej podobnam vsaj v nekaterih pogledih pa se od tega kličaja oddaljuje poročilo Hansa Hirsha. Albreht VI. se ni mogel sprizniti s tem, da mora stati v senci svojega brata cesarja Friderika III., znanega po velikih in za nadaljno usodo hiše Habsburg v evropskem prostoru usodnih političnih potezah. Z njim se je Albreht spustil v boj zaradi, kot pravi R. Reifenscheid, 'različnih interpretacij formalnopravne upravičenosti do njihovega gospodarstva'. Interpretacija je postala enovita l. 1463 z Albrehtovo smrtjo, ob priliki katere v neki državni kroniki beremo, da je bil 'von Gott verlassener Sünder', dočim Hans Hirscher v svojem delu o njem milo pravi: 'Trotz was er ißte, war doch ein Criste'.

Mnogo zgodovinarjev je menilo, da je bil torej zastrupljen, vendar pa Hirscher tega ne sugerira, pravi pa, da je bil čas, ko so nastopili prvi simptomi bolezni, in med smrtjo, sila kratek. Nadvojvodi so se pod levo pazduho naredile velike bezgavke, ki pa so nato izginile, pojavile so se

pa pod desnico. Hirscher se je ob tem vprašal, ali so bili gospod morda prestreljeni, vendar nato zdravnik ugotovi, da je vzrok najverjetneje kuga. Hirscherjev opis je zelo doživet, zelo precizen in celo zelo emocionalen, saj je bil Hirscher velik prijatelj in zaupnik nadvojvode in zaradi vsega tega morda najbolj verna podoba umiranja nekega svetnega kneza.

Da 'non est bonum hominem esse solum' niti v življenju in niti po smrti, se je bolj kot današnji zavedal srednjeveški človek. To je bilo mogoče razbrati iz ekspozija *Johannesa Tomascheka* **'Die Sterblichkeit des Einzelnen und ihre Aufhebung in der Fürbittgemeinschaft'**, sicer filološke ekspertize, ki vsebuje nekaj sila zanimivih podatkov. Tomaschek, sicer arhivar v Admontu, je raziskavo gradil na enem samem viru. To je bil t.i. *'Rotel'*, zvitok, katerega dolžina v admontskem primeru dosega 10 metrov. Zvitok, na katerem ne manjka iluminacij in miniatur, torej nič, kar je tako občudovanja vredno za v skriptorijih nastajajoče knjige. Najpomembnejša in najznačilnejša pri teh zvitkih pa so 'nomina mortuorum', torej imena članov samostanskih družin 'qui decesserunt' ali 'qui abegerunt'. Zanimiva je ravno terminologija, ki se jo menihi poslužujejo. Od približno 2000 vnosov se samo dvakrat pojavi samostalnik 'mors', glagol 'morior' pa nikoli. To jasno priča o mentaliteti Cerkve in iz nje veje že večkrat omenjeno prepričanje o smrti kot zgolj prehodu ali v tem primeru 'odhodu' v večnost. Močni pa sta bili še dve misli, namreč, da je človeku oz. njegovi duši tudi po smrti še vedno potrebna pomoč, kajti celo 'pravični greši devetkrat na dan' ter, na drugi strani, 'animus fraternitatis'. Slednje pa ni bilo živo samo znotraj ene same samostanske skupnosti, celo ne samo znotraj enega reda, pač pa je smrt povežala, sicer med seboj zelo različne si redove. Povežala jih je z molitvijo, z molitveno mrežo (Netzwerk des Gebetes), zato so ti zvitki potovali po samostanih. Admontski *'Rotel'* je preromal v letih 1390/1527 štiristo samostanov. Molili pa so za vsakega meniha posebej, s čimer da je poudarjena individualnost posameznikove duše. Molitev so po besedah referenta smatrali kot nekakšno darilo in priprušnjo umrlim. V zvitkih posameznih samostanov se priporoča posebna *'Rotelliturgie'*, molitve, pesmi in psalmi, ki naj se molijo. Pri tovrstni molitveni povezavi je v veljavi izključno načelo recipročnosti, odprto pa ostaja vprašanje morebitnih sankcij. Toda moralna plat je bila močna in se ji načeloma ni izneverilo. Zvitki so nenazadnje tudi dober pokazatelj življenja in njegove kvalitete v srednjeveških samostanih, saj so zapisovalci vestno navajali dela umrlih in vzroke njihove smrti.

'Vado mori' – Soočanje z bližajočo se smrtjo

Čas pred smrtjo je čas, ko se polagajo računi, poskušajo popravljati krivice in nepravilnosti ali poenostavljeno grehi, ko si človek morda bolj kot kdajkoli prej prizadeva popraviti in izboljšati svojo značajsko podobo. Da bi je srednjeveški človek dejansko dal mnogo opraviti s tovrstnimi aktivnostmi, nas je najprej prepričala *dr. Brigitte Pohl-Resl* z Dunaja s svojo disertacijo **'Vorsorge für die Hinterbliebenen als Verpflichtung'**, v kateri je na podlagi testamentov dunajskega meščanstva poznega srednjega veka rekonstruirala mentaliteto in nakazala nekatere njihove karakteristike.

Duh kapitalizma, katerega nosilec je bilo ravno meščanstvo, pač močno izstopa in odseva tudi iz testamentov, v katerih je omemba in delež cerkvenih in karitativnih ustanov v primerjavi s tipično fevdalnim obdobjem bistveno minimiziran, vsekakor pa ne zanemarljiv. Procentualno je torej delež družine kot celote daleč največji, zanimivo pa je, da za dunajske meščane ni bila značilna težnja po konsolidaciji oz. kompaktnosti imetja, tega tako močnega indikatorja kmečkih testamentov oz. načina dedovanja, pač pa se je imetje delilo ali bolje moralo deliti. Testament je bil veljaven le, če ga je verificiral mestni svet. To gotovo kaže nek občutek pripadnosti določenemu stanu in njegovi tendenci. Že v Wiener Neustadtu je situacija bistveno drugačna.

Značilnost dunajskih testamentov – deliti vse in vsakomur je sicer lahko zanimiva, ni pa niti presenetljiva niti težko razložljiva. Meščanstvo je bilo, ob obubožanem plemstvu in z dajatvami obteženimi kmeti, edino, ki je imelo kapital, zlasti finančni kapital, katerega pa so veliko laže in za usodo meščanske družine veliko manj škodljivo delili, kot pa velika, strnjena zemljiška posestva, ki so bila relativno donosna le, če so bila ravno to, namreč 'velika' in relativno 'strnjena'. Glavni dedič je bila torej družina oz. vdova ali vdovec. Zakonski par je že kmalu po poroki, izjemoma že pred njo, sklenil t.i. 'Ehevertrag', v kateri sta mladoporočenca zapustila drug drugemu vse, kar si bosta ustvarila. Ta zakonska pogodba je, potem ko jo potrdi mestni svet, povsem adekvaten nadomestek testamenta, vendar pa ta praviloma ne izostane. V njem se za zakonskega partnerja poskrbi (če se ne, je testament neveljaven), tako finančno, kot tudi z drugimi ugodnostmi, zlasti glede otrok. Tako ni redka zahteva, da mora imeti vdova zagotovljeno stanovanje ali vsaj njenemu stanu ustrezen prostor (Raum) v vsaki hiši, ki jih imajo njeni otroci; slednji so si pri dedovanju enaki, različne so le klavzule. Znani so tudi drugačni primeri, vendar pa so protipravni. Če dedujejo otroci oz. mladoletni, se pravno njihov položaj razlikuje od položaja

odraslih v tem, da je razpolaganje z njihovim premoženjem zaupano bodisi članu družine ali pa drugi pravni ali fizični osebi.

Pomembno karakteristiko poznosrednjeveškega meščanstva v njihovi skrbi za 'Leben für den Himmel' je moč zaznati tudi v t.i. '**Seelgerätsstiftungen**', kar je bila tema referata dr. Ristove iz Wiener Neustadta, ki je zlasti na podlagi testamentov ter darilnih listin meščanskega stanu Wiener Neustadta osvetlila to problematiko. Gre za meščanski trend – materialno zadoščevanje, materialna kompenzacija, za storjene grehe v upanju na srečno življenje na tem svetu in ara za večnost. Vse torej v smislu Tetzlovega mota: Wenn das Geld im Kasten klingt, die Seele in den Himmel springt. Sredstva, ki so posvečevala ta cilj, so pojmovali kot 'Seelgerät' (orodje, pomagalo duše), pa tudi kot 'donatio pro anima' in kot morda naustreznejša oznaka 'remedium animae'. Načinov in možnosti izvedbe je bilo precej: a) Meščan je ustanovil določen denarni fond, iz katerega so se letno plačevalc različne oblike liturgije. b) Testator je cerkveni ustanovi podaril določeno vsoto denarja ali neko posest v zameno za določeno število maš (številk so včasih presegale vsako razumno mejo), za molitve. c) Ustanavljali so se oltarji, prižigale večne luči, daroval se je cerkveni inventar; podpiralo se je duhovnike, subvencioniralo bogoslovje in teološke fakultete. d) Ustanavljale so se letna romanja in kupovali so se odpustki. Prejemniki so bili v tem času in na tem področju izključno cerkvene pravne in fizične osebe, katerih molitev je bila, kljub njihovi navidezni pasivni vlogi, po mnenju darovalcev najbolj učinkovita in s tem pojmovana kot dejansko darilo in dejansko pomagalo duši umrlega.

Slednjič nam je *Reiner Sörries* iz Kassla v referatu z naslovom '**Vorsorge für eine gute Nachrede**' spregovoril o vlogi, pomenu ter sporočilni vrednosti poznosrednjeveške kulture nagrobnikov. Nagrobnik je imel dve vlogi – religiozno in profansko. Religiozna je bila v tem, da je dostojno varoval telo umrlega do poslednje sodbe in da je spominjal potomce na njih prednike in jih tako klical k molitvi. Vsekakor pa tu ni mogoče prezreti še tretje plati religiozne vloge nagrobnikov, ki so opozarjali 'fimumus mori', oz. kot pravi eden najstarejših in najdlje uporabljanih nagrobnih napisov: '*Nos fuimus, quod vos hodie estis; vos cras eritis, quod nos hodie sumus*'.

Bolj zanimiva in bolj pisana pa je oblikovna plat nagrobnikov. Iz nje veje socialna komponenta, torej komponenta prestiža, družbenega položaja. Gre za vprašanje t.i. 'socialne smrti', smrti, ki nastopi, ko se človeka nihče več ne spominja, ko zanj nihče več ne moli in ko za njegov grob nihče več ne skrbi. In tu je nagrobnik tisti, ki to preprečuje, ki daje umrlemu identiteto. Do 16. st. je na nagrobnikih zgolj ime, kasneje pa različno dolgi napisi govore o življenju in delih umrlega, ki mestoma dosegajo celo okvire bibliografije. Napis se praviloma drži načela 'de mortuis nihil nisi bene' in izražajo veliko žalost. Kasneje, zlasti v baroku, pa se pojavljajo napisi, ki to načelo kršijo. Individualni grobovi so v tem obdobju privilegij visokih cerkvenih dostojanstvenikov in suverenov. Tu ne gre zgolj za klasične nagrobne spomenike, ki so bodisi v obliki križa ali pa je križ zelo jasno izpostavljen, temveč tudi za oltarne kapele, sarkofage in plastike ter celo vitraže in freske, kar pa je pogojeno predvsem s finančno sposobnostjo družine umrlega.

V tem sklopu predavanj smo slišali še referata, ki sta govorila o dveh velikih skušnjavah in ovirah pri doseganju večnosti, namreč o denarju in pa o hrani. *Markus Wenninger*, profesor na univerzi v Celovcu, je referat '**Wücherer und andere Sünder in der Suche nach dem Weg zum Heil**' posvetil finančnim poizkusom zlasti srednjeveškega meščanstva, da bi dosegli kompromis med zapovedmi Biblije in realnim življenjem. Zanje je bil najbolj boleč stavek, da 'bo laže priti velblodu skozi šivankino uho kakor bogatino v božje kraljestvo'. V vsakdanjiku se je bogastvo dalo hitro ustvariti in v vsakdanjiku se je denar meščanstva tudi potreboval. Do tega kompromisa je dejansko tudi prišlo. Palmo prvenstva imajo gotovo augsburški trgovci ter ravensburška trgovska združenja, ki so vodila na posebnem kontu t.i. 'kapital našega gospoda Boga' (Unseres Herrgotts Hauptgut). Vendar na takšno početje ne gre gledati kot na puhlo besedičenje pač pa kot na uspešno pariranje pobožnosti in poslovnosti.

Po besedah *Gerolda Kuglerja* (Spittal ob Dravi) je bilo drugo veliko področje 'skušnjav hudičevih' področje kuhinje. V njem spoznamo materialno, socialno in duhovno obzorje srednjeveškega človeka. Srednjeveška kuhinja ima dva obraza: podoba praznih loncev in podoba izobilja ter alkimijskih, zato tudi skrbno varovanih postopkov priprave. Prehranjevanje pomeni torej prepletanje materialne plati kot plati poznavanja sestavin, receptov, načina priprave ter na drugi strani socialne plati, dejstva namreč da je bila hrana znamenje prestiža, privilegij bogatih fevdalcev, gnus vzbujajoč predmet pobožnih menihov in manjko revnih. Hrana pa je imela tudi spiritualen pomen, do hrane so gojili določene emocije, pozitivne ali negativne; hrana je bila del teoloških vprašanj in nenazadnje je bila hrana v srednjem veku pojmovana kot 'hudičovo delo' in kuharji kot 'gadja zalega'. Pri tem mislimo predvsem, ne pa zgolj, na t.i. 'Gula', 'Fehlerei' – žretje.

Teologi so se v svojih obtožbah in rotenjih radi posluževali primerov iz raja, kjer je 'Adam, primus homo, bona perdidit omnia pomo'. In kakor si je Adam izjedel 'omnia bona' ter s tem

izgubil raj, tako si tudi človek s svojim 'preobilnim' prehranjevanjem odjeda svojo večnost. Srednjeveški človek si je zelo prizadeval za zadoščevanje oz. kompenzacijo za storjene grehe in tudi v tem primeru je bilo tako, namreč dnevi posta so bili sila pogosti (sreda, petek, dnevi pred cerkvenimi prazniki, devetdnevnice). Poznane pa so tudi skrajnosti, tako je npr. Katarina Sienska hrano povsem odklanjala in na koncu od lakote umrla; cela vrsta puščavnikov se je prehranjevala samo z žuželkami, znani so poizkusi nekaterih menihov, da bi živeli samo od transsubstanciranega kruha.

Temu nasproti pa obstajajo precej številni zapisi različnih receptov, ki dokazujejo vsaj izredno večšino in občudovanja vreden okus medievistične kulinarike, kar smo udeleženci seminarja občutili tudi na svojih jezikih.

Ljudska pobožnost in njene oblike

Zadnji sklop predavanj je dodatno osvetlil vlogo posameznika v srednjeveški družbi. Iz referata Petra Dinzlbacherja **'Bäuerliche Berichte über das Leben in der anderen Welt'**, v katerem je na podlagi treh tako časovno kot tudi krajevno povsem tujih si pripovedi o videnjih (Erscheinungen des kleinen Menschen), razbrati tezo, ki zavrača ustaljeno prepričanje o topografski introvertiranosti in zaradi te 'informacijski' omejenosti nekega prostora. Dinzlbacher namreč trdi, da je bila, kljub popolnemu nepoznavanju in odsotnosti medijev, kmečka mentaliteta, vsaj kar se tiče eksistencialnih, ideoloških oz. religioznih vprašanj, skorajda univerzalna. To tezo podkrepi z dvema argumentoma, namreč s položajem 'vesoljne Cerkve', kot drugi argument pa mu služijo ravno trije, časovno in krajevno tuji, toda vsebinsko identični zapisi vizij ljudi, ki so bili le 'unus multorum'.

Gre za videnja o prehodu iz tega na oni svet, najbolj transparentne paralele pa so: a) Vsi trije zapisi (Gottschalk iz l. 1190 iz Saške; zapis o videnju Agnese Bamberške iz l. 1315 in videnje enega asiških menihov iz l. 1437) omenjajo veliko svetlobo, kateri naproti potujejo duše umrlih; b) Zelo jasno je izpostavljen adamitizem, namreč golota, ki da je znamenje nedolžnosti in znamenje zavedanja Boga, ne da bi se ob tem moglo grešiti; c) Vsi trije zapisi govore o težavni poti duše, četudi duše pravičnika, v raj in vsi govore o vicah, katere niso nikomur prizanešene in v katerih prebiti čas je čas velikega trpljenja, ki pa ga lajšajo angeli kot božji sli.

Čeprav se tovrstna argumentacija ne more znebiti priokusa mističnosti, pa je to videnje identičnosti oz. identičnosti sama, četudi je stvar naključja, vendarle vsaj zanimiva, kakor je zanimivo prepričanje dr. Brigitte Spreitzer iz Gradca, ki je v svojem referatu **'Fallstrick Frau. Weiblichkeit, Tod und Teufel im Mittelalter'** razvila tezo o socialnem položaju srednjeveških žena, v kateri trdi, da položaj žensk ne samo, da ni bil zavidanja vreden, ampak je bil nehuman, šovinističen, skratka 'zverinsko moški'.

Dr. Spreitzerjeva je zlasti na podlagi likovnih upodobitev in pa literarnih virov prišla do sklepa, da se je za medievalni svet iz ženske šibkosti zrcalila ne samo fizična šibkost temveč duhovna slabotnost, katero da je dokazala že Eva, ki je s silno lahkoto podlegla kačji ponudbi. Upodobitve, ki kažejo ženo v intimnih trenutkih s hudičem in smrtjo, niso nobena redkost. Nasproti tej nezadostnosti pa stoji 'Moški', poosebljena moč, vztrajnost, krepostnost in 'Spiritualität'. 'Weiblichkeit' je bila pojmovana kot vir vsega zla, žena kot zanesljiva, apriorna pot v skušnjavo, kateri se ni moč upreti. In čeprav je bilo tretiranje žene še tako negativno, čeprav je bilo stavke kot npr. 'Weisst du nicht, dass du auch eine Eva bist?' po srednjeveških cerkvah pogosto slišati, kljub temu je bila žena vendarle 'pelin in med' ali kot jedrnatov povzema latinski pregovor 'Malum est mulier, sed necessarium malum'.

Dr. Steffenelli iz Kremsa, zdravnik, je navrgel nekaj 'kliničnih' interpretacij, katerih glavna pōanta je v večplastnosti same smrti kot pojava. Dr. Steffenelli meni, da moramo razlikovati med 'medicinsko' ali 'klinično' smrtjo, ki je stvar umirajočega, in pa tistim, kar ostane od človeka, potem ko ga 'zapusti duša'. Gre namreč za truplo, ki da je 'smrt za vse čute', ki je tisto, kar žalujčim sugerira minljivost oz. izničenje in osamljenost. To truplo je pojmovano kot nikogaršnja zemlja (Niemandland), kot tujek v 'kraljestvu živih', kot živ in vsebinsko vitalen dokaz prezentnosti smrti.

Čas med smrtjo in pogrebom je bil silno kratek. Bil je to čas, ko se je s sočustvovanjem, mislimi, molitvami ter priprošnjami ter zadoščevanji umrlemu dajalo oporo pri njegovem soočanju s smrtjo. Vendar človek je popoln le, če ima dušo in telo, zaradi česar je potrebno to telo shraniti za poslednjo sodbo oz. 'vstajenje pravičnih'.

To pa je bila tema, ki jo je predstavil dr. Martin Illi iz Züricha z naslovom **'Totenbestattung und Friedhof im Spätmittelalter und in der frühen Neuzeit'**. Pogreb je postal velik in slovesen ritual, ki kaže tako odnos do umrlega kot tudi odnos do smrti. Ravno to je pogojevalo, da smrt in pogreb nista bila samo stvar družine umrlega temveč tudi celotne skupnosti (cerkvene, mestne

ali poklicne). Tudi tu se še enkrat dokazuje velik občutek pripadnosti določenemu laičnemu občestvu; tako so bili npr. v Zürichu, ki je bil predmet te raziskave, člani cehov obvezani ne samo prisostvovati pogrebu temveč ga tudi plačati, kot tudi prvo spominsko mašo. Slednje so bile tri in sicer tretji, osmi in trideseti dan po smrti umrlega člana ceha. Zanimivo je, da so mašo zadušnico darovali vedno na nedeljo, dočim pogrebni obred, imenovan tudi 'Totenmesse', pogreb sam pa že dan ali dva po smrti. Krsta z mrličem je med pogrebno mašo stala praviloma pred oltarjem. V visokem srednjem veku je bil običaj, da so se v isti cerkvi, vendar pri različnih oltarjih, opravljale tri zadušnice za istega pokojnika hkrati.

Po smrti in pred pogrebom so veliko vlogo odigrale 'Kristusove vdove (Witwe Christi), namreč žene – device, ki so živele v nekakšni skupnosti in katerih edino opravilo je bilo pripraviti truplo za pokop in mrliča objokovati. Položaj trupla je bil pomemben, zlasti položaj, rok in nog, pri tem pa ne gre za absolutno pravilo (truplo sodnika je imelo običajno prekrizane roke in noge).

Pogrebni ritual ter pokop je bil močno pogojen tako s socialnim statusom in poklicem umrlega (npr. laik in duhovnik, obrtnik in trgovec ter kmečki pogrebi; zadnji so popolnoma neraziskani), pa tudi z načinom smrti in pa starostjo.

Pri prvem je bil sporen zlasti pokop samomorilcev (poznani so tudi podobni primeri prešuštnikov), katerih trupla so vrgli v sod. ga kotalili po mestu vsem v poduk in ga slednjič brez vsakega blagoslova vrgli v reko. Samomorilci in izobčenci po smrti niso bili vredni prisotnosti ostalih krščanskih teles oz. tistega, kar je od njih ostalo.

Otroke so pokopavali v kot pokopališča in to vse, ne le nekrščene otroke. To se je ohranilo vse do reformacije.

Zanimivo je tudi, da je bilo družinskih grobov malo, oz. da so bili privilegij plemstva in bogatih trgovcev, sicer pa so prevladovali skupni grobovi, ki so lahko šteli tudi do 40 trupel.

Ta ter ostali nanizani podatki so le dokaz več, kot je sklenil svoje predavanje dr. Illi, 'da nas smrt vendarle ne naredi povsem enake'.

Naj na koncu rečem le, da je simpozij zelo uspel, saj je rekonstruiral zelo specifično in integralno, a doslej na margino medievistike potisnjeno dimenzijo življenja – njegov konec. Ta zgodovinska rekonstrukcija je še toliko bolj zanimiva, ker vsebuje iz različnih, čeprav res ne tako zelo različnih delov in znanstvenih področij prinesene podatke, znanja, ki so sicer lahko avtohtona in lokalna, a jih je moč uspešno projicirati tudi na druge predele evropske civilizacije, predele, ki so bili s stališča drugih zgodovinskih panog zgolj obrobna.

Sašo Jerše

Boris M. Gombač

TRST-TRIESTE. DVE IMENI, ENA IDENTITETA: SPREHOD ČEZ HISTORIOGRAFIJO O TRSTU 1719–1980

Ljubljana : Narodni muzej; Trst : Tržaška založba, 1993. 181 strani.

Avtor je v svojem delu obdelal problematiko Trsta iz zornega kota historiografije, predvsem italijanske. Knjiga je rezoniran sprehod skozi 200 in več let tržaške zgodovine in se dotika vprašanj iredentizma, fašizma in italijanskega nacionalizma po drugi svetovni vojni, vse do današnjih dni. Zanimivo in aktualno branje bogati še obsežen seznam literature in neposredni uvod, ki govori o nacionalnem vprašanju v Trstu in Primorju.

Članom Zveze zgodovinskih društev Slovenije nudimo pri nakupu ali naročilu knjige 20% popusta!

Knjigo lahko naročite v Narodnem muzeju v Ljubljani (061/221-882)

OCENE IN POROČILA

Šolska kronika – Zbornik za zgodovino šolstva in vzgoje. Ljubljana : Slovenski šolski muzej, 25, 1992, 233 strani; 26, 1993, 238 strani; 27, 1994, 270 strani.

Prejšnji Zbornik za zgodovino šolstva in prosvete, ki so ga od leta 1964 skupaj izdajali Hrvatski šolski muzej iz Zagreba, Pedagoški muzej iz Beograda in Slovenski šolski muzej iz Ljubljane, je ob svoji čertstoletnici precej spremenil svojo podobo. Izdajatelj je po novem le še Slovenski šolski muzej, revija pa je bila preimenovana v Zbornik za zgodovino šolstva – Šolska kronika. To ime se je prvič pojavilo na jubilejnem 25. zborniku leta 1992, s 26. je bil zamenjan vrstni red imen (Šolska kronika – Zbornik za zgodovino šolstva), na lanskem zborniku pa se je vzporedno ob letniku XXVII pojavila še številka 3, ki označuje tretji letnik Šolske kronike, po novem Zbornika za zgodovino šolstva in vzgoje, s tem pa je, upajmo, »tradicija« vsakoletnega preimenovanja revije končana. Poleg imena se je spreminjala tudi oblikovna plat revije, ki jo sedaj platnice že na zunaj napravijo bolj privlačno, revijo pa poživi še bogato slikovno gradivo.

Vseh člankov in prispevkov treh obsežnih zbornikov ni smiselno naštevati. Bralci, ki jih zanima slovenska šola v preteklosti, jih bodo vsekakor sami poiskali v reviji. Za razpravni del je značilna pestra vsebina, saj lahko bralec prebere po vsebini in načinu pisanja zelo raznolike članke. Najdemo lahko takšne, ki govorijo o razvoju šolstva s širšega zornega kot (o slovenskem šolstvu v Argentini ali v Avstraliji, o feminizaciji učiteljevanja, o izobraževanju odraslih, o dejavnosti Družbe sv. Cirila in Metoda na šolskem področju), do lokalno omejenih orisov šolstva (začetki osnovnega šolstva na Polzeli, razvoj šolstva na Cerknškem, izobraževanje odraslih v Ptuj in okolici) ali pa poglede na pedagoške prvine dela v šoli (pomen šolskega vrta kot učno-vzgojnega pripomočka, o čednostih dobrega učitelja, Evropa kot pedagoška kategorija v avstrijski zgodovini izobraževanja ipd.). Posebej je treba omeniti še članke o šolah in arhivih, šolskih kronikah in raziskovanju šolske zgodovine, saj so praktičen napotek za pisanje zgodovine šolstva. Z njimi skuša uredništvo skupaj s svojimi uvodniki animirati pedagoge na slovenskih šolah, da tudi sami poskrbijo za ohranjanje našega kulturnega izročila in napišejo kakšen članek za Šolsko kroniko.

V rubriki Prispevki in gradivo objavlja zbornik priložnostne spominske zapise (400 let Jana Amosa Komenskega, stoletnica rojstva Gustava Šiliha) in krajše zapise o posameznih pedagogih in šolah. Rezultati že omenjenega poskusa animiranja slovenskih šolnikov, da bi tudi sami kaj prispevali za zbornik, so vidni v rubriki Šolski zapisi. Gre za novost Šolske kronike, ki je njen predhodnik, Zbornik za zgodovino šolstva in pedagogike, ni imel. V prvem članku so vselej omenjene šole, ki bodo v naslednjem letu praznovala jubilej. Dosti prispevkov v tej rubriki je delo osnovnošolskih zgodovinskih krožkov na temo iz zgodovine šole v mojem kraju, ki so jih za objavo priredile mentorice. Omeniti je treba še nekaj bolj literarnih spominov učiteljev (po »zaraslih« poteh spet v šolo, spomini na prvo službeno mesto ipd.).

Posamezni članki so mestoma precej aktualizirani in zato bolj zanimivi tudi za bralce, ki šolstvo ocenjujejo zgolj skozi prizmo šolske reforme, ki se nam obeta v naslednjih letih. Da ta ne bo prinesla pričakovanih rezultatov, če se ne bo izboljšal socialni status učiteljev, je posredno razvidno iz članka Mojce Peček Čednosti dobrega učitelja iz 25. številke. Nazorno nam namreč pokaže, da se je že davno od učitelja zahtevalo – tako kot danes – da dela za čast in slavo, ne pa za denar. Pravi ljudski učitelj bi moral namreč upoštevati tole: »On je, ki mu mora biti več dolžnost, kakor pa plača pri sercu. On je, ki mora vsem za zgled biti in svetovati znati. On je, ki mora s svojim stanom zadovoljen biti, zato ker lahko v njem dobro dela in stori. On je, ki mora pripravljen biti za šolo in mladino vse prestati in darovati.« Umeščanje slovenskega šolstva v širši evropski kontekst se kaže v težnji uredništva, da bi v vsaki številki objavili prispevek tujega strokovnjaka. Članek Karla Rydla (profesorja Karlove Univerze v Pragi) o začetkih stikov med češkimi in slovenskimi učitelji iz 26. letnika je npr. zanimiv s širšega vidika povezovanja slovenske kulture v evropskem prostoru. Kot še danes zelo aktualno vprašanje pa naj iz zadnjega, 27. letnika zbornika omenim prispevek Tatjane Šenk o procesu podržavljanja samostanskih šol in domov v Ljubljani po 2. svetovni vojni. Iz njega je razvidno, da nasilno spreminjanje obstoječega stanja ne prinaša pričakovanih rezultatov. Tako je bilo tudi po odpustitvi redovnic iz pedagoške službe, saj so na šoli še vedno ostale »reakcionarne« učenke, iz poročil pa vzemo, da »so ravno te reaktorke najvjednejše gojenke, kar se tiče reda, discipline, učenja«, in »da jih ne morem vreči na cesto, kjer bi jih pobrala reakcija in iz njih napravila najhujši strup za naše ideje.«

Razpravam in prispevkom sledijo poročila o muzejskem delu, ki se po večini dotikajo dejavnosti Slovenskega šolskega muzeja, za primerjavo pa so še kako dobrodošle tudi reportaže o dejavnosti šolskih muzejev izven naših meja. Za raziskovalce slovenskega šolstva in pedagogike sta zanimivi še rubriki Poročila in ocene ter Bibliografija. Pri slednji je treba posebej opozoriti na bibliografijo za slovensko

zgodovino šolstva, ki je objavljena v vsakem petem zborniku (zadnjič je bila v 25.), saj obsega tako samostojne publikacije kot članke iz revij in zbornikov.

Uredništvo Šolske kronike je v zadnjih letih naredilo pomemben korak naprej. V primerjavi s prejšnjimi zborniki so zadnji trije lepši po oblikovni plati, tehtnejši po vsebini in obsežnejši. Novi sodelavci so garant za vse bolj raznoliko vsebino, nove pobude uredništva, zapisane v uvodnikih, pa pričajo o tem, da lahko od naslednjih zbornikov pričakujemo vsaj toliko bogate vsebine kot od zadnjih. Uredništvo je nakazalo, da si želi pobud in prispevkov učiteljev in profesorjev, ki poučujejo na šolah, saj je prav z razvojem šol tesno povezana duhovna in kulturna rast kraja, šolske kronike pa so eden bogatejših in še ne dovolj izkoriščenih virov za raziskovanje tovrstne tematike.

Trije letniki Šolske kronike kažejo, da je uredništvo uspelo uresničiti enega od zastavljenih ciljev – razširiti krog avtorjev. V 25. letniku je objavilo prispevke nekaj več kot 20 sodelavcev, v zadnjem 27. pa že skoraj dvakrat toliko. Veliko število sodelavcev v širok izbor poslanih prispevkov pa sta vsekakor soliden temelj za kakovostno rast zbornika. Ta je z vsakim letom debelejši in tehtnejši. In morda ob tem ne bi bilo odveč, če bi uredništvo začelo razmišljati, ali ne bi kazalo preiti na izdajanje dveh števil letno? Da bi se – če bi se to vprašanje pojavilo na dnevnem redu uredniškega odbora – takoj začeli pogovarjati o finančnih problemih, je menda vsakomur jasno. Toda ali je to že zadosten razlog, da bi zaradi tega misel na dve številki letno že vnaprej zavrnili? Verjetno nismе edini bralec Šolske kronike, ki bi to revijo, pa čeprav precej tanjšo, raje kot enkrat prejel dvakrat letno.

Aleš Gabrič

Janko Glazer, **Razprave, članki, ocene.** Izbral, uredil in opombe napisal Viktor Vrbnjak. Maribor : Obzorja, 1993. 1212 strani.

Ob stoletnici rojstva smo dobili domala popolno zbrano delo Janka Glazerja pesnika, literarnega zgodovinarja in bibliotekarja v Mariboru. Brez pretiravanja lahko priznamo, da gre za opus ene najpomembnejših osebnosti kulturnega življenja in kulturne ustvarjalnosti v Mariboru, ne le po drugi svetovni vojni, ampak že v predvojnem času. Glazerjev pesniški opus je izšel ob stoletnici pesnikove smrti pri založbi Obzorja iz Maribora pod naslovom »*Pesmi*«, Izbrala – uredila – spremno besedo in pojasnila napisala Alenka Glazer, Maribor 1993. Ista založba pa je poskrbela še za izdajo Glazerjeve strokovne proze, ki jo je zbral, uredil in opremil s strokovno odličnimi komentarji in opombami Viktor Vrbnjak, arhivist v Pokrajinskem arhivu v Mariboru.

Spremni besedi sledijo besede Janka Glazerja iz pogovora z Mitjo Mejakom leta 1953: »Vse, kar je živega, raste po svojih, sebi imanentnih zakonih, od znotraj navzven – to velja enako za umetnino kakor za drevo. Posegati v to rast neorgansko od zunaj bi pomenilo, rast bolj motiti kot pospeševati.« Te besede ne odražajo v prvi vrsti le Glazerjevega osebnega odnosa pri pisanju razprav, strokovnih člankov, predvsem pa strokovnih poročil in ocen, temveč v veliki meri tudi odnos urednika knjige Glazerjevega strokovnega opusa Viktorja Vrbnjaka, ki je kljub 125 strani obsegajočim opombam, »iz svojega primaknil samo tam«, kot sam pravi na 1054. strani, »kjer je čutil, da bi bilo to smiselno za boljše razumevanje besedil, nastalih v različnih obdobjih«. Posebno vrednost knjigi daje še imensko kazalo, ki obenem povezuje vsebino knjige, ki je sicer po posameznih poglavjih kronološko urejena.

Celotno delo je razdeljeno v devet vsebinskih sklopov. Prvi obsega Glazerjevo mladostno in potem tudi trajno zanimanje za slovensko poezijo. Z objavo Glazerjevega eseja »*Pismo o ribiču*« je nakazana usmeritev mladega Glazerja v književno zgodovino in kritiko tistih literarnih del, ki nimajo le zgodovinske, ampak tudi estetske vrednosti. V drugi skupini so Glazerjeve ocene in poročila del slovenske književnosti od realizma do literarnih smeri po drugi svetovni vojni. V tretjem delu so spisi o starejšem slovenskem slovstvu in iskanju predlog ter paralel pri slovenskih preroditeljih. V četrtem poglavju so zbrani spisi o ljudskem slovstvu ter etnološki spisi. V petem razdelku so zbrane ocene literarnih in kulturnozgodovinskih del (od Ivana Grafenauerja do Lina Legiša). V šestem poglavju so zbrani spisi s področja tiskarstva, časnikov in časopisov, bibliografij in knjigotrštva. V sedmi skupini so zbrani članki v zvezi s Študijsko knjižnico v Mariboru in Zgodovinskim društvom v Mariboru, to je tudi z glasilom društva *Časopisom za zgodovino in narodopisje*. Ti dve področji sta najtesneje povezani z Glazerjevim strokovnim in znanstvenim delom. Osmo skupina obsega Glazerjevo zanimanje, usmerjeno predvsem v kulturno zgodovino slovenske Štajerske. Tu najdemo njegova daljša ali krajša dela, ki sežejo od verskih iger v Rušah preko bralnih društev v Limbušu, Rušah in Mariboru do spomina na domačo obrt, predvsem kovaštvo. Z devetimi poglavjem zaključujejo izbor avtobiografski članki, ki vsebinsko posegajo v Glazerjevo rano mladost in tečejo preko študentskih v zrela, ustvarjalna leta.

Z izrednim čutom in posluhom založbe Obzorja iz Maribora in prizadevnim delom urednika Viktorja Vrbnjaka, danes najboljšega poznavalca kulturne in politične zgodovine severovzhodne Slovenije, je tako na enem mestu zbrano v sicer zajetni knjigi delo prav tako enkratnega poznavalca kulturne preteklosti slovenske Štajerske, ki je bil v svojem času obenem tudi soustvarjalec kulturne podobe tega območja v njegovem času. Ker njegovo zanimanje ni bilo posvečeno le območju Štajerske, ampak v veliki meri

osrednjim velikanom slovenske književnosti, so tudi njegovi spisi zanimivi in važni za celotno Slovenijo. Tako knjiga ne bo dobrodošla le tistim, ki jih zanima predvsem literarna zgodovina, temveč tudi slovenskim etnografom in slovenskim zgodovinarjem.

Vincenc Rajšp

Ignacij Voje, **Nemirni Balkan. Zgodovinski pregled od 6. do 18. stoletja**. Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1994. 295 strani.

Delo prof. Ignacija Vojeta je plod avtorjevega in založbinega prizadevanja, da dobi slovenski knjižni trg pregleden in strnjen, predvsem pa poljuden prikaz naše jugovzhodne sosesčine. Domači bralec je delo z obravnavano problematiko nedvomno potreboval že dlje časa, v zadnjih letih pa je njegova aktualnost toliko večja. Poznavanje zgodovinskega razvoja balkanskih dežel lahko, kot uvodoma navaja avtor, pripomore k boljšemu razumevanju mnogih sodobnih pojavov in pojasni vzroke sedanjih razmer. Z utemeljitvijo, da balkanski prostor naseljujejo predvsem južnoslovanski narodi, je le-tem namenjenega največ prostora, od zunanjih političnih dejanikov pa še dvema velikima imperijama, bizantinskemu in osmanskemu, ki sta obravnavani prostor najbolj zaznamovala. Avtor je stremel za čim popolnejšim političnim pregledom, ki naj ne bi bil obremenjen z obrobnimi dogajanji. Vanj vključuje tudi družbeni in gospodarski razvoj, kulturnega pa skuša zapolniti zlasti s slikovnim gradivom in njegovim spremnim tekstom.

Dvanajst stoletij balkanske zgodovine je v Nemirnem Balkanu razdeljenih na deset poglavij različnega obsega in vrsto podpoglavij ter manjših vsebinskih enot. V prvem poglavju se bralec kratko seznanj z vplivom lege Balkanskega polotoka na njegov zgodovinski razvoj, pri čemer je nakazan še sklop drugih manj pomembnih dejavnikov. Naslednja tri poglavja moremo šteti v organsko celoto, ki zajema čas od naselitve Slovanov do končne stopnje južnoslovanskih političnih tvorb in družbenega razvoja v poznem srednjem veku. Vsako od poglavij uvaja kratek pregled bizantinske zgodovine. Peto poglavje se nato razmeroma obširno ukvarja s propadom posameznih srednjeveških držav kot posledico turškega napredovanja, pri čemer avtor šele v naslednjem poglavju spregovori o nastanku in razvoju osmanske države. Njen vzpon od obmejnega emirata do bližnjevzhodno-sredozemskega imperija poveže s prikazom državne, upravne in vojaške ureditve ter z značilnostmi turškega fevdalizma. Odražanje slednjih v regionalnih razmerah obravnava sedmo poglavje na primeru Makedonije, Srbije, Bosne in Hercegovine ter Črne gore. Preostankom Hrvaške zunaj Osmanske države je namenjeno celotno osmo poglavje, v naslednjem pa avtor zajame dve stoletji strukturne krize v turškem imperiju. Precejšnje težo daje vojnemu dogajanju, vplivu krize na posamezne južnoslovanske dežele in slednjič migracijam, ki usodno zaznamujejo obravnavani prostor v pogledu novodobne narodne prebuje in oblikovanja modernih narodov. Habsburški absolutizem in odpor v hrvaških deželah zapolnjujeta zadnje, deseto poglavje, kratko tako po obsegu (nekaj več kot tri strani) kot po časovnem razponu, saj se pregled hrvaške in z njo habsburške zgodovine konča z zrinsko-frankopansko zaroto ali kakšno stoletje prej kot pri balkanskih deželah znotraj turškega imperija.

Delo prof. Vojeta zaznamujeta širok časovni razpon in številnost podatkov, strnjena v posrečeni kombinaciji obojega v ne preobsežni knjižni obliki. Poudariti velja berljivost, poljudnost in preglednost dela, ki jo olajšujeta registra osebnih (okoli 600) in krajevnih imen (nad 700). Prvič je dobil slovenski knjižni trg tudi delo s pregledom historiografske literature o celotnem Balkanskem polotoku. Razdeljena je na bibliografije, splošne preglede (nacionalne zgodovine, ki domačemu bralec žal niso vse dostopne) ter pregled študij in razprav o širših, pa tudi specifičnih vprašanjih. Zaključno poglavje o izbrani literaturi uvaja zahtevnejšega bralca na pot iskanja odgovorov na tista vprašanja, na katera Nemirni Balkan glede na uvodoma pojasnjeno naravo dela eksplicitno ne odgovarja.

Upošteva, da je pričujoči pregled balkanske zgodovine namenjen širokemu bralskemu krogu, se pa po vsebinski plati malo razlikuje od avtorjevih skript za študente (Oris zgodovine jugovzhodne Evrope, Srednji vek, Novi vek, 1992), kaže opozoriti na neizogiben manko, ki ga je v primerjavi s študenti zgodovine deležen nedoločljivo širok krog bralcev Nemirnega Balkana. Tudi ob predpostavki, da se tako eni kot drugi lotevajo obravnavane problematike z enakim predznanjem in dojemanjem zgodovine, kar naj bi v praksi ne veljalo, bo laični bralec prikrajšan za ustrezno razlago prenekaterega pojava, pojma ali širših razsežnosti določene dobe. Vežan zgolj na besedilo v knjigi utegne spregledati pomen določenih tokov ali dogodkov, predvsem pa bo pogršel sinhroni pregled balkanske zgodovine. Ta je sicer mestoma nakazan, a za nezgodovinarja morebiti premalo poudarjen. Študent prof. Vojeta je bil glede tega v neprijetni prednosti, saj profesorjeva predavanja niso obsegala zgolj v pričujoči knjigi zaobsežene snovi, temveč glede na predavateljevo presojo tudi ustrezno razlago pojmov, njihovo umeščenost v časovni in prostorski kontekst, nenazadnje njihovo aktualizacijo.

Za bralca, ki po stroki ni in ne namerava biti zgodovinar, potrebuje prebiranje Nemirnega Balkana na več mestih še dodaten zgodovinski ekskurz. Ker se poglavja delijo pretežno na nacionalne zgodovine (izjema je denimo Dubrovnik), manjka pa splošen zgodovinski pregled za celoten srednji vek, stopajo

pomembni politični dejavniki (Benetke, Normani, Franki ali papež) v dogajanje iz praznine. Četudi avtor v uvodu poudarja, da je hotel prikazati predvsem organski razvoj posameznega naroda in je pri tem upošteval vse tisto, kar je te narode povezovalo in razdvajalo, bralcu ni olajšal razumevanja s kratkim sinhronim uvodom v poglavja o srednjem veku. V bračevih očeh utegneta zamegliti pravilno predstavo organskega razvoja narodov tudi odsotnost etnogeneze ter razlage pojmovanja imen modernih nacij v konkretnem zgodovinskem kontekstu, je pa v knjigi denimo obširno predstavljena etnogeneza Albancev. V zvezi s povezovalnimi in ločevalnimi elementi pri posameznih narodih zahtevnejšemu bralcu gotovo manjka vsaj lapidaren pregled kulturnega razvoja. Tako je svetovnozgodovinski problem pokristjanjenja Slovanov in z njim v zvezi oblikovanje knjižnega jezika precej skrit znotraj političnega dogajanja. Podobno velja za deliteve Balkana na katoliški in pravoslavni del ali na primer za islamizacijo, ki je kot širši balkanski pojav osvetljena le parcialno. Nasprotno kot pri srednjem veku bo bračev vpogled v osmanski novi vek olajšal temeljit pregled struktur osmanske družbe, smiselno pa zaključile migracije z nakazanimi posledicami pri oblikovanju modernih nacij.

Boris Golec

Eva Holz, Razvoj cestnega omrežja na Slovenskem ob koncu 18. in v začetku 19. stoletja. Ljubljana, Znanstvenoraziskovalni center SAZU 1994. 157 strani. (Zbirka ZRC; 2)

Predelana doktorska disertacija Eve Holz o razvoju cestnega omrežja pri nas ob koncu 18. in v 19. stoletju obravnava zelo široko problematiko. Govori ne samo o razvoju cestnega omrežja, kot je to razvidno iz naslova, ampak še o vrsti spremljajočih problemov v zvezi z zgodovino cest kot so mitnice, problematika vzdrževanja in finansiranja cest, tehnika gradnje cest, zelo razvejana zakonodaja, težave na potovanjih v 18. in 19. stoletju in še marsičem. Obravnavana tematika doslej pri nas še ni bila sistematično obdelana, zlasti smo malo vedeli o razvoju cestnega omrežja na Kranjskem, obstaja pa nekaj študij za Štajersko in Koroško. Predvsem je velika vrednost dela Eve Holz v tem, da je njena raziskava nastala na osnovi študija arhivskega gradiva, ki je ohranjeno v Arhivu Slovenije in ga raziskovalci doslej niso uporabljali ali vsaj zelo malo. Omenjeno gradivo je zbrano v t.i. Gubernijskem arhivu in je zelo obsežno, saj ga je preko 20 tekočih metrov. Zato smo res lahko veseli, da se je nekdo lotil njegove obdelave in je tako tudi s pomočjo tega gradiva nastal sintetični prikaz problematike cestnega omrežja, ki bo lahko služil kot osnova za že dolgo pričakovani 3. zvezek Gospodarske in družbene zgodovine Slovencev, ki naj bi obravnaval promet na Slovenskem.

Poleg omenjenih arhivskih virov je avtorica pregledala še vrsto drugih virov kot npr. Bericht der Handels- und Gewerbekammer für das Kronland Krain zu Laibach an das hohe k. k. Ministerium für Handel, Gewerbe und öffentliche Bauten (za različna leta), razna poročila avstrijskega statističnega urada, deželno zakonodajo in obravnave kranjskega deželnega zbora ter pisanje tedanjega časopisja.

Zaradi nemščine, ki je jezik starejših virov, se je pri svojem delu srečevala s številnimi problemi, še posebej ob branju rokopisnega gradiva, saj je branje pisane gotice včasih veliko večji problem, kakor samo povzemanje vsebine. Poleg uvodnega poglavja, ki govori o virih in literaturi, ima delo še sedem krajših ali daljših poglavij.

V poglavju Ceste v 18. stoletju je avtorica prikazala najprej cestno omrežje v slovenskih deželah do nastanka Ilirskih provinc, pri čemer je opozorila na vrsto konkretnih problemov npr. tudi na vprašanje konkurenčnih cest (tuhinjska cesta in cesta čez Trojane), na vprašanje odkupa od cestne tlake, ki je tedaj že bil mogoč, na dejstvo, da so ob gradnji posameznih cestnih odsekov na določeno območje pripeljali večje število tujcev, ki so s svojo prisotnostjo imeli tudi večji ali manjši vpliv na okolico. Tako navaja, da je ob gradnji cestnega odseka med Vrhniko in Planino sem prišlo 400–500 delavcev (vojakov) in še okrog 100 zidarjev.

Zanimivi so podatki o številu prepeljanih tovornih voz, za leto 1787 je ohranjen podatek, da je šlo skozi Vrhniko letno 5700 tovornih voz proti Trstu, v nasprotni smeri pa še več. K temu je treba prišteti še okrog 12000 majhnih voz (z dvema konjema). Za ta čas so ohranjeni tudi podatki o številu gostiln. Beremo, da je od Podkorena do Ljubljane bilo 22 gostiln, od Ljubelja do Ljubljane pa 15. Čas Napoleonovih vojn je cestam napravil precej škode, tako da je ob nastanku Ilirskih provinc bilo veliko dela na eni strani s popravili, na drugi zaradi novih povezav, ker naj bi province bile prehodno ozemlje za francosko trgovino z Vzhodom (morska pot zaradi celinske zapore ni bila mogoča).

Zelo obsežno je poglavje o cestah v 19. stoletju, kjer so najprej podrobno obravnavane državne ceste, zlasti cesta Dunaj–Trst, ki je bila najbolj obremenjena in je pomenila hrbtnico cestnega omrežja na Slovenskem. V Razdrtem se je od nje odcepila državna cesta preko težko premagljivega hriba Rebernice proti Vipavski dolini in Gorici, nekoliko kasneje je bila zgrajena še cesta preko Hrušice, ki pa pri furmanih zaradi raznih vzrokov (teren brez vode, dolgo zadrževanje snega, preozko cestišče, samotna in za roparje primerna pot) ni bila priljubljena. V Postojni se je od ceste Dunaj–Trst odcepila državna

cesta proti Reki. V to kategorijo državnih (komercialnih) cest so spadale še podkoroška, ljubeljska, kokrška in predilska cesta ter erarska dravska (koroška), zagrebška komercialna in poštna cesta, karlovska glavna in poštna cesta ter zaloška cesta. Poštne ceste so se večinoma ujemale z državnimi, ni pa to bil predpis.

Obravnavi državnih sledijo prikazi o stanju neerarskih cest na Štajerskem, Kranjskem, Goriškem in Koroškem. To so bile stanovske ceste, kasneje deželne, okrajne in občinske ceste in občinske poti, ki so povezovala odročne kraje z večjimi naselji ali s cesto višje kategorije.

Z razvojem železniškega prometa se je pojavila vrsta novosti, predvsem je bilo treba uskladiti cestno in železniško omrežje. Avtorica je prav zato posvetila precej pozornosti tudi problematiki železniških dovoznih cest. Te ceste so bile nujne za razmah prometa po železnici in za razvoj industrije v posameznih območjih. Do državnih železnic je te ceste gradila država in jih tudi vzdrževala, ko pa so se pojavile nekatere železnice, ki so bile v privatnih rokah, je nastala vrsta problemov, država teh cest ni hotela prevzeti, občine niso kazale posebnega nagnenja do njih in šele 1872 je zadevo pričel reševati poseben zakon o gradnji in vzdrževanju železniških dovoznih cest, ki je veljal za vso Kranjsko.

Prav tako zelo obsežno je poglavje, ki govori o vprašanju mitnic in načinu plačevanja mitnine. Ta je bila namreč glavni vir vzdrževanja cest. Iz podatkov o plačevanju mitnine je mogoče dobiti tudi podatke o frekvenci prometa v določenem času in na določenem področju. Kot drugo možnost za vzdrževanje cest omenja avtorica njihov zakup in kot tretjo še cestno tlako.

Mitnice so v času svojega razvoja prešle skozi različna obdobja, okrog njih je bilo včasih veliko prepirrov med vladarjem, mesti in lokalnimi velikaši. Poleg državnih so se ob koncu 18. stoletja pri nas pojavile še privatne mitnice, poznali smo pa tudi t.i. stanovske mitnice (predvsem na Dolenjskem). Določanje mitnine za blago in živali se je spremenilo. Najprej je bilo treba plačevati mitnino od posameznega kosa blaga ali od posamezne živali, v začetku 19. stoletja pa so prešli na določanje mitnine po teži, kasneje pa celo po prevozeni razdalji. Sčasoma so mitnine postale ovira za trgovino in promet in zahteve po njihovi ukinitvi so bile vedno glasnejše. V razpravi je mogoče najti med drugim mnogo konkretnih podatkov o tem, za kakšne tovore so plačevali mitnino in kolikokrat so se mitnine plačevale na posameznih trgovskih poteh širom slovenskega ozemlja.

Naslednje poglavje, ki prinaša mnogo statističnih podatkov, govori o vzdrževanju in finansiranju cest ob koncu 18. in v 19. stoletju. Zanimiva je ugotovitev, da je cestna mreža na Slovenskem v tem času bila dobra in dokaj urejena in da tožbe o slabi povezanosti, ki so pogoste v nekaterih virih in literaturi, pravzaprav niso bile upravičene.

Posebno poglavje se ukvarja s tehniko gradnje cest. Glavni sovražnik cest je bilo vreme, ki je mnogokrat napravilo ogromno škode na že zgrajenih cestah. Druga nadloga so bili neprimerni in preobloženi vozovi, ki so imeli velikokrat preozka platišča in so na ta način rezali cesto. Državne ceste so bile trdnije grajene, zanje je bila predpisana širina, opremljene so bile z odtočnimi kanali, bankinami, cestnimi jarki itd. Velike težave so pomenili prestrmi vzponi in spusti in v teh primerih so težave reševali s priprego, kar pa seveda ni moglo biti dokončna rešitev. Poseben problem je bil odkup zemljišč; cene za odkupljeno zemljo po ugotovitvah avtorice niso bile v vseh deželah enake. Sprotno vzdrževanje cest je bilo neobhodno potrebno in vloga cestarjev je tedaj bila še kako pomembna. Cestarji so bili državni in deželni uslužbenci, živeli so v posebnih hišici, ki je bila last cestne direkcije. Morali so nositi posebno uniformo. Posebej so predstavljene še dolžnosti cestnega komisarja in cestnega mojstra.

Država 18. stoletja je nedvomno kazala veliko smisla za ureditev cestne zakonodaje, ki se je v 19. stoletju še bolj izpopolnila. Zato ni slučaj, da je posebno poglavje v knjigi namenjeno prav vprašanjem cestne zakonodaje. Naglašena je glavna razlika med državnimi in deželnimi cestami, prve so sodile v kompetenco državnega sveta, druge pa so spadale pod upravo dežele, okraja, občine, posestva. V ta namen so bili ustanovljeni posebni cestni odbori. Poleg cestne zakonodaje, ki je urejala predvsem gradnjo in vzdrževanje cest, so bili pomembni še policijski redi, ki so urejali življenje in gibanje po cestah, obnašanje in obveznosti uporabnikov cest.

Delo zaključuje poglavje o težavah na potovanjih v 18. in 19. stoletju, ki jih ni bilo malo. Izvemo marsikaj o tem, kdo je sploh smel potovati, kako je bilo s potnimi listinami in kako je bilo urejeno gibanje po deželi oz. državi, kakšne so bile cene potovanja s pošno kočijo za odrasle in otroke, kako je bilo s količino prtljage, krošnjarskimi potnimi listinami ipd. Marsikaj izvemo o nevarnostih na cestah, ki so prežale na vsakem koraku, saj so potnike ogrožali na eni strani številni berači, na drugi pa pravi roparji in rokovnjači. Najbolj ogrožena je bila glavna cesta med Ljubljano in Trstom, najpogostejši napadi pa okrog Postojne. Čeprav so bile kazni za cestne roparje še posebej hude, na posamezne roparje so bile včasih razpisane celo denarne nagrade, pa o kakšni posebni varnosti potovanj v tem času ni mogoče govoriti.

Nekoliko obširnejši povzetek v nemščini, ki je dodan ob koncu knjige, bo vsekakor zanimiva informacija o zgodovini naših cest za tujega bralca.

Zaključim naj z ugotovitvijo, da knjiga Eve Holz pomeni nov in dragocen doprinos k slovenski gospodarski zgodovini, saj obravnava čas, ko je gospodarski napredek v večjem obsegu zajel tudi naše dežele in prav cestni promet je pri tem napredku (še zlasti do zgraditve železnice) odigral pomembno vlogo.

Josef Ressel, **Načrt ponovne pogozditve občinskih zemljišč v Istri**. Trieste/Trst 1993. 230 strani.

Slovenski gozdarji so nekaj posebnega. Na eni strani se jih ne tako majhen del vpleta v politiko, zlasti glede lastninjenja gozdov (skrb zanje je pri tem seveda postranska zadeva), na drugi strani pa skrbe za izdajanje knjižne serije *Viri za zgodovino gozda in gozdarstva na Slovenskem*, ki jasno kaže, da je politizacija stroki tuja, da morajo pred očmi vedno imeti predvsem gozdove.

Jožef Ressel (kaj vse je povezano z njegovim imenom, celo konjske dirke v Šentjerneju) je osebnost, ki jo je naše zgodovinske premalo »ponašilo«. Čehi na primer pri Gallusu nimajo takih zadreg. Bil je Čeh, pisal je nemško, tu pa je služil kruh, tu je dirjal s svojim konjem, tu so ga napadli celo roparji-Uskoki, tu je tuhtal svoje izboljšave in tu našel tudi svoj večni mir. Z nemalo patetike bi rekli: »Za nas je delal in umrl.« Ob 200-letnici njegovi rojstva (29. 6. 1793) so Zveza društev inženirjev in tehnikov gozdarstva in lesarstva Slovenije, Österreichischer Forstverein, Hrvatsko šumarsko društvo in Avtonomna dežela Furlanija-Juljska krajina, Direkcija za gozdove in parke izdelali njegov epohalen načrt ponovne pogozditve občinskih zemljišč v Istri. Žal niso imeli pri rokah čistopisa, ta je bil 1893 izposojen in doslej ne vrnjen na pravo mesto, ampak koncept. Nastal je leta 1842, uradna vloga pa je bila naslednje leto vložena pri tržaškem guberniju. Poleg načrta oziroma njegovega koncepta sta v pismu objavljeni tudi pismi grofu Stadionu, guvernerju gubernija in baronu Grimschitzu, okrožnem glavarju. Transkripcija in prevod sta delo Draga Trpina, knjigo pa je uredil Boštjan Anko. Objava obsega fotokopije originalnega besedila, prepis in prevode v slovenski, češki, hrvaški in italijanski jezik, kar knjigi omogoča široko uporabnost.

Za zgodovinarja objava tega dragocenega vira ne pomeni le prispevka k boljšemu poznavanju zgodovine gozdarstva in Jožefa Resslerja, ampak se iz njega lahko pouči še o marsičem drugem. V njem poleg samega načrta, ki vsebuje tako strogo gozdarske kot tudi upravne in finančne aspekte, preberemo tudi trditve, da je tedaj živeča generacija gozdoval in les za gradnje ladij še posedovala, pa ga ob pisanju načrta ni bilo več, da imajo zato poglavitne »zasluge« Francozi in Angleži, da je bil istrski hrastov les take kvalitete, da je »vsako drugo hrastovino, od koderkoli že je« daleč prekašal, njegova prednost je bila celo značilna ukrivljenost. Resslerov pristop k vprašanju je bil kompleksen, saj je upošteval tako pedologijo kot klimatologijo, tako gozdarstvo samo na sebi kot tudi državo, ki bi lahko iz njega pridobila precejšnja sredstva. Da pa tudi on ni bil popoln, pa lahko razberemo iz prepričanja, da železne ladje v trgovski in poštni mornarici nimajo prihodnosti. Ressel sam je poudaril, da je predlagano sajenje hrasta in macesna kot ladijskega lesa novost v takratni strokovni literaturi. Boštjan Anko trdi, da njegovemu načrtu po strokovni plati ni kaj dodati. Zanimivo je, da ga naši gozdarji pri pogozdovanju Krasa ne kopirajo, saj zelo uspešno kot predkulturo nasajajo bor.

Ob izidu Resslerovega načrta ponovne pogozditve občinskih zemljišč v Istri si ne moremo kaj, da bi slovenskim gozdarjem zaželeli, da najdejo originalen načrt, hkrati pa pridejo tudi do nekaj desetletij mlajšega Hufnaglovega, kajti tudi ta nas visoko uvršča v zgodovini evropskega gozdarstva.

Stane Granda

Karol Rustja, **Dolenjske proge**. Ljubljana: Slovenske železnice, 1994. 180 strani. (Tiri in čas; 6)

Če so še pred nekaj desetletji merili stopnjo razvoja neke države ali njenega področja z dolžino njenih železniških prog, je jasno, da njihova zgodovina presega ožji predmet obravnave.

Slovenske železnice oziroma njihov Železniški muzej izdajajo kot nekakšno prilogo revije *Nove proge* dragoceno knjižno serijo *Tiri in čas*. Kot njena 6. knjiga je izšlo delo Karola Rustje, *Dolenjske proge*. Njen izid je sovpadal s proslavami ob 100-letnici proge Ljubljana–Novo mesto.

Karol Rustja, po izobrazbi tehnik, presega po svojem pojmovanju želenic številne sorodne avtorje, ki v njih gledajo le tehnično »čudo«. Njegovo pojmovanje želenic je kompleksno, saj sega od tehnike in ljudi, ki z njo upravljajo, do gospodarske dejavnosti, kar železnica v bistvu tudi je. Avtor obravnava naslednje proge: kočevsko, Ljubljana–Novo mesto, Novo mesto–Straža, Trebnje–Sevnica, Belokranjsko progo, Bubenjanci–Karlovac. Posebno poglavje je posvetil tudi ozkotirnim.

Prvo, kar se bralcu globoko vtisne v spomin, so desetletja prizadevanj za izgradnjo. Spori okoli tras, politični in vojaški momenti, ki so pogosto preglasili gospodarske, so začetek del vedno strahotno zavlekli, nekatere dobre ideje pa celo onemogočili. Bralec se prav zaradi njih še danes težko odloči, ali so bile resnično izbrane najboljše variante. Vzemimo le primer proge Ljubljana–Novo mesto. Ali ni bil predlog, po katerem bi tekla proga preko Žužemberka in se v Novem mestu približala njegovemu današnjemu južnemu predmestju, boljši od zmagovitega po dolini Temenice? Težko je biti razsodnik, težko pa je spreledati tudi posledice neizgradnje proge po dolini Krke v obliki propada železarstva na Dvoru in slabo razvite lesne industrije, hiranja Dolenjskih Toplic. Ali so bili politični momenti, ki jih navaja pisatelj Janez Trdina v znanem pismu Bleiweisu, pomembnejši od posledic, ki jih je povzročil propad industrije v gornji dolini reke Krke? Te so se takrat izrazile v pospešenem izseljevanju, še danes pa v relativni zaostalosti tamkajšnjih krajev. Ali ne bi bilo bolj pametno prisluhiniti gospodarskim konceptom kneza

Auersperga, ki so segali od gozdarstva, lesne industrije, premogovništva, metalurgije, zdraviliškega in lovskega turizma, kot pa stati lačen in bos na protinemskih stališčih?

Bralec je zaprepaščen nad dolgoletnimi pripravami in prepiranji in presenečen nad hitrostjo gradnje. Prva lopata za kočevsko progo je bila zasajena 22. maja 1892, prvi vlak je peljal 24. julija 1893. 29. septembra 1892 so začeli graditi progo Novo mesto–Grosuplje, 7. aprila 1894 je v Novo mesto že pripeljal komisijski vlak. Pa je samo predor sv. Ana dolg 451,9 m. 18. aprila 1912 so začeli graditi belokranjsko progo, 26. maja 1914 je že bila svečana otvoritev. Poleg njene dolžine 49,158 km nas impresionira še 1975 m dolg predor, 225 m dolgi viadukt Otovec, 86 m dolgi most Krupa, 186 m dolgi most preko Krke – pred njim je še krajši predor. Kje je današnja tehnika in organizacija dela? V zadrego nas spravljajo tudi podatki, ki so v nasprotju s poznavanjem tamkajšnje preteklosti. Vedno beremo, da ni bilo možnosti zaslužka, o izseljevanju, železnica pa ni mogla dobiti zadostnega števila preprostih delavcev, zato so jih pripeljali iz daljne Like, mariborske in drugih kaznilnic. Kakšna je bila dejansko želja tamkajšnjih ljudi po zaslužku?

Zgodovina dolenjske železnice je zgodovina dolenjske revščine. To najbolj ilustrativno kažejo podatki oziroma razmerja med pripeljanim in odpeljanim blagom. Slednjega je bilo običajno 4-krat več, bilo je nizko tarifno: les, oglje, premog ... Železnica je te kraje povežala s svetom, jim prinesla napredek – nekatere vasi so prav po zaslugi železnice dobile celo vodovod, hkrati pa jih je do obisti razgalila. To zgovorno kaže tudi donosnost družbe – lastnice prog. Kot vse kaže, so se njeni prebivalci tega zavedali in se temu primerno tudi obnašali. Novomeški prošt Sebastijan Elbert, doma je bil z Bavarske, ima velike zasluge za lepši izgled Novega mesta in izgradnjo belokranjske proge. Novomeščani vedo še danes o njem povedati le šale na račun njegove izgovorjave slovenščine. Tipično ravnanje za ljudi, ki na povračilo za dobro delo reagirajo s slabim in hudobijo.

Knjiga Karola Rustje *Dolenjske proge* ima tudi zelo konkretne podatke o gospodarski politiki Beograda do Slovencev. Njene spomenike, kot je impozanten nadvoj za cesto proti Boštajnu, naj si zlasti ogledajo tisti, ki neprestano preštevajo darove in prednosti nekdanje skupne države. Dolej smo vedeli predvsem za kolodvor v Pragerskem, ki je bil odmontriran za Beograd, Rustja nam pokaže, kako je nekdanja prestolnica s slovenskim premoženjem bila širokogrudna pri darilih Albaniji. Počasi se bo tudi pri obravnavi takih vprašanj treba otresti strahu in reči bobu bob.

Karol Rustja je poleg poznavanja tehničnih in gospodarskih vprašanj v svojem delu pokazal tudi velik posluš za našo ostalo preteklost. Njegovo temeljitost dovolj zgovorno ilustrira podatek, da je ugotovil celo številki lokomotiv, ki sta vozili po končani II. svetovni vojni tisoče in tisoče v smrt v kočevskih breznic. Čeprav mu določeni obseg ni dopustil, da bi se razmahnil, kot se je želel, je vendar ustvaril odlično delo, ki ga odlikuje tudi velika berljivost, kar pri tovrstnih delih včasih nekoliko pogrešamo.

Stane Granda

Sto let Dolenjske proge. Razstava Zgodovinskega arhiva Ljubljana – Enote za Dolenjsko in Belo krajino, Novo mesto. Novo mesto : Zgodovinski arhiv, 1994. 70 strani.

Številčno skromen kolektiv Zgodovinskega arhiva Ljubljana, Enote za Dolenjsko in Belo krajino v Novem mestu, ki ga vodi Zorka Skrabl, se že leta in leta bori z nevzdržnimi prostorskimi razmerami. Slednje velja tako za delovne prostore kot skladišča, ki so raztresena po širši okolici in zelo onemogočajo normalno delo, da o potrebnem varstvu in vzdrževanju nitj ne govorimo. Če bi dejansko razmere opisali, ne bi verjetno skoraj nihče verjel, da je kaj takega v »kulturni« Sloveniji mogoče. Prav zaradi tega se zdi, kot da so hoteli delavci arhiva z razstavo in katalogom ponovno opozoriti, da še vedno obstajajo in da bi bili v dolenjski metropoli veliko bolj prisotni, če bi jim ta omogočila normalne razmere. Katalog je dvodelen. Prvega je napisal Karol Rustja. Gre za nekakšen povzetek njegovih dosedanjih dognanj, ki smo jih že obširneje predstavili v poročilu o njegovi monografiji. Kataloški del predstavlja seznam razstavljenih arhivskih dokumentov. Ti so bili zbrani in razstavljeni pod naslednjimi vidiki: gradnja, otvoritev, od hlaponov do motornih vlakov, postaje in postajališča, Dolenjske proge v vojnih vihrar, proti Beli krajini. Skupno je predstavljenih 100 dokumentov, ki skušajo to veliko gospodarsko pridobitev Dolenjske pred 100 leti predstaviti kot tehnični, gospodarski in socialni pojav. Glede prvega je arhivu precej pomagal Karol Rustja, v ostalem pa se je prireditelj razstave in izdajatelj kataloga oprl na lastno bogastvo. Prevladujejo uradni dokumenti. Upajmo, da so se ob tej priliki zganile družine številnih dolenjskih železniških upokojencev, ki morajo imeti doma še marsikatero zanimivost in dragocenost. Železničarji so namreč v Novem mestu bili ne le dokaj številni, ampak kar nekakšna samostojna socialna kategorija, ki je s svojo stanovanjsko kolonijo vplivala celo na zunanjo podobo mesta. Še pred nekaj desetletji ni bilo nič posebnega, če je celo katera mlajša ženska vzela za moža železničarja, saj je to pomenilo urejeno stanovanjsko vprašanje in razmeroma dobro pokojnino ali na kratko, za starost je bila preskrbljena. Uniforme in urejeno poslovanje železniške uprave so bile za marsikaterega Dolenjca veliki mladostni sen.

Stoletnica Dolenjske proge je prinesla naši zgodovinski publicistiki dragoceni knjižni noviteti. Naj zgolj zaradi dokumentiranja opozorimo na dejstvo, da odgovorni dejavniki niso bili pripravljeni finančno

podpreti predlaganega simpozija, kjer bi zgodovinarji, naravovarstveniki, geografi, ekonomisti in drugi spregovorili o tem tudi širše. Razstava je ta vprašanja seveda lahko samo delno nakazala.

Uvod v katalog je napisal ravnatelj Zgodovinskega arhiva Ljubljana Janez Kopač. Zaradi prizadetosti ob razmerah, v katerih delajo njegovi sodelavci, ga velja pazljivo prebrati. Ker imamo v tem primeru opraviti s svojevrstno dolensko malomarnostjo v odnosu do naše kulturne dediščine, si za konec dovolj jemo nekoliko nenavaden predlog. Sodelavci Enote za Dolenjsko in Belo krajino naj pripravijo zgodovinsko razstavo o odnosu njihovega področja do arhivov. Pri tem naj ne pozabijo navesti tudi imen »zaslužnih« za uničevanje in slabo varstvo arhivov. Mogoče pa bo pogled v zrcalu lastne malomarnosti le koga premamil ali pa vsaj pomagal ustvariti ustrežno javno mnenje, ki bo Enoti za Dolenjsko in Belo krajino Zgodovinskega arhiva Ljubljana v pomoč.

Stane Granda

Vladimir Sunčič, **Komisije za agrarne operacije 1885–1945**, 1. del A–K. Ljubljana, 1991, str. 1–492; 2. del L–So. Ljubljana, 1992, str. 493–912; 3. del Sp–Ž. Ljubljana, 1994, str. 913–1440

Arhiv Republike Slovenije je izdal v okviru svojih publikacij v seriji *Arhivi državnih in samoupravnih organov in oblastev* (zvezek 5/1,2,3) inventarni popis arhivskega gradiva Komisije za agrarne operacije v Ljubljani. Ti trije deli tvorijo za navedeno arhivsko gradivo zaključeno celoto; popisano arhivsko gradivo pa se nanaša na slovensko ozemlje, ki je bilo v sestavu nekdanje Dravske banovine.

V 1. delu inventarnega popisa je Vladimir Sunčič na 14 straneh podal kratek historiat o nastanku komisij za agrarne operacije, njihove pristojnosti in organiziranost, način dela agrarnih oblastev in ureditev fonda Komisije za agrarne operacije 1885–1945. Ta seznanja uporabnika z najnужnejšimi podatki o 265 arhivskih škatel obsegajočem arhivskem fondu in o načinu uporabe inventarnega popisa. Naslednjemu devet strani dolgemu poglavju je odmeril seznam sodnih okrajev z agrarnimi operacijami. Tretji del je namenjen popisu arhivskega gradiva, urejenega po dosjejih agrarnih operacij, razvrščenih po krajih od črke A–K (dosjeji 1–975).

Drugi del inventarnega popisa je bil natisnjen leta 1992 in vsebuje seznam sodnih okrajev z agrarnimi operacijami ter popis arhivskega gradiva agrarnih operacij od črke L–Sp (dosjeji 796–1494).

Tretji del inventarnega popisa je izšel koncem leta 1994. Ta del vsebuje seznam sodnih okrajev z agrarnimi operacijami, popis arhivskega gradiva agrarnih operacij od črke Sp–Ž (dosjeji 1495–2109), dosjeje gradiva, ki ne sodijo v prej navedeni abecedni okvir agrarnih operacij (dosjeji 2110–2121), dosjeje arhivskega gradiva pod oznako »Splošno«, nastalo z uradnim poslovanjem Komisije za agrarne operacije v letih 1891–1945 (dosjeji 2122–2245 in 2489–2499), gradivo komisij za agrarne operacije, ki je bilo najdeno v skladiščih Arhiva ob inventuri 1993 (dosjeji 2246–2488). Na koncu sledijo še: abecedno kazalo krajev s številko agrarne operacije, kazalo katastrskih občin s številko agrarne operacije, popravek in zahvala avtorja predstavnika Arhiva Republike Slovenije in sodelavcem za pomoč pri pripravi objave navedenega inventarnega popisa.

Uradi Deželnih komisij za agrarne operacije v nekdanji Avstro-Ogrski so bili ustanovljeni na osnovi Zakona o razdelbi skupnih zemljišč in uredbi skupnih pravic do uživanja in oskrbovanja z dne 7. 6. 1883, objavljenega v Državnem zakoniku (št. 94). Na njegovi osnovi so bili v posameznih deželah sprejeti ustrezni deželni zakoni: za Koroško 5. 7. 1885, za Kranjsko 26. 10. 1887, za Štajersko 7. 9. 1909. Za Prekmurje je veljal madžarski zakon iz leta 1898. Za Primorje posebnega zakona o agrarnih operacijah ni bilo. Na Kranjskem je bil deželni zakon objavljen šele 13. 2. 1888 in se je imenoval Zakon o razdelbi skupnih zemljišč in uredbi dotičnih skupnih pravic do njih uživanja in oskrbovanja. Zakon je v slovensčino prevedel Franc Levec. Na podlagi tega zakona je bila ustanovljena Deželna komisija za agrarne operacije v Ljubljani ter Krajni (krajevni) komisariji za agrarne operacije v Ljubljani, Novem mestu in Postojni. Slovenska Štajerska je spadala pod Deželno komisijo v Gradcu, v Mariboru pa je deloval Krajni komisar. Z nastankom Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev leta 1918 je bila za območje Slovenije ustanovljena Višja komisija za agrarne operacije v Ljubljani. Ukinjena sta bila Krajna komisarija v Novem mestu in Postojni, celotno slovensko ozemlje je bilo razdeljeno na Krajna komisarija v Ljubljani in v Mariboru; prvi je pokrival območje Gorenjske, Notranjske in del Dolenjske, drugi pa območje južne Štajerske, dela Koroške, Prekmurje in območje sodnih okrajev Črnomelj, Kočevje, Metlika, Novo mesto, Ribnica in Velike Lašče. Sedež Krajnega komisarja v Mariboru so preselili v Ljubljano, od leta 1921 dalje pa se tudi preimenujeta v Krajni komisar za agrarne operacije I in Krajni komisar za agrarne operacije II, Višja komisija pa se je spet preimenovala v Deželno komisijo za agrarne operacije v Ljubljani, le-ta pa se je leta 1928 preimenovala v Komisijo za agrarne operacije v Ljubljani. Komisija je bila vseskozi samostojen upravni organ in je od leta 1929 delovala kot samostojen upravni organ v okviru III. kmetijskega oddelka Banske uprave Dravske banovine. Po osvoboditvi leta 1945 ni bila ukinjena in je nadaljevala delo z omejenim delokrogom v skladu z določili Zakona o agrarni reformi in kolonizaciji. S sprejetjem Zakona o agrarnih skupnostih leta 1947 je bila Komisija za agrarne operacije v Ljubljani ukinjena, zemljišča agrarnih skupnosti pa so bila razglašena za občo ljudsko imovino, s katero so upravljali krajevni ljudski odbori.

Arhivsko gradivo Komisije za agrarne operacije vsebuje osnovne podatke o gospodarjenju in upravljanju z zemljišči, ki so bila v lasti vaških skupnosti, sosesk, skupin posameznikov in raznih korporacij. V literaturi tako zemljo pogosto omenjajo kot srenjsko zemljišče, srenje ali gmajne. Ta skupna vaška zemljišča so v pretežni meri sestavljale pašniške površine in planine, v manjši meri pa tudi travniške in gozdne površine. V spisih komisije je dokumentirana nekdanja pravna ureditev in način upravljanja s temi zemljišči. Vaške skupnosti so imele taka zemljišča v okviru naselja in v njegovi neposredni okolici ter na nekoliko oddaljenih gmajnah; skupne planine so bile v območjih bližnjih hribov in v oddaljenih območjih alpskega sredogorja. Planine so bile deloma last agrarnih skupnosti, deloma pa so jih uživali v obliki servitutov. Skupna vaška zemljišča so se v solastništvu izkoriščala za pašo živine od zgodnje pomladi do pozne jeseni, planine pa so upravljali in izkoriščali v skladu s pravili posameznih agrarnih skupnosti za planinsko pašo v poletnih mesecih.

Inštitut skupnih vaških zemljišč se je pri nas ohranil iz zgodnjega srednjega veka. V drugi polovici 19. stol., zlasti še po zemljiški odvezi, je prihajalo do pogostih zahtev po spremembi obstoječega stanja pri upravljanju skupne vaške zemlje. Zaradi tega je prišlo do ustanovitve Komisije za agrarne operacije, ki je urejala vsa vprašanja v zvezi z upravljanjem, gospodarjenjem in razdeljevanjem skupnih vaških zemljišč ter urejanjem vprašanj naravnih skupnosti, melioracij, upravljanjem planin in komasacije:

Arhivsko gradivo agrarnih operacij zadeva kompleksna vprašanja: glavno delitev zemljišč, n drobno delitev zemljišč, ureditev skupnih pravic do upravljanja, ureditev pravic paše, ureditev melioracij, komasacij in lova. Glavna razdelitev se je nanašala na razdelitev med bivšimi gosposkami na eni strani ter občinami, deli občin ter agrarnimi skupnostmi na drugi strani. N drobna delitev je zadevala razdelitev skupnih zemljišč med kmete, člane agrarne skupnosti in soupravičence spolovinskih zemljišč. Z ozirom na različno vsebino so v registraturi Komisije za agrarne operacije, ki je bila pristojna za vodenje spisov arhiva, gradivo posameznih operacij vlagali v posebne dosjeje in jih signalizirali z vrsto operacije ter jih oštevilčili. Za signature dosjejev so uporabili kratice črk: RU, NU, NDZ, PL, MEL, ZL in L. Dosjeje z navedenimi signaturami so še opremili s tekočimi številkami in sicer za vsako vrsto operacije posebej. Spisi posameznega dosjeja so bili urejeni po določenem redu, kar je zelo dobro razvidno iz objavljenega inventarnega popisa.

Na osnovi objavljenega inventarnega popisa je ugotoviti, da je bilo izvedeno 2163 postopkov agrarnih operacij. Od tega jih je opravljeno za območje nekdanje Kranjske 1799, le 364 pa se jih nanaša na območje Štajerske, Koroške in Prekmurja. Številčna primerjava nam opravičeno vzbuja sum, da je bilo gradivo za te predele slovenskega ozemlja ali uničeno ali pa se nahaja pri neugotovljenem hranitelju v inozemstvu.

Arhivsko gradivo za območje Notranjske (sodni okraji Postojna, Ilirska Bistrica, Senožeče in Vipava), ki je bilo po 1. svetovni vojni leta 1929 izročeno Kraljevini Italiji in je bilo po 2. svetovni vojni vrnjeno Sloveniji, je nujno treba zajeti v inventarni popis in ga objaviti kot 4. del te publikacije. Nadalje bi bilo treba k tem publikacijam dodati še zemljevid o razširjenosti agrarnih operacij na Slovenskem.

Pri objavi inventarnega popisa Komisije za agrarne operacije je prišlo do nekaterih vsebinskih in tiskovnih napak. Avtor Vladimir Sunčič je dve vsebinski že popravil v popravku na koncu 3. dela. Pri pregledu vseh treh delov sem ugotovil še naslednje pomanjkljivosti: na strani 6 (1. del inventarja) ni pravičen podatek, da je na Štajerskem deloval le Krajni komisar v Gradcu, saj je bil od leta 1909 tudi Krajni komisar v Mariboru; v 1. delu manjkajo kratice RU, NU, NDZ, PL, MEL, ZL in L s pomensko razlago; v kazalu krajev agrarnih operacij (3. del) manjkajo pri imenih krajev številke za dosjeje od števil 2300–2488; Deželna komisija za agrarne operacije je bila ustanovljena na osnovi deželnega zakona iz leta 1888 in je zaradi tega vprašljiva letnica 1885, ki je natisnjena na ovojnici; pojem meliorizacija je nadomestiti s pojmom melioracija.

Objavljeni inventarni popis arhivskega gradiva Komisije za agrarne operacije v Ljubljani nam posreduje pričevanja o dogajanjih na slovenskem podeželju v obdobju 1888–1945 in je zato najpomembnejši zgodovinski vir za proučevanje slovenskega agrarnega gospodarstva in strukture naših vaških naselij, ki so s socializacijo po letu 1945 povsem spremenila svoj značaj in podobo. Sočasnost objave tega inventarnega popisa in boja za denacionalizacijo zemljišč nekdanjih agrarnih skupnosti je uporabnost rezultatov Sunčičevega dela še bolj aktualizirala. Vladimírju Sunčiču gre velika zahvala za njegovo vztrajnost pri zbiranju množice dragocenih podatkov, ki jih je zahtevala objava te obsežne publikacije.

Peter Ribnikar

Andrej Vovko, *Mal položi dar ... domu na altar. Portret slovenske narodnoobrambne šolske organizacije Družbe sv. Cirila in Metoda 1885–1918*. Ljubljana : Slovenska matica, 1994. 237 strani. (Razprave in eseji, 39)

Čas, ki ga obravnava Andrej Vovko v knjigi, je čas zadnjih desetletij pred prvo svetovno vojno, ki je bil za Slovence pester na vseh področjih njihovega življenja in delovanja. Kljub relativni gospodarski »zlato dobi« v Avstriji, je slovenski prostor zajel val množičnega izseljevanja, politično življenje se je strankarsko diferenciralo in razdelilo Slovence na več taborov, narodnostno vprašanje je postajalo vedno

bolj pereče, zlasti v etnično obmejnih predelih, kjer so bili raznarodovalni pritiski najbolj izraziti. Tudi gospodarski in politični pritiski privilegiranih narodov monarhije so postajali vedno močnejši. Zato je bilo poudarjanje slovenstva vedno bolj pogosto, zahteve po večji avtonomiji vedno glasnejše in ne začudi nas dejstvo, da se v tem času ponovno obudi zahteva po slovenskem »vseučilišču« v Ljubljani, ki jo je župan Ivan Hribar videl kot »moderno mesto, dostojno, da je središče dežele in naroda.« In v tem času je delovala tudi zasebna šolska narodnoobrambna organizacija Družba sv. Cirila in Metoda (v nadaljevanju Družba; uveljavljani kratiki sta sicer bili CMD oz. DCM), ki jo avtor spremlja od njene ustanovitve leta 1885 do konca prve svetovne vojne, s posebnim poudarkom na prelomnici v delovanju Družbe leta 1907, ko je spremenila usmeritev od pretežno slogaške nadstrankarske v povsem odkrito liberalno organizacijo, »z jasno primesjo narodnega radikalizma« (str. 11).

Družba je delovala na dveh področjih. Prvič, na tim. »podarjevalnem«, ko je finančno podpirala razne šolske zavode (razen tega, da je ustanavljala tudi lastne otroške vrtce in osnovne šole), slovenske učitelje in dijakke, podarjala šolske knjige in učila, in drugič, na tim. »zbiralnem« področju, v duhu gesla, ki ga je avtor vzel za glavni naslov knjige: »Mal položi dar ... domu na altar!« To geslo najdemo tudi na škatlicah vžgalic, npr. ljubljanskega trgovca Ivana Perdana iz Ljubljane. Denar so zbirali tudi s pomočjo nabiralnikov, z izdajanjem razglednic in lastnih publikacij.

Zaviranje ustanavljanja javnih osnovnih šol s slovenskim učnim jezikom je bilo največje na Tržaškem, v Istri, na Štajerskem in Koroškem in ta pritisk je bil eden od vzrokov za njen nastanek. Leta 1880 so na Dunaju ustanovili nemško zasebno šolsko organizacijo Deutscher Schulverein, ki je skrbela za »krepitev« nemstva na jezikovnih mejah in v predelih z mešanim prebivalstvom (v mislih so imeli Češko, Moravsko, Tirolsko in Kranjsko). Na slovenskem ozemlju je ustanovila prvi dve šoli že dve leti kasneje, tj. 1882, in sicer v Pekrah in Sevnici. Prvi so na nemški Schulverein reagirali Čehi, ki so že konec 1880 ustanovili narodnoobrambno društvo Ustredni Maticе školska. V tem letu nemški prodor proti jugu ni bil nezapažen (Josip Jurčič se je zavedal, da je namen Schulvereina: ponemčenje slovenske mladine), vendar je do formalnega nastanka Družbe prišlo šele leta 1885. Kot povod za njeno ustanovitev so izrabili proslavljanje 1000-letnice smrti sv. Metoda, »ki so jo zlasti slovanski narodi habsburške monarhije svečano obhajali ob veliki nervozi nemških krogov« (str. 35) Družbino delo je teklo s pomočjo podružnic na terenu in v obravnavanem času jih je Družba ustanovila 336.

Ko avtor tehta uspehe in neuspehe Družbe sv. Cirila in Metoda v obdobju 1885–1918, izpostavi njeno delo v Trstu, kjer so njeni vrtci in šole imeli nemalo zaslug za ustavitev italianizacije slovenskih priseljencev v tem mestu tik pred izbruhom prve svetovne vojne. Določene uspehe je doživela tudi na Goriškem (tudi v Gorici), in v obrobni, narodnostno ogroženih, delih Kranjske in Štajerske, manj uspešna pa je bila na Koroškem. Kot popoln neuspeh Andrej Vovko opredeljuje njeno zanemarjanje slovenske Istre, kjer je prepustila iniciativo Družbi sv. Cirila i Metoda za Istru, ker je vse svoje sile namenila Trstu. Po nekaterih mnenjih je to zanemarjanje slovenske Istre vplivalo celo na slovensko-hrvaško razmejitve po letu 1945 (str. 31).

Knjiga Andreja Vovka je del disertacije, ki jo je zagovarjal leta 1992 na Oddelku za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani. V knjigi so izpuščene vse razčlenjene tabele o odborih, članstvu in prispevkih podružnic, ki so bile priložene disertaciji. Res je, da je bila večina tabel že objavljena po številnih strokovnih in znanstvenih revijah, zbornikih ipd., saj je raziskovanje te teme avtorja »težila« od leta 1977 dalje in je že med raziskovanjem izkoristil delne rezultate za njihovo sprotno objavlanje, in res je tudi, da je njihova hramba v tipkopisni obliki dostopna v nekaterih ustanovah v Ljubljani, toda njihova »odsotnost« v knjigi sami je zaznavna in pomeni določeno »viroslavno« praznino. To je hkrati možnost za njihovo objavo, npr. z izbranimi arhivskimi viri o delovanju Družbe, v eni od edicij Arhivskega društva Slovenije. Avtorjevo delo temelji na objavljenem (tiskanem) gradivu (Vestniki oziroma od leta 1904 dalje Koledarji/Vestniki Družbe sv. Cirila in Metoda), časopisnem gradivu in od arhivskih virov – v glavnem – le na Družbenih zapisnikih 1886–1906, 1907–1914, ki jih hrani Arhiv R Slovenije. Avtor je pri disertaciji in knjižni objavi sledil svojem konceptu, da poda poglobljen monografski prikaz delovanja Družbe od njene ustanovitve do konca prve svetovne vojne in posebej njenega finančnega poslovanja ter zgoščen prikaz delovanja podružnic, zavedal pa se je, da tema s tem ni izčrpana.

Avtor je knjigo razdelil na več poglavij. Spremni besedi in uvodu sledi pregled in analiza virov ter literature in pregled šolskih društev (Deutscher Schulverein, Pro Patria in Lega Nazionale, Ustredni Maticе školska, Sloga in Šolski dom, Družba sv. Cirila i Metoda za Istru, Slovensko šolsko društvo in Slovenska Straža). Ko se loti jedra, tj. Družbe sv. Cirila in Metoda, najprej »nariše portret« – avtorjeve besede – Družbe od ustanovitve do leta 1918, s poudarkom na prelomnici 1907, ki ga dopolni z analizo finančnega poslovanja, s sumarnimi pregledi podružnic na Kranjskem, Štajerskem, Koroškem, Goriškem, Tržaškem, v slovenski Istri in v Gradcu, Leobnu ter na Dunaju, posebno pozornost pa posveti šolskim vprašanjem in razmerjem med Družbo in slovenskimi izseljenci, političnimi strankami, vsebinski del knjige pa zaključi s kratkim orisom razvoja Družbe po letu 1918. Vovkov Družbin »portret« ni skica, ampak zgoščena slika delovanja Družbe sv. Cirila in Metoda, ki ji – od avtorjevih proučevanj – raziskovalci slovenske zgodovine niso posvečali podrobni in celovitih analiz. Tekst je avtor podkrepil kar s 711 opombami in ga dopolnil z bibliografijo publikacij in člankov o Družbi, s kratkim imenskim in krajevnim kazalom ter povzetkom v angleškem jeziku. Kot sredinska »priloga« je objavljenih 20 reprodukcij fotografij, razglednic, tiskanih virov in muzealij.

Monografska obdelava Družbe sv. Cirila in Metoda nam – kljub zgoščenosti podatkov – naniza marsikaj iz človekovega vsakdana, odnosov med ljudmi in pri branju se srečamo z vrsto imen, ki so nam znana iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine, na drugi strani pa tudi z imeni mnogih, ki niso našli mesta v dosedanjih raziskavah tega obdobja slovenske zgodovine, bili pa so prizadevni za uresničevanje ciljev Družbe in s tem za ohranjanje slovenstva v času, ki mu ni bil ravno naklonjen.

Marjan Drnovšek

Vladimir Čorović, **Odnosi između Srbije i Austro-Ugarske u XX veku**. Beograd : Biblioteka grada Beograda, 1992. 870 strani.

16. aprila 1941 se je na svojem poletu proti Grčiji zrušilo eno izmed letal, s katerimi je jugoslovanska vlada v naglici zapuščala v kaosu propadajočo prvo jugoslovansko državo. Vladimir Čorović je, kot eden izmed potnikov tega letala, tako tragično sklenil svojo življenjsko pot. Kar nekaj je razlogov, zakaj je tudi Čorović dobil svoj prostor v tem nesrečnem, z ostalimi vladnimi begunci in materialom preobremenjenem letalu. Bil je precej blizu dvoru, bil pa je tudi prostozidar visokega ranga in kot tak izrazit nasprotnik fašizma in nacizma. Povrh vsega je leta 1936 poskušal izdati tudi knjigo, ki je predmet pričujoče predstavitve, to pa je vse skupaj pripomoglo k temu, da je bil precej visoko uvrščen na gestapovem spisku za odstranitev. O Čoroviću in problematičnosti nekaterih njegovih del na tem mestu ne bi pisali (o tem nekaj npr. ob predstavitvi Čorovićeve knjige *Istorija Srba*, ZČ 44, 1990, št. 3, str. 484–485), posvetili bi se raje knjigi, ki bi se morala pojaviti na knjižnih policah že daljnega leta 1936, uspelo pa ji je to pravzaprav šele 56 let pozneje.

Usoda Čorovićeve *Modre knjige*, kot jo je ob neki priložnosti imenoval sam, je več kot zanimiva. V spremni besedi, ki jo je ob izdaji pričujoče knjige napisal Radoš Ljušić, lahko spremljamo približno triletno predzgodovino začetka nastajanja te knjige. Idejo za izdajo gradiva in knjige o odgovornosti za izbruh prve svetovne vojne je ministrstvu za zunanje zadeve kraljevine SHS dal Vojislav Jovanović Marambo. Zbirka dokumentov bi morala biti popolna in bi hkrati dopolnila oz. zamenjala predhodni zbirki, ki ju je srbska vlada v naglici natisnila v Nišu leta 1914 in 1915. Dela pri zbiranju in sestavljanju gradiva za omenjeno publikacijo naj bi se lotila univerzitetni profesor Slobodan Jovanović in narodni poslanec Jovan Jovanović Pižon. Oba sta predlog sprejela, skupaj z glavnim arhivarjem ministrstva pa sta kmalu ugotovila, da bi bilo potrebno namesto obdobja od l. 1906 do 1914 zajeti obdobje od leta 1903 do 1914. V začetku leta 1928 je vsa zadeva dobila delovni naslov: *Plava knjiga o ratnoj odgovornosti*.

Pojavili pa so se novi problemi. Ni bilo lahko zapolniti vrzeli v gradivu, ki je bilo zdesetkano v vojni. Gradivo, ki se je nahajalo v Moskvi, je bilo nedosegljivo. Po izbruhu I. svetovne vojne je precej gradiva padlo v roke Avstro-Ogrske. Tako npr. tudi *zaupni arhiv*, ki so ga ob umiku Srbi zakopali v bližini samostana Ljubostinje in ki so ga Avstrijci odkrili in prenesli na Dunaj. Zraven gradiva iz državnih arhivov so Avstrijci zaplenili tudi zasebne arhive Nikole Pašića, Boža Jankovića, Jovana Škerlića itd. Vse te dokumente so sistematično preučili in jih uporabili tudi za nemško *Belo knjigo* (1919). Omenjeno gradivo so uporabljali tudi v obtožnicah zoper Srbe na vseh veleizdajalskih sodnih procesih, še posebej tistih v Bosni in Hercegovini. Srbski vladi se je zdelo potrebno čim hitreje reagirati, posebno potem, ko so začele iz tiska prihajati knjige dr. Miloša Bogičevića *Die auswärtige Politik Serbiens 1903–1914*. V letih 1928, 1929 in 1931 so v Berlinu izšle tri. Isto gradivo je Bogičević že prej uporabil v delu *Kriegs-ursachen. Beiträge zur Erforschung der Ursachen des Europäischen Krieges mit spezieller Berücksichtigung Russlands und Serbiens* (Zürich 1919).

Po vsem tem so se na ministrstvu za zunanje zadeve kraljevine SHS odločili, da se mora celotno delo glede priprave ustreznega srbskega odgovora zaupati zgodovinarju. Izbrali so univerzitetnega profesorja Vladimirja Čorovića. Potem ko je sprejel odgovorno in zaupno nalogo, da napiše delo o odgovornosti za svetovno vojno, je Čorović julija 1930 zahteval od ministra, da mu dopusti sistematski pregled gradiva o omenjenem vprašanju. Njegova zahteva je bila, da se mu omogoči delo v arhivu deželne vlade in skupnega ministrstva za Bosno in Hercegovino, arhivu Milovana Milovanovića in državnem arhivu na Cetinju. Potreboval je tudi sredstva za raziskovanje na Dunaju, v Zagrebu in Sarajevu. Zraven primernih prostorov za delo je dobil tudi nekaj ljudi za prepisovanje, izpolnjene pa so bile tudi vse njegove druge zahteve. Delovni naslov njegove knjige je bil *Odgovornost za Svetski rat*. Že ob samem začetku Čorovićevega dela je Stojan Gavrilović prišel na zamisel, da bi knjigo prevedli tudi v angleščino. Tako bi se hkrati pojavili srbska izdaja v Beogradu in angleška v izdaji Stanfordske univerze v ZDA. Z omenjeno univerzo je bila o tem julija 1932 podpisana tudi pogodba. Do začetka leta 1936 je bila tako pripravljena tudi angleška izdaja. Toda takrat so nastopile spremembe politične narave, ki so onemogočile pojav obeh izdaj.

V Čorovićevo delo se ni vmešavala nobena jugoslovanska vlada ali kak njen minister za zunanje zadeve. Do spremembe je prišlo v času vlade Milana Stojadinovića. V tem obdobju je prišlo do politike naslonitve na sile osi. Da se ne bi zameril Nemčiji in Avstriji, je Stojadinović med drugim zaustavil tudi izdajo sicer že natisnjene Čorovićeve knjige *Odnosi između Srbije i Austro-Ugarske u XX veku*. Sprejet

je bil sklep, da mora knjigo najprej pregledati posebna komisija. Ta je bila ustanovljena 21. februarja in razpuščena 25. maja 1936. Ni znano, da bi komisija o knjigi podala kakšno poročilo, zanimivo pa je, da so morali člani komisije vrniti izvode knjig, ki so jih dobili v pregled. Tik pred izbruhom druge svetovne vojne za Stojadinovičovo vlado seveda ni bilo primerno znova postaviti na dnevni red vprašanje odgovornosti za izbruh prve. Kaj se je potem dogajalo s knjigo, ni znano, lahko pa se upravičeno predpostavlja, da je bila zaloga uničena. Zato predstavlja danes izvod knjige iz leta 1936 izredno redkost.

Čorovičeva knjiga je razdeljena na tri dele. Prvi obsega obdobje 1902–1909 (od reformne akcije v Turčiji do aneksije Bosne in Hercegovine), drugi obdobje 1909–1913 (od aneksijske krize do konca balkanskih vojn), tretji del pa obravnava leto pred izbruhom svetovne vojne (od konca balkanskih vojn do sarajevskega atentata). Diplomatsko gradivo, ki ga je skoraj izključno upravljal, je pomembno vplivalo na njegovo prezentacijo, ne samo diplomatskih, pač pa tudi političnih, vojaških in gospodarskih problemov. Čorović je največ pozornosti in prostora posvetil vprašanju odgovornosti za I. svetovno vojno in aneksiji Bosne in Hercegovine.

Prvi del knjige je razdeljen na štiri poglavja. Prvo poglavje obravnava vprašanje reform v Turčiji. Pomembnejša so naslednja, saj drugo poglavje obravnava carinsko vojno, tretje jadransko železnico in četrto poglavje, ki je tudi najobsežnejše v celotni knjigi, aneksijo Bosne in Hercegovine. Drugi del knjige je razdeljen na tri poglavja. Prvo obravnava likvidacijo aneksijske krize. Drugo poglavje, ki je tudi eno pomembnejših v knjigi, obravnava balkansko zvezo in vojno proti Turčiji ter stališče Avstro-Ogrske. Tretje poglavje v tem delu knjige pa je posvečeno Avstriji in spopadu med zavezniki, se pravi II. balkanski vojni.

Tretji del knjige, ki zajema časovno najkrajše obdobje, je najbolj razčlenjen, saj je razdeljen na deset poglavij. Prvo obravnava spopad zaradi albanskega vpada v Srbijo, drugo poglavje govori o *Vzhodnih železnicah*, tretje pa o Avstriji in pogajanjih Srbije s papeško kurijo o sklenitvi konkordata. Tem trem sledijo poglavja, ki pravzaprav vsako zase predstavlja stopničko na poti do zadnjega, desetega poglavja ki obravnava vojno (pravzaprav samo diplomatsko ozadje izbruha I. svetovne vojne). Četrto poglavje tako govori o novih političnih nasprotjih med Srbijo in Avstrijo, peto obravnava *Jugoslovansko omladino*, *Narodno odbrano* in organizacijo *Ujedinjenje ili smrt*, šesto sarajevski atentat, sedmo avstrijske obtožbe Srbije, osmo avstrijske priprave na vojno, deveto poglavje pa ultimatum Srbiji.

Vsemu temu sledi precej obsežna spremna beseda izpod peresa dr. Radoša Ljušića (o usodi Čorovičeva knjige) in register imen.

V odnosih med Srbi in habsburško monarhijo sta, kot pravi R. Ljušić (str. 837–838), pomembna dva momenta: 1) V času srbske vstaje so Srbi v Turčiji končno doumeli, da jim svobode ne prinaša Avstrija, ampak da si jo morajo priboriti sami s pomočjo Rusije. To je bila nedvomno ena pomembnejših prelomnic v teh odnosih. Z nastankom novoveške srbske države je srbsko vprašanje dobilo nove vsebine. Ponovno rojstvo Srbije je postala realnost, ki jo je bilo potrebno upoštevati. 2) Habsburška monarhija ni uspela rešiti srbskega vprašanja. Tudi Kneževina oz. pozneje Kraljevina Srbija nista bili sposobni, vse do začetka XX. stoletja, poiskati končno pot do srbske združitve. Vedelo se je, da živi več Srbov v habsburški monarhiji kot pa znotraj močje severne Srbije, vendar Srbija ni bila sposobna postaviti končno rešitev srbskega vprašanja pred svetovno javnost. Izzvana z avstroogrsko politiko v carinski vojni, aneksijo Bosne in Hercegovine in objavo vojne napovedi je Srbija prvič **odkrito** proklamirala svoj cilj – združitev vseh Srbov in Južnih Slovanov. S tem je bil presekana vokal končne rešitve srbskega vprašanja, ki se ga je lahko udeležilo samo na ruševinah Turčije in Avstro-Ogrske. (Na tem mestu je skoraj odveč pripomniti, da je tudi najnovejši poskus »rešitve« srbskega vprašanja povzročil in še povzroča nove ruševine.)

Čorovičeva knjiga je posvečena temu drugemu vprašanju oziroma diplomatski zgodovini srbsko-avstroogrskih odnosov, s poudarjeno namero, da se še posebno temeljito raziščejo vzroki za izbruh prve svetovne vojne. Na tej podlagi bi bilo potem možno tudi določiti odgovornost za eno izmed največjih človeških katastrof. Pri tem predstavljajo odnosi med Srbijo in Avstro-Ogrsko eno najpomembnejših vprašanj.

Boris Radosavljevič

Marco Coslovich, *I percorsi della sopravvivenza. Storia e memoria della deportazione dall'Adriatisches Küstenland*. Milano : Mursia, 1994. 411 strani.

Zgodovinska osvetlitev holokavsta in nacističnega načrta dokončnega uničenja verskih, rasnih, političnih nasprotnikov pridobiva danes, bolj kot kadarkoli prej, v novodobnem zgodovinopisju etično in politično poslanstvo. Da bi dokazala nekonsistentno revizionističnega pisanja in eklatantno potvarjanje zgodovinskih dejstev vseh tistih, ki bi radi zakrili okrutnosti nemškega in italijanskega totalitarne režima in hkrati prepričali javnost, da ni bilo nacifašističnega terorja in koncentracijskih taborišč, da ni bilo nacističnih krvnikov in nekaj milijonov nedolžnih žrtev, se mlajša generacija italijanskih novodobnih zgodovinarjev

vinarjev vse bolj spoprijema s preučevanjem druge svetovne vojne in njenih grozot. Ta nagib je vodil tržaškega zgodovinarja Marca Coslovicha pri pisanju poglobljene študije o deportirancih iz operacijskega območja Jadransko primorje (Adriatisches Küstenland). S pomočjo pričevanj 87 bivših taboriščnikov, med katerimi so mnogi slovenskega rodu, je avtor osvetlil kruto izkušnjo deportirancev, življenje v lagerjih, psihološke posledice deportacije, strukturo oblasti v nemških koncentracijskih taboriščih, razmerje med nacionalnimi skupnostmi, specifičnost židovske in ženske deportacije. Tržaški zgodovinar se je znašel pred nelahko nalogo: obuditi v deportirancih potlačen spomin na taboriščno izkušnjo in na njene najbolj tragične aspekte, kot na primer na vsiljene kompromise s krvnikom.

Odstranitev debele plasti stereotipnega spominjanja je bila po avtorjevem mnenju težavna zlasti pri intervjuvancih, ki so se na taboriščno izkušnjo spominjali pod vplivom političnih izkušenj in strankarskih razprtij iz povojnih časov. Slednji so ob prvih srečanjih z avtorjem bolj poudarjali vzroke deportacije kot pa doživetja iz taboriščnega obdobja. Žensko spominjanje življenja v koncentracijskih taboriščih je bilo bolj spontano, živo, tudi zato, ker so bili v njem redkeje prisotni političnoideološki vzorci. Serijo zbranih pričevanj je Coslovich dopolnil s statistično obdelavo biografskih podatkov več kot osemstisoč deportirancev, ki so jih nacistične oblasti s konvoji odpeljale iz Trsta, Gorice in ostale Primorske. Da bi svojo analizo oprl na čim trdnejše temelje in se izognil kritikam, ki jih je *oral history* deležna s strani tistih, ki obravnavajo ustna pričevanja kot drugorazredne vire, je Coslovich preučitev zbranih pričevanj in arhivskega gradiva dopolnil s tematsko in memoarsko taboriščno literaturo.

V prvem poglavju se bralec seznanja s krajevnim tržaškim scenarijem in s političnim ozračjem v času nemške zasedbe Primorske. Deportacija je postavljena v mrežo dogajanj, ki so po zmagi nacizma v Nemčiji zajela večji del Evrope, po padcu Mussolinijevega režima pa tudi Italijo. S konstitucijo *Adriatisches Küstenland* se je v septembru leta 1943 začelo obdobje nacističnega preganjanja tudi v Trstu in v njegovi okolici, ki je sicer nadaljevalo fašistični teror nad slovenskim prebivalstvom in antifašisti, ga razširilo na židovsko skupnost in ga privedlo do ekstremne točke, do fizičnega izničenja nasprotnika v tržaški Rižarni in drugih nacističnih taboriščih. Okrutnost in kapilarnost nacističnega terorja v Trstu in na Primorskem se kaže po avtorjevem mnenju v številu deportirancev. Fenomen deportacije je bil v Julijski krajini bolj množičen kot kjerkoli drugje v Italiji, saj je petina vseh italijanskih deportirancev prihajala iz *Adriatisches Küstenland*. Na tem mestu velja pripomniti, da je že zaradi nacionalne posebnosti tega območja, zaradi prisotnosti slovenskega prebivalstva in razširjenega delovanja partizanskega gibanja sporna avtorjeva izbira obravnavati primorsko deportacijo v okviru italijanske. Referenčnost italijanske deportacije, še zlasti ko ni omenjena razsežnost slovenske, je na tej ravni zavajajoča. Kot ugotavlja sam avtor, je določanje etnične pripadnosti primorskih deportirancev težavna naloga, pred katero je klonil, toda prav v njej tičijo po našem mnenju vzroki množičnosti primorske deportacije.

Coslovich je ugotovil, da je bila večina primorskih deportirancev internirana v Dachau, v Auschwitzu, v Buchenwaldu, v Mauthausnu in drugih manjših taboriščih. V konvojih, ki so deportirance prevažali, je bilo 17,7% Židov, večina pripadnikov najrevnejše plasti tržaške židovske skupnosti, 19% političnih ujetnikov, ostali pa so bili »navadni«⁹ deportiranci. Od 1235 deportiranih tržaških in goriških Židov jih je vojno preživel 39. Med političnimi deportiranci je bila umrljivost manjša, kar dokazuje po Coslovichevem mnenju načrtno iztrebljanje židovskih jetnikov in nekoliko »zmernejše«⁹ preganjanje tistih, ki niso ogrožali arijske rase.

S pomočjo zbranih pričevanj je avtor v drugem poglavju osvetlil taboriščno organizacijo in nadzorne mehanizme. Z okrutnim represivnim aparatom so nacisti, edini in vsemogočni gospodarji lagerja, prisilili ujetnike k sodelovanju. Stroj smrti je moral delovati brezhibno, za kar so morale poskrbeti tudi žrtve, ki so mu bile namenjene. Privilegij kapojev, ki so prihajali iz vrst deportirancev, je slonel na izkazovanju pokornosti esesovcem, terjal je vedno nova potrdila zvestobe, ki so si jih nadzorniki pridobivali s trpinčenjem taboriščnikov. »Sodelovanje«⁹ taboriščnikov s krvnikom je Primo Levi, italijanski pisatelj, ki je preživel Auschwitz, označil za »sivo cono«, ki je po osvoboditvi postala predmet molka. S pomočjo pričevalcev Coslovich pronicljivo raziše oblike sodelovanja z nacisti, na katere so taboriščniki v boju za preživetje mnogokrat pristajali. V življenjskih okoliščinah, kjer je človek človeku postal zver, so bila vsa etična in civilna pravila postavljena na glavo. Vse, še posebej hrana in obleka, je bilo predmet izmenjave, vsaki pridobitvi je sledil odvzem in z njim oškodovanje drugega. V koncentracijskih taboriščih je nacistom uspelo izničiti moralo, čustva, intimnost, ženskost, ljubezen med očetom in sinom, med materjo in hčerjo, vsiliti redukcijo bivanja na najprvotnejše telesne potrebe, na lakoto in na žejo, na mraz in na toploto. Učinkovitost nacistične taboriščne organizacije je bila tolikšna, poudarja Coslovich, da so mnogi taboriščniki izgubili zavest o svoji degradaciji. V perversni igri, v kateri je življenje enega pomenilo smrt drugega, je bilo prizadevanje za drugemu lažje kot pa dobro delo. Ob delitvi pičle hrane so se ustvarjale klientele, kazali sta se tako grabežljivost kot darežljivost. V okolju, kjer so bile zatrte vse človeške kreposti, so bila možna tudi solidarnostna dejanja, pa čeprav jih je močan represivni taboriščni aparat načrtno preprečeval. Povezanost političnih ujetnikov je na primer povečevala sposobnost preživetja njihove skupine, podobno kot je pripadnost tej ali oni etnični skupini pomenila večjo ali manjšo možnost preživetja.

Prvotni cilj nacističnih organizatorjev smrti in njihove moralne korupcije je bil, privedi množico ujetnikov do razčlovečenja, do zanikanja kakršnekoli etičnosti. Iz analize zbranih pričevanj je razvidno, da

so bila pravila umiranja v taboriščih strogo določena. Po prihodu konvojev na nemška tla so se deportiranci znašli v »Babilonu«: v promiskuitetni jezikov, narodnosti in verskih skupin. Krvnik jim je določil številko, ki je postala njihov edini identifikacijski kod. Ključni element preživetvene strategije je bil po mnenju Coslovicjevih pričevalcev poznavanje krvnikovega jezika. Dojemanje ukazov in njihovo izvrševanje je »omililo« izpostavljenost nasilju, zmanjšalo pogostost telesnih kazni. Slovenski taboriščniki, kot ugotavlja avtor, so se z večjo lahkoto izmikali telesnim kaznim kot italijanski, ker so obvladali jezik nacistov ali njihovih podanikov. Italijani kot pripadniki naroda, ki je podprl Mussolinija in z njim Hitlerja ter zakrivil številne zločine na jugoslovanskih tleh, so bili v taboriščni srenji deležni še posebnega gneva. Vsaka nacionalna skupina, ugotavlja Coslovich, je nastopala strnjeno proti drugi, čeprav je bilo možno tudi sodelovanje med pripadniki različnih narodov, kot dokazujejo primeri slovenskih primorskih taboriščnikov, ki so marsikdaj prišli na pomoč italijanskim tovarišem. Iz prepričanja, da je bilo jugoslovanskim deportirancem lažje preživeti, so se mnogi deportiranci italijanske narodnosti iz Trsta in okolice proglasili za Jugoslovane.

V koncentracijskih taboriščih je delo, zlasti zaposlitev v nemških tovarnah, postalo ena izmed najpomembnejših preživetvenih strategij. Zagotavljalo je boljši obrok hrane in z njim boljšo odpornost pred mrazom in telesnimi kaznimi. Stik z zunanjim svetom, ki pa ni bil taboriščnikom bolj naklonjen od lagerskega okolja. Vključitev v proizvodni proces je v mnogih taboriščnikih povzročal občutek krivde, ker so jo doživljali kot podaljševanje vojne in z njo vojnih grozot. Vsekakor pa so najbolj različne oblike aktivnosti, od izdelovanja oblek do sodelovanja v glasbenih skupinah, potrjevala taboriščnikom, da je življenje možno tudi v kraju, ki je namenjen smrti.

Tržaško zgodovinopisje je s pričujočo knjigo pridobilo pomembno študijo o deportaciji in taboriščni izkušnji primorskih ljudi in se hkrati polnopravno vključilo v tok italijanskega novodobnega zgodovinopisja, zlasti tistega, ki posega po metodoloških prijemih *oral history*. Avtorju je z rigorozno znanstveno analizo, ki jo bogati izčrpen bibliografski aparat, uspelo raziskati kompleksnost taboriščnega univerzuma, spregovoriti o najbolj problematičnih taboriščnih tematikah, tudi o tistih, ki so se jim zgodovinarji večkrat izmikali.

Marta Verginella

Jože Prinčič, **Nacionalizacija na ozemlju LR Slovenije 1945–1963**. Novo mesto : Dolenjska založba, 1994. 179 strani. (Seidlova zbirka ; 12)

Sodelavec Inštituta za novejšo zgodovino v Ljubljani dr. Jože Prinčič je svojim dosedanjim monografijam iz slovenske gospodarske zgodovine po 2. svetovni vojni dodal še eno. Ta govori o pojavu, ki je zaradi političnih in gospodarskih sprememb v Sloveniji v zadnjih letih še kako aktualen, o nacionalizaciji. V zvezi z njo oz. z njenim antipodom, denacionalizacijo, smo lahko v zadnjih časih slišali vrsto mnenj in izjav. Prinčičeva knjiga – tako kot to po večini velja za vsa zgodovinarska dela – prihaja med slovenske bralce z majhno zamudo, ki pa ni avtorjeva krivda. Predgovor, beseda avtorja, je namreč datiran s 15. julijem 1993. Če bi knjiga že tedaj prišla na naše knjižne police, bi se lahko z njo obvarovali pred mnogimi neargumentiranimi in nekvalificiranimi izjavami, ki jih o tej problematiki slišimo v »strokovnih« pogovorih v medijih in na cesti.

Poleg uvoda in sklepnih misli na koncu ima delo pet poglavij. V uvodu je avtor pojasnil nacionalizacijo v jugoslovanskem delu Slovenije med obema svetovnima vojnama, ki se je v večini dotikala posesti tujih državljanov in je prilagodila gospodarske spremembe novim političnim mejam, tako da je državna imovina razpadle Avstro-Ogrske prešla v državne roke novonastale Kraljevine SHS. Lastniki drugih podjetij pa so se skušali na vsak način izogniti delni nacionalizaciji, pri tem pa so pokazali precejšnjo iznajdljivost, ki jih je obdržala v zgornjem socialnem sloju.

V prvem poglavju je Prinčič pojasnil nacionalizacijo v načrtih KPJ v prvih povojnih letih. Jugoslovanski komunisti so se zgledovali po sovjetski metodi, a je niso dosledno upoštevali. Lenin je namreč ruskim delavcem pojasnjeval, da je lahko pisati zakone o nacionalizaciji, a jih je hkrati vprašal, »ali znate prevzeti v svoje roke proizvodnjo, izračunati, koliko proizvajate, in okrepi ti vezi vaše proizvodnje z ruskim in mednarodnim tržiščem«. Jugoslovanski politični vrh pa tega mnenja, tako kot Leninovi nasledniki, ni upošteval. Vodstvo v Beogradu je izdelalo jasno strategijo, po kateri je moral prevzemu politične oblasti slediti prevzem gospodarskih potencialov, le da so radikalnost prvih povojnih mesecev kmalu opustili, saj jim je to narekoval mednarodni položaj in slab ekonomski položaj v vojni razrušene države. Predvsem v pogajanjih z zahodnimi zavezniki in v vojni nevtralnimi državami sta trčila drug v drugega revolucionarno načelo KP in načela mednarodnega prava. Za jugoslovanske povojne oblastnike druga možnost ni bila najbolj zanimiva.

»Patriotična« nacionalizacija, tema drugega poglavja, je bil drug izraz za konfiskacijo, sekvester in sorodne oblike zaplembe in prevzema premoženja v letih 1945–1946, ki so pripravile teren za še širšo podržavljanje premoženja. Že v tem času se je pokazalo nekaj slabih posledic, ki so bile kasneje značilne za vse nacionalizacije: popolna centralizacija sistema, negospodarnost ravnanja z zaplenjenim premo-

ženjem in nikakršen pravni sistem. Ustvarjeni »sistem« (morda bi bil kaos bližji izraz) je namreč odstopal tudi od revolucionarnih načel KP, z meščanskim in mednarodnim pravom pa ga tako in tako nima smisla primerjati. Komunistični vrh je tudi pri odločitvah o preobrazbi gospodarstva vodil politični interes in temu sta se morala prilagajati pravo in tempo prevzemanja podjetij. To pa seveda ni bila dobra osnova za ekonomično poslovanje.

V vsakem naslednjih treh poglavij je orisana po ena nacionalizacija, v tretjem torej prva iz let 1946–1948. Pomanjkljivosti »sistema« so vidne že v tem, da je oblast najprej sprejela zakon, potem pa so podrejeni dolgo čakali na podzakonske akte, ko pa so jih končno le dobili in na njihovi osnovi popisali in ocenili premoženje, je sledila razveljavitev vseh ocen. Nejasnost in samovoljnost oblasti pri popisovanju nacionaliziranih podjetij je vidna tudi v spiskih zaplenjenih stvari, saj na njih najdemo tudi takšna »delovna orodja« kot so slike, hiša, vrtno orodje ipd., več predmetov pa sta si prilastili tudi takšni »gospodarski podjetji« kot sta bili JLA in OZNA.

Druga nacionalizacija (1948–1950) je bila nadaljevanje prve z vsemi njenimi posledicami, ki so se hitro pokazale v padanju storilnosti. Na hitrejšo likvidacijo »malih kapitalistov« kot je bilo prvotno predvideno, je vplival informacijski spor, saj je hotela Jugoslavija v velikem bratu dokazati svojo ortodoksnost in vztrajanje na »pravi« poti. Poleg podjetij so bile nacionalizirane tiskarne, skladišča, sanatoriji in bolnišnice, hoteli, kopaljšča in letovišča, mlini, kinematografi itd. Novi upravniki so na registracijo novih podjetij gledali kot na »nepotrebno formalnost in birokratizem«, da pa je bolje imeti slab sistem kot nikakršnega, so se verjetno prepričali, ko so jim banke zavrnilo kredit, ker jih niso našle na spisku registriranih podjetij.

S tretjo nacionalizacijo v letih 1958–1963 so bile poddržavljene najemne stanovanjske zgradbe, poslovni prostori in gradbena zemljišča. Čeprav je šlo tudi v tem primeru za »kraj«, je treba priznati, da je bila ta »kraj« izvedena na višjem nivoju kot prejšnje. Tudi tretja nacionalizacija je bila pripravljena precej na hitro in potih in tudi tokrat odziv s terena ni bil tako navdušujoč kot so pričakovali oblastniki. Odškodnina je bila zopet bolj formalno priznana kot pa dejansko izplačana, saj so jo imeli oblastniki za neupravičen strošek v breme državnega proračuna. Z nepopolnimi vpisi v zemljiško knjigo pa se srečujemo še danes, ko sredi v katastru navedenih (»uradnih«) travnikov ali njiv stojijo (»neuradno«) stolpnice in poslovni objekti.

Sklepnim mislim sledi še spisek literature in tiskanih virov ter seznam poddržavljenih in novo ustanovljenih podjetij. Za literaturo morda ne bi bilo napak, če bi bila obširnejša, in bi avtor navedel tudi dela, ki se dotikajo širše gospodarske problematike obravnavanega obdobja in ne le zgolj strogo nacionalizacije. Druga pripomba bolj kot na avtorja leti na založbo. Bralca namreč med branjem zelo moti način tiskanja opomb na koncu poglavja. Prinčič je precej nakazanih problemov pojasnil s konkretnimi podatki v opombah. Listanje strani in iskanje konkretne navedbe pa precej moti sicer tekočo in jasno misel besedila.

Skozi Prinčičevo delo ne spoznavamo le gospodarske problematike Slovenije v preteklosti, saj nakazuje tudi druge probleme. Ob že omenjenih napakah v pravnem reguliranju novega stanja se srečujemo z vprašanji pravnega sistema. Da je bil ta zelo pomanjkljiv, je vidno na več primerih, ko so višji organi spoznali neresničnost nevedb podrejenih organov, niso pa reagirali ostreje in preprečili nadaljnih nepravilnosti. Tako je lahko vsak organ še naprej delal napake v škodo državljanov, aparatčiki pa so se zavedali, da zaradi neupoštevanja predpisov ne bodo izrečene nikakršne sankcije.

Z nekaterimi drugimi poudarki smo se srečali že v prejšnjih Prinčičevih delih. Npr. s tistimi, ki pojasnjuje, zakaj s(m)o Slovenci z nezaupanjem gledali na JLA, saj v njej nis(m)o videli le zveličanja vredno osvoboditeljico, ampak hkrati (ali predvsem) tudi neurejeno in nedisciplinirano vojsko, ki za seboj pušča prav tako ali pa še večje razdejaje kot sovražnik. Prav JLA je namreč naredila največ škode na zaplenjenih imovinah, saj lahko v poročilu slovenskega ministrstva za trgovino in preskrbo preberemo, da se obnaša, »kakor da je sovražnik v deželi«.

Skozi odnos do nacionalizacije se nam razkriva tudi rast politične zrelosti pri komunistih po prihodu na oblast. Že kmalu so namreč spoznali, da radikalnost pri spreminjanju ustaljenih družbenih navad prinaša več škode kot koristi. Zato je v programih zamišljeno »frontalno zadušitev privatnega sektorja« kmalu zamenjala postopnost pri prevzemanju gospodarstva.

Bralec, ki ga bolj kot spoznavanje osnovnih značilnosti lastne preteklosti zanimajo politične afere, v delu morda ne bo našel odgovorov na svoja vprašanja, saj se Prinčič ni ukvarjal s problemom, kakšne »svinjarije« so ob nacionalizacijah počeli Kardelj, Kidrič, Maček, Leskošek ali kdo drug in kdo od teh si je kaj nakradel. Tovrstna vprašanja, ki jim mediji namenjajo precej pozornosti in od zgodovinarjev zahtevajo takojšen odgovor, po mojem mnenju ne sodijo v strokovno delo, ki obravnava določen pojav s širšega zornega kota. Tako je ravnal tudi avtor, ki je naredil »le« to, da je na preprost in razumljiv način pojasnil temeljne poteze nacionalizacij in njihovih posledic po 2. svetovni vojni v Sloveniji.

SLOVENSKA MATICA, SI-61000 Ljubljana, Kongresni trg 8, (061) 12-63-190

med drugimi svojimi publikacijami zalaga in članom Zveze zgodovinskih društev Slovenije **nudi po svojih članskih cenah** tudi:

Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike 1/1971 – 1320 SIT

Iz vsebine: Z. Bufon – Naravoslovje v slovenskem narodnem prebujanju, L. Čermelj – Fizik Nace Klemenčič (1853–1901), V. Murko – Staro in novo o življenju in delu Josipa Resslera, F. Minařík – Ptujске lekarne, lekarnarji in njihove hiše, A. Stefančič – Kratek pregled zdravstvenega nadzora živil nekoč in danes s posebnim poudarkom na Sloveniji

Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike 2/1974 – 1320 SIT

Iz vsebine: V. Murko – Starejši slovenski znanstveniki in njihova vloga v evropski kulturni zgodovini – astronomi, M. Matičetov – Zvezdna imena in izročila o zvezdah med Slovenci, F. Adamič – Naš prispevek k razvoju genetike in žlahtnjenja rastlin, Z. Bufon – Naravoslovje v slovenskem narodnem prebujanju II

Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike 3/1975 – 1320 SIT

Iz vsebine: D. Mušič, J. Batis – Življenje in delo J. M. Žagarja (Sagarja), P. Borisov – Sto dvajset let od ustanovitve naravnega zdravilnega zavoda na Bledu, V. Zavrník – Mariborski tekst napotkov mojstra Albranta za zdravljenje konj

Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike 4/1979 – 1320 SIT

Iz vsebine: J. Pučnik – Razvoj vremenoslovja na Slovenskem, Z. Bufon – Ivan Žiga Popovič kot naravoslovec in rodoljub, K. Bajc – Ivan Žiga Popovič predhodnik oceanografije, F. Sevník – Zagarstvo na Slovenskem, J. Maček – Izbruh in širjenje krompirjeve plesni na Kranjskem v 19. stoletju, F. Adamič – Stoletnica rojstva profesorja dr. Frana Jesenka

Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike 5–6/1981 – 1400 SIT

Iz vsebine: F. Habe, A. Kranjc – Delež Slovencev v speleologiji, E. Pertl – Prvi slovenski zdravniki v Mariboru, F. Adamič – Razvoj agrotehničnih znanosti na Slovenskem, S. Turk – Masivne in lesene konstrukcije na Slovenskem, S. Turk – Mihael Strukel (Štrukelj) prvi redni univ. profesor med slovenskimi gradbeniki

Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike 7/1983 – 1400 SIT

Bleiweisov zbornik s prispevki B. Grafenauerja, V. Melika, P. Vodopivca, F. Rozmana, F. Adamiča, S. Bavdka, M. Dolenca, J. Batisa, P. Borisova, B. Štiha, M. Orožen, D. Moravca, S. Grande, V. Gjurina, Š. Barbariča in M. Kambiča

Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike 8/1985 – 1400 SIT

Iz vsebine: A. Ramovš, V. Kochanovsky-Devidé – Marko Vincenc Lipold (1816–1883), prvi slovenski geolog, J. Strnad – Kako je Jožef Stefan odkril zakon o sevanju, V. Murko – Resslerovi načrti za izkoriščanje vetrne energije, A. Hribovšek, E. Petrl – Dr. Stefan Kočevar, delavec za slovensko narodno in zdravstveno ledino, A. Poznik – Osnovne Paracelsusove teze in njegovo bivanje v Ptujju, J. Zadravec – Fragmenti iz ljudske medicine v severovzhodni Sloveniji

Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike 9/1987 – 1530 SIT

Iz vsebine: S. Sitar – Rusjanov poskus letalske industrije, T. Kurent – Merski sistem v arhitekturi na Slovenskem, E. Faninger – Izvor rodovine Zois in njeni najpomembnejši predstavniki na Slovenskem, J. Jurca – Poročilo dr. Marka Gerbca o goveji kugi na Kranjskem

Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike 10/1989 – 1705 SIT

Iz vsebine: J. Strnad – Ernst Mach kot fizik, V. Ribarič – Albin Belar (1864–1939) in začetki slovenske seizmologije, P. Svetik – Oris razvoja geodezije na Slovenskem, L. Bezlaj-Krevel, Pregled zgodovine razvoja poštne službe na slovenskem ozemlju

Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike 11/1991 – 2145 SIT

P. Borisov, A. Dolenc – Razvoj sodnomoedicinskega izvedenstva v Evropi, F. Adamič – Razvoj agrotehniških znanosti na Slovenskem, B. Ozvald – Ljubljčan baron Anton Codelli – eden najplodovitejših izumiteljev na Slovenskem, S. Sitar – Slovensko letalsko pionirstvo, J. J. Ferber – Opis živosrebrnega rudnika v Idriji na Srednjem Kranjskem

Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike 12/1993 – 4570 SIT

Iz vsebine: Zmago Šmitek – Astronom Avguštin Hallerstein in Kitajska 18. stoletja, Janez Strnad – Stefanovi dosežki v fiziki, Lojze Hrček – Prispevek iz vinogradništva in vinarstva, Eva Holz – O cestnih gradnjah na Kranjskem v 19. stoletju, Drago Cerar – 50 let plavžarstva na Jesenicah (1937–1987)

K navedenim cenam je – žal – potrebno prišteti 5-odstotni prometni davek.

OBVESTILA

OBVESTILA O IZHAJANJU ZGODOVINSKEGA ČASOPISA

1. Z izidom četrtega zvezka ZČ 1994 (skupno že 97. zvezek) je bil sredi februarja 1995 zaokrožen 48. letnik naše revije. S 616 stranmi je bil sicer za 28 strani tanjši od predhodnjega, s 111,5 objavljenimi avtorskimi polami besedila v štirih rednih številkah je lanski letnik sicer ponujal za 2,5 pol manj branja, a še vedno daleč več od dolgoletnega povprečja. Še 92,5 dodatnih avtorskih pol besedila pa sta ponujala ponatisnjena zvezka 3–4/1968 in 1–2/1975 ter dve knjigi *Zbirke Zgodovinskega časopisa*: Peter Štih, *Goriški grofje in njihovi ministeriali in militi v Istri in na Kranjskem* ter Rajko Bratož, *Bitka pri Frigidu v izročilu antičnih in srednjeveških avtorjev*.

2. Finančno poslovanje ZČ 1994 je izgledalo takole (primerjalni podatki za predhodni letnik 1993 so sedaj že nekoliko ugodnejši od objavljenih v Obvestilih v ZČ 2/1994, str. 281):

Dohodki	Letnik 1993		Letnik 1994	
	SIT	%	SIT	%
Dotacija Ministrstva za znanost in tehnologijo	3,477.000	45,8	4,520.000	45,3
Dotacija Ministrstva za kulturo	616.000	8,1	960.000	9,6
Dotacija Ministrstva za šolstvo in šport	500.000	6,6	500.000	5,0
Dotacije drugih sofinancerjev	1,207.950	15,9	1,258.700	12,6
Naročnina	1,365.600	18,0	1,892.200	19,0
Prodaja tekočih števil ter starejših letnikov ZČ	154.000	2,0	228.600	2,3
Prodaja knjig <i>Zbirke ZČ</i>	165.000	2,2	536.200	5,4
Obresti	101.890	1,4	83.817	0,8
Skupaj	7,587.440	100,0	9,979.517	100,0

Izdatki	Letnik 1993		Letnik 1994	
	SIT	%	SIT	%
Tiskarski stroški rednih števil	3,276.504	42,7	3,606.286	37,9
Tiskarski stroški ponatsov	279.837	3,7	500.000	5,3
Tiskarski stroški <i>Zbirke ZČ</i>	320.450	4,2	480.080	5,0
Avtorski honorarji	2,648.472	34,5	3,467.000	36,4
Uredniški honorarji	304.700	4,0	429.000	4,5
Stroški uredništva in uprave	837.202	10,9	1,032.400	10,9
Skupaj	7.667.165	100,0	9,514.766	100,0
Razlika/prenos	-79.725		+464.751	

H gornji tabeli je treba predvsem pripomniti, da vse prikazane naročnine še nismo izterjali in da zato tudi presežek (še) ni realiziran v navedeni (pričakovani) višini. Med dohodki je zlasti velik strukturni padec pri dotacijah ne-vladnih sofinancerjev ZČ-ja. Opazno smo dvignili vse tri postavke lastnih dohodkov, posebej še iztržek od prodaje knjig *Zbirke ZČ*. Med izdatki smo relativno zmanjšali tiskarske stroške rednih števil in sicer zaradi nekaj manjšega števila tiskanih strani in tudi zaradi dejstva, da so avtorji znaten del besedil že oddali na računalniških disketah. Zaradi tega so se lahko realno povečali avtorski in uredniški honorarji; ob četrtem zvezku smo za avtorsko polo razprave lahko izplačali do 46.000 SIT bruto.

3. Za drugi letošnji zvezek ZČ so v tiskarni že postavljeni naslednji prispevki: Jadran Ferluga – Bizantinsko podeželje v »Spominih in nasvetih« tesalskega veleposestnika XI. stoletja, Sergij Vilfan: Strukture stanov, deželne finance in reformacija, Janez Cvirn – Spodnještajerski ustavoverci v šestdesetih letih 19. stoletja, Zdenko Čepič – Načela agrarne reforme v misli slovenske politike med obema svetovnima vojnama in Rozina Švent – Vladimir Vauhnik, vojak in obveščevalec.

Janez Stergar

MOHORJEVA ZALOŽBA IZ CELOVCA

V Ljubljani, na predstavištvu Mohorjeve založbe iz Celovca, Gruberjevo nabrežje 6 ali po tel. 219-686, 211-635, lahko iz bogate zakladnice knjig naročite tudi nekatere, posebej zanimive za zgodovinarje.

Za člane zgodovinskih društev nudimo 10% popusta na navedene cene.

Vinko Ošlak: SAJ NI BILO NIKOLI DRUGAČE. Avtor, doma na Prevaljah, v svojem dnevniškem knjižnem delu duhovito, včasih pa tudi pikro, opisuje razmere v Sloveniji pred desetletjem. Cena: 735 SIT.

Janez Rotar: MORA IN BOLEČINA SLOVENSKEGA NARODA. Revolucija ali sprava. Avtor sega v čas, ko je doživljal boljševisko revolucijo na Slovenskem, številne smrti in trpljenje. Resnica o revoluciji in državljanski vojni po njenih začetnikih je bila strogo zamolčana. Cena: 1.260 SIT.

Peter Fister: TA HIŠA JE MOJA, PA VENDAR MOJA NI. ARHITEKTURA ZILJE, ROŽA, PODJUNE. Arhitektura Koroške je danes že skoraj prezrta stoletna govornica ljudi, ki so z njo oblikovali svoje domove, domače kraje, pokrajino in deželo, povezovali sever in jug. Cena: 3.990 SIT.

PROFESOR ERNEST TOMEČ. ZBORNİK. Življenje enega od srednješolskih profesorjev med prvo in drugo svetovno vojno in dejanska podoba ene izmed osebnosti, ki je močno vplivala na mlajšo generacijo. 147. izdajanje Slovenske kulturne akcije rojakov po svetu. Cena: 1.029 SIT.

Paolo Santonino: POPOTNI DNEVNİK 1485–1487. Potopis spremljevalca oglejskega patriarha po naših krajih na Koroškem, v Sloveniji ter Furlaniji – Julijski krajini. Knjiga je polna duhovitih prikazov tedanjih župnikov in dvorjanov. Njegovi opisi nam omogočajo dober vpogled v dogajanja v prostoru Alpe-Jadran na večer pred reformacijo. Cena: 1.575 SIT.

Pavle Zablatnik: OD ZIBELKE DO GROBA. Ljudska verovanja, šege in navade na Koroškem. Tisočletno sožitje Slovencev in Nemcev na Koroškem je zapustilo sledove medsebojne kulturne izmenjave in povezanosti. Slovenci pri tej izmenjavi nismo samo prejemali, ampak vedno tudi dajali. Cena: 420 SIT.

Valentin Stücker: DUHOVNIK MED OKUPACIJO IN REVOLUCIJO. Pričevanje duhovnika (umrl 1990) o njegovem delovanju v Mežiški dolini med drugo svetovno vojno in o prestajanju zapora v povojni Jugoslaviji. Med vojno je bil zatiranim Slovincem v veliko oporo, po vojni pa so ga oblasti zaprle kot Nemca. Cena: 630 SIT.

Stane Kos: STALINISTIČNA REVOLUCIJA NA SLOVENSKEM, 2. del. Nepristranski opis druge polovice medvojnega dogajanja v Sloveniji. Knjiga opisuje čas od septembra 1943 do maja 1945. Cena: 1.260 SIT.

Heidi Janschitz: GAITAL/ZILJA 1848–1918. EINE REGION WIRD DEUTSCH (nemško). Identifikacijska pot mlade znanstvenice dokumentirana tudi v knjižni obliki. Ziljanka je med študijem našla svoje korenine, zato je v diplomski nalogi opisala, kako postane in postaja cela dolina manj in manj slovenska. Cena: 1.365 SIT.

Mirko Bogataj: DIE KÄRNTNER SLOWENEN (nemško). Avtor opisuje na prikupen način zgodovino svojega naroda, kulturno delovanje, predstavlja gospodarstvo, šport in odnose med slovensko in nemško govorečimi sodeležani. Knjiga proti sivemu vsakdanjiku na Koroškem, knjiga, ki očara, zbudi, vznemiri in navduši. Cena: 1.995 SIT.

Franz Glaser: RIMSKA NASELBINA JUENA. Vodnik. Cena: 420 SIT.

P. W. Posch: STOLNICA V KRKI. Vodnik. Cena: 420 SIT.

NARODU IN DRŽAVI SOVRAŽNI =VOLKS- UND STAATSFEINDLICH. Pregon koroških Slovencev 1942. Pri zborniku je sodelovalo 22 avtorjev. Knjiga nam razodeva vso tragiko koroških Slovencev, ko so jih pred petdesetimi leti množično pregnali iz njihovih domov. Cena: 4.830 SIT.

Ludovik Ceglar: NADŠKOF VOVK IN NJEGOV ČAS 1900–1963. 1. del. Prvi del življenjepisa ljubljanskega nadškofa Antona Vovka, ki je vodil slovensko cerkev v času povojnega preganjanja, sega do napada nanj 20. 1. 1952 v Novem mestu, ko je škof dobil hude opekline. Cena: 1.890 SIT.

Igor Torkar: DESETI BRATJE. Avtobiografski roman o času pred drugo vojno, med njo in po njej in ljudeh, ki so ga zaznamovali. Cena: 2.310 SIT.

UDK 27 (433) "03/05"

WALDHERR Gerhard, dr., asistent, Universität Regensburg, Philosophische Fakultät III, D-93055 Regensburg, Universitätsstraße 31

Stedovi krščanstva v antiki v provinci Drugi Reciji (s podrobnim obravnavanjem regensburškega napisu CIL III 5972)

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 49/1995, št. 1, str. 5–17, 80 cit.

Sn. (De., Sn., En.)

V uvodnem delu razprave je predstavljen historiat raziskovanja zgodnjekršćanske dobe na ozemlju današnje Bavarske, nato so nanažana poglobljena vprašanja iz zgodovine zgodnjega krščanstva v tem prostoru (4.–6. stoletje). Osrednje del razprave predstavlja podrobna analiza zgodnjekršćanskega napisu iz Regensburga (napis z omenbo Sarmannine). Ob kritični predstavitvi dosedanjih arheoloških raziskav in nezanesljivih razlag napisu je avtor predložil svoje branje napisu, ki konigra dosedanje predstave in odpira nove interpretacijske možnosti.

R. Bratož

Sn. (De., Sn., En.)

UDK 940.1 + 516.68

HÄRTEL Reinhard, prof. dr., Karl-Franzens-Universität Graz, Forschungsinstitut für Historische Grundwissenschaften, A-8010 Graz, Körblergasse 20

Uporaba računalnika v medievistiki

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 49/1995, št. 1, str. 45–65, 119 cit.

Sn. (De., Sn., En.)

Uvodoma so predstavljeni razvoj uporabe računalnika v raziskavah srednjega veka, spoznanja glavnih raziskovalnih središč ter rezultati vrste znanstvenih srečanj in strokovnih zbornikov. V osrednjem delu razprave so predstavljeni glavna področja, pri katerih je uporaba računalnika najbolj napredovala, kot so obdelava besedil, izdajanje virov in obdelava slikovnega gradiva. V sklopnem delu je avtor opozoril na perspektive, pa tudi na meje možnosti računalniških raziskav. Računalnik je postal prvovrsten medievistov pripomoček, vendar tudi ob intenzivnem vključevanju »umetne inteligence« ostaja ocena zgodovinskega razvoja oz. zgodovinska sinteza domena človeka-raziskovalca.

R. Bratož

Sn. (De., Sn., En.)

UDK 681.3.06 ZBIVA:726.5 (234.23) "07/09"

PLETERSKI Andrej, dr. zgod., mag. arheol., višji znanstveni sodelavec, Institut za arheologijo, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, SI-1000 Ljubljana, Gosposka 13
BELAK Mateja, strokovna asistentka, Institut za arheologijo, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, SI-1000 Ljubljana, Gosposka 13

ZBIVA. Cerkev v Vzhodnih alpah od 8. do 10. stoletja

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 49/1995, št. 1, str. 19–43, 24 cit.

Sn. (De., Sn., En.)

V prvem delu je predstavljena ZBIVA – arheološka Zbirka podatkov za Vzhodne Alpe in obrobje v zgodnjem srednjem veku. Drugi del je primer njene uporabe – analiza cerkva v Vzhodnih Alpah od 8. do prve polovice 10. stoletja. Pri tem so upoštevane tri lastnosti: prostor, čas in patroni. Rezultat je, da patroni niso povedni za čas nastanka. Prostor je razdeljen na več manjših področij, ki se ločijo med seboj. To je posledica različnih etničnih, verskih, upravno-političnih razmer. Obstojajo ostanki staroselskega strokrščanskega izročila, na katerega se nanašajo nove obdobje pokristjanjevanja. Postaviti je mogoče domneve o prvotni velikosti (majhnosti) Karantanije in Karniole.

Avtorski izvešček

UDK 323.31:284.1 (436–89 Kranjska) "15"

VOJJE Ignacij, dr., redni univ. prof. v.p., Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, SI-1000 Ljubljana, Aškercева 2

Odnos fevdalnih rodbin na Kranjskem do reformacije

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 49/1995, št. 1, str. 67–74, 40 cit.

Sn. (De., Sn., En.)

Referat poskuša ugotoviti, zakaj so prav kranjski fevdalci prišli v tako tesen stik z reformacijo. Reformatorji s Trubarjem na čelu so se morali nasloniti na vodilni družbeni Blejski primer širjenja protestantizma na področju gospostva brixenskih škofov in še nekatere Trubarjeve akcije (Slovenski cerkveni red, Formula concordiae) kažejo, kako je med plemstvom v okviru stanov prišlo do nenotnosti v odnosu do protestantskega gibanja. Pozitiven odnos fevdalcev se kaže pri priznavanju jezika podložnega ljudstva (šolsstvo) in uvajanju slovensčine v bogoslužje. Zato je Trubar izražal naklonjenost do fevdalcev in posvetilih h knjigam. Na odnosa kranjskih fevdalcev do reformacije, na njihovo miselnost in široko kulturno orientacijo je gotovo vplivala tudi turška nevarnost.

Avtorski izvešček

UDC 681.3.06 ZBIVA:726.5 (234.23) "07/09"

PLETERSKI Andrej, D. Hist., M. Arch., Superior Scientific Collaborator
BEĀAK Matjaž, Assistant
Institute for Archeology, Scientific Research Centre of the Slovene Academy of Sciences and Arts, SI-1000 Ljubljana, Gosposka 13

ZBIVA. Churches in Eastern Alps in 8th–10th Century

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 49/1995, No. 1, pp. 19–43, 24 notes

Sn. (De., Sn., En.)

In the first part *ZBIVA* is presented – Slovene abbreviation for archeological data file for Eastern Alps and their margins in the early Middle Ages. The second part gives an example of its application – churches analysis in the Eastern Alps from the 8th till the first half of the 10th century. Herewith three characteristics have been considered: area, time and patronium. The result is that patronia don't tell us the origin time. The area is divided into more smaller ones, differing one from another, this being the result of different ethnic, religious, administrative-political circumstances. There exist remains of aboriginal old Christian tradition, which a new age of Christianization leans on. It's possible to set a hypothesis concerning the original expanse (smallness) of Carnithia and Carniola.

Author's Abstract

UDC 323.31:284.1 (436–89 Kranjska) "15"

VOJE Ignacij, Ph. D., Retired Full Professor, University in Ljubljana, Faculty of Arts, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2

Relation of Feudal Families in Carniola to the Reformation

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 49/1995, No. 1, pp. 67–74, 40 notes

Sn. (De., Sn., En.)

The author tries to state the reason of Carniolan feudal lords' developing so close contacts with the Reformation. Reformers with Trubar in the front had to find support in the leading social class. The Bled example of Protestantism spreading in the area of dominion of the bishops of Brixen and some Trubar's actions (*Slovenian Holy Order, Formula concordiae*), however, indicate how disunity concerning the relation towards the Protestant movement arose within the nobility resp. States. A positive relation of feudal lords is demonstrated in their recognition of the language of the subjected people (education) and the Slovene language introducing into the worship of God. Therefore Trubar expressed his benevolence towards feudal lords in his book dedications. The relation of Carniolan feudal lords towards the Reformation, their mode of thinking and wider cultural orientation must have been influenced by the Turkish danger as well.

Author's Abstract

UDC 27 (433) "03/05"

WALDHERR Gerhard, Ph. D., Assistant, Universitäts Regensburg, Philosophische Fakultät III, D-93055 Regensburg, Universitätsstraße 31
Traces of Christianity in the Antiquity in the Province Raetia Secunda (with detailed dealing with Regensburg Inscription CIL III 5972)

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 49/1995, No. 1, pp. 5–17, 80 notes

Sn. (De., Sn., En.)

In the introductory part of the treatise, the research history of the early Christian era in the territory of today's Bavaria is dealt with, further on the main questions referring to the history of early Christianity in this area (4th–6th century) are enumerated. The central attention is given to the detailed analysis of an early Christian inscription in Regensburg (inscription, mentioning Sarnmann). Critically presenting the up till now known archaeological researches and unreliable inscription interpretations, the author gives his interpretation, thus correcting the up till now existing presentations and opening new interpretation possibilities.

R. Bratož

UDC 940.1 + 516.68

HARTL Reinhard, Ph. D., Full Professor, Karl-Franzens-Universität Graz, Forschungsinstitut für Historische Grundwissenschaften, A-8010 Graz, Korbhergasse 20

Computer Application in Medievalistics

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 49/1995, No. 1, pp. 45–65, 119 notes

Sn. (De., Sn., En.)

In the introductory development of computer application in researches of the Middle Ages, scientific findings of the main research centres, as well as results of a series of scientific meetings and technical miscellanies are presented. The central part deals with the main fields, where the computer application has progressed the most, such as texts processing, sources editing and picture material processing. At the end the author drew attention to the perspectives as well as to the limits of computer researches abilities. A computer became a first-class instrument of a medievalist, however, in spite of its "artificial intelligence" being intensively incorporated, evaluation of historical development respectively historical synthesis comes within the purview of a man – researcher.

R. Bratož

UDK 656.1 (497.12 Višnja gora) "15/17"

GOLEC Boris, dipl. zgod., SI-1000 Ljubljana, Kolarjbova 21a

Trgovski promet na širšem območju Višnje gore do konca 18. stoletja v luči deželokosodnih in mestnih minut

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 49/1995, št. 1, str. 75–98, 139 cit.

Sn. (De., Sn., En.)

Višnja gora ima med slovenskimi mesti enega najbolj ohranjenih arhivov od konca 15. stoletja naprej. Njegovo gradivo omogoča ob pritegnitvi drugih virov zaokroženo podobo o prometnih poteh in mitinskih pristojbinah na širokem območju višnjegorskega deželskega sodišča med Savo in zgornjo Krko. Razprava obravnava razporeditev mitinskih postaj, njihovo poslovanje, zakupe minirne in vrste blaga ter skuša podati obseg trgovskega prometa na glavni dolenski prometnici skozi Višnjo goro ter na stranskih cestah od srede 16. do konca 18. stoletja.

Avtorski izveleček

UDK 616.9-056.24 (091) (497.12 Istra)

KRAMAR Janez, zgodovinar, SI-6000 Koper, Jenkova 15

Epidemije v Slovenski Istri

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 49/1995, št. 1, str. 99–111, 57 cit.

Sn. (De., Sn., En.)

V srednjem veku je do leta 1248 v Slovenski Istri 10-krat razsajala kuga. 1348 sta bili strahotni kugi v Piranu in Miljah. Do 1632 so se vrsila približno 20-letna kužna obdobja, ko so kuge pobrale tudi do 60–70 odstotkov prebivalstva. Zadnja kuga v Koprski komuni je pobrala 1630–1632 do 5.000 ljudi. Poleg kug so razsajale tudi malarije; v Kopru je 1588 pobrala 300 žensk in otrok. Sledijo še vesti o zdravnikih, bolnišnicah in lazaretih. — Po avstrijski zasedbi je najprej Pomorska saniteta za Primorje v Trstu, po 1861 pa Deželna sanitarna komisija za Avstrijsko primorje organizirala borbo proti koleri. V Istri je 1855 zbolelo za kolero 19.263, umrlo pa 6.724 ljudi. Sestavek zaključuje podatki o škrlatinki, črnih kozah, raznih grizah itd.

Avtorski izveleček

UDK 323.2 (411) "18"

HAMISH FRASER William, University of Strathclyde, Scotland, UK

Nacionalnost in identiteta na Škotskem

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 49/1995, št. 1, str. 113–120, 7 cit.

Sn. (En., Sn., En.)

Vprašanje je, zakaj se nacionalizem na Škotskem ni uspel razviti; zakaj na Škotskem ni bilo leta 1848 in »pomladi narodov«? Lahko, da Škotska le ni tako različna, kot bi kdaj radi in da so tudi drugi primeri držav, ki niso razpadle pod nacionalnimi pritiski. Kljub temu ni dvoma, da je šibkost škotskega nacionalizma tako v 19. kot 20. stoletju izredna. Škotje so se navadili na misel, da narodna identiteta lahko obstaja znotraj večje države, in da Unija, četudi 300-letna, ne pomeni izgube identitete.

Avtorski izveleček

UDK Institut für österreichische Geschichtsforschung + 930 (497.12)

KOŠIR Matevž, dipl. zgodovinar, svetovalec direktorja, Arhiv Republike Slovenije, SI-1000 Ljubljana, Zvezdarska 1

Inštitut za avstrijsko zgodovinsko raziskovanje — s posebnim ozirom na izobraževanje arhivistov

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 49/1995, št. 1, str. 121–125, 36 cit.

Sn. (De., Sn., En.)

Članek predstavlja dunajski Inštitut za avstrijsko zgodovinsko raziskovanje (Institut für österreichische Geschichtsforschung) in študijski program. Navedeni so tudi zgodovinarji iz današnje Slovenije, ki so se izobraževali na tem inštitutu.

Avtorski izveleček

UDK 616.9-056.24 (091) (497.12 Istria)

KRAMAR Janez, Historian, SI-6000 Koper, Jenkova 15

Epidemics in Slovenian Istria

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 49/1995, No. 1, pp. 99–111, 57 notes

Sn. (De., Sn., En.)

In the Middle Ages, the plague raged in Slovenian Istria 10-times until 1248. In 1348 horrible plagues raged in Piran and Milje. Until 1632 every 20 years there were "plague periods", of which even up to 60–70% population died. The plague, having raged in the Koper-Commune for the last time in 1630–1632, killed about 5,000 people. But not only plagues, also malaria raged here: in Koper 300 women and children died of this disease in 1588. There are also infections on doctors, hospitals and lazarets. After Austrian occupation, at first the Marine Sanitary Service for Coastland in Trieste, after 1861, however, Regional Sanitary Committee for Austrian Coastland organized struggle against cholera. In 1853 19,263 people fell sick with cholera in Istria, 6,724 of them died. The contribution is concluded with data on scarlet fever, smallpox, different dysenteries etc.

Author's Abstract

UDC Institut für österreichische Geschichtsforschung + 930 (497.12)

KOŠIR Mavecž, Historian, Counsellor to the Director, Archives of the Republic of Slovenia, SI-1000 Ljubljana, Zvezdarska 1

Institute for Austrian Historical Researches – with a Special View on the Archivists Education

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 49/1995, No. 1, pp. 121–125, 36 notes

Sn. (De., Sn., En.)

The article presents the Institute for Austrian Historical Researches in Vienna (Institut für österreichische Geschichtsforschung), its history and studies programme. The historians from the today Slovenia, who studied at this Institute, are also enumerated.

Author's Abstract

UDC 656.1 (497.12 Visnja gora) "15/17"

GOLJEC Boris, Historian, SI-1000 Ljubljana, Kolahbova 21a

Trade Traffic in the Larger Area of Visnja gora till the End of the 18th Century in the Light of Provincial-Judicial and Town Tollhouses

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 49/1995, No. 1, pp. 75–98, 139 notes

Sn. (De., Sn., En.)

Among Slovene towns Visnja gora has got one of the best kept archives from the end of the 15th century on. Together with other sources the archives make a complete picture of traffic ways and tollages in the large area of the provincial lawcourt between the rivers Sava and the upper stream of Krka. The treatise deals with allocation of tollhouses, their operating, tenancies, tollages, the kinds of goods, and tries to present the extent of the trade traffic on the main traffic road of the province Dolenjska (Lower Carniola) through Visnja gora, as well as on the side-roads, from the middle of the 16th till the end of the 18th century.

Author's Abstract

UDK 323.2 (411) "18"

HAMISCH FRASER William, University of Strathclyde, Scotland, UK

Nationality and Identity in Scotland

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 49/1995, No. 1, pp. 113–120, 7 notes

Sn. (En., Sn., En.)

It is a question why nationalism failed to develop in Scotland; why there was no 1848, no 'springtime of nations' in Scotland? Now it may be that Scotland is not as different as we sometimes like to think and that there are other examples of states not breaking up as result of nationalist pressures. Nonetheless, there is no doubt that the weakness of Scottish nationalism in both the nineteenth and the twentieth century is remarkable. The Scots had learned to live with the idea that there could be a national identity within a larger state and that Union, even 300 year one, did not mean the loss of identity.

Author's Abstract

ZGODOVINSKI ČASOPIS (ZČ)

— osrednja slovenska historična revija
— glasilo Zveze zgodovinskih društev Slovenije

Na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, v Ljubljani, Aškerčeva 2/I, telefon 061/17-69-210, lahko dobite naslednje zvezke »Zgodovinskega časopisa« (ZČ):

1/1947 (ponatis 1977) — 480 SIT	36/1982, št. 1-2 — 400 SIT
2-3/1948-49 (1988) — 620 SIT	36/1982, št. 3 — 260 SIT
4/1950 (1987) — 580 SIT	36/1982, št. 4 — 240 SIT
5/1951 (1987) — 740 SIT	37/1983, št. 1-2 — 360 SIT
6-7/1952-53 (1986) — 960 SIT	37/1983, št. 3 — 240 SIT
8/1954 (1990) — 680 SIT	37/1983, št. 4 — 260 SIT
9/1955 (1989) — 620 SIT	38/1984, št. 1-2 — 360 SIT
10-11/1956-57 (1990) — 680 SIT	38/1984, št. 3 — 240 SIT
12-13/1958-59 (1991) — 680 SIT	38/1984, št. 4 — 260 SIT
14/1960 — (1993) — 840 SIT	39/1985, št. 1-2 — 380 SIT
15/1961 (1989) — 500 SIT	39/1985, št. 3 — 340 SIT
16/1962 (1991) — 560 SIT	39/1985, št. 4 — 260 SIT
17/1963 (1978) — 620 SIT	40/1986, št. 1-2 — 460 SIT
18/1964 (1980) — 600 SIT	40/1986, št. 3 — 360 SIT
19-20/1965-66 (1985) — 680 SIT	40/1986, št. 4 — 400 SIT
21/1967 (1992) — 600 SIT	41/1987, št. 1 — 460 SIT
22/1968, št. 1-2 (1983) — 380 SIT	41/1987, št. 2 — 440 SIT
22/1968, št. 3-4 (1994) — 840 SIT	41/1987, št. 3 — 400 SIT
23/1969, št. 1-2 (1989) — 440 SIT	41/1987, št. 4 — 400 SIT
23/1969, št. 3-4 (1989) — 360 SIT	42/1988, št. 1 — 360 SIT
24/1970, št. 1-2 (1981) — 360 SIT	42/1988, št. 2 — 360 SIT
24/1970, št. 3-4 (1988) — 400 SIT	42/1988, št. 3 — 380 SIT
25/1971, št. 1-2 (1985) — 440 SIT	42/1988, št. 4 — 360 SIT
25/1971, št. 3-4 (1986) — 400 SIT	43/1989, št. 1 — 360 SIT
26/1972, št. 1-2 (1980) — 500 SIT	43/1989, št. 2 — 360 SIT
26/1972, št. 3-4 (1984) — 460 SIT	43/1989, št. 3 — 380 SIT
27/1973, št. 1-2 (1989) — 440 SIT	43/1989, št. 4 — 380 SIT
27/1973, št. 3-4 (1988) — 460 SIT	44/1990, št. 1 — 360 SIT
28/1974, št. 1-2 (1988) — 460 SIT	44/1990, št. 2 — 380 SIT
28/1974, št. 3-4 (1993) — 720 SIT	44/1990, št. 3 — 380 SIT
29/1975, št. 1-2 (1994) — 960 SIT	44/1990, št. 4 — 400 SIT
29/1975, št. 3-4 — pred ponatisom	45/1991, št. 1 — 400 SIT
30/1976, št. 1-2 — 560 SIT	45/1991, št. 2 — 400 SIT
30/1976, št. 3-4 — 400 SIT	45/1991, št. 3 — 380 SIT
31/1977, št. 1-2 — 880 SIT (kmalu razprodan)	45/1991, št. 4 — 400 SIT
31/1977, št. 3 — pred ponatisom	46/1992, št. 1 — 360 SIT
31/1977, št. 4 — 340 SIT	46/1992, št. 2 — 360 SIT
32/1978, št. 1-2 — 460 SIT	46/1992, št. 3 — 360 SIT
32/1978, št. 3 — 360 SIT	46/1992, št. 4 — 440 SIT
32/1978, št. 4 — 360 SIT	47/1993, št. 1 — 600 SIT
33/1979, št. 1 — 440 SIT	47/1993, št. 2 — 600 SIT
33/1979, št. 2 — 380 SIT	47/1993, št. 3 — 600 SIT
33/1979, št. 3 — 360 SIT	47/1993, št. 4 — 600 SIT
33/1979, št. 4 — 320 SIT	48/1994, št. 1 — 680 SIT
34/1980, št. 1-2 — 520 SIT	48/1994, št. 2 — 800 SIT
34/1980, št. 3 — 260 SIT	48/1994, št. 3 — 880 SIT
34/1980, št. 4 — 260 SIT	48/1994, št. 4 — 960 SIT
35/1981, št. 1-2 — 440 SIT	
35/1981, št. 3 — 280 SIT	
35/1981, št. 4 — 240 SIT	

Člani zgodovinskih in muzejskih društev s poravnanimi tekočimi društvenimi obveznostmi imajo na navedene cene 25-odstotni popust, študentje pa 50-odstotni popust. Za nakup kompleta ZČ odobravamo poseben popust. Za naročila, večja od 3000 SIT, je možno brezobrestno obročno odplačevanje. Ob takojšnjem plačilu pri nakupih v vrednosti nad 3000 SIT dajemo dodatni 10-odstotni popust. Za naročila iz tujine zaračunamo 60-odstotni pribitek na cene knjižne zaloge. Pri poštnini nad 50 SIT zaračunamo dejanske poštno stroške.

Ponatis vse zvezkov ZČ, ki so že razprodani, lahko naročite v prednaročilu po posebni nižji prednaročniški ceni.

Publikacije lahko naročite in prejmete osebno na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, prav tako pa tudi po pošti.

INSTITUT ZA NOVEJŠO ZGODOVINO

R dp
ZGODOVINSKI čas. **A**
1995

941/949

120030122, 1

COBISS •